LIBRARY OF PRINCETON
MAY 31 1910
THEOLOGICAL SEMINARY.

Division SCC
Section 3386

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/kerkelykegeschie00mart

KERKELYKE

GESCHIEDENIS

DER

WALDENZEN,

IN DE

VALEYEN VAN PIEMONT,

TOT OP DEEZEN TYD;

DOOR

JOHANNES FLORENTIUS MARTINET.

Artium Liberalium Magiſter, Philoſophiæ Doctor, Lid van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem, en Bedienaar van het H. Evangelie, in de Hervormde Kerkgemeente te Edam.

TWEEDE VERMEERDERDE DRUK.

LIBRARY OF PRINCETON
MAY 31 1910
THEOLOGICAL SEMINARY.

Te AMSTELDAM,
By de WED. LOVERINGH EN ALLART.
MDCCLXXV.

OPDRAGT

AAN

JAN HOPE.

OPDRAGT.

WELEDELE GESTRENGE HEER!

Daar ik U, ten nutte des Vaderlands en der Kerke, eene plaats zie bekleeden onder de aanzienlykſte Beſtierders onzer Provintie, welken, in navolging van het edel

edel voorbeeld hunner doorluchtige Voorzaaten, altoos, de loffelykſte pogingen in het werk geſteld hebben ter behoudenis der beroemde Kerkgemeenten in de Valeyen van Piemont, en die, vorderde het thans de nood, op nieuw zouden doen; — daar ik U onder de geleerde Directeuren der Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem telle, en, altoos ruſtig, in haare Vergaderingen zie verſchynen, vol yvers, om volgens haare zinſpreuk, Gode en den Vaderlande te dienen, — daar ik, voornaamelyk, Uwe zonderlinge hoogachting voor, en Uwe voorbeeldige begunſtiging van allerleie Weetenſchappen en Konſten kenne, en zelf daarvan proeven ontving, ook toen de Hollandſche Maatſchappy, vóór vyf jaaren, beſloot, myn Antwoord op haare uitgeſchreeven' Vraag aangaande de *Natuurlyke Hiſtorie van het Va-*

derland, met eenen prys te bekroonen, en my, tevens onder haare Leden aanneemende, tot eenen kloeken voortgang in deeze en andere edele Weetenſchappen verder op te wekken; mag ik dan niet, gedreeven, by de overweeging deezer dingen, door eenen dankbaren yver, onderneemen, eene andere Hiſtorie, een Werk voor den Godsdienſt en het Vaderland geſchreeven, onderdanig aan U optedraagen? Hiſtoriën behooren toch tot de Weetenſchappen; in deeze is ook de leer van God beoogd, en het nut des Vaderlands gezogt.

Indien de Geſchiedenis, in het algemeen, de ſchatbewaardſter der Waarheid is; indien zy de deugd van groote Mannen aan het geheugen der Nakomelingen doet overgaan, en de wandaaden der Dwingelanden gehaat maakt; indien zy door haare verhaalen de nuttige begeerte naar treffely-

ke navolging in bekwaame vernuften verwekt; indien zy de geſteldheid van het menſchelyk hart in veelerleie bedryven aantoont, en overvloedige raadgeevingen verſchaft, die zy door bekoorlyke of afgryzelyke voorbeelden ſtaaft; indien, eindelyk, haare rykdommen de armoede der ervarendheid boeten met het opleveren der aanmerkelykſte bedenkigen op allerleie gevallen; — byzonder, indien eene Kerkelyke Geſchiedenis den naam van een Kriſtenvolk, welk, in langduurigheid van beſtaan, en verſcheidenheid van lotgevallen, zyn weêrgaa op deeze waereld niet gehad heeft, van de vergetelheid bewaart; indien zy ons een ruim veld der wonderlykſte gevallen, die tot roem van den Koning der Kerke, tot eer van den Godsdienſt, en ten voorbeelde van kloeke navolginge ſtrekken, opent; noch eens, indien zy ook alle de voor-

deelen eener ongewyde Hiſtorie hebbende, dezelve nogthans door de edelheid haarer verhaalen overſchrydt; mag dan niet zulk eene Geſchiedenis onder Uw oog gebragt, en thans der Kerke en der waereld op nieuw aangebooden worden?

Hier ontmoet men de Hiſtorie van een arm Volk, dat de Leer der Waarheid niet korter bezit, gelyk het roemt, dan byna XVIII Eeuwen, en thans noch dien koſtelyken ſchat even kloek bewaart; hier vindt men eene kleene Natie, wier verlicht gebleeven' Voorouders het zuiver Evangelie, vóór eene reeks van jaaren, in veele duiſtere Koningryken, Vorſtendommen, en Staaten van Europa overbragten: hier ziet men, hoe de wyſe Regeering van God ſomtyds toelaat, dat een gedeelte zyner Kerk nu door de felſte verdrukkingen gelouterd wordt, dan wederom ſtille en gelukkige

da-

dagen beleeft: hier beſpeurt men in derzelver Vervolgeren de kragt der vooroordeelen, het geweld des bygeloofs, en de magt der dwaalingen, die hen vervoerden tot ongehoorde wanbedryven, over welken de Nakomeling zich noch ſchaamt: maar tevens, dat de beſte Vorſten vaak worden misleid, de onderdaanen als dan ter ſlagtbank gebragt, en een goed Land jammerlyk ontvolkt: dan, hier verneemt men daarenboven de zegepraalende magt der Waarheid; den onbezweeken yver in derzelver belydenis en verdeediging; het ſtandvaſtig roemend geloof in het midden der uiterſte folteringen; de juichende verlochening der waereld; en een nooit wankelend vertrouwen op de Goddelyke heilbeloften, te zaamen tallooze rampen gelukkiglyk te boven koomende: des dit kleen gedeelte der waare Kerk, ſchoon maar éénmaal,

voor een korten tyd, uit zyne Valeyen gedreeven, den vaſten zetel in dezelven blyft inhouden.

Een ruim veld van veele Eeuwen zal U deeze ontzettende tooneelen openen. Grootſche vertooningen indedaad! die nooit kunnen nalaaten een edelaartig gemoed, te treffen. Wy voeden dit vertrouwen, dat ze Uwer aandagt overwaardig gekeurd, en myn arbeid geenszins gelaakt zal worden. Dit te beoogen, zal geen goed hart, — dit kan het Uwe niet wraaken.

Ik gaa voort, Wel Ed. Geſtr. Heer! te wenſchen, dat Gy, in het midden der drokſte bezigheden van Staat, behandeld met eene zorgvuldigheid, daar Land en Lieden op moogen ruſten, den onafgebrooken zegen van den Grooten Regeerder der waereld op dezelven zult zien daalen; dat de waare Weetenſchappen

pen altoos dien ſteun en die aanmoediging in U mogen vinden, welken zy lang in U ontmoet hebben; en dat Gy, op Uwe beurt, dezelven al verder ſchooner moogt zien bloeyen, ter eere Gods, en 's Vaderlands nut. — Uwe jaaren, nevens die van Uw aanzienlyk Huis, worden lang uitgerekt, en veraangenaamd door eenen overvloed der uitgelezendſte zegeningen, zo van deeze als van de toekomende Eeuwen!

Ik ben met onveranderlyke hoogachting

WELEDELE GESTRENGE HEER!

UWELED. GESTR. ONDERDANIGEN EN VERPLIGTEN DIENAAR,

JOHANNES FLORENTIUS MARTINET.

VOORBERICHT.

Veelen der aanzienlykſte Leden van Staat, zo wel als de meeſte Hooge Kerkvergaderingen onzes Vaderlands, zonder thans van byzondere Lieden te ſpreeken, begonnen, vóór negen jaaren, een byzonder belang te ſtellen in de behoudenis der WALDENZEN, die zich in de vermaarde Valeyen van het afgelegen *Piemont* noch bevinden; te regt indagtig zynde, dat de Godsdienſt dit van hun eiſchte, en dat, voorheen, duizenden van derzelver Voorouderen, door de geweldigſte vervolgingen gedrongen, en, van tyd tot tyd, van daar gevlugt zynde, de zuivere Leer, in de donkerſte Eeuwen, herwaards gebragt hebben, welke, hier, diepe wortelen ſchietende, niet weinig ter grondlegginge en optrekkinge onzer Vaderlandſche Kerk toegebragt heeft.

Terwyl dan dit bewys van dankbaare erkentenis voor deeze onſchatbaare oude dienſten, terwyl dit uitſteekend en ten hoogſten pryſſelyk belang ons eenen nieuwen luiſter byzette, en overvloedige proeven uitleverde, dat de zugt der braave Nederlanderen voor het welzyn van Kriſtus Kerk in andere waereldoorden niet uitgebluſcht, nog de oude be-

min-

minnelyke weldaadigheid ter onderſteuninge van arme en gebreklydende Geloofsgenooten uitgeſtorven ware, mangelde het, in het algemeen, aan eene geregelde kennis van de vroege en laate Lotgevallen deezer beroemde Kerkgemeenten, welken de meeſten niet wiſten meer in de waereld te zyn.

Juiſt deeze onkunde en derzelver verval bekoorden, ten dien tyde, allereerſt, myne ledige uuren. Zy noopten my, om, in ſtonden van uitſpanning, door naauwkeurige navorſchingen, tot een volkomen trap van kenniſſe der oude en laate Gebeurteniſſen deezes Volks te geraaken, en daarna de vrugten mynes arbeids mynen Landgenooten aan te moogen bieden.

Ik bepaalde my tot de Inwooners der Valeyen van *Piemont* alleen; want, hadt ik my willen zetten ter naſpooringe van alles, wat dat uitgebreide Volk, in oude tyden, onder den algemeenen naam van WALDENZEN bekend, in andere Landen, en byzonder in *Provence* en *Languedoc* wedervaaren is; ik moeſt een anderen arbeid ondernoomen hebben, die minder aan het oogmerk zou hebben voldaan: myn taak was buiten dat groot genoeg.

Men

Men bewondere niet, dat ik een Werk van zeer ruimen omflag, waaraan, voorheen, veelen hunne pennen afschreeven, in één Boekdeel begreepen hebbe: men vraage niet, waarom ik eene Kerkelyke Geschiedenis van die vermaarde Gemeenten, welken zo grooten naam van zich in de waereld hebben doen uitgaan; welken zo veele Staatsverwisselingen, zo menigmaal voor- en tegenspoed, nu eene lieve rust genooten, dan veele gruwzaame verwoestingen, byna XVIII Eeuwen lang, ondergaan hebben, in zulk een kort bestek vertoond hebbe? Wy wilden, gelyk we dit, ter onze verantwoordinge, gezegd hebben, gaarne bekennen, dat het ons wel veel tyds, doch geen' zwaaren arbeid gekost zou hebben, in meer dan één Boekdeel derzelver Geschiedenissen van de vroegste tot op de tegenwoordige tyden, te beschryven: dan wien smaakt het, voorheen gedrukte Schriften, niet algemeen verlooren, op nieuw in het licht gegeeven, te leezen? Wien gevalt het, oude Gebeurteniſſen, die min of meer bekend staan, al wederom herhaald te vinden? Of wien luſt het, nieuwe zaaken, die in een kort bestek voorgedraagen en afgedaan konden worden, zonder dat de kortheid

duis-

duisterheid baarde, of aanmerkelyke stukken over het hoofd gezien werden, op eene lastige en verdrietige wyze, onder het verlies van eenen aangenaamen leeslust, vertoond te vinden?

Om dan deezen verveelenden Schryftrant te myden, heb ik getragt, zo veel my mogelyk was, den leeslust en aandagt door eene aanvallige kortheid levendig te houden; oordeelende, dat, naardien ik geene gewigtige Gebeurtenis dier Kerken, zo veel my bekend is, overgeslagen hebbe, beknopte verhaalen genoegzaam zouden toereiken, om den weetgierigen en tot mildaadigheid geneigden Nederlander een denkbeeld, beide van die oudtyds zo vermaarde en van de tegenwoordige bykans geheel onbekende WALDENZEN, te geeven, en tevens te beduiden, aan welke braave Kerkgemeenten Hy zyne liefdaadigheid zo ruim als verstandig besteedde.

De laatste, meest geheel onbekende Lotgevallen deezes Volks, onzen Landgenooten nooit in hunne taale medegedeeld, hebben we uitvoeriger te boek geslaagen, zonder te vreezen, dat we hun hierdoor eenig ongenoegen baaren zouden.

Dee-

Deeze Kerkelyke Geſchiedenis, dus gekleed, deeden wy, voor eenigen tyd, te voorſchyn komen. Spoedig ontvingen wy de zoete vergelding op deezen arbeid, van te zien, dat ze een zeer gunſtig onthaal by onze Vaderlanders genoot, in zo verre zelfs, dat de eerſte druk ras verkogt werdt. Men begeerde daarop een tweeden, dien wy lang uitſtelden, in hoope, van gelegenheid te zullen vinden, om eenige noch duiſtere tydperken dier groote Geſchiedenis in duidelyker licht te zullen kunnen zetten: dan die aangenaame hoop, door de verwoeſtingen, welken de balbaadige krygsknegten, en de ongenadige vuurvlammen, zo vaak, omtrent de koſtbaarſte Gedenkſtukken aanrigten, ons thans voor altoos afgeſneeden zynde, voldoen wy, zonder langer uitſtel, aan de heuſche begeerte van veelen.

Eenige verbeteringen mogten, en andere vermeerderingen konden we niet nalaaten, hier by te doen, byzonder niet, die de Lotgevallen der Valeye *Pragelas* in deeze Eeuw betreffen; om dat onze vernederlandſche Waldenzen, Nakomelingen der geenen, die in den jaare 1733, herwaards gevlugt, en onze Natie thans ingelyfd zyn, met ons voorig kort verhaal weinig te vreden, die Gebeur-

beurtenis, waarin zy zo veel deels gehad hebben, uitvoeriger begeerden te leezen, welker naauwkeuriger berigt, in deeze uitgaave medegedeeld, wy vertrouwen, aan andere Vaderlanderen geenszins te zullen mishaagen. — Intuſſchen hebben wy gezorgd, dat de bygevoegde vermeerderingen, by wyze van een Aanhangſel, ook afzonderlyk gedrukt zyn, ten einde de Bezitters der eerſte Uitgave, ook deeze vermeerdering zouden kunnen verkrygen.

Op bladz. 26, regel 12 van boven, leeze men *Moravie*, in plaats van *Moscou*.

LYST
DER
HOOFDSTUKKEN.

HOOFDST. I. *Van de Schriften, betreffende de Geschiedenissen der Waldenzen.* Bl. 1-12

—— II. *Van den Naam der Waldenzen, en hunne Valeyen, nevens den Regeeringsform.* 13-23

—— III. *Waarin onderzogt wordt, wanneer de Valeyen met het Evangelielicht beſtraald zyn.* 23-26

—— IV. *De waare Evangelieleer, in de XII eerſte Eeuwen, zuiver bewaard in de Valeyen.* 27-33

—— V. *Een korte Schets der Gebeurtenissen, in de Valeyen, van de XII. Eeuw tot het jaar* 1655. 33-56

—— VI. *Een korte Schets der vervolginge, in het jaar* 1655. 56-75

—— VII. *Vervattende de Gebeurtenissen van het jaar* 1655 *tot* 1672, *en byzonder een zwaaren Oorlog in 't jaar* 1662. 75-87

—— VIII. *De Lotgevallen der Waldenzen, van 't jaar* 1672 *tot* 1687, *waarin voorkomt eene der zwaarſte Vervolgingen, nevens derzelver uitdryving uit de Valeyen van* Piemont. 87-120

HOOFDST. IX. *Wat de verdreeven Waldenzen, in hunne omzwervingen, in Zwitſerland wedervaaren zy, met hunne pogingen, om van daar in hunne Valeyen weder te keeren.* Bl. 120-137

—— X. *Voorbereidſels, ter wederinneminge der Valeyen, door de Waldenzen te werk geſteld.* 137-144

—— XI. *Ontmoetingen der Waldenzen op hunnen vermaarden togt naar de Valeyen, en de inneeming derzelven, met den degen in de vuiſt.* 144-170

—— XII. *Een tuſſchenrede, waarin verſlag gedaan wordt, hoe het met de agtergebleevene Waldenzen afgeloopen zy.* 170-172

—— XIII. *Verdere gevolgen van de inneeming der Valeyen, door de Waldenzen; eindelyk na veel ſtryds, door eenen aangenaamen vrede met den Hertog van Savoye bekroond.* 172-190

—— XIV. *De Waldenzen, met hunnen Hertog zich vereenigd hebbende, wenden hunne wapenen tegens Frankryk, zes jaaren lang, dat is, van* 1690—1697. 191-205.

—— XV. *Alle Franſche Vlugtelingen, waaronder de Heer Hk.* Arnaud, *door Frankryks opſtooken gedwongen, de Valeyen te verlaaten, en naar Duitſchland te vertrekken, ne-*

vens de ſmertelyke gevolgen van dat vertrek voor de Waldenzen, van het jaar 1697—1699. Bl. 205-218

HOOFDST. XVI. *De Waldenzen ſtaan hunnen Hertog by, in den oorlog, tegens de Franſchen gevoerd, van het jaar* 1699—1711. 218-229

——— XVII. *De Gebeurteniſſen van het jaar* 1712—1730, *behelzende verſcheiden rampen, den Waldenzen overgekomen.* 229-234

——— XVIII. *Een onaangenaam tooneel in de Valey* Pragelas, *in het volgende jaar* 1730, *geopend, wanneer aldaar de Hervormde Godsdienſt geheel werdt uitgeroeid.* 234-257

——— XIX. *Lotgevallen der Waldenzen, van het jaar* 1730—1774, *behelzende eenige nieuwe onluſten, door de Roomſchen tegens hen verwekt, doch door den Koning uit den weg geruimd; als mede verſcheiden proeven hunner trouw en dapperheid, in den Oorlog van het jaar* 1742, *aan hunnen Vorſt betoond; en de ruſt, zints dien tyd, tot op deezen dag genooten.* 257-265

——— XX. *Eene naauwkeurige beſchryving van de hedendaagſchen toeſtand der dertien Gemeenten in de Valeyen.* 265-267

Be-

LYST DER HOOFDSTUKKEN.

Behelzende in het byzonder:

1. *Het tegenwoordig beſtier der Gemeenten.* 267-269
2. *De Vryheid van Conſienſie eng bepaald.* 269-270
3. *Oorzaaken van het verval en armoede dier Kerken.* 270-277
4. *De Valey St. Martin de ongelukkigſte.* 277-280
5. *Beurzen voor eenige Studenten geſtigt.* 280,281
6. *Toeſtand der Schoolen.* 281-283
7. *Kort berigt zo van den buitenlandſchen onderſtand, ter behoudenis deezer Gemeenten, van tyd tot tyd gebooden, als van 't geen 'er, ten dien tyde, jaarlyks, en nu byzonder in het werk geſtield wordt.* 283-292
8. *Beſluit.* 293,294

BYLAAGEN,

Betrekking hebbende tot de voorgaande Kerkelyke Geſchiedenis der Waldenzen.

I. *Regelen van welken de oude Leeraars der Waldenzen zich bedienden om de zuiverheid der Leer te bewaaren, en alle wangedrag te voorkomen.* 298-311
II. *Brief van* Frederik *den III, Keurvorſt van de* Paltz, *aan den Hertog van* Savoye. 311-328
III. *Smeekſchrift der* Waldenzen *aan de* Staaten Generaal *van* Nederland. 329-335
IV. *Eerſte Brief der Algemeene* Staaten *aan den Hertog van* Savoye. 335-339
V. *Tweede.* 340-342

VI.

VI. *Twee Brieven van den Hertog van* Savoye, *en een van* D. Gabriel *van* Savoye. 342-346
VII. *Bewys, dat de Predikant* Hk. ARNAUD, *Colonel van een Regiment geweest zy.* 346-348
VIII. *Getuigschrift, door de Leeraaren der* Waldenzen, *aan de Hr.* Hk. Arnaud *zyn Huisgezin gegeeven.* 348-351
IX. *Brief der* Zwitsers *aan de* Staaten *van* Nederland. 351, 352

Het Afbeeldsel van *Hk. Arnaud* te plaatzen tegen over Bladz. 142.

KER-

KERKELYKE
GESCHIEDENIS
DER
WALDENZEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE SCHRIFTEN, BETREFFENDE DE GESCHIEDENISSEN DER WALDENZEN.

Indien het van nuttigheid geoordeeld wordt, de Geschiedeniſſen van Koningryken en Gemeenebeſten deezer waereld voor de vergetelheid te bewaaren, zal een yder, welke eenige agting voor den waaren Godsdienſt heeft, gereedelyk moeten toeſtemmen, dat het een onderneeming van belang is de lotgevallen van Chriſtus Kerke in 't gemeen, en van derzelver Gemeenten in 't byzonder, aantetekenen: en wel voornaamelyk van zulke Gemeenten, welken onder een geduurige verwiſſeling van verdrukking en voorſpoed, in de opregte belydenis van het geloof, den Heiligen eenmaal overgeleverd, zyn ſtandvaſtig gebleven: nergens blinkt de Goddelyke Voorzienigheid meer in uit, dan in de getrouwe bewaaring, en herhaalde verloſſing van zulke Aanroepers zyns naams: niets is meer in ſtaat, om zulke Belyders, waarby de vryheid van gewiſſen onder eene goedertierene regeering hunner Geloofs-

genooten gevonden wordt, gelyk de Nederlanders zich hierop beroemen kunnen, de grootheid hunner onwaardeerbaare voorregten regt te doen bezeffen, en tot erkentenis van Gods goedertierenheden, of tot navolging der doorlugtige voorbeelden dier welmeenenden op te wekken, wanneer een wolke van vervolging Land en Kerk, onverhoopt, mogt ontrusten.

De overweeging deezer dingen wettigt my, de laatſte lotgevallen van een klein, arm en nederig, doch niet minder Godvreezend Volk, dat in oude tyden de roem der Chriſtelyke Kerk, of laat ik liever zeggen, dat, in de onweetendſte tyden, het eenigſte licht der waereld geweeſt is, voor de vergeetelheid te bewaaren, mynen Landgenoten eene nieuwe ſtof tot godvrugtige overdenkingen aantebieden, en, door een verhaal van groote en wonderbaare Gebeurtenisſen, voornaamelyk tot de verheerlyking van den aanbiddelyken Verloſſer te arbeiden.

Welk Volk toch, welke Kerkgemeente is, gelyk die der *Waldenzen*, zints de tyden der Apoſtelen, in de openbaare zuivere belydenis, en yverige beoefening van den Chriſtelyken Godsdienſt tot op deezen dag, in weerwil aller vyanden, onveranderd ſtaande gebleeven? Welke Kerk is, gelyk deeze, nimmer tot eenige kettery vervallen? Welke Gemeente heeft zo manmoedig tegen afgodery en bygeloof geyverd? Hebben CALVYN en LUTHER haar hierin ooit den voorrang kunnen betwiſten? Welk Land is meer overſtroomd van roode bloedplaſſen, door ſtervende Heiligen geſtort? Waar vondt men immer een handje vol volks, twee honderd jaaren lang, de zwaarſte oor-

oorlogen, onbezweeken, voerende tegen de magtigſte Waereldvorſten? Met één woord, waar heeft de Goddelyke magt en goedheid, in de bewaaring en redding van een gering volk, uit den muil der leeuwen, ooit of ooit, zigtbaarer uitgeblonken, dan onder de *Waldenzen*? En moet dit niet allermeeſt onze aandagt treffen, dat zy in hun land, ſchoon grenzende aan *Italië*, de zetel der Roomſche magt en geweld, en tevens de plaats, waar de grootſte ondeugden en beſmettingen geheerſcht hebben, en noch niet geheel uitgeroeid zyn, evenwel hunne kleederen onbeſmet bewaard hebben: ja dat zy, onder het oppergebied van Roomſche Vorſten, zo veele Eeuwen, tot op deezen dag, door eene wonderbaare Voorzienigheid, zyn ſtaande gebleeven?

Verdient dan niet de gedagtenis van dit vermaarde Volk tot het einde aller Eeuwen bewaard te worden? En hoe zal niet, door een vertoog van zulke aanmerkelyke Gebeurteniſſen, der waarheid van onzen Godsdienſt de ſterkſte ſteun worden bygezet? Zullen niet de tegenwerpingen der Roomſchen, dat onze Hervormde Kerk, ten tyde van LUTHER en CALVYN, het hoofd allereerſt opgeſtooken hebbe, kinderagtig voorkoomen; wanneer wy uit veelerleie bewyzen, en zelfs uit hunne eigen, Schriften, betoogen kunnen, dat de *Waldenzen*, al van de tyden der Apoſtelen tot nu toe, de Leere der waarheid aangekleefd hebben? Zal het ongeloof en de ongodiſtery, thans meer dan ooit uit den helſchen afgrond opkoomende, zich aanlokkelyk voordoen aan ongeoeffende zinnen; wanneer wy de zekerheid van het Evange-

lie en de vaſtheid der Goddelyke beloften ook uit de lotgevallen der *Waldenzen* kunnen ſtaaven? Gewigtige redenen, myns oordeels, die my vollen oorlof geeven de Gebeurteniſſen van dit oude en beroemde Volk voor de vergetelheid te bewaaren.

De Naam van WALDENZEN is thans, by veelen, een zeer onbekend woord geworden: naauwlyks weet men, of derzelver Kerken nog in weezen zyn, en de minſten kennen derzelver laatſte Gebeurteniſſen, en den tegenwoordigen toeſtand.

In de voorige Eeuw, is eene en andere Geſchiedenis van dat vermaarde Volk in het licht gegeeven: het algemeen belang, dat *Nederland*, toen, in deszelfs behoudenis nam, maakte inderdaad, behalven andere redenen, de uitgaave van die Schriften noodzaakelyk. Dan, men moet my, geen minnaar zynde van Geſchiedeniſſen, in onze taal gedrukt, welken elk kan naſlaan, uitteſchryven, ten goede houden, dat ik niets of weinig van dezelven aanhaale. Ik zal my vergenoegen met het opnoemen der voornaamſte Schryveren, uit welken de weetgierige Leezer, met de korte ſchets, welke ik van de vroegſte Geſchiedeniſſen der *Waldenzen* denk te geeven, niet te vreden zynde, zynen luſt verder zal kunnen boeten.

Onder de Nederduitſche Schriften zal ik, in de eerſte plaats, noemen: *Gedenkſchrift aangaande de voorvallen der Evangeliſche Kerken van de Valleyen van Piemont, anders Waldenſen*, enz. door J. LEGER, in Folio, te Leiden, 1670. Dit Boek is niet meer dan het eerſte vertaalde Deel van 't Franſche

ſche Werk des gemelden Schryvers, zynde het tweede, zo veel ik weet, nooit overgezet. — Wy willen derhalven den Leezer liever raaden *de Hiſtorie van de Gereformeerde Kerken in de Valleyen van Piemont, genaamd Waldenzen, door* P. GILLIS, welëer Predikant onder de *Waldenzen* te *la Tour*, door hem in 't Franſch beſchreeven, en door G. VAN BREEN, Predikant in de *Beverwyk vertaald, gedrukt te Amſterdam*, 1663, te leezen, waarin hy een zeer volkomen verſlag der Geſchiedenisſen, van den jaare 1400 tot op zynen tyd, dat is, tot 1642, vinden zal; benevens een *Aanhangſel, waarin de Gebeurteniſſen van den jaare* 1655 geboekt zyn. — Hierop laat ik volgen *de Hiſtorie der Chriſtenen, die men gemeenlyk Waldenzen noemt, behelzende hunne Lotgevallen geduurende de XII eerſte Eeuwen.* Amſt. 1732. zonder naam van den Schryver uitgegeeven. Een nieuwe uitgaaf van dit Werkje is, met den naam des Schryvers, in het jaar 1765, te Haarlem gegeeven. Deeze Hiſtorie, die ongetwyffeld de volkomenſte en beſte is, welke wy van die vroege tyden hebben, is opgeſteld door de bekwaame pen van wylen den Eerw. M. SCHAGEN, laatſt zeer waardigen Leeraar onder de Doopsgezinden te Utrecht. Die arbeidzaame Man heeft in zyn leven my berigt, en ook in de nieuwe Voorrede voor de tweede Uitgaave erkend, dat hy, deeze Hiſtorie in vroege jaaren opſtellende, zints door eene overmaat van tydelyke en kerkelyke bezigheden, als ook door mangel van genoegzaame beſcheiden, het vervolg heeft moeten ſtaaken, het geen inderdaad jammer is, zo

men op 's Schryvers bekwaamheid, het treffelyk begin, en het gewigt der zaake agt geeft. — Men kan hier by doen PERRIN *Hiſtorie der Albigenzen en Waldenzen*, beginnende met het jaar 1198, tot het begin der XVI Eeuw; dan hy houdt zich meeſt op met buitenlandſche *Waldenzen*. — Onder de Schriften van kleiner beſlag, behoort *de Kronyk der Waldenzen, dat is, een verhaal van de opkomſt, leer en leven, als mede van de veelvuldige vervolgingen der Euangeliſche Chriſtenen, die Waldenzen genaamt worden, beginnende met 't 1160 tot 't 1655 jaar*, in 't Hoogduitſch beſchreeven door D. S. Profeſſor der Stad Zurich, en vertaald Amſt. 1656. Dit Werkje voldoedt aan den Titel, 't is een welgeſchikte Kronyk. — Die luſt heeft, kan vervolgens raadplegen met LYDIUS *dry Hiſtoriſche Tractaetgens*, 1624. De Schryver onderzoekt in het eerſte, waar de Kerk geweeſt is van de tyden der Apoſtelen tot die der Reformatie door de *Waldenzen*; in het tweede handelt hy van de verſcheiden' naamen der *Waldenzen*, en derzelver oorzaaken; in het derde beſchryft hy het geloof der *Waldenzen*, volgens de eigen bekentenisſen, en Hiſtorie der Roomſchen. — M. HEYDENRYCK heeft agter zyn Werkje: *de zekere onzekerheid der Roomſche Heiligen. Harderw.* 1713. een *Aanhangſel ter verdediging der Waldenzen gehegt, tegen de laſteringen van* P. DOLMANS, *een Predikheer van Maaſtricht*, die hen beſchuldigd hadt Manicheen geweeſt te zyn. — Voorts kan men raadplegen de Martelaars-Boeken van MELLINUS en VAN BRACHT, nevens de vertaalde Kerkelyke

Hiſ-

Hiſtoriën van MOSHEIM, FORMEY, en anderen. Die der Franſche Taale magtig is, zal met veel genoegen doorbladeren J. LEGER *Hiſtoire des Vaudois, Leide* 1699. 2 *vol. in fol.* zynde deeze de beste Geſchiedenis van allen. De Schryver was een Waldenzer, een ooggetuige van veele Gebeurteniſſen. — P. GILLES, *Hiſtoire Eccleſiaſtique des Egliſes Vaudoiſes, Genev.* 1656. — P. BOYER, *Abregé de l'Hiſtoire des Vaudois*, 1691. Dit is een kort fraai Werkje, beginnende met het jaar 1488 tot 1690. — *Recit veritable de ce qui eſt arrivé depuis peu aus Vallées de Piemont* 1655. — *Relation veritable de ce qui s'eſt paſſe dans les perſecutions & masſacres faits cette année aux Egliſes Reformées de Piemont*, 1655. — *Hiſtoire de la negociation envoyés au Duc de Savoye par les Cantons Evangeliques*, 1686. — *Le Doctrine des Vaudois repreſentée par* CL. SEISSEL, *Archevesque de Turin, &* CL. COUSSORD, *Theologien de l'Univerſité de Paris, avec Notes dreſſées par* J. CAPPEL, *a Sedan*, 1618. in welk Werk de Leer der *Waldenzen* verdedigd wordt. — *Hiſtoire des perſecutions & guerres, depuis* 1555 *juſqu'a* 1561 *contre le peuple Vaudois &c.* 1562. — *Sermon ſur Matth. X.* 42. *par* G. WAKE, *Arch-Evêque de Canterburi*, 1699. — *Sermon ſur Gal. VI.* 10. *par* DE LOO, 1765. — BASNAGE *Hiſtoire de la Religion des Egliſes Reformées, Rott.* 1725. — PICTET *Hiſtoire du XI. & XII. Siecle.* — BOSSUET *Hiſtoire Univerſelle, tom.* 3. — DU PIN *Bibliotheque des Auteurs Eccleſ. XXII. vol.*

In het Engelſch hebben over dit ſtuk geſchreeven

S. MORLAND *History of the Churches of the Valies of Piemont.* Een fchoon Werk, lang en vrugteloos, van ons in veele Bibliotheeken gezogt, dat te hooger te waardeeren is, om dat de aanzienlyke Schryver, als Ambaſſadeur van Engeland, zelf in de Valeyen geweeſt is, en veele oorſpronkelyke oude Geſchriften en Boeken der *Waldenzen* verzameld heeft. — P. ALLIX *ſome Remarks upon the Eccleſiaſtical Hiſtory of the ancient Churches of Piedmont. Lond.* 1690. (*) Een fraai Werk, dat zeer zeldzaam

(*) De Schryvers van de *Acta Lipſienſia ad A.* 1691. hebben een breedvoerig berigt daarvan gegeeven. *pag.* 254—264. Daar dit fchoon Werk zo zeldzaam voorkomt, zal het den Leezer niet onaangenaam zyn eene Lyſt der Hoofdſtukken, waaruit het beſtaat, en die hem deszelfs waardy beſt zal leeren kennen, hier te vinden. Hoofdſt. I. betreffende de eerſte opkomſt der Kerken in Italie. II. De ſtaat van het Kriſtendom in het Stift van Italie tot het einde der IV Eeuwe. III. De gevoelens der Schryveren in het gemelde Stift in de IV Eeuw, ten opzigte van het Geloof en den openbaaren Godsdienſt. IV—VI. van de V—VII Eeuwe. VIII Eenige aanmerkingen op de Liturgie van het Italiaanſche Stift, bygenaamd de Ambroſiaanſche Liturgie. VIII—X. Geloofsneigingen der gemelde Kerk van de VIII—X Eeuwe. XI. Onderzoek naar de gevoelens van GUNDULPHUS, en zyne navolgers voor 't jaar 1026. XII. Aanmerkingen over zommige gebruiklykheden der gemelde Kerken. XIII. Betoog dat dezelve onafhankelyk zyn geweeſt tot na het midden der XI Eeuwe. XIV. Betreffende de affcheiding der Kerken van het Italiaanſche Stift van de Kerk van Romen, en over de Geloofsleer der *Paterinen.* XV. Over het Geloof der *Manicheen*, hunnen oorſprong, aanwas en vaſtſtelling in Italie. XVI. Over de *Cathari*, van welken EVERINUS en BERNARDUS ſpreeken; benevens derzelven onderſcheid van de *Paterinen.* XVII. Vervolg van de Geſchiedeniſſen der *Cathari* in Italie en elders. XVIII. Betoog dat de *Paterinen* en *Subalpinen* geen Manicheen zyn geweeſt, een-

zaam voorkomt. — *A brief Account of the Vaudois his Sardinian Majesty's Proteſtant ſubjects in the Valleys of Piedmont in a letter from a Gentleman on his Travels in Italy. Lond.* 1753. Deeze brief is een korte ſchets aangaande de *Waldenzen*, die wél is geſchreven, en onkundigen een klaar denkbeeld van dit Volk kan geeven.

Onder de Latynſche Schryvers behooren SACHONI *Summa contra Valdenſes.* — MONETÆ *Summa contra Catharos & Valdenſes.* — MARTENE *Tractatio de Hæreſi Pauperum de Lugduno.* — PILICHDORFFIUS *contra Valdenſes.* — RICHINI *Diſſ. de Valdenſibus &c.* allen van den beroemden MOSHEIM aangehaald, (*) doch welken het ons niet heeft mogen gebeuren in handen te krygen,

kennelyk uit hunne ſchriften en gevoelens, in de XII Eeuwe. XIX. Dat de Kerken in Italie niet zyn geſtigt door PETRUS WALDUS. XX. Onderzoek of de *Waldenzen* in het begin flegts Schismatiquen zyn geweeſt. XXI. Betreffende den ſtaat der Kerke van *Rome* ten tyde der afzonderinge van de *Paterinen* of *Waldenzen*, te gelyk met de beſchuldigingen, hun door de Roomſche Kerk te laste gelegd, en het denkbeeld, dat zy zich van dezelven maakte. XXII. Raakende de Geloofsleere en het gedrag der *Waldenzen* in *Bohemen*. XXIII. Sommige proeven der bewysredenen, van welken zich de *Waldenzen* in *Bohemen* hebben bediend in hunne Geloofsgeſchillen met de Roomſche Kerke. XXIV. Raakende het Kerkbeſtuur van de Gemeenten der *Waldenzen*, en de opvolgingen hunner Kerkdienaaren. XXV. Over de vervolgingen der *Waldenzen* in de XI. Eeuwe. XXVI. Voorbeelden van ſommige Laſteringen der Geloofsonderzoekers, tegen hen uitgebragt. XXVII. Betoog dat die Kerken in de Valeyen van Piemont ſtandvaſtiglyk hebben volhard in dezelfde Geloofsleere tot den tyd der Kerkhervorminge.

(*) In de Kerkel. Hiſtorie IV. D. bl. 392.

gen, en in te zien. Men kan hier by voegen verſcheiden' anderen, als GRETSERUS *Prolegomena ad ſcripta contra Waldenſes*, en EBRARDUS, BERNARDUS, ERMENGARDUS &c. die allen tegen de *Waldenzen* geſchreeven hebben, en in de *Bibliotheca magna Patrum* te vinden zyn. — Voorts S. MARESIUS *Diſſ. de Waldenſibus*, *Gron.* 1660. — *Apologia veræ doctrinæ eorum, qui vulgo appellantur Waldenſes.* 1538. — *Hiſtoria Perſecutionum in Valdenſes ab Ao.* 1555 *ad* 1561. *Genev.* 1581. — *Lugubris narratio de excidio Waldenſium & Albigenſium, quæ ex Monumentis Martyrum excepta & edita inter cætera ejusdem argumenti egregia ſcripta cum hiſtorica narratione* JOACH. CAMERARII, *Fratr. Orthod. Eccleſ. in Bohemia &c.* 1605. — *Variorum Disquiſitiones de Eccleſia Judaica, Muhamm. Moscov. Æthiop. Quaker. & Waldenſium &c. Argent.* 1670. — בש הקבה *Eccleſia Waldenſium Orthodoxiæ Lutheranæ teſtis & ſocia* J. C. DANNHAWERI, *Argent.* 1659. waarin egter weinig wordt gevonden, dat hunne Geſchiedenis raakt. KIESLINGIUS *Diſſ. de variis Waldenſium nominibus & ſectis.* 1739. — *In vallium Alpinarum tragica Portenta* J. CAPELLI, *Sedani* 1621. — Voorts kan men hier by voegen de *Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ* van MOSHEIM, LAMPE, WEISMAN (*) &c. die voornaamlyk zyn werk heeft gemaakt om hen te verdedigen tegens de beſchuldigingen van den beroemden BOSSUET.

(*) *Introductio in Memorabilia Eccleſ. Hiſt. ſacræ* Halæ 1745. I. Part. p. 1018—1097.

SUET. En het is op deezen, en meer anderen reeds genoemden, dat wy ons, aangaande het ſtuk hunner oude regtzinnigheid, beroepen.

Uit deeze groote Lyſt van allerleie Schryveren kan men ligtelyk zien, hoe zeer dit Volk, in voorige tyden, de aanmerking der Hiſtorieſchryveren en andere Geleerden naar zich trok, die het overwaardig keurden tyd en arbeid aan derzelver Geſchiedenis te beſteeden.

Dan ſommigen van deezen eindigen hunne Geſchiedenis zeer vroeg. — GILLIS komt niet verder dan tot het jaar 1656. — BOYER trekt zyn beknopt verhaal alleen tot het jaar 1690 uit. — BASNAGE volgt hem daar in; doch beiden zyn zeer kort in het opgeeven der Gebeurteniſſen van twee zeer vermaarde jaaren, 1686 en 1689. En niemant heeft, zo veel ik weet, in deeze XVIII. Eeuw, ondernoomen een vervolg op die Geſchiedeniſſen te ſchryven, hoewel 'er ſtofs genoeg overgebleeven was.

Ik wil niet ontveinzen, dat ik my, om den Leezer een egt verhaal te geeven van twee der aanmerkelykſte gevallen, die ooit in de Valeyen gebeurd zyn; ik meen de jammerlyke uitdryving der *Waldenzen* uit hun Vaderland, in het jaar 1686, en hunne wederkeering in het zelve, in het jaar 1689 voorgevallen, waar van men in onze taal nimmer iets geleezen heeft, my bediend hebbe van twee ſtukken, geſchreeven in het Franſch, en mynen Landgenooten tegenwoordig weinig bekend. Het een, binnen 's Lands gedrukt, voert ten tytel: *Hiſtoire de la perſécution des Valées du Piemont à Rott.* 1688; het ander draagt dit

dit opſchrift: *Hiſtoire de la glorieuſe rentrée des Vaudois dans leurs Valées* 1710. Wie de Schryver van het eerſte is, heb ik niet kunnen ontdekken; doch dat het laatſte te *Kaſſel* gedrukt zy, onder opzigt van den beroemden ARNAUD, van wien we in het vervolg veel zullen ſpreeken, heeft my de Wel Eerw. Heer J. ARNAUD, Leeraar in de Walſche Gemeente te *Kampen*, zynde de Kleinzoon van den eerſtgemelden Heer, goedgunſtig medegedeeld.

De Leezer denke intuſſchen niet, dat ik, door de bovengemelde ſtukken, de vereiſchte hulpmiddelen, om deeze Kerkelyke Geſchiedenis, byzonder van het jaar 1656. tot op deezen tyd, te ſchryven, ten dienſte gehad hebbe: ik begreep, myn gemaakte ontwerp overziende, dat my noch veele dingen ontbraken, en hoognoodige ſtukken, vooral van den laatſten tyd, door andere Geſchiedſchryvers nergens aan de hand gebooden. Ter myner vreugde gelukte het my daarop, eenige onvertaalde en onuitgegeeven' egte gedenkſtukken, die my zeer wel te ſtaade kwamen, magtig te worden; en hier by gevoegd hebbende eene nuttige en aangenaame briefwiſſeling met verſcheiden' aanzienlyke en geleerde Mannen, werdt ik in ſtaat geſteld dit ſtuk zo te ontwerpen, als het thans den Leezer wordt aangebooden.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DEN NAAM DER WALDENZEN EN HUNNE VALEYEN, NEVENS DE REGEERINGSFORM.

Wat de Naam der *Waldenzen* belangt, geen Volk is 'er, dat in oude tyden op zo veele verſchillende wyze benoemd (*) en aan de waereld bekend geworden is: nu gaf men hun eenen naam naar hunne vermaardſte Leeraars (†); dan naar de Leer, die zy zo yverig beleeden (§); nu naar het Land, het welk zy bewoonden (‡), dan heeft men, niet zelden om hen te ſmaaden, door allerleie ſpot- en ſchimpnaamen, hen van andere Natiën onderſcheiden (§§); doch de in de voorige en tegenwoordige Eeuw allermeeſt gebruikelyke en bekendſte naam van dit Volk is geweeſt die van *Vaudoiſen* of *Waldenzen*.

Ver-

(*) HOTTINGERUS, *Hiſt. Eccleſ.* Sec. XII. p. 281.

(†) Dus werden zy geheeten *Henricianen*, *Joſephinen*, *Arnoldiſten*, *Lollardiſten* &c. G. BRAND *Hiſtorie der Reformatie*, bl. 26. FORMEY *kort Begrip der Kerkelyke Hiſtorie*, I. D. bl. 334.

(§) Dan droegen zy den naam van *Fratricelli*, *Inſabbatharii*, *Apoſtolici &c. Nederlandſche* SULPITIUS van J. BASELIUS, bl. 182.

(‡) Dan gaf men hun den naam van *Turlupini*, *Tranſmontani*, *Chienards &c.* LAMPE *Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. Cap. 9. §. 27. *Chronyk der Waldenzen* door D. S. bl. 3. PERRIN *Hiſt. de Waldenzen*, bl. 4.

(§§) Zy werden dan genaamd *Gazari*, *Piphles*, *Paſſagені*, *Circumciſi*, *Gynici*, *Publicani*, *Cabatati*, *&c.* LAMPE *Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. c. 10. §. 54.

Verſcheiden' Mannen van aanzien hebben zich in den corſprong en afleiding van dit laatſtgemelde woord zeer misgreepen. Sommigen leiden het woord *Waldenzen* af van het woord *Walden*, houdende in het oog de Wouden en Boſſchen van het *Alpiſch* gebergte, door hen bewoond: anderen van het Franſch woord *Vallées*, Valeyen betekenende. Niet weinigen meenen, dat ze dien naam van PETRUS WALDUS, een vermaarden Koopman te *Lions* in *Frankryk*, gekreegen hebben (*): dan het blykt uit een oud Handſchrift (†), door den geleerden MORLAND, Afgezant van *Engeland*, geſchonken aan de Bibliotheek van *Cambridge*, en aldaar bewaard, dat zy den naam van *Waldenzen*, reeds zeventig jaaren vóór de tyden van PETRUS WALDUS, gevoerd hebben. Veel liever denkt men dan met regt, dat PETRUS WALDUS, wiens eigenlyke naam wegens de verſchillende opgaave niet regt bekend is (§), den zynen van de *Waldenzen* ontleend hebbe (§§). Het waarſchynlykſte en zekerſte is, dat de

(*) HOTTINGERUS *Hiſt. Eccleſ.* Sec. XII. p. 278.

(†) J. LEGER geeft ons in zyne *Hiſtoire des Vaudois*, een kort uittrekſel van dit koſtbaar ſtuk, waar in men, ten opzigte van den naam der Waldenzen, deeze woorden vindt:

Illi diſon quel es Vaudé s e degne de mirir.

(§) PETRUS BALDO, of BALDON van ſommigen genaamd; van anderen VALDO of VALDONI, VALDIO, VALDUS en WALDUS.

(§§) J. VAN DEN HONERT *Redevoering over de Boh. en Mor. Kerk* bl. 12. LAMPE *Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. c. §10. §. 5. D. GERDES in de Voorreden voor de *Hiſtoriſche Verhandeling over den oorſprong, voortgang en lotgevallen van den Evangeliſchen Godsdienſt in de Pro-*

de naam *Waldenzen* van het Land, door hen bewoond, afftamme. In hunne taal, zynde een mengelmoes van Italiaansch en Fransch, worden de Valeyen *Valli* of *Vaux* geheeten, en zy zelven *Valdesi* of *Vaudois*, dat is, Bewooners der Dalen of Valeyen (*) : hier van daan noemen de Latynsche Schryvers hen *Valdenses*, waar uit het woord *Waldenzen* zeer ligtelyk heeft kunnen voortkoomen.

Deeze *Waldenzen* hebben, zints ontheuchelyke tyden, in de *Valeyen van Piemont* gewoond, het welk een deel van het oude *Lombardye* is, in *Opper-Italie* (†) gelegen, grenzende tegen het Noorden aan *Savoye*; tegen het Westen aan *Frankryk*; tegen het Zuiden aan de *Middelandsche Zee* en het gebied der Republiek *Genua*; tegen het Oosten aan de Hertogdommen *Montferrat* en *Milaan*. Van het Zuiden tot het Noorden, is *Piemont* dertig Geographische mylen groot, maar van het Westen naar het Oosten veel minder (§). Dit Hertogdom, welks Hoofdstad

Tu-

Provintie van Zaltzburg, door J. G. SCHELHORN. — A. MACLAINE in zyne *Aantek. op de Kerkel. Historie van* MOSHEIM, IV. D. bl. 390—392. C. E. WEISMAN *Introd. in Memorab. Eccl. Hist.* I. part. p. 1086.

(*) BENOIT *Hist. der Geref. Kerken van Frankryk* IV. D. bl. 107. BUSCHING *Nieuwe Geographie*, 2. D. 2. St. bl. 621.

(†) ZIMLERI *Alpes*, p. 226. & seqq. ZEILLERI *Itinr.* p. 26. Piemont ligt van Nederland, als men door Frankryk reist, 250, doch als men door Lottharingen den weg neemt, 200 uuren.

(§) SANSON, DE WIT, VISSCHER, DANKERS, CANTELLI en D'ISLE, hebben Kaarten van *Piemont* in het licht gegeven. Men vindt 'er ook eene in het *Novum Theatrum Pedemontii & Sabaudiæ*, Amst. 1752. TOBIAS MAJER heeft in het jaar 1749.

eene

Turin is, draagt den naam van *Piemont;* om dat het aan den voet der *Alpen*, een groot gebergte, het geen *Frankryk* van *Savoye* ſcheidt, geleegen is (†). Deeze *Alpen* beſtaan uit een groote menigte hemelhooge Bergen en Rotzen, aan welker voet men veele Valeyen en byna ontoegankelyke Dalen vindt, wonderbaarlyk door den Almagtigen Schepper beveiligd, en daarom van zulken bewoond, die de zwaare vervolgingen hunner vyanden ontwykende, van tyd tot tyd, in deeze Dalen zich hebben nedergezet, en daar in gebleeven zyn. Zonder dit ter deezer gelegenheid optemerken, zou het ongeloofly voorkoomen, gelyk men in het vervolg meermaal hooren zal, hoe een handje vol volks zich tegen de zwaarſte aanvallen der magtigſte legers heeft kunnen verdedigen, en dezelven afſlaan.

Piemont zelf wordt verdeeld in het Landſchap *Turin*, — het *Canaveſiſche* Diſtrikt, — het Marquiſaat

eene nieuwe by de Erven van HOMAN doen drukken. In het Werk van J. LEGER *Hiſt. &c.* vindt men eene byzondere Kaart der Valeyen, doch die is oud. Een klein Kaartje vindt men in 't Werk van M. SCHAGEN. J. G. KEYZLER merkt in zyne Reizen aan, *dat de zeer lange Landkaart, wegens den loop der* Po, *door den Monnik* PLACEDE, *in het jaar* 1703. *uitgegeeven, wel veele berisping onderhevig is; maar egter waardig om boven alle anderen geagt te worden.* Ik vleide my, ten tyde van den eerſten druk deezer Historie, dat ik in ſtaat zou geſteld worden om eene nieuwe uitmuntende Kaart, die toen, door eene kundige hand, in de Valeyen getekend werdt, in het vervolg te geeven. De kans, om ze door een aanzienlyk Man te krygen, ſtond er my toen ſchoon toe; doch ſtaatkundige redenen hebben dat tot hier toe belet, en zullen het mogelyk altoos verhinderen.

(†) In 't Latyn *Pedemontium*, q. d. *ad pedem montium.*

staat van *Susa*, — het *Lucernsche* Gebied, of anders de *Valeyen van Piemont*, en somwyl alleen de Valeyen geheeten (*), — en voorts in eenige andere Landschappen, onnoodig hier optetellen.

De Valeyen, door de *Waldenzen* bewoond, zyn drie in getal. (†)

I. De eerste is die van *Lucern* (§), vyftien Piemontesche mylen lang, doch zeer ongelyk van breedte, wordende, ten Westen, gescheiden van de Valeye *Queiras*, door den zogenaamden kruisheuvel, waar op de Rivier *Pelice*, die byna de geheele Valey bewatert, ontspringt. In deeze Valey zyn zeven Gemeenten der *Waldenzen*, namelyk *Bobi*, *Villars*, *la Tour*, *Roras*, *St. Jean*, *Angrogne* en *Rocheplatte*.

De Gemeente van *Bobi* ligt het hoogste. Het Land brengt aldaar Kastanien, Wyn en Koorn voort, en is

(*) Men moet *Piemonts* Valeyen met andere Dalen niet verwarren. De Valeyen, die in de *Cottische Alpen*, in de Marquisaaten van *Saluzzo* en *Susa* gevonden worden, zyn eertyds allen door *Waldenzen* bewoond geweest. Men vondt 'er ook veelen naar den kant van *Dauphiné* tot *Ambrun*, en *Briançon* toe, doch hun getal aangroeiende, hebben zy zich in *Provence* en *Languedoc* verspreid, waar zy *Albigenzen* genoemd zyn geworden, die hedendaags geheel uitgeroeid zyn. PARS, LIMBURG en PERRIN hebben zich breedvoerig over deezer en derzelver Leerstellingen uitgelaaten. Piemonts Valeyen zyn alleen drie in getal.

(†) *Recit veritable de ce qui est arrivé depuis peu aux vallees de Piemont* 1655, p. 5, 6.

(§) Van overoude tyden heeft deeze Valey een brandende Fakkel, met duisternis omringd, in haar Wapen gevoerd, waar uit vermoedelyk de naam van *Lucern* gesproten is. Geen wapen voegde dezelve beter; dewyl het vrolyk Evangelielicht in de duisterste tyden altoos in dezelve gescheenen heeft.

is omringd met hooge *Alpen*, die verſcheiden' naamen draagen.

In de Gemeente van *Villars* vindt men weinig vlak Land, doch het geen 'er is, is by uitſtek vrugtbaar: tegen het Zuiden vind men Kaſtanien en goed Weiland; op de heuvels, ten Noorden, Wyn en Koorn.

La Tour draagt den naam naar eenen oudtyds hoogen toren, in wiens plaats de Hertog van *Savoye*, in 't jaar 1655, eene Veſting, ter beteugeling der *Waldenzen*, liet bouwen.

De Gemeente van *St. Jean* heeft ten deele eene vermaakelyke vlakte met de ſchoonſte weiden aan de Rivier *Pelice*; ten deele een veld, waarop te gelyk Wynſtokken en Akkerland gevonden worden; zo dat de Landman onder Boomen en Wyngaarden, die, van den eenen ſtam tot den anderen, op latten geſpreid liggen, en waar onder de *Waldenzen* zich in vervolgingen meenigmaal verborgen hebben, het edelſte Koorn bouwt: behalven de ſchoonſte Ooftboomen, vindt men hier eene menigte Moerbeziebomen, waarvan de Inwooners zich tot voordeel hunner Zydewormen bedienen.

De Landſtreek der Gemeente van *Angrogne*, bewaterd door eene kleine Beek van denzelfden naam, is doorgaans bergagtig, en levert byna geen Wyn, maar veele Kaſtanien, andere goede vrugten, en voornaamelyk overvloed van goede Weiden voor het Vee uit. Dezelve is van natuur ongemeen ſterk, wyl men ze alleen van beneden, aan twee kanten, naamelyk van het Zuiden en het Ooſten, genaken

kan,

kan, en offchoon ze door verraad of geweld mogt ingenoomen worden, hebben de Inwooners eene byna ongenaakbaare, en wél verzekerde wykplaats op den Berg *Vachera*, of zogenoemde Torenweide. Deeze laatfte plaats beftaat uit eene groote holligheid tuffchen de allerhoogfte Bergen, waar heenen men niet als met de allergrootfte moeilykheid koomen kan, kunnende dit ruim hol eene menigte menfchen bevatten, en waarvan de *Waldenzen*, in tyden van zwaare vervolgingen, zich met vrugt bediend hebben, om hunne Leeraars daarin te verfchuilen, en hunne jonge Nazireërs de Studiën geruft te laaten voortzetten.

II. De tweede Valey is die van *Perouſe*, vier uuren gaans lang; doch van een ongelyke breedte, zynde de grootfte van één uur. Zy draagt den naam naar een Vlek, of liever naar eene kleine Veſting, die op derzelver hoogte ligt, en de toegangen der Rivieren, *Cluſon* en *Germanaſque*, als ook die der Valeyen van *St. Martin* en *Cluſon* beveiligt. Zy heeft weinig vlak Land, en het geen 'er is, wordt door de Rivier *Cluſon* doorfneeden, in welke de *Germanasque* invloeit. Aan de Zuidzyde waffen vrugten van allerlei foort in overvloed, maar geen Wyn, die men egter ten Noorden, waar de Stad *Pignerol* ligt, veel vindt. In deeze Valey telt men drie Gemeenten der *Waldenzen*, te weeten, die van *St. Germain*, *Pramol* en *Pomaret*.

III. De derde Valey draagt den Naam van *St. Martin*, zo genaamd naar eene byna woefte plaats, waar de puinhoopen eener Kerk, aan dien Heiligen

toegewyd, noch gevonden worden. Deeze Valey is zeftien Piemonteſche mylen lang, maar niet veel breeder, dan de doorheen vloeiende Rivier *Germanaſque incluie.* Naar beneden vindt men veele Wynſtokken, en andere vrugten, in het midden Kaſtanien, en boven aan ſchoone Weiden. Deeze Valey is door de natuur het allerbeſt beveiligd en verſchanſt. Behalven de hemelhooge Bergen, die dezelve van alle zyden omringen, en jaarlyks, tien of twaalf maanden lang, met ſneeuw bedekt, en derhalven onbeklimbaar zyn; zo kan men niet dan door eene enkele opening, in eene Rots gemaakt, en de Torenburg, geheeten, in dezelve inkoomen. Deeze opening is niet breeder dan de daardoor loopende Rivier *Germanaſque*, die met eene geweldige vaart, langs verſchrikkelyke Rotzen, heenen ſnelt; over welke Rivier eene hooge Brug gelegd is, die, afgebrooken zynde, de Valey geheel ongenaakbaar maakt. Hier telt men de drie Gemeenten van *Villeſeiſche*, *Manell* en *Prals.*

By deeze drie Valeyen hadt men, voor meer dan twee Eeuwen, noch eene vierde, geheeten de Valey *Pragelas*, naar een zekere Plaats, digt by derzelver Rivier gelegen; of de Valey *Cluſon*, dus genaamd naar de Rivier zelf. Zy behoorde toen aan de Hertogen van *Savoye*, doch verviel daarna in *Frankryks* magt, waarin ze twee Eeuwen gebleeven is. Zes Hervormde Gemeenten der *Waldenzen* bloeiden toen in dit uitgeſtrekte Dal: by den Vreede van Utrecht kwam ze wederom onder de Heerſchappy van haare oude Meeſteren, de Hertogen van *Savoye*,

voye, wordende toen onze Geloofsgenooten eerſt eenigen tyd gekweld, en daarna, in het jaar 1730, openlyk vervolgd, waar door de zo evengenoemde zes Kerken te gronde zyn gegaan.

De drie Valeyen zyn, in het gemeen, wel aangenaam wegens haare vrugtbaarheid: men denke egter niet, dat 'er alles zonder moeite en gevaar groeit; want de ſmeltende ſneeuw, in groote klompen neervallende van de hoogſte Bergtoppen, voert ſomtyds ſteenen van eene geweldige grootte met zich naar beneden, dreigende den Landman eenen gewiſſen dood, of verdervende ten minſten zynen bezaaiden akker, en verbryzelende zynen tederen wynſtok. Ook vermindert de vrugtbaarheid', naar maate men hooger opkomt; de heuvels zyn toch alleen tot Kaſtanien, en andere vrugten bekwaam: op de middelmaatige Bergen ontmoet men Boſſchen van hooggeſtamde Boomen, met haagen en heeſters doorwaſſen: de toppen der hoogſte Bergen zyn meeſtal met dikken ſneeuw en zwaare yſſchollen bedekt.

Men ſpreekt, in deeze Dalen, eene byzondere Taal, zynde een mengelmoes van de Italiaanſche en Franſche onder elkanderen. De Inwooners zyn ſchrander, en zouden het, indien zy alle noodige vryheid en gelegenheid hadden om zich wél te kunnen oeffenen, in de Weetenſchappen ver brengen (*). — Het Land is Roomſch. — De *Paus* heeft in Kerkelyke zaaken weinig; maar de Hertog, die thans tevens Koning van *Sardinie* is, veel gezags. In

(*) J. G. KEYZLER *Reizen* I. St. bl. 270. 295. 304.

In het begin der XIII Eeuw werden de Valeyen, voorheen door eigen' Prinſen altoos geregeerd, onder de Heerſchappy van het *Huis van Savoye* gebragt (*). THOMAS, Hertog van *Savoye*, maakten zich, in het jaar 1233, meeſter van de Stad *Pignerol*, en van de Valeyen, onder voorwendſel, dat het Stamhuis van *Piemonts* Prinſen uitgeſtorven ware (†). De *Waldenzen* onderwierpen zich aan deezen nieuwen beſtierder, onder beding, dat ze, by hunne oude voorregten, bewaard zouden worden, het geen hy hun toeſtondt, en door zyne opvolgers beveſtigd is. Het tegenwoordige Koninglyke Huis van *Savoye* heeft zich, lang, den tytel van Koninglyke Hoogheid, uit hoofde eener aanſpraake op het oude Koningryk *Cyprus*, aangemaatigd; doch niet meer gehad dan de waardigheid van Hertogen van *Savoye* en *Piemont*, tot het jaar 1713, wanneer VICTOR AMADEUS de II, in eene Vredehandeling met *Frankryk*, het Koningryk *Sicilie* bekwam, en zich daarop tot Koning, te *Palermo*, liet kroonen. Hy bleef het tot in het jaar 1718, wanneer hy, uit hoofde der zo genaamde *Quadruple Alliantie*, het Koningryk *Sicilie* aan Keizer KAREL den VI afſtondt, die hem daartegen het Koningryk *Sardinie* overliet, en voor deszelfs Koning erkende. Zints dien tyd, zyn de *Waldenzen* aan de Hertogen van *Savoye* en *Piemont*, nu Koningen van *Sardinie*, onderdanig gebleeven. De thans regeerende Vorſt VIC-

(*) WAKE, *Sermon*, pag. 47.
(†) LEGER, *Hiſt. des Vaud.* T. I. p. 157.

VICTOR AMADEUS de III, zoon van den onlangs overleeden grooten Koning KAREL EMANUEL VICTOR, noemt zich Koning van *Sardinie*, *Cyprus* en *Jeruſalem*, Hertog van *Savoye*, Vorst van *Piemont*, enz. en is wel den Roomſchen Godsdienſt toegedaan; doch verdraagt de *Waldenzen* in de Valeyen.

DERDE HOOFDSTUK.

WAAR IN ONDERZOGT WORDT, WANNEER DE VALEYEN MET HET EVANGELIELICHT BESTRAALD ZYN.

Wie aan de Inwooners deezer Dalen, het allereerſt, de Evangelieleer bekend gemaakt heeft, is niet zo ten vollen zeker, als wy dat gaarne wenſchten te weeten. — Sommigen meenen, waar onder de geleerde PICTET (*), dat de Apoſtel PAULUS, naar *Spanje* reizende, gelyk hy beloofde *Rom. XV:* 28. zynen weg door de Valeyen van *Piemont* genoomen hebbe, gelyk die weg ook inderdaad door deeze Dalen liep, zo die Apoſtel deezen togt niet ter zee maar te land gedaan hebbe, en dat voorts die yverige Kruisgezant, ter deezer gelegenheid, de Leer van den gekruiſten JESUS, in het doortrekken, aan de Bewooneren der Valeyen gepredikt zou hebben, gelyk dit zyne beſtendige gewoonte op zyne groote reizen geweeſt is. — De geleerde Aartsbis-

(*) PICTET *De Troph. Evang. inter Diſſ.* p. 509.

biſſchop WAKE gelooft (*), dat deeze Dallieden, ten minſte ten tyde der Apoſtelen, de Evangelie-kennis ontvangen hebben; doch door welken Evangeliſt wil hy niet bepaalen. — BOYER is van oordeel, dat Apoſtel *Paulus*, ten tyde van Keizer NERO, te *Rome* gevangen zittende, den Chriſtelyken Godsdienſt in *Italie*, waar van *Piemont* een gedeelte uitmaakt, geplant hebbe, door welk middel deeze Bewooners der Valeyen tot de kennis der waarheid zouden geraakt zyn. — De kundige SCHAGEN (†), vooronderſtellende, dat *Galatia*, door PAULUS, in zynen tweeden Brief aan TIMOTHEUS, Hd. IV. 10, aangehaald, *Gallia Ciſalpina* zy, gelyk THEODORETUS dat ronduit zegt, geeft, bywege van bedenking op, of niet CRESCENS, omtrent het jaar vier-en-zeſtig, dat is, kort voor dat PAULUS dien brief ſchreef, aldaar de Evangelie-Leer overgebragt hebbe. — EUSEBIUS zegt, dat, ten zynen tyde, het gerugt liep, dat CRESCENS naar *Frankryk* gereisd ware. Dit is ten minſten zeker, volgens zyn getuigenis, dat 'er, reeds in het midden van de II. Eeuw, veele Chriſtelyke Gemeenten in het over- en binnen *Alpiſch Gallie*, dat is, in *Frankryk* en dat deel van *Italie*, dat over de *Po* ligt, waar de nabuuren der *Waldenzen* woonden, geweeſt zyn (§). — Dan, indien EUSEBIUS getuigenis byiemant niet zwaar genoeg mogte weegen, wil ik alleen in be-

(*) *Dans ſon Sermon*, p. 23.
(†) *Hiſtorie der Waldenzen*, pag. 110, 111.
(§) *Kerkelyke Hiſtorie*, 5. b. 24. Hd.

bedenking geeven, of niet de vervolgingen, door de Roomsche Keizers in *Italie* aangerigt, veelen kunnen genoopt hebben hunne woningen te verlaaten, en in de niet ver afliggende *Piemontesche* Valeyen eene veilige schuilplaats te zoeken.

Dan, indien het al niet op onwrikbaare gronden steunen mogte, dat deeze vermaarde Kerkgemeenten, ten leeftyde der Apostelen, gegrond zyn; dan meen ik, evenwel, op vaster bewys, te moogen beweeren, dat het Evangelie der heerlykheid des zaligen Gods niet lang daarna, dat is, in de II Eeuw, in deeze Valeyen bekend en aangenomen zy geworden. De *Waldenzen* hebben toch altyd staande gehouden, (*) en, naar alle gedagten, op geenen loffen grond, dat hunne Voorvaders, door de Apostelen, of, wel door hunne naaste opvolgers, de Leere der Waarheid ontvangen hebben: en my dunkt, dat het getuigenis van twee hunner bitterste vyanden (†) in dit geval van groot gezag is. De een zegt: „ dat de Ket-

(*) Zo spreekt ROBERTUS OLIVETANUS in de Voorrede voor den eersten Franschen Bybel, door hem vertaald, en in het jaar 1537 gedrukt. LEGER *Hist. des Vaudois*, T. I. p. 161. De getuigenissen van TH. BEZA, SLEIDANUS, ESRON RUDIGER, COMENIUS, AMYRALDUS, DRELINCOURT en anderen by LEGER pag. 167. &c. vermeld, staaven dit gevoelen. Als ook P. MORNÆUS *Mysterium Iniquitatis*. p. 303 &c.

(†) REINERIUS SACCO door den Jesuit GRETSER 1254. te *Ingolstad* uitgegeeven, en BELVERDERE, een Monnik, zeer belugt in Italie, geeft in zyn Werk, ten titel voerende: *Relatione alla Congregatione de Propaganda fide Turin* 1630, het gemelde getuigenis in deeze woorden: *Sempre & da ogni tempo sono stati heretici. Recit veritable &c.* p. 6. en *Relation veritable*, p. 6. &c.

„ Kettery der *Waldenzen*, (zo noemde men den „ zuiveren Chriſtelyken Godsdienſt) de oudſte der „ Ketteryen ware, en geduurd hadde van SYLVES-„ TERS tyden af, of wel van die der Apoſtelen". — en de ander: „ dat de *Waldenzen* altoos en van „ alle tyden Ketters geweeſt zyn."

Om niet langer hier op te ſtaan, ſluiten wy dit Hoofdſtuk met deeze aanmerking, dat het Evangelielicht niet alleen in *Frankryk*, maar ook in *Lombardye*, den *Elzas*, langs den *Rhynſtroom*, in de *Nederlanden*, *Saxen*, *Pommeren*, *Pruiſſen*, *Polen*, *Lyfland*, *Zwaben*, *Sileſie*, *Boheme*, *Moscou*, *Calabrie* en *Sicilie* door de *Waldenzen* gebragt zy, gelyk in de Vonnisboeken der Pauſſelyke Inquiſitie getuigd wordt (*). BEZA zelf, om van geene anderen thans te ſpreeken, heeft van hun gezegd, dat het zuiverſte zaad der oude Kerk, midden onder de duisternis en dwaaling, by hen is behouden gebleeven (†). Men moet, voor het overige, met de treflyke Engelſche Schryvers van de *Onpartydige Hiſtorie des Pausdoms*, (§) hier aanmerken, dat de Geſchiedſchryvers om deeze arme Lieden, in hunne Valeyen, door rotzen en bergen ingeſlooten, en van de waereld als afgezonderd, niet gedagt hebben, voor dat zy zo geweldadig vervolgd werden, welke de reden is, waarom de vroegſte Hiſtorieſchryvers zo weinig van hen gemeld hebben.

VIER-

(*) M. FLACIUS ILLYRICUS, Lib. I.

(†) *Chronyk der Waldenzen*, door D. S. bl. 18.

(§) In het Hoogduitſch in het licht gebragt door F. E. RAMBACH, vertaald en gedrukt te Amſt. 1773. 2 D. bl. 333.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE WAARE EVANGELIELEER, IN DE XII. EERSTE EEUWEN, ZUIVER BEWAARD IN DE VALEYEN.

Men moet inderdaad erkennen, dat men, in de Kerkelyke Geſchiedeniſſen van dien tyd af tot de tegenwoordige Eeuw, meenigvuldige blyken vindt, dat de *Waldenzen* het waare Woord Gods gekend, zuiver bewaard, en de Kerkelyke Tugt, naar de wyze der Apoſtelen, door alle Eeuwen heen geoeffend hebben. De weetgierige Leezer kan veelerleie getuigeniſſen by de onder aangehaalde Schryvers (*) desaangaande vinden.

Het is gewis eene zonderlinge beſtiering, eene wakende voorzorg Gods omtrent deeze Kerken geweeſt, dat nog de twiſten over het vieren van het Paaſchfeeſt in de II, nog de ſcheuring der Kerke in de III, nog de toeneemende gebreken der Geeſtelyken in de IV, nog de hoogagting voor de beelden, en de verwoeſting van het nabuurig *Italie* door de *Wan-*

(*) *Hiſtoire de la Perſécution des Vallées*, p. 6. *Hiſtoire de la glorieuſe rentrée, dans la Préface.* KORTHOLT *Hiſt. Eccleſ. Sec.* XIII. p. 498. C. VITRINGA *over de Parabolen*, p. 210. BOYER *Abregé*, pag. 43. LAMPE *Hiſt. Eccleſ.* L. II. C. 7. §. 20. LEGER *Hiſtoire des Vaudois*, T. I. p. 163. MORNAEUS *Myſt.* p. 304, 305. *&c.* en byzonder het aangeprezen Werk van M. SCHAGEN *Hiſtorie der Waldenzen*, die de lotgevallen der XII eerſte Eeuwen breedvoerig opgegeeven heeft, waarom ik dit Hoofdſtuk zeer bekort hebbe. De Leezer kan daar meeſt alles vinden, wat wy van die oude tyden weeten.

Wandalen, en *Alanen* in de V, nog de inval in *Italie* door de *Longobarden*, die *Arianen* waren, in de VI, nog het aangroeijend gezag der Paufen in de VII, nog de vaftgeftelde beeldendienft, en andere menfchelyke inzettingen in de VIII Eeuw, eenige inbreuk op derzelver reine Leer hebben kunnen maaken, of eenig verval in de Kerkelyke Tugt te weeg brengen: te meer daar het bekend is, hoe geweldig de Ooftersche en Weftersche Kerk, in die tyden, door blindheid, bygeloof en leeringen van menfchen is befmet geworden.

In het begin der IX Eeuw zat de voortreffelyke CLAUDIUS CLEMENS (*), te *Turin*, op den Biffchoplyken zetel (†). Zyn hoofdwerk was de zuivere Leer der waarheid, met kragt van redenen, den *Waldenzen* inteprenten, zeggende: dat de waare Kerk uit deugdzaame menfchen beftondt — dat deeze geen ander hoofd dan JESUS CHRISTUS hadt — dat PETRUS boven PAULUS niet geftéld moeft worden — dat men, uit Gods vrye Genade, door het Geloof geregtveerdigd werdt — dat het onbetamelyk was voor de dooden te bidden — dat men geene Heiligen mogt aanroepen, nog de beelden eeren — dat het brood in het Avondmaal CHRISTUS lichaam niet was, &c. (§). Door zulken leertrant

(*) DU PIN *Biblioth.* T. VII. p. 141, 142.

(†) LEGER *Hift. des Vaudois*, T. I. p. 137. BOYER *Abregé*, p. 12 & 13.

(§) BASNAGE *Hift. de la Relig. Reform.* T. IV. p. 42. LYDIUS *Hift. Tract.* p. 27 en 28. DU PIN *Hift. Eccleſ.* T. VII. p. 10. LEGER *Hift. des Vaudois*, T. I. p. 138, 139.

trant bleef het Evangelielicht, in die duiſtere Eeuw, onder de *Waldenzen* helder ſchynen: naauwlyks kan men bezeffen, welk nut deeze braave Man in die onweetende tyden gedaan hebbe, verdedigende de waare Leer, vierentwintig jaaren lang, met mond en pen, waar hy kon en mogt; terwyl zyne Schriften, hoewel na zynen dood, door zyne vyanden, volgens het getuigenis van MABILLON (*), ten onregte gehekeld, met vrugt geleezen werden. De uitneemende yver van deezen CLAUDIUS CLEMENS werdt, door de Voorzienigheid, gebruikt om de Inwooners van *Piemonts* Valeyen te bewaaren tegens de Leer der Tranſubſtantiatie, door PASCHASIUS RADBERTUS, Abt van *Corbie*, ingevoerd, die gedwongen was te belyden, dat 'er veelen waaren, die in een ander gevoelen ſtonden (†).

De Goddelyke bewaaring droeg zorg, dat ze in de X Eeuw niet vervolgd werden. LEGER heeft ons een overtuigend bewys (§) nagelaaten, waar uit blykt, dat 'er ten dien tyde geene inbreuk op de Leer der waarheid onder hen gemaakt ware: in tegendeel hebben zy, op het einde van die Eeuw, het zuiver Evangelie door *Duitſchland*, *Frankryk* en *Vlaanderen* verſpreid, het geen een uitneemend licht in de waereld heeft doen opgaan. PETRUS WALDUS, en zyn vriend BERENGARIUS, door dee-

(*) *In Analectis.*

(†) *In Epiſt. ad Frudegardum.*

(§) M. AURELIO RORENCO *in Relatione del Introduttione delle hereſie nelle Valli de Piemonte.* 1632.

deeze Leer der *Waldenzen* verlicht, booden de hand, en verſpreiden nu al mede het zuivere woord Gods in de twee gemelde Ryken; doch zo ras de eerſte vervolging daar uit gebooren werdt, vertrok WALDUS, om zyn leeven zeker te zyn, naar de Valeyen, waarſchynlyk die van *Piemont*.

Paus URBANUS den II, hier over gebelgd, en vervolgziek geworden zynde, gelukte het niet, in het jaar 1095, de gezegende voortgangen der nu meer en meer verſpreide Leer, in eene Kerkvergadering, te *Piacenza* in *Italie* gehouden, te ſtuiten; en *Frankryks* Koning ſlaagde niet beeter in zyn oogmerk, toen hy veele Geloovige Belyders, te *Orleans*, aan den brandſtapel deedt ſterven, in hoope, dat anderen, daar door, van het omhelzen deezer Leer afgeſchrikt zouden worden.

Ten bewyze dat het zuiver Geloof der *Waldenzen*, in de volgende XI Eeuw, noch geenen laſt geleeden heeft, moogen wy ons, onder anderen, op twee fraaije gedenkſtukken, welken noch in wezen zyn, beroepen. MORLAND bragt het eene, het welk een Dichtſtuk is, *Noble Leycon* (*) geheeten, uit de Valeyen in *Engeland*. Het ander is een regtzinnige Catechismus, beſtaande uit twee en vyftig Vraagen en Antwoorden (†). Uit de handelwyze van zeke-

(*) PICTET *Hiſt. du Siecle* XI. p. 1090. LEGER *Hiſt. des Vaud.* T. I. p. 26.

(†) LAMPE *Hiſt. Eccleſ.* L. II. C. 9. §. 27. Dat Stuk kan de Leezer vertaald vinden by J. v. D. HONERT *Verhand. over 't Geloof en den Godsdienſt der* Waldenzen, enz. bl. 32. MORLAND, zeg.

keren Abt van *Caſtres* in het Aartsbisdom van *Albi* blykt ons, dat zy zich in deeze Eeuw nog al verder uitgebreid hebben.

Het jaar 1120 is vermaard door hunne groote vrymoedigheid, betoond in hun openbaar ſchryven over den *Antichriſt*, en de byzondere dwaalingen der Roomſche Kerk (*). Zy gaven in dien tyd mede eene Geloofsbelydenis, overeenſtemmende met de waare Leer, in het licht, welk achtbaar ſtuk ook noch in onze handen is (†).

De XII Eeuw is aanmerkelyk wegens de beſluiten van verſcheiden' Pauſen, die nog der *Waldenzen* groote kennis in de Heilige Schrift, nog derzelver Godzaligheid des leevens, welke als een licht in de duiſternis ſcheen, kunnende verdragen, zich meer dan ooit met hen begonnen te bemoeijen.

Paus

zeggen de Engelſche Schryvers van de *Onpartydige Hiſtorie des Pausdoms* 2 *d. bl.* 330, 331. die zyn Werk in handen gehad hebben, brengt drie egte Handſchriften by, die omtrent het jaar 1120 door de oude Inwooners deezer Dalen in hunne eigen ſpraak waren geſchreeven. Het eerſte voert den titel: *Beſchryving des Antichriſts*, — het tweede heet: *de Droom van 't Vagevuur*, — het derde heeft dit merkwaardig opſchrift: *Oorzaak onzer afſcheiding van de Roomſche Kerk*. De Leezer zie de Kerkel. Hiſtorie van M. SCHAGEN bl. 246—262. en LÆGER. PERRIN geeft ons eene groote Lyſt hunner Boeken op, in zyne *Hiſt. der Waldenzen*, *bl.* 30—32. Eenigen van deezen zyn behouden, anderen verlooren.

(*) BASNAGE *Hiſt. de la Relig. Reform.* 14. per. p. 145. Dit ſtuk kan men vertaald leezen in de *Hiſt. der Waldenzen* door PERRIN, 3 *Boek*, 3 *d. bl.* 155. *&c.*

(†) J. v. D. HONERT *Verhandeling* enz. bl. 47. *Chronyk der* Waldenzen *door* D. S. bl. 7.

Paus ALEXANDER de III opende het tooneel met zynen ban; doch met weinig vrugt: want zy namen zoo zeer in getal toe, dat de Valeyen zo veele Inwooners niet langer konden bevatten; des ſommigen, uitgelokt door de bekoorlyke Landſtreek van het vrugtbaar *Italie*, een verblyf in *Calabrie* en *Apulie* gingen zoeken.

Die in de Valeyen bleeven, oeffenden zich, ten deezen tyde, yveriger dan ooit, in de Weetenſchappen, byzonder in de Godgeleerdheid, waar in zy verre vorderden. Zy gaven zelfs leſſen in de Geneeskunde, Werktuigkunde, en andere fraaije Weetenſchappen, aan hunne jongelingen. Sommige Leeraars ondernamen groote reizen, en hielden verſtandhouding met hunne Geloofsgenooten in *Engeland*, *Duitſchland*, *Gaſcogne*, *Provence*, *Dauphiné* en *Calabrie*.

Paus LUCIUS de III, deezen voortgang bemerkende, maakte nieuwe beſluiten tegen hen (*). Paus INNOCENTIUS de III, opvolger van CÆLESTINUS den III, rokte de Inquiſitie tegen hen op, in 't jaar 1198, welk plan door HONORIUS den III mede gevolgd werdt; doch deeze barbliksemen van 't Roomſche Vatikaan deeden weinig leed aan de Valeyen. By de hoog geroemde zuiverheid der Leere, door alle Eeuwen beweerd, moeten we hier, ten ſlotte, noch byvoegen, dat ze dezelve verſierd hebben zo door eene ongemeene bedrevenheid in

(*) *Concil. Lateran. III. apud Labbeum*, T. X. p. 105. C. 27. *de haereticis.*

in de H. Schriften, als door een onberispelyk leven. PERRIN heeft ons eene Lyst van getuigenissen, desaangaande, door Vrienden en Vyanden gegeeven, ter hand gesteld, die der leezinge waardig is. (*)

VYFDE HOOFDSTUK.

EEN KORTE SCHETS DER GEBEURTENISSEN IN DE VALEYEN, VAN DE XII EEUW TOT HET JAAR 1655.

De XIII Eeuw (†) levert ons verscheiden getuigenissen uit van de voortplanting hunner Leer, en hunner standvastigheid in derzelver Belydenis. Zy

(*) *Historie der Waldenzen*, bl. 21—30.

(†) Ik moet erkennen, dat de Lotgevallen der *Waldenzen*, in de XIII, XIV, XV, XVI, en de eerste helft der XVII Eeuw, kort van my behandeld, eene breedvoeriger beschryving ten hoogsten verdienen. Eene agtervolgende Historie heeft men daarvan niet, myns weetens, in eenige andere taal. Alles blyft, over het geheel genoomen, in het duister. Ik nam wel, by de eerste uitgaave myns Werks voor, dit groote Tydperk der Geschiedenis, in het vervolg, eens nader onder handen te zullen neemen. Dan het is my dus lang onmooglyk geweest. Andermaal ziende, dat alle Historieschryvers my hierin verlegen lieten, heb ik den tegenwoordigen Leeraaren der Valeyen verzogt my den noodigen bystand daartoe te willen bieden; doch ook hun, zeggen zy, ontbreeken de egte bescheiden, uit hoofde dat alle oude stukken, daartoe betrekkelyk, in de volgende zwaare vervolgingen door de Vyanden verstrooid of verbrand zyn. Het is derhalven te dugten, dat 'er nooit eene gelegenheid zich zal opdoen om deezen aanmerkelyken dienst aan de Kerk te kunnen bewyzen.

Zy breidden zich, in den jaare 1229, door geheel *Italie* uit. Onder het Regtsgebied van *Venetie*, hadden ze zeven Schoolen opgerigt, die door hunne Geloofsgenooten van *Lombardye* onderhouden werden, welken zich mogelyk daardoor 's Pauſen haat op den hals gehaald hebben. Althans, op het aandringen van zynen Legaat, moeſten ze, aldaar, uit Steden en Dorpen in dit jaar gebannen, en hunne huizen met den grond gelyk gemaakt worden (*). Ook moet Keizer FREDERIK by Paus GREGORIUS over hen geklaagd hebben in den jaare 1235, dewyl daarop eene vervolging in *Italie* ontſtondt. (†) Dan dit hinderde niet, dat ze, omtrent de helft deezer Eeuwe, noch Kerken hadden in *Albanie*, *Lombardye*, *Romagna*, *Florence*, *Slavonie*, en *Bulgarie;* zelfs telde men, in het jaar 1280, eene menigte deezer Lieden in *Sicilie* en *Spanje;* ook hadden ze, in het jaar 1292, eene Kerk te *Genua*.

Zeker Roomſch Schryver van dien tyd beklaagt zich hier over, dat het vergif des ongeloofs zich al verder verſpreidde (§). Een ander Schryver, MATTHIEU PARIS geheeten, in zyn verhaal op het jaar 1234, met veele valſche beſchuldigingen hen eerſt betigt hebbende, moet eindelyk, ter hunner eere, belyden, dat zy de Tranſubſtantiatie ſtand-

(*) SIGONIUS *de Regno Italico.* Lib. 17.

(†) Idem. Lib. 18.

(§) PETRUS *Cornobii Vallis Sernenſis in Hiſt. Albigenſ. & ſacri belli, An.* 1209. *in eos ſuſcepti* zegt: *A patre &c.*, dat is, *van den vader tot den zoon is deeze Ketzery voortgeplant, hebbende het vergif des ongeloofs, zich trapswyze verſpreid.* — *De hef der oude verdorvenheid.*

ſtandvaſtig bleeven tegenſpreeken. Tot hier toe hadt men nooit Jeſuiten, Zendelingen, en Inquiſiteurs in de Valeyen vernoomen, het geen in de daad zeer veel tot den voorſpoed der *Waldenzen* hadt toegebragt. Sommigen der Prieſteren, die in de Valeyen waren, overtuigd, dat hier de waare Leer gevonden werdt, hielden zich deswegen ſtil, en wilden zich tegens hen niet verzetten: anderen zweegen om andere redenen.

In deeze Eeuw geraakten de Valeyen onder een ander beſtier. Tot hier toe waren zy door hunne eigen' Vorſten geregeerd geworden; maar, in 't jaar 1233, nam THOMAS, zoon van HUMBERT, Hertog van *Savoye*, *Pignerol*, de Hoofdſtad der Valeyen van *Piemont*, met eenige andere plaatzen, in, voorgeevende, dat, het Stamhuis van *Piemonts* Vorſten uitgeſtorven zynde, hy zich de beheerſching deezer Landen mogt aanmaatigen. De vreedzaame Inwooners, weetende, dat geene Maatſchappy zonder opperhoofd beſtaan kan, en niet gezind om met dien Hertog over de wettigheid te twiſten, onderwierpen zich, onder voorwaarde, dat ze in alle hunne oude voorregten en vrye Godsdienſt-oeffening gehandhaafd mogten worden.

De uitbreiding der *Waldenzen* in de XIV Eeuw is verbaazende. In dat deel van *Ooſtenryk*, welk den naam van het *Paſſauſche Kerkgebied* draagt, en in verſcheiden' andere plaatzen van *Boheme* telde men, in den jaare 1315, meer dan *tagtig duizend* deezer Geloofsbelyderen. (*) FORMEY zegt: dat Paus

KLE-

(*) PERRIN *Hiſt. der Waldenzen.* bl. 4

KLEMENS de V onder hen eene groote slagting liet doen in de Valeyen van *Piemont* en de nabygelegen' Landen; en dat men, voor die in *Ooſtenryk* ontvlugt waren, en daar niet lang eene gewenſchte veiligheid genooten, in het jaar 1315, brandſtapels liet aanſteeken om hen uit te roeijen. (*) De bewaarde Vonnisboeken der Inquiſitie in *Polen* doen ons den aangenaamen dienſt van ons te berigten, dat 'er in 't jaar 1330, eene geheele menigte van *Waldenzen* in dat ryk geweeſt is. Ook erkennen hunne Vyanden, dat ze, ten ſpyte der Inquiſitie, zich in *Spanje* hebben uitgebreid. (†) In deeze XIV Eeuw, vaardigde Paus JOHANNES de XXI eene Bulle af, aan GIOANNI BADIS, Inquiſiteur Generaal te *Marſeille*, waar in hy zich beklaagt over de Valeyen *Lucern*, *Angrogne* en *Perouſe*, zeggende, „ dat de *Waldenzen*, die meer en meer in getal „ toenamen, veele Vergaderingen hielden, en vyf„ honderd van hun tegens den Prieſter van een Ker„ ſpel, die de mis bediend hadt, waren opgeſtaan, „ en hem gedood hadden; — voorts belaſtte hy BA„ DIS dit bedryf te onderzoeken, en de ſchuldigen „ te ſtraffen, indien zy de ſtraf regtveerdig ver„ dienden". Hier uit blykt, dat de oplettendheid der Pauſen omtrent hen waakte. Deeze JOHANNES, die bevel gaf van niets te doen dan volgens de regels van regtveerdigheid, was egter de ergſte Paus

(*) *Kort Begrip der Kerkelyke Hiſtorie, uitgegeeven door den waardigen Kerkleeraar* LA FONTAINE. I. d. bl. 410.

(†) ALLIX *Remarks upon the ancient Churches &c. p.* 257.

Paus niet, dewyl wy niet weeten, dat gemelde Bulle hun veel kwaads gedaan hebbe. Ondertuſſchen blykt het, dat dezelfde yver en ſtandvaſtigheid de *Waldenzen* bleef bezielen, en dat zy, op het einde deezer Eeuw, zich den haat der Pauſen voornaamelyk op den hals haalden, door het vrymoedig prediken en ſchryven, zo tegens de dwaalingen der Roomſche Kerk, als tegens het ergerlyk leven der Pauſen, en der Geeſtelykheid, gelyk Roomſche Schryvers (*) zulks edelmoedigly erkend hebben. Dit hadt ten gevolge, dat Paus KLEMENS de VII, die met eenen tweeden Paus, BENEDICTUS den XIII, ten zelfde tyde geheerſcht heeft, in het jaar 1380, den Inquiſiteur FRANÇOIS BORELLI bevel gaf, alle de geenen, die den Paus voor den *Antichriſt* hielden, te verdryven. In 't jaar 1440 werden zy ook van den Paus, te *Avignon* zyn verblyf toen houdende, vervolgd: eenigen trokken daarop weg tot in de nabuurſchap van *Napels*, bouwende daar vyf beſlooten' Steedjes.

In de XV Eeuw nam de yver der *Waldenzen*, en de zugt voor de waare Leer niet af, het geen oorzaak was, dat, in het jaar 1440, de Valey *Pragelas* eene vervolging moeſt uitſtaan: ook deedt hun, in het volgende jaar, de Inquiſiteur VOYLE zyne boosheid proeven, waarby hy weinig vorderde.

De

(*) Onder deezen behoort DE HEILLAN Hiſt. Franc. zeggende: *zo dat dit het voornaame ſtuk is geweeſt, het geen hen aan den algemeenen haat heeft bloodgeſteld, en beladen met de ondeugendſte gevoelens, die zy egter nooit gehad hebben.*

De Aartsbiſſchop van *Ambrun* ſtigtte eene nieuwe vervolging in 't jaar 1461; maar die door JEAN CAMPESIO, Aartsbiſſchop van *Turin*, en ANDREAS DE AQUAPENDENTE, in het jaar 1475, verwekt werdt, was ongelyk heftiger; want, na dat zy vinnige Bullen tegen de *Waldenzen* hadden afgevaardigd, lieten zy de voornaamſten ter dood brengen, in hoope, dat de anderen, hier door, van de zogenaamde Kettery zouden afſtand doen. Dezelfde Aartsbiſſchop, geen gewenſchten uitſlag hierop verneemende, ging voort, verzamelende, om den waaren ſtaat der Valeyen te kennen, negenënnegentig berigten, waar uit hem bleek, dat byna alle Inwooners der Valeyen met de zogenaamde Kettery beſmet waren. Hy beſloot dan, in 't jaar 1486, hun te beveelen uit de Valeyen te vertrekken; maar zyne bevelen niet achtende, ſloegen zy zulks rond uit af. In Oogſtmaand van dat jaar, poogde hy hen, langs eenen vriendlyken weg, te gewinnen. Hy liet dan allen, dien hy vermoedde, de Leer der *Waldenzen* toegedaan te zyn, by zich koomen, om rekenſchap van hun geloof te geeven, en, by bevind van dwaalinge, tot den ſchoot der Kerke weder te doen keeren; doch niemant wilde hem daar in gehoorzaamen. Dit verbitterde hem en den Paus geweldig: zagte nog harde hulpmiddelen konden de toeneemende *Waldenzen* van hunne Leer afbrengen: alles ſcheen te vergeefs ter hand gevat, uitgenoomen de allerſtrengſte middelen, die men, om 't uiterſte te myden, noch niet beproefd hadt. Paus INNOCENTIUS de VIII dan beſluitende het uiterſte ter hunner

uitroeijing te werk te ſtellen, zondt, in het volgende jaar 1487, zynen Legaat, ALBERTUS DE CAPITANEIS, naar de Hoven van verſcheiden' Koningen en Vorſten, met verzoek, om deeze verderflyke Kettery met algemeene kragten te gelyk uitteroeijen. LEGER zegt (*): dat 'er, by die gelegenheid, meer dan agtmaal honderd duizend Hervormden in *Europa* gedood zyn, en PERRIN verklaart, dat, volgens het getuigenis van GEORGIUS MOREL, niettegenſtaande alle zwaare vervolgingen van het jaar 1160 tot het jaar 1530, evenwel meer dan agt honderd duizend menſchen overig waren, die van het geloof der *Waldenzen* belydenis deeden. Dan, men moet hier denken op de geenen die buiten de Valeyen waren. Men noemde dien oorlog, welken men ook den *Waldenzen* in *Piemont* aandeedt, eenen heiligen oorlog. INNOCENTIUS beloofde aflaat van zonden, met de bezitting der goederen en Landeryen der geenen, die ſtonden omgebragt te worden, aan hun, die zich tot deezen oorlog lieten aanſchryven (†). In *Dauphiné, Languedoc* en *Provence*, werdt, by deeze gelegenheid, veel bloeds geſtort; want in de twee laatstgenoemde Provintiën waren veele *Waldenzen* gevlugt, die 'er eene veilige ſchuilplaats dagten te vinden. Men overviel hen, in het jaar 1545, met zodanig eene woede, en men rigtte 'er zulk een yſelyk bloedbad aan, voor-

(*) *Hiſt. des Vaudois*, T. II. p. 7.

(†) Dit hadt INNOCENTIUS in zyne groote Bulle, by LEGER, T. II. p. 8. &c. te vinden, beloofd.

voornaamelyk in de Dorpen *Merindol* en *Kabrieres*, dat FRANÇOIS de I zich die buitenſporigheden, met een wezenlyk afgryzen, op zyn ſterfbed herinnerende, zynen Opvolger hoogelyk aanbeval, daaromtrent een ſterk en naauwkeurig onderzoek te doen (*). De Paus hadt, ten dien dage, eene byzondere zorg voor de *Piemonteſche* Valeyen gedraagen, niet kunnende dulden, dat de Kettery, in eenen oord, zo naby *Italie*, allerheerlykſt bloeide. Een leger van agttien duizend mannen, en omtrent agt duizend vrywilligers, viel op de Valeyen aan. De *Waldenzen*, zo veele Eeuwen in ruſt geleefd hebbende, (behalven nu en dan eene byzondere vervolging door de Inquiſitie geleden te hebben) en bygevolg den oorlog ongewoon, ſtonden deezen heftigen ſchok kloekmoedig uit. God was voor hun, en wie, die tegens hen was, kon dan beſtaan? Het leger der vyanden werdt door hunnen dapperen tegenſtand afgeſlagen, zeer gehavend en verdreeven, zo dat deszelfs overſchot op de grenzen der Valeyen blyven moeſt, en niets verder kon uitvoeren dan alleen het platte Land afſtroopen. PHILIPPUS de VII, Hertog van *Savoye*, en Prins van *Piemont*, die zyne rekening by deezen oorlog niet vondt, nog eer behaalde door gewenſchte overwinningen, ziende, dat zyne Roomſche Onderdaanen, ten zelfden tyde, zeer veel geleeden hadden, beſloot zich niet langer door den Paus te laaten ophitzen, maar vreede met de *Waldenzen* te maaken. Hy bekende edelmoe-

(§) FORMEY *kort Begrip der Kerkel. Hiſt.* 2. d. bl. 71, 72.

moediglyk, dat kwaade indrukſels, hem ingeboezemd, oorzaak der vervolginge geweeſt waren: thans noemde hy hen zyne getrouwe Onderdaanen, en beloofde hen voortaan by alle hunne Vryheden te zullen bewaaren.

Deeze uitſlag van zaaken blies den *Waldenzen* nieuwen moed in. De vrede gaf hun gelegenheid, hunne Leer verder voort te planten, zo dat men, in het begin der XVI Eeuw, de Roomſche Prieſters der voornaame Stad *Florence*, in hunne openbaare Leerredenen, van hunne kanſels aan het volk hoorde klaagen, dat men *Florence* niet langer de bloem van *Italie* noemen zou, naardien de *Waldenzen* het zelve hadden wys gemaakt, dat de menſch niet door de werken, maar door het Geloof geregtveerdigd werdt.

In deeze Eeuw kwam het gerugt van de Hervorming, in *Zwitſerland* en *Duitſchland* begonnen, in de Valeyen, en werdt met zo veel blydſchap ontvangen, dat men, in 't jaar 1526, eenige voornaame mannen afzondt, om in die oorden te verneemen, wat 'er van deeze zaak ware. De Afgezondenen hielden een geſprek met BUCER, ZWINGLIUS en OECOLAMPADIUS, waarna zy tot de Valeyen wederkeerden, en hunne Broeders met de aangenaame tyding van de zekerheid der toeneemende Hervorming verkwikten. In het jaar 1530, zonden zy op nieuw een Gezantſchap, beſtaande uit twee hunner Leeraaren, MASSONE en MOREL, aan de eerſte Kerkhervormeren, ik meen, aan BUCER, KA-

PITON (*) en OECOLAMPADIUS, om over zekere Geloofsſtukken en Kerkplegtigheden, waar omtrent zy eenige twyfeling hadden, vriendelyk raad te pleegen (†). Hier door werdt de gemeenſchap met de *Zwitſers*, hun naderhand van zo veel nut, zo groot, dat zy zich, in eene Synode, te *Angrion* gehouden, waar FAREL en SAUNIER tegenwoordig waren, met de Zwitſerſche Geloofsbelydenis vereenigden (§).

Eenige Roomſche Biſſchoppen, over deezen handel onvergenoegd, verwekten, in het jaar 1534, eene vervolging, welker uitvoering vertrouwd werdt aan den Edelman BERSOUR, die hierin zo veel yvers, ter uitroeijinge der *Waldenzen*, betoonde, als daarna zyn zoon en kleinzoon, derzelver Leer aangenoomen hebbende, hun gunſt beweezen.

KAREL de I, zoon van PHILIPPUS den VII, Hertog van *Savoye*, ſtuitte, in het volgende jaar, deeze vervolging, en nam voor, de *Waldenzen* te gebruiken tot verdediging zyner eigen' Landen, waarop FRANÇOIS de I, Koning van *Frankryk*, eenige aanſpraak begon te doen.

KAREL ſ onderneeming werdt van eenen oorlog gevolgd, die drieëntwintig jaaren duurde; dewyl hy, door den Keizer geholpen, zich tegen Frankryk moe-

(*) In den eerſten druk heb ik hier een misſlag begaan, ſchryvende LUTHER en MELANCHTON, in plaats van BUCER en KAPITON.

(†) *Annales Eyang.* SCULTETI *ad annum* 1530.

(§) LAMPE *Hiſt. Eccleſ. L. II. C.* 12. §. 18.

moedig te weer ſtelde, in welk geval de *Waldenzen* de rampen van den oorlog meer dan den haat wegens hunne Leer ondergingen. Nu hieldt ROBERTUS OLIVETANUS, een bloedverwant van CALVYN, zich bezig, den Bybel ten koſten der *Waldenzen*, voor hun in 't Franſch overtezetten. LUTHER, MELANCHTON en BUCER hadden voortreffelyke getuigeniſſen van der *Waldenzen* kennis en Geloof in de Leer gegeeven (*), en hielden verder door brieven met hen gemeenſchap. Zy zagen, met blydſchap, het getal der Belyderen toeneemen, niettegenſtaande THOMAS JACOMEL, Inquiſiteur Generaal te *Turin*, eenige braave mannen den marteldood deedt lyden.

Onder anderen moeſt FRANCISCUS VARAGLIA, voorheen een Capucyn, beroemd onder de Roomſchen door zynen vervolgzieken geest, welken hy van zynen Vader, die, in het jaar 1488, daarvan veele blyken gaf, ſcheen geërfd te hebben, den marteldood lyden. Deeze toch de leer der *Waldenzen* met de ſterkſte wapenen eerſt beſtrydende, zag zich, by het overleggen hunner bewysredenen, gedwongen der waarheid hulde te doen, en tot hen overtegaan. Zints werdt hy een hunner Leeraaren, yverende zo veel, om hen in het Geloof te verſterken, als hy te vooren getragt hadt, dat aftebreeken; tot dat hy, met eenige andere *Waldenzen* gegreepen, te *Turin* in de gevangenis geſmeeten, en

(*) Men kan ze vinden by LEGER, *Hiſt. des Vaudois*, T. I. p. 104. &c.

en eindelyk ten vuure gedoemd werdt. GERDES geeft ons niet alleen op, den troostryken brief, door CALVYN aan den geboeiden Man in de gevangenis geschreeven; maar ook de belydenis, die hy, by de ondervraaging aan zyne Vyanden, en de Redenvoering, die hy in de vlammen tot de aanschouwers van zynen marteldood, in den jaare 1558, gehouden heeft: allen der leezinge waardig. (*) Treurig viel 's Mans dood aan de Valeyen, uit hoofde van 't gemis der dienſten, van hem ontvangen. Noch verlooren zy kort daarna, dat is, in het jaar 1560, twee hunner Landsgenooten, JOHANNES ALOYSIUS PASCHALIS, die te *Rome*, en JACOBUS BENELLUS, die te *Meſſina*, verbrand werdt. Ze waren beide Leeraars, het woord in *Italie* verkondigende. (†)

In het begin van het jaar 1559 vielen de Valeyen, door den Koning van *Frankryk*, eenige jaaren, beheerscht, wederom in handen des Hertogs van *Savoye*, door middel van den Vrede, tusschen hen beiden geslooten, die gevolgd werdt door een Huwelyk tusschen Hertog EMANUEL PHILIBERT, Zoon van KAREL den I, en MARGARETA van *Frankryk*, waar uit de *Waldenzen* veel voordeels trokken, nadien deeze deugdzaame Vorstin, noch in *Frankryk* zynde, gemeenzaam verkeerd hebbende met de Koningin van *Navarre*, by die gelegenheid groote kennis aangaande

(*) *Specim. Ital. Reform.*, p. 127—132.

(†) De laatste zamenspraaken en brieven van PASCHALIS, een wonderbare geloofsstandvastigheid ademende, kan men by GERDES p. 136—139 leezen.

de de Leer der *Waldenzen* ontvangen hadt, en nu in *Piemont* gekoomen, en Hertogin geworden, niet naliet, voor hunnen Godsdienst, ruft en veiligheid, zo veel haar mogelyk was, zorg te dragen. (*) In dit jaar gaven de *Waldenzen* een Vertoog aangaande hunne Kerkelyke Tugt (†) aan BUCER, dien grooten Kerkhervormer in *Zwitserland*, over, die, het zelve geleezen hebbende, edelmoediglyk erkende: dat de *Waldenzen*, in waarheid, de Tugt der allereerste Christentyden bewaard hadden. MELANCHTON, in dit jaar, aan hun schryvende, wenschte: dat dergelyke Tugtoeffening ook onder de zynen mogte plaats grypen. Ik zal van het jaar 1560 niets meer zeggen, dan dat de vermaarde Historieschryver DU THOU hun deftig gedrag en godzalig leeven by uitneemendheid gepreezen heeft, met deeze woorden: „ zy onderhouden de bevelen der goddelyke Wet, in welken het voorschrift van een heilig en godvrugtig leven wordt voorgeschreeven: zy roeijen, uit zich zelven en hunne Vergaderingen uit, allerlei godloosheid, meyneeden, vervloekingen, smaadheden, twisten, oproerigheden, zwelgery, dronkenschap, hoerery, waarzeggery, heiligschending, tovery, dievery, woeker, guychelaryen, en soortgelyken, van welken zy een afgryzen hebben, en die zy met hun geheel hart verfoei-

(*) D. GERDES *Specimen Italiæ Reformatæ*, p. 30.

(†) Dit fraaije stuk te groot om hier te plaatzen, kan men vinden by LEGER *Hist. des Vaudois*, T. I. p. 190. En zal in de I. Bylaag agter deeze Geschiedenis mede gedeeld worden.

foeijen (*). Alle geſchillen, en Pleitgedingen, zegt WEISMAN, zyn altoos zo zeer onder hen onbekend geweeſt, dat DU THOU zelf ſtelt, dat het eerſte *Proces* onder de *Waldenzen* is voorgevallen in de XVI Eeuw. Zy waren toch gewoon hunne geſchillen te verlaaten aan de uitſpraak van goede Mannen, brengende de zaak eerſt voor de Oudſten, daarna voor den Kerkeraad. (†) LODEWYK de XII, begeerig om hen van naby te kennen, zondt, omtrent den jaare 1550, FINEUS en PARVO af, om hunnen ſtaat en gedrag te onderzoeken, die hem eene zo gunſtige beſchryving terug bragten, dat hy 'er over uitriep: *Zy zyn dan beter dan ik en al myn volk!* (§) Laat ik ten flotte, het getuigenis van GURTLER (§§) 'er noch bydoen. My heugt, zegt hy, voorheen ergens geleezen te hebben, dat de *Waldenzen*, wegens vroomheid van leven en heiligheid van zeden, in zo hooge agtinge geſtaan hebben by de geſchikſte Roomſchen, dat de ſtervende Ouders hunne agterblyvende kinders hun ter opvoedinge overgaven. Dan, alle deeze uitblinkende deugden konden niet hinderen, dat zy in het zelfde jaar door een ſterk leger in de Valeyen werden aangetaſt, ten zelfden tyde, wanneer de Hervormde Gemeenten, door hen in *Calabrie* geplant, veel aanſtoots leeden. PERRIN zegt, dat ze toen ten tyde geheel zyn uitgeroeid, en

(*) *Hiſtoriet. Lib.* XXVII.
(†) *Memorabil. Eccleſ. Hiſt. Sacr.* 2. part. p. 794.
(§) *Idem.* p. 1715.
(§§) *Syſtem. Theol. Proph.* p. 659.

en geeft eene beſchryving van die vervolging (*). Sommige plaatzen ondervonden 's Vyands woede; doch de dappere tegenſtand, hem geboden, deedt hem, op veele anderen, naar een goed heen koomen uitzien: hy bereikte ten minſte zyn oogmerk niet, en, in het volgende jaar, werdt hun, op voorſpraak der zagtmoedige Hertogin, de vrede toegeſtaan. Die den geweldigen moord, in *Calabrie* (†) aangerigt, ontkoomen, en in de Valeyen gevlugt waren, hadden zo wel als zy, die door den oorlog zeer verarmd waren, dit jaar, buitenlandſche ondersteuning noodig. De beroemde CALVYN zondt, ten dien einde, voorſchryvings brieven aan verſcheiden' Vorſten van *Duitſchland*, welken den Keurvorſt van de *Paltz*; en den Hertog van *Wurtenberg* bewoogen, het voorbeeld der mildaadige *Zwitſers* te volgen, en de gebrek lydende *Waldenzen* edelmoediglyk te hulp te koomen. Hier door herſtelden zy zich eenigzins, om eenen ſtorm, die vier jaaren daarna opkwam, des te beter te kunnen uitſtaan. Dan, eer het zo ver kwam, ſchynt een nieuwe ſtorm hun gedreigd te hebben. VISCONTI, *Legaat* en *Nuncius* van Paus PIUS den IV, ſchreef, in het jaar 1563, aan den beroemden Kardinaal BORROMEUS, in deezer voe-

(*) *Hiſt.* bl. 120—125. Men kan hier by voegen, dat D. GERDES in zyn *Specim. Ital. Reform.* op deeze jaaren aantekent.

(†) Een der Roomſchen ſchreef, uit *Calabrie*, van deezen moord aldus: zeſtien honderd Ketters zyn hier gevat, en allen veroordeeld. Agtënzestig zyn 'er reeds ter dood gebragt. Dit Volk heeft zynen oorſprong uit de Valey *Angrion* by *Savoye*. GERDES *Spec. Ital. Reform.* p. 135.

voege: „ meer dan de helft der Piemonteesen zyn Hugenotten, voor al te *Quiers*, te *Coni*, en op veele andere plaatzen, waar men 'er veelen aantreft, die derzelver gevoelens omhelzen. Veele Edellieden, zelfs aan het Hof van zyne Koninglyke Hoogheid, (den Hertog van *Savoye*) zyn, gelyk men van tyd tot tyd ontdekt, 'er mede besmet. — Ik vertrouw, dat uwe Eminentie gehoord zal hebben van het Edikt, op last zyner Hoogheid, deezer daagen afgekondigd, waarin hy den zulken, die deeze Secte aankleeven, belast, binnen agt dagen, uit zyne Staaten te vertrekken. Eenigen hebben dat ook reeds gedaan; dan deeze Prins heeft niets meer ter vervolginge van dat volk te werk willen stellen, alzo zyn Staatsdienaars hem geraaden hebben niet verder daarin te gaan: waarom hy, een geheel tegenstrydige manier van handelen volgende, genade beweezen heeft den geenen, die door de Inquisitie veroordeeld waren, en, na het te niet doen der Pleidooien, tegens hen aangevangen, veroorlofd uit hunne ballingschap terug te keeren" (§). De beroemde SARPIUS, Historieschryver van het *Concilie* van *Trente*, bevestigt deeze aanmerkelyke gebeurtenis. (†) De nimmer rustende Paus, en zyne Vasallen brouwden hun een nieuw verdriet, dat, in het jaar 1565, hun werdt aangekondigd in een streng Plakaat: „ dat, naamelyk,

(§) *Epist.* VISCONTI Tom. II. p. 25. aangehaald door D. GERDES *in specim. Italiæ reformatæ*, p. 94.

(†) PETRI SUAVIS POLANI *Hist. Concil. Trident.* Lib. VIII. p. 642.

„ lyk, wie niet naar de bevelen der Roomſche „ Kerk wilde leeven, na verloop van twee maanden, „ uit 's Hertogs Staaten vertrekken moeſt, waar „ toe aan elk een beraad van tien dagen werdt ge„ geeven &c." Dit beſluit kwam niet zo ras ter ooren van de Keurvorſten van *Saxen* en de *Palts*, of zy beſlooten den voortreffelyken JOHANNES JUNIUS, als Afgezant, naar den Hertog van *Savoye* te zenden, om de intrekking van het harde Plakaat, en de vrye Godsdienſt-oeffening voor de *Waldenzen* te bewerken. JUNIUS gedroeg zich treffelyk in dit Gezantſchap, en vertrok, voldaan over 's Hertogs inſchikkelykheid, vandaar terug; doch hy was niet weg, of de Geeſtelykheid brouwde nieuwe aanſlaagen, 't geen FREDERIK de III eenen uitvoerigen brief aan den Hertog van *Savoye* deedt ſchryven, in 't jaar 1566. Indien men de Godvrugt van deezen Keurvorſt, en zynen yver voor den Hervormden Godsdienſt niet kende uit den *Heidelbergſchen Catechismus*, die door zyn toedoen in de waereld gekoomen is, de Leezer zou, uit den gemelden brief, FREDERIKS karakter ten vollen kunnen opmaaken. Zyn vrymoedig, geleerd, en nadrukkelyk ſchryven heeft my zo zeer bekoord, dat ik, meer dan eens, dien ſchoonen brief met verwondering heb geleezen (*). EMANUEL PHILIBERT onderzogt hierop eenige zaaken, door de In-

(*) Men vindt dien by GILLIS *Kerkelyke Hiſt. der Waldenzen*, p. 180—187. Wy oordeelen denzelven waardig in beſchaafder taale, in de II Bylaag, den Leezer mede te deelen.

Inquiſitie, buiten zyn weeten, uitgevoerd, en gaf blyken zyner zagtmoedigheid, het geen de *Waldenzen* tot het jaar 1571 ruſt gaf. KAREL de IX, Koning van *Frankryk*, die, in het volgende jaar, zulk een yſſelyk bloedbad te *Parys* aanrigtte, ſchreef wel, in dit jaar ten voordeele der *Waldenzen*, aan hunnen Hertog; doch de gruwelyke moord, op *Bartholomeus* dag van het befaamde jaar 1572 bedreeven, deedt de Valeyen beeven van vreeze; want de Roomſche Geeſtelykheid, den Gouverneur der Valeyen aanhitzende, gaf te kennen, dat zy niet veel beter lot dan de *Hugenotten* te wagten hadden; maar de Hertog, Koning KAREL's doen, zoo ſtrydig met zynen brief van het voorige jaar, verſoeijende, ſtelde de bevreesde *Waldenzen* volkoomen geruſt, en liet daarenbooven toe, hunne Geloofsgenooten, uit *Frankryk* gevlugt, in de Valeyen te ontvangen: ja hy, een der voorzigtigſte en gematigſte Vorſten zyner Eeuwe, hieldt ook, ten vollen, zyn Koninglyk woord, tot zynen dood toe, die in 't jaar 1580 voorviel.

Dit verlies betreurd en hunne opwagting gemaakt hebbende by den jongen Vorſt, KAREL EMANUEL, zoon van den overleden Hertog, herleefde hunne vreugde, naardien zy van hem de verzekering zyner beſcherming gunſtiglyk ontvingen. De Jeſuiten kwamen hen nu beſtooken, met uitdaagingen tot het houden van openbaare twiſtredenen over de Godsdienſtverſchillen, die zy, niet van de hand wyzende, gelukkiglyk eindigden. Kort daarna booden zy hunnen vervolgden Broederen in de Geberg-

bergten van *Dauphiné*, gewapenderhand, den noodigen bystand met gewenschten uitslag van overwinninge. De oorlog tusschen *Frankryk*, en den *Hertog*, in het jaar 1588 ontstooken, en eerst in *Provence* gevoerd, doch daarna in de Valeyen overgebragt, was oorzaak, dat de *Waldenzen*, hunnen Hertog helpende, wel vrede en vryheid van conscientie genooten, maar intusschen met de rampen des oorlogs te worstelen hadden, tot het jaar 1595; welke bitterheden egter zeer verzoet werden door deeze verklaaring, die de Hertog, hunne trouw en dapperheid gezien hebbende, in deezer voege te *Villars* aan hun deedt: „ zyt my getrouw — ik wil niets „ van uwe vryheden, waarin gy tot nu toe geleefd „ hebt, verminderen, en zo u iemant beroert, „ koomt tot my." De Inquisitie liet egter niet na, twistzieke Jesuiten op hen aftezenden, en andere moeilykheden in de volgende jaaren hun aan te doen. Benoit zegt, op 't jaar 1598, dat men getragt hebbe de *Waldenzen* tot den Roomschen Godsdienst te brengen, en ten dien einde een bezending van Capucynen afzondt, ondersteund door eenige duizenden Soldaaten, om door geweld ten einde te brengen, het geen die Geestelyken door overtuiging niet konden doen. (*) De vrye Godsdienstoeffening werdt hierop, in het jaar 1601, den *Waldenzen* in 't Markgraafschap *Saluzzo* verbooden, en die van *Lucern* werden met onophoudelyke verzoekingen, en twistredenen door de Jesuiten lastig gevallen.

(*) *Historie der Gereformeerde Kerken van Frankryk*, I. D. bl. 168.

vallen; tot dat KAREL EMANUEL, in het jaar 1603, op voorſpraak der *Duitſche* Vorſten, de vrye Godsdienſt-oeffening in de Valeyen van *Lucern*, *Perouſe* en *St. Martin* herſtelde, na dat de meeſten van *Saluzzo* hunne wooningen verlaaten hadden. Dan, hoewel de welgezinde Hertog zyn woord hieldt, tot zynen dood toe, die in het jaar 1603 voorviel, verwekte egter de nooit ruſtende Inquiſitie van *Turin*, telkens nieuwe onluſten, in welken verſcheiden' godvrugtige *Waldenzen* de Martelaars-kroon verwierven. De byzonderheden van die wreedheden verzwyg ik, om dat ze door GILLIS breedvoerig beſchreeven zyn, en in onze taal geleezen kunnen worden: alleen aanmerkende, dat HAGA, Afgezant van de Staaten Generaal der vereenigde Nederlanden by den Turkſchen Keizer te *Conſtantinopolen*, in 't jaar 1628, aan de Beſtierders der Kerk van *Geneve* verzogt, hem eenen Leeraar, ervaren in veelerleie taalen, te zenden, om niet alleen zyn Huisgezin, maar ook de Duitſche, Franſche en Italiaanſche Chriſtenen met leer en leven te ſtigten, en tevens gemeenſchap te oeffenen met de Ooſterſche Chriſtenen, die begeerig waren met de Weſterſchen in goed verſtand te leeven. Die van *Geneve* lieten hierop hun oog vallen op ANTHONY LEGER (*), wien zy kenden, hebbende hy, voor eenigen tyd, zyne Letteroeffeningen in de Godgeleerdheid onder hen voltrokken, maar nu in de Valeyen

(*) Hy was de Oom van J. LEGER, die de *Hiſtoire des Vaudois*, geſchreeven heeft.

leyen wedergekeerd, waar hy alle de pligten van eenen verſtandigen en yverigen Leeraar dagelyks waarnam. Niet dan met de grootſte moeite konden de Valeyen, op het gedaane verzoek, om LEGER derwaards te laaten gaan, beſluiten, deezen man, wien zy zoo zeer noodig hadden, te ontſlaan: het geſchiedde egter, onder voorwaarde, dat hy, na twee jaaren, te rug gezonden zou worden, het geen niet gebeurde; want HAGA, dien Leeraar hebbende leeren kennen, en in kenniſſe gebragt met de Hoofden en Beſtierders der Weſterſche Chriſtenen, vraagde hem telkens, of hy eene plaats, waar hy het Koningryk van JESUS zo veel nuts toebragt, zo gemakkelyk verlaaten kon. LEGER bleef dan te *Conſtantinopolen*, en ſchreef, eenigen tyd na zyne aankomſt, aan de Valeyen, dat hy de Griekſche Kerken bevonden hadt, met hen in het zelfde Geloof te ſtaan, zendende, ter beveſtiging der waarheid, en ter hunner troost, tevens over derzelver Geloofsbelydenis, eigenhandig ondertekend door CYRILLUS, eertyds *Patriarch* van *Egypten*, maar toen te *Conſtantinopolen* in die voornaame bediening geſteld.

Het jaar 1630 was, in veelerleie opzigten, ongelukkig voor de *Waldenzen*. Hertog EMANUEL PHILIBERT overleedt. Zyn zoon VICTOR AMADEUS, hem opvolgende, geraakte in oorlog met *Frankryk*, waar door een groot leger der Franſchen op de Valeyen afkwam, en dezelven innam; terwyl eene felwoedende peſt veele Inwooners, en daar onder de voornaamſten hunner Leeraaren wegnam:

in de Oogſtmaand alleen werden 'er hun zeven doot den dood ontrukt. De geſlooten vrede tuſſchen *Frankryk* en den Hertog van *Savoye*, in het jaar 1631, en de verzekering van gunſt, die deeze laatſte aan de zo zeer ontvolkte Valeyen gaf, beurde de neerſlagtige *Waldenzen* een weinig op: zy werden egter door de Inquiſitie, volgens gewoonte, zeer laſtig gevallen, tegen welke zy zich met het woord Gods bleven verweeren: dan, wyl 'er zo veelen hunner Leeraaren door de vernielende peſt waren weggenoomen, moeſt LEGER, door den Hollandſchen Gezant te *Conſtantinopolen*, ontſlaagen, en aan de Valeyen terug gezonden worden, die dan ook, na agt jaaren de heilige bediening by den Heer HAGA waargenoomen te hebben, in het begin van 't jaar 1637, terug keerde.

Op het einde van dat jaar overleedt VICTOR AMADEUS, Hertog van *Savoye*. Zynen zoon KAREL EMANUEL minderjaarig zynde, vaarde de Hertogin Weduwe de regeering aan, welke wel dra de ſmert hadt van te zien, dat *Spanje*, met behulp van andere Vorſten, haares zoons Landen aantaſtte, en *Turin* zelfs veroverde. De Banditen ſtroopten intuſſchen daarenboven het Land af, en verwekten geweldige verwarringen in *Piemont*. In het begin deezer oproeren beleiden de *Waldenzen* eene algemeene Vergadering, waarin men beſloot (yverende den Heer LEGER wél het allerſterkſt, om het Huis van *Savoye* getrouw te dienen) de wapenen voor den minderjaarigen Hertog op te neemen, en nimmer de zyde van *Spanje* te kiezen. Dus voerden

den zy, ten proeve hunner getrouwheid, de grootſte daaden voor het Savoyſche Huis uit, dat ook zints zulk een vertrouwen in hen ſtelde, dat, *Turin* belegerd zynde, de minderjaarige Hertog de Valeyen zo lang verkoor tot eene ſchuilplaats, tot dat zyne Hoofdſtad *Turin* in het jaar 1640 herwonnen werdt. Dan *Spanje* weetende, hoe ſterk LEGER voor het Savoyſche Huis, en dus tegens zyn belang, in de bovengemelde Vergadering, geyverd hadt, vatte eenen onverzoenlyken haat tegens hem op, en liet niet na, den vrede geſlooten zynde, door allerleie wegen, hem zo gehaat te maaken by de Hertoginne Weduwe, dat hy, in het jaar 1644, voor altoos uit de Valeyen gebannen, zyne goederen verbeurd, ja hy zelf vogelvry verklaard werdt. Dit noopte dien braaven man zyne Gemeente te verlaaten, en naar *Zwitſerland* te vlugten; waar hy, in groot levensgevaar op den weg geweeſt zynde, aankwam, en kort daarna tot Hoogleeraar te *Geneve* werdt aangeſteld.

Van deezen tyd af tot het jaar 1649, bleeven de Monniken den *Waldenzen* allerlei kwelling, en verdriet aandoen; tot dat KAREL EMANUEL, hunne klaagredenen hoorende, de Prieſters beteugelde. Dan, wat baaten de heilzaamſte beſluiten van eenen Vorſt, wanneer de drift van onbeſuisde Prieſteren nog perk nog paalen kent, en de bevelen der Vorſten, volgens de ſnoode regels hunner Leer, gering agt, ja zich verbeeldt niet verpligt te zyn die te houden? Deeze is dan de reden geweeſt, dat de *Waldenzen*, onder de goedertierene regeering van

KAREL EMANUEL, die anders hunne vryheeden bevestigde tot het vermaarde jaar van 1655, voor de listige en verderflyke aanslagen der Monniken, door de Inquisitie uitgezonden, nu min, dan meer blootstonden, en wel voornaamelyk, na dat het Hof van *Rome* hadt weeten te bewerken, dat men, in het jaar 1650, te *Turin* toeliet de opregting der heillooze Vergadering ter Geloofsvoortplanting, welke ten allen tyde de oorzaak van alle vervolgingen geweest is. Ons kort bestek laat ons niet toe, een verhaal van alle byzonderheden, die GILLIS opgeeft, te doen. Wy zullen ons, alleen met het jaar 1655, wat langer moeten ophouden.

ZESDE HOOFDSTUK.

EEN KORTE SCHETS DER VERVOLGINGE, IN HET JAAR 1655.

De oorzaak der grouwzaame vervolging in het befaamde jaar 1655, zoekt GILLIS in *Spanje* en BOYER in *Rome*; maar ons dunkt, dat de eerste aanleiding dus gebooren werdt (*). Het is bekend, dat, in 't jaar 1641, zulk eene ongehoorde moord door de Roomschen werdt aangerigt onder de Protestanten van *Ierland*, dat, binnen weinige maan-

(*) MORLAND, in 't II. Boek zyner *Historie der Waldenzen*, voert, onder anderen, ook deeze aan.

maanden, meer dan tweemaal honderd duizend menſchen om 't leven raakten; 't zy dat deeze vervolging door den Paus berokkend zy door middel der Monniken, (*) voorgeevende, dat men hierdoor aan het Opperhoofd der Kerk eenen aangenaamen dienſt zou doen, en door het plengen van dit bloed het vagevuur voorby, en regelregt naar den Hemel zeilen; 't zy dat de Monniken, buiten weeten van den Paus, het ſtuk zo beſtooken hadden; althans dat Roomſche Opperhoofd liet niet na, ter deezer gelegenheid, door zynen *Nuncius* RINUNCINUS, alles aan te ſpannen, om het Koningryk van *Ierland* voor zich zelven te vermeeſteren, onder voorwendſel van een Apoſtoliſch regt over de geheele waereld en derzelver Koningryken te hebben. Deeze aanſlag, die het misnoegen van KAREL den I, Koning van *Engeland*, verwekte, mislukte, en bleef, voor eenen tyd, ongewrooken. Maar KROMWEL, na KARELS dood, het Protectorſchap van het magtig *Engeland* in handen gekreegen hebbende, noch razende van ſpyt over 's Pauſen ſnoode aanſlaagen, beſloot een groot deel *Ieren*, die hunne handen in het bloed der onſchuldige Proteſtanten gewaſſchen hadden, uit hun Vaderland te verdryven, en voerde dat ook uit. Deezen namen de wyk in *Frankryk*, en geraakten voorts in dienſt van 's Konings leger, het geen zich nu in *Italie* bevondt. Het Hof van *Rome*, KROMWELS handel zoekende betaald te zetten, noopte de Hertogin van *Savoye*, om de *Waldenzen*

(*) *Relation veritable* p. 10, 11.

zen uitteroeijen, en de Valeyen aan deeze verdreeven, *Ieren* over te geeven, en dus aan KROMWEL te toonen, dat zy herberging wiſte te geeven aan de geenen, die hy verdreeven hadt. Of nu *Spanje* mede door *Rome* opgerokkend werdt, om, door deszelfs Monniken, de vernieling der *Waldenzen* des te gemakkelyker uit te werken, laaten wy onbeſliſt, en gaan over tot het geval, zo als het gebeurd is. De Raad ter Geloofsvoortplanting, onophoudelyk woelende ten verderve van JESUS waare Kerk, gelyk dit de Geeſt van den *Antichriſt* is, bragt het zo verre, dat 'er, in het begin van het jaar 1655, een bevel werdt afgekondigd in de Valeyen: dat al wie, binnen den tyd van twintig dagen, den Roomſchen Godsdienſt niet omhelsde, binnen drie dagen, na de afkondiging van dit bevel, met Vrouw en Kinders uit de Valeyen vertrekken moeſt. Ydele voorwendſels waren de dekmantels, waar onder men dit bedryf zogt te verbergen, en goed te maaken (*). Onder zo veele *Waldenzen* (†) werdt 'er egter geen één gevonden, die den afval lief hadt. Duizend dooden verkoozen ze allen veel liever te ſterven, dan hunnen Godsdienſt te verzaaken. Intuſſchen zonden zy Afgezanten naar *Turin*, met nedrige ſmeekſchriften aan hunnen Hertog; maar, door beſtelling hunner vyanden, konden deezen geen gehoor by hem krygen. De Raad ter Geloofsvoortplanting hadt ver-

(*) LEGER *Hiſt. des Vaudois*, T. I. p. 90. &c.

(†) Men telde toen tweëntwintig duizend *Waldenzen*, in de drie Valeyen, waaronder zeer weinige Roomſchen waren. *Recit veritable &c. p. 6.*

verbooden eenig aanzoek ten beſte der *Waldenzen* te doen: en, wanneer zy eene andere bezending naar *Turin* afvaardigden, en deeze zich vleide gehoor te zullen vinden, ten welken einde men hen ook met goede woorden op den tuil hieldt, viel 's Hertogs leger, ſterk vyftien duizend mannen, onder bevel van den Graaf van PINASSE, den zeventienden van Grasmaand des jaars 1655, in de Valeyen. Den vierëntwintigſten van die maand, rigtte men aldaar het yſſelykſte bloedbad aan, waar van wy, in het vervolg, uit eenen van MORLANDS brieven, den Leezer iets onder het oog zullen brengen. Na deeze verrigting ſtak men Kerken en Huizen in brand, en dit Land, dat men by *Goſen* vergelyken mag, vertoonde nu de gedaante van een brandenden Ætna. LEGER erkent (*), dat hy lang daarna, te weeten na het einde van deeze woede en den geſlooten vrede, de elendigſte gedenktekens van eene onmenſchlyke wreedheid, op de groote wegen, gevonden heeft; jonge Dochters naakt op houten ſpitzen gezet; Kinders in vier ſtukken gehouwen, het eene deel hier, en het ander daar geſtrooid; herſenpannen verpletterd tegen de rotzen; lyken zonder hoofd, armen en beenen; rompen aan boomen gehan-

(*) *Hiſt. des Vaudois*, Tom. II. p. 112 & 116. &c. waar deeze wreedheden, in plaaten verbeeld, en de naamen van veele jammerlyk vermoorde Perſoonen opgegeeven worden. *Recit veritable &c. de ce qui eſt arrivé depuis peu aux Vallées de Piemont*, 1655. *Relation veritable de ce qui s'eſt paſſé dans les perſecutions & maſſacres faits cette année aux Egliſes Reformées de Piemont*, 1655. In welke beide Schriften de laſteringen der Vyanden tevens wederlegd worden.

hangen, waaruit de ingewanden geſcheurd waren, en de borſt geopend, gelyk men ſlagtbeeſten doedt; huiden van menſchen, levendig gevild, genageld aan de venſters van het Hof in de Valeye *Lucern*, met duizend andere dergelyke yſſelyke vertooningen.

Hoe zeer de Franſche Kerken over deeze gruwzaame vervolging verſlagen waren, is ons bekend geworden uit twee ſchoone Leerredenen, te *Charenton* gedaan door de beroemde Leeraars, C. DRELINCOURT over *Joh.* XVI. 23, 24, en J. DAILLE' over 1 *Tim.* I. 18, 19, den 30 May, en 6 Juny 1655. In de eerſte ſpreekt, onder anderen, de diep getroffen Leeraar zyne Toehoorders dus aan: „ Sints eenigen tyd beweenen wy, met het hoogſte regt, dertig of veertig onzer lieden, die door het water omgekomen zyn: maar helaas! kan dat haalen by de waarde van vyf of zes duizend menſchen, die op de allerwreedſte wyze gemarteld, of, zwervende over bergen en rotzen, door den honger geſtorven zyn? Men vindt Zee-monſters, die hunne jongen met de borſten zoogen en voeden; maar onze arme Broeders hebben te doen met een wreed Volk, dat hunne woede geoeffend heeft aan allerlei ſoort van menſchen, zonder ouderdom of Sexe te ontzien. Zy hebben geen mededogen gehad met den gryſten ouderdom nog met de kleinſte Kinders, hangende aan 's moeders borſten, zelfs niet met de geenen, die in derzelver lighaamen beſlooten waren. Behalven de barbaarſte bloedbaden, en allerlei ſoort van ſtraffoeffening, waarvan de bloote gedagte doet zidderen,

zyn

zyn 'er zulke duivelfche en helfche dingen gebeurd, dat, wilde ik onderneemen dezelven aan u te vertoonen, en myne klaagtoonen daarover aanheffen, de pylaaren deezes Tempels zouden zich tot water weenen, en veelen, die een goed hart hebben, van fmerte fterven. Laat ik alleenlyk zeggen, dat al wat onze Vaders ons verhaald hebben van de bloedbaden, in hunnen tyd aangerigt; van de brandftapels, ten tyde hunner Voorzaaten aangeftooken; van al wat de Hiftoriefchryvers ons melden van de vervolgingen der Heidenen, en het geen 'er te Jerufalem gebeurd is na de inneeming door de Romeinen; met één woord, van alles wat allerwreedft en barbaarft is, door Turken, Wilden en Kannibaalen ooit bedreeven, niet vergeleeken kan worden met de yslykheden, welke de Duivel, by deeze rampzalige gebeurtenis, den vervolgeren ingegeeven heeft." — De Koning van *Frankryk*, hiervan gehoord hebbende ftondt, ten deezen tyde, den Gereformeerden zyns ryks toe, Collecten te doen, om die van de Valeyen onderftand te bieden, welke Collecten zo aanzienlyk waren, dat ze tot ander vermoeden aanleiding gaven. (*)

Veelen der *Waldenzen*, ziende, dat hun dergelyk lot befchooren ftondt door der vyanden trouwloosheid, namen de wapenen op, onder het geleide der twee dappere Bevelhebberen, JANAVEL en JAYER, die, in waarheid, wonderen bedryvende, in de hand Gods de werktuigen waren ter behoudenis der overi-

(*) BENOIT *Hiftorie der Geref. in Frankryk*, 3. d. bl. 122.

rigen. De Graaf van PINASSE berſtte deswegen van ſpyt, taſtte daarop andere plaatzen aan, vermoordde al wat hem voorkwam, nam de Huisvrouw en drie Kinders van JANAVEL gevangen, en dreigde hem, zo hy zich niet onderwierp, en van zyne Kettery afſtand deedt, dezelven te zullen verbranden; ja zelfs, indien hy hem in handen kreeg, de zwaarſte pynigingen en ſtraffen te zullen aandoen, waarop die moedige Bevelhebber hem liet antwoorden: dat geene ſtraf hoe zwaar, geene pyniging hoe barbaarſch, hem immermeer tot de afzweering van zynen Godsdienſt zou brengen; en dat, indien hy deszelfs Vrouw en Kinders verbrandde, als dan niet meer dan hunne lighaamen verteerd zouden worden, wanneer hy hunne zielen in de handen Gods zou bevelen, gelyk hy de zyne daaraan overgaf, zo het hem behaagde, dat hy in de handen zyner beulen verviel. Hierna bedreef deeze doorluchtige *Waldenzer* verſcheiden' dappere daaden, deedt byna alle *Ieren* door het zwaert ſneuvelen, werdt zelf met eenen kogel doorſchooten, en toen men niet anders dagt, of hy zou 'er het leven by ingeſchooten hebben, werdt hy, door Gods zonderlinge goedheid, binnen korten, geneezen, en trok wederom ten ſtryde. Ten deezen tyd, kwam JEAN LEGER in de Valeyen terug, die met MICHELIN, ten tyde van gevegten, zich als een moedig Bevelhebber gedroeg, en, buiten dezelven, het Leeraarampt waarnam. Zy waren in het hartnekkig gevegt te *Vachera* tegenwoordig, en de heerlyke overwinning, toen behaald, hadt men, naaſt den zegen van God, aan hunne wyze be-

bevelen, geduurende den ſtryd gegeeven, dank te weeten. De bloeddorſtige vyanden lieten, intuſſchen, niet af, den loſſen teugel aan hunne wreedheid te vieren, terwyl JANAVEL met de zynen voort gingen, dag aan dag, de eene of de andere overwinning te behaalen.

Intuſſchen was het gerugt van dit yſſelyke bloedbad, in *Piemont* aangerigt, wel haaſt in *Zwitſerland* en *Frankryk* overgeſlagen, gelyk wy uit DRELINCOURTS Redevoering gezien hebben. De Proteſtanten in dat Koningryk hielden byzondere Bedeſtonden, om den Hemel de bewaaring hunner Geloofsgenooten af te bidden, en het Synode van *Cevennes* geboodt zelfs, ten dien einde, eenen Vaſt- en Bededag te houden. De Zwitſers, zich niet anders gedraagende, gaven ten eerſten bevel, om eene algemeene *Collecte* op eenen vaſtgeſtelden Bededag te doen, op dat men den elendigen *Waldenzen* allerſchielykſt eenigen byſtand zou kunnen verzorgen. Daarenboven zonden zy eerſt eenen Afgezant, en daarna noch vier anderen naar den Hertog te *Turin*, en ſchreeven aanſtonds aan de *Staaten Generaal*, wat 'er in *Piemont* omging, hun biddende hunnen magtigen byſtand aan de verwoeſte Valeyen niet te ontzeggen, nog zich vooraf te laaten inneemen door de ſchoonſchynende redenen, die de vyanden der waarheid hun mogten voorleggen om deeze wreede vervolging eenen glimp te geeven. De benaauwde *Waldenzen* zonden mede, ten deezen tyde, een ſmeekſchrift aan de *Staaten Generaal*

raal (*), en aan KROMWEL, *Protector* van *Engeland*. De Koning van *Frankryk*, die in het behoud der *Waldenzen* belang hadt, vermits hy niet in *Italie* kon koomen dan door de Valeyen (†), liet den Hertog van *Savoye* zyn ongenoegen over deeze vervolging weeten. KROMWEL was eerst voorneemens, alle de overgebleeven' *Waldenzen* in *Ierland* te laaten overbrengen, en de wooningen en goederen der verdreeven, Roomschen hun te schenken; doch op aangevoerde redenen van LEGER, in eenen brief, daar over geschreeven, dat het naamelyk met het belang van alle Protestantsche Vorsten best overeenkwame, de *Waldenzen* in de Valeyen, door hunne voorspraak en bescherming, staande te houden, veranderde hy van voornemen, verzogt daarop den bystand van de Koningen van *Zweeden*, *Denemarken*, en de *Staaten Generaal*; en zondt den geleerden MORLAND, als Ambassadeur naar het Hof van *Savoye*, om deeze vervolging te doen ophouden. De *Staaten Generaal* vaardigden ten dien einde niet alleen RUDOLPHUS, Heer VAN OMMEREN (§), mede af naar *Turin;* maar verzogten daarenen-

(*) Wy zullen dit leezenswaardig Smeekschrift den Leezer in de III Bylaag agter deeze Geschiedenis mededeelen.

(†) Hy hadt den vryen doortogt door de Valeyen zeer noodig, dewyl hy den Hertog van *Modena* tegen de invallen der *Spanjaarden* bystand zondt.

(§) Hy was Burgermeester van Wageningen, door de Provintie Gelderland in de Vergadering der Algemeene Staaten in den Haag afgezonden, en is wegens zynen yver, voorzigtigheid en Godvrugt beroemd geweest.

enbooven den byſtand van den Koning van *Frankryk* in deeze zaak, gelyk KROMWEL ook gedaan hadt. Zy ſchreeven intuſſchen aan den Hertog van *Savoye* eenen brief van deezen inhoud: *Wy hebben, met een zeer groot en gevoelig leedweezen, den verfoeilyken moord onder de Waldenzen, die zich onder uw gebied in Piemont bevinden, en in de Valeyen van Angrogne en Pragelas, geduurende eenige Eeuwen, achter elkanderen zyn ſtaande gebleeven, verſtaan. Een oneindig getal lieden van allerlei ouderdom en ſexe zyn 'er, door eene yſſelyke wreedheid, op eene barbaarſche wyze, aan de woede hunner vyanden opgeofferd, niettegenſtaande uwe Voorzaaten en Uwe Koninglyke Hoogheid zelve, hun met allerleie vryheden en voorregten beſchonken hadt. Wy dan, getroffen, door een zeer gevoelig misnoegen over deeze ongelukken, aan zoo veele arme Chriſtenen overgekoomen, welker bloed, t'eenigen tyde, om wraak zou kunnen roepen by God, gelyk dat van* ABEL (*), *hebben het van onzen pligt en Chriſtelyk mededoogen gerekend, belang te ſtellen in het welzyn van de geenen, die den Hervormden Godsdienſt belyden, en daarom uwer Koninglyke Hoogheid te bidden, en te verzoeken van ganſcher harten, en zulks met allen aandrang*

(*) Men vindt dit by LEGER *Hiſt. des Vaudois*, T. II. p. 340, waar eene geheele lyſt van Vervolgeren, door de wraake Gods getroffen, wordt opgegeeven. G. BURNET *Geſchied. van zynen tyd.* I. D. bl. 728. verhaalt ook een merkwaardig geval, zekeren WHITFORD overgekomen, die, in wanhoop ſtervende, luidkeels uitſchreeuwde tegen den bloeddorſtigen Roomſchen Godsdienſt.

drang, gelyk wy by deezen doen, dat het U behaage door een waaren Chriſtelyken yver gedreeven, zelf onderzoek te doen naar de oorzaak, en beklag van die arme vervolgde Chriſtenen, zonder dezelven te verzenden tot de geenen, die zich noemen den RAAD TER GELOOFSVOORTPLANTING EN UITROEIJING DER KETTEREN, *zynde deeze hunne gezwooren' en geſlaagen' vyanden, die, in plaats van hen, door goede en op Gods woord gegronde redenen, te overtuigen, hen, tegens alle regelen van zagtmoedigheid, Chriſtelyke liefde, en de duidelykſte bevelen van onzen Heer en Verloſſer,* JESUS CHRISTUS, *te vuur en te zwaert vervolgd hebben. Met één woord, dat het Uwer Koninglyke Hoogheid behaage, de noodige bevelen te geeven, dat die bloedige en barbaarſche vervolgingen, tegens die arme, onnozele en ellendige Lieden, hoe eer hoe liever, moogen ophouden, en het overſchot van dat kleine hoopken volks herſteld werde in het bezit hunner Goederen en Landeryen, die hun ontnomen, en met zoo veel onmenſchlykheids en wreedheids verwoeſt zyn. Hierdoor zal Uwe Koninglyke Hoogheid een werk doen, waardig uwer grootheid en rechtvaardigheid; en wy zullen niet nalaaten God te bidden, dat hy u gematigdheid en heilzaamen raad inboezeme, ter behoudenis van een gedeelte Uwer getrouwe Onderdaanen, die geen ander oogmerk hebben, gelyk wy onderrigt zyn, dan de eere Gods, en de verheerlyking van zynen grooten Naam, nevens eene volmaakte gehoorzaamheid aan hunne Vorſten, gelyk zy zo geleefd hebben onder de beſcherming Uwer Voorzaaten, welke Uwe Ko-*

Koninglyke Hoogheid hun mede heeft toegezegd. Dit doende zal uwe Koninglyke Hoogheid ons meer en meer verpligten, waar mede blyve &c. In den Haage, den 27. van Bloeimaand 1655.

Na het afzenden van deezen zo nadrukkelyken en Chriſtelyken Brief, die ons een volleedig denkbeeld van de gevoelens en karakters onzer toenmaalige Landbeſtierderen geeven kan; vertrok de Heer VAN OMMEREN naar *Piemont.* Terwyl men den uitlag zyns Gezantſchaps afwagtte, zonden de *Algemeene Staaten* eenen brief aan de *Staaten* der byzondere Provintiën, verzoekende, na een zieltreffend vertoog van den elendigen toeſtand der *Waldenzen* gegeeven te hebben, dat zy eenen dag, en wél een vyfden van Herfſtmaand wilden vaſtſtellen, om als dan in alle Kerken, zo ten platten Lande als in de Steden, eene algemeene *Collecte* voor de *Waldenzen* te laaten doën; en vooraf de Leeraars te vermaanen, hunne Predikaatſiën en Gebeden zo op te ſtellen, en in te rigten, dat het Volk ernſtelyk aangezet werde tot het geeven van milde giften voor die arme, en naakte leden van het verborgen lighaam van CHRISTUS: daarenbooven, dat 'er ten zelfden tyde een Vaſt- en Bededag zoude gehouden worden, om de aanhoudendheid van Gods zegen en genade over *Nederland* af te ſmeeken. Met blydſchap werdt dit verzoek by alle Provintiën gehoord, en de gemelde dag vaſtgeſteld. Ik mag hier, ter eere der Achtbaare Burgermeeſteren van het zo liefdaadig als magtig en ryk gezegend *Amſterdam*, by doen, dat die ijverige Burgervaders den Leeraaren hunner Stad be-

laſten, eene korte ſchets van de elende der *Waldenzen*, in hunne Leerredenen, op den voorafgaanden Zondag, te geeven, en voorts de Gemeente bekend te maaken, dat, op den beſtemden dag, eenige Ouderlingen en Diakenen aan de deuren der Kerken zouden ſtaan, om de aalmoeſſen te ontvangen; ſluitende hun bericht, aan den Kerkenraad ten dien einde gezonden, om het der Gemeente voor te houden, met deeze woorden: *hierom bidden, en verzoeken wy de goede Gemeente van deeze gezegende Stad, (dewyl wy nog brood in overvloed hebben) dat ze als dan de vrugten van haare mildaadige liefde wille toonen, en alzoo het gebrek onzer arme Broederen te gemoet koomen; want het betaamt ons in de verbreekinge Joſephs deel te neemen, te weenen met de weenenden, de gevangenen te gedenken als of wy zelven gevangen waren, en der geenen die kwalyk gehandeld worden, als of wy ook zelven in het lighaam kwalyk gehandeld werden &c.*

Zulke deftige aanſpraaken hadden den gewenſchten invloed op mildaadige Nederlanders: men gaf uitneemende giften, welken onze Voorvaders niet verarmd, maar plaats gemaakt hebben voor een nieuwen genadeloon, uit de hand der altoos weldoende Godheid te ontvangen. Deeze Collecte geſchiedde te *Amſterdam* den 5 van Herfstsmaand des jaars 1655. In de Nederduitſche Gereformeerde Kerken werden toen verzameld *f* 45000 —, in de Walſche *f* 9000 —, in de Mennoniten *f* 20000, en in de Lutherſche *f* 12000 guldens.

Volgen wy nu de Heeren MORLAND, en VAN OM-

OMMEREN, op hunne reize naar de Valeyen, alwaar zy ooggetuigen zullen worden van de bloedige slagtbanken, en de droevigste overblyffelen der vermoorde Dallieden, welken zy op Bergen en Rotzen verstrooid, vinden zullen. VAN OMMEREN nam zyne reis over *Parys*. Met den Heer BOREEL, Hollandschen Afgezant by *Frankryks* Koning, raadgepleegd hebbende, wagtten zy dien Vorst eerst op, om hem in hunne belangen over te haalen: dit gedaan hebbende, zette de eerste de reis voort; doch onderweg hadt hy met MORLAND het ongenoegen van te hooren, dat de Hertog van *Savoye*, door bemiddeling der *Zwitserschе* Afgezanten, den vrede met de *Waldenzen* reeds geslooten hadt (*): zy meenden toch, dat de rust der *Waldenzen* op betere voorwaarden verkreegen zou zyn geworden, indien men hunne komst hadde afgewagt. Men moet egter de *Zwitserschе* Gezanten niet verdagt houden, als of zy, ter kwaader trouw handelende, de belangens der *Waldenzen* niet ten vollen toegedaan geweest waren. Om hun regt te doen, moeten wy zeggen, dat zy, niet weetende, wanneer MORLAND en VAN OMMEREN zouden aankoomen, alle spoed maakten om, vóór den winter, den vreede te sluiten, vreezende, dat 'er anderzins nieuwe zwaarigheeden mogten opkoomen, en het goede werk geheel in duigen storten — dat ook de *Waldenzen*, indien de vervolging bleef duuren, noodwendig, in den winter, van honger

(*) Het Vrede-verdrag vindt men by LEGER *Hist. des Vaud.* T. II. p. 216. &c.

ger en ongemak op de bergen zouden vergaan, daarenboven hadt *Frankryks* Gezant betuigd, dat, byaldien de *Waldenzen* zich niet handelbaar gedroegen by het maaken van den Vrede, zyn Koning hun, als dan, zyne Staaten, die tot hier toe tot eene veilige ſchuilplaats verſtrekt hadden, verbieden zou. MORLAND, te *Turin* aangekoomen, liet niet na te toonen, dat hy een Afgezant van KROMWEL ware, voerende, in eene gehoorleening, deeze vrymoedige taal (*) tot den Hertog: „ Uw „ Koninglyke Hoogheid heeft gehoord, (het welk „ niemant zal zeggen door den wille uwer Hoog- „ heid geſchied te zyn) dat deeze zeer ellendige „ menſchen, eensdeels door uwe krygsbenden „ wreedlyk zyn gedood, anderdeels met geweld „ verdreeven, uit hun Vaderlyk Huis verſtooten, „ zonder Godsdienſt, zonder huisveſting, arm en „ van alle hulp verſtooken, met hunne Huisvrou- „ wen en Kinders in ruwe onbewoonde plaatzen, „ en op met ſneeuw bedekte bergen, ginſch en her- „ waards omzwervende. Wat is 'er in deeze daa- „ gen niet al geſchied, en wat voor ſoorten van „ wreedheden zyn 'er niet gepleegd? De huizen „ gaven, wyd en zyd, rook en vlammen op; de „ ledemaaten der menſchen lagen verſtrooid op de „ aarde; en de aarde zelf was met bloed beſmet. „ De Maagden verkragt zynde, werden met puin „ ge-

(*) Men vindt, in deeze rondborſtige aanſpraak, de wreedheden, in de vervolging gepleegd, kortelyk gemeld. Wy hebben ze hier boven verzweegen, om ze met de fraaie aanſpraak van MORLAND, te gelyk aan den Leezer te vertoonen.

„ gevuld, en moeften haare zielen in ellende uit-
„ braaken. Sommige oude Mannen van honderd
„ jaaren, die, wegens hunnen uitgeteerden ouder-
„ dom en ziekte, te bed lagen, werden met hunne
„ bedden verbrand. Sommige Kinders werden te-
„ gen de fteenen gefmeeten; anderen de keel af-
„ gefneeden, welker brein, door de moordenaars,
„ met eene wreedheid, die der bloedgierige Cyklo-
„ pen te boven gaande, gekookt en daarna ingeflokt
„ is. Wat zal ik meer zeggen? Ik zou zeer veele
„ dergelyke dingen kunnen verhaalen, ten ware myn
„ gemoed daar van een affchrik hadde. Indien al-
„ le de bloedgierige Nero's van alle tyden en Eeu-
„ wen weder verreezen, ('t welk ik zegge, zonder
„ eenige ergernis aan uwe Hoogheid te geeven, ge-
„ lyk wy ook niet gelooven, dat iets door haare
„ fchuld bedreeven zy) (*); zy zouden zich, voor-
„ waar, fchaamen, wanneer zy bevonden, niet dan
„ iets gerings en menfchelyks, vergeleken by 't geen
„ hier gebeurd is, uitgevonden te hebben (†). On-
„ dertuffchen hebben de Engelen hier van een gru-
„ wel; de Menfchen ftaan 'er ftom en verbaasd o-
„ ver; de Hemel zelf fchynt verflaagen over het
„ gefchreeuw der ftervende menfchen; en de Aar-
„ de is, door het uitgeftorte bloed van zo veele on-
„ no-

(*) Alle vervolgingen moeten niet den Vorften van *Savoye*, maar den Raad ter Geloofsvoortplanting verweeten worden.

(†) Dat MORLAND niet, by vergrooting, van deeze bedreeven wreedheeden fpreekt, blykt uit het getuigenis van een onbekenden Roomfchen Schryver in zyn Boek, genaamd *l'Abrégé de l'Histoire de ce ſiecle de fer, à Bruxelles, chez F. Vivien* 1660.

„ nozelen, ſchaamrood geworden. O allerhoogſte
„ God! wilt niet, ja wilt niet wraak neemen, o-
„ vercenkomſtig met zo groote ſchelmſtukken, en
„ moorderyen! Uw bloed, ô Chriſtus! reinige dit
„ bloed. &c. (*)

VAN OMMEREN deedt zo veele gewigtige dienſten, zo te *Parys*, als in *Zwitſerland*, en te *Turin*, aan de arme *Waldenzen*, dat zy geen reden hadden van zich te beklaagen, dat de Algemeene Staaten deezen Heer afgezonden hadden. Ten deezen tyde was de Colonel ANDRION, die met LEGER en MICHELIN, in het gevegt te *Vachera*, zo als boven vermeld is, in waaren heldenmoed hadt uitgeblonken, in dienſt van KAREL GUSTAAF, Koning van *Zweeden*, overgegaan. Op zekeren tyd aan dien Vorſt verhaalende, al wat de *Waldenzen* betrof, en wat hy met LEGER hadde uitgevoerd, trof hy den Koning zo zeer, dat deeze Vorſt mede eenen brief van voorſchryving aan den Hertog van *Savoye* zondt: en dit niet alleen, maar ook aan LEGER weeten liet, dat hy verlangde hem te zien. De Koning toch herinnerde zich thans, dat hy aan deezen Leeraar

(*) MORLAND hadt, hier zynde, de ſchoonſte gelegenheid om den ſtaat der *Waldenzen* grondig te leeren kennen. Hy maakte zich deeze gelegenheid ten nutte, om daarna zyne *Hiſtorie der Waldenzen* te kunnen beſchryven, verzamelende eene menigte oude en zeldzaame ſchriften van de oude Leeraaren der *Waldenzen*, waar van LEGER ons eene lyſt heeft nagelaaten, *Hiſt. des Vaudois*, T. I. p. 21. &c. Die koſtbaare gedenkſtukken nam hy met zich naar Engeland, die hy, tot het opſtellen zyner Geſchiedenis gebruikt hebbende, vereerde aan de Univerſiteit te *Cambridge*, waar ze noch in de Bibliotheek bewaard worden.

raar het leven ſchuldig ware. Want, als *Prins van Tweebrugge*, in zyne jonge jaaren reizende, en te *Geneve* in *Zwitſerland* zich ophoudende, in het jaar 1638, gebeurde het, dat hy zich op zekeren tyd in het Meir naby de Stad baadende, met den voet, in eene gevaarlyke plant onder het water, zo zeer verwarde, dat men hem verlooren rekende, wyl niemant der omſtanderen hem durfde redden. LEGER, ten dien tyde, te *Geneve* de Letteroeffeningen bevlytigende, by geval op den oever komende aangaan, werdt, daar men hem voor een goed zwemmer hieldt, te hulp geroepen: hy nog jong zynde, vol moeds en kragts, vloog aanſtonds te water, en hadt, naar den grond duikende, het geluk van de gevaarlyke plant, met een mes, op eens af te ſnyden, en den jongen Vorſt te redden.

De voorſpraak dan van zo veele aanzienlyke Vorſten, voor en na den geſlooten vrede by het *Savoyſche* Hof ingeleverd, deedt de *Waldenzen* niet ongegrond hoopen, voortaan, eene ſtille ruſt te zullen genieten. Drie volgende jaaren mogten zy 'er zich ook in verheugen; maar, in het jaar 1658, leeden zy een zwaar verlies door het gemis van éénen Man. LEGER, hunne geliefde Leeraar, die, zints het jaar 1655, de heilige bediening in die Valeyen, welken hy te vooren zo dapper hadt helpen verdeedigen, waargenoomen hadt, onderging thans, wegens de gewigtigſte dienſten, aan dezelven beweezen, en de groote geldſommen, in *Holland* door hem ingezameld, de wraakzucht van den Raad ter Geloofsvoortplanting. Men beſchuldigde hem, buiten 's

lands, volk geworven en geld gebedeld te hebben, om eenen opftand tegen den Hertog van *Savoye* te verwekken. Op dien valfchen grond, werdt hy, ongehoord, (zynde, ten dien tyde, tot zyn groot geluk uitlandig) als fchuldig aan de misdaad van gekwetfte Majeftcit ter dood veroordeeld, in beeldtenis te *Turin* opgehangen, zyne goederen in beflag genomen, zyn huis onder den voet geworpen, zyne huisfieradiën verbrand, en ter plaatze, waar zyne wooning geftaan hadt, eene Marmere kolom, met dit opfchrift in 't Italiaanfch, opgerigt:

Alla memoria infame di GIOUANNI LEGERO *reo di Leza Maefta.*

dat is:

Ter gedagtenis van den eerloozen JEAN LEGER, *fchuldig aan de misdaad van gekwetfte Majefteit.*

LEGER was in den *Haag*, toen dit gebeurde, reisvaardig om naar *Engeland* over te ftceken, ter waarneeming van de belangen der *Waldenzen*, wanneer hem dit onaangenaam nieuws ter ooren kwam. De groote agting, welke deeze Man by de *Staaten Generaal*, de *Keurvorften van Brandenburg* en de *Paltz*, den *Landgraaf van Heffen* en de *Zwitferfche Cantons*, verkreegen hadt, noopte die hooge Magten, weetende, hoe nuttig LEGER voor de Valeyen ware, brieven van voorfchryving aan den Hertog van *Savoye* te zenden.

De Raad ter Geloofsvoortplanting, zich daardoor in het naauw gebragt ziende, wift het daarop by

het

het Hof zo te beleggen, dat men LEGER toeſtondt zich in 's Hertogs Staaten te komen verantwoorden. Hy, om der *Waldenzen* wille, intuſſchen te *Geneve* gekomen, begreep ligtelyk, hoe onveilig eene verantwoording in *Piemont* voor hem ware: hy weès dan dien voorſlag van de hand, en wierdt kort daar na, tot onuitſprekelyke ſmerte zyner oude Gemeente, tot Leeraar in de Walſche Kerk te *Leiden* beroepen, welke beroeping hy aannam, en derwaards vertrok. Daar zynde, ſchreef hy zyne *Hiſtorie der Waldenzen* in het Franſch, behartigde tot zynen dood de belangen zyner Landgenooten, en zondt groote geldſommen, door de Hollandſche mildaadigheid hem telkens toegereikt, van tyd tot tyd naar de Valeyen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

VERVATTENDE DE GEBEURTENISSEN VAN 'T JAAR 1655 TOT 1672, EN BYZONDER EEN ZWAAREN OORLOG IN 'T JAAR 1662.

De Raad ter Geloofsvoortplanting van *Turin*, den bezwooren Vrede van 't jaar 1655, en de beloften, aan *Engelands* en *Hollands* Afgezanten plegtig gedaan, vergeetende, en nu ziende, dat de *Waldenzen* door geweld niet ten onder gebragt konden worden, floeg daarop andere niet min gevaarlyke als godlooze wegen in. Zo weinig edele trouw hieldt toch deeze trouwlooze Raad in deeze gewigtige zaak.

Ze

Ze ondernam dan, allereerſt, de ruſt, den *Waldenzen* zo lieflyk na de voorige zwaare vervolgingen, te ſtooren, door het omkoopen van menſchen, die zich, om gewin, tot allerleie ſnoode onderneemingen laaten gebruiken. Door middel van deezen verſpreidde men in de Valeyen een gerugt, dat de penningen, in *Holland* en *Engeland* verzameld, of door de Uitdeelers werden ingehouden om zich te verryken, of op eenen ongelyken voet uitgedeeld waren; waar door ſommigen te veel, anderen te weinig ontvangen hadden. Het meeſte kwaad ſtookte, ten deezen tyde, een Jeſuit, LONGUEIL geheeten, die zich veinsde uit *Languedoc* te koomen, den Roomſchen Godsdienſt aldaar afgezwooren te hebben, en zeer begeerig te zyn, voortaan, in de Valeyen onder de *Waldenzen* te leeven. Deeze Wolf met deeze Schaapenvagt zich konſtiglyk omhangen hebbende, wiſt de eenvoudige, en geen kwaad vermoedende *Waldenzen* zo zeer in te neemen, dat ze hem de beſtiering van de ſchool te *Villars* toevertrouwden. Zich hier dan ter neder gezet hebbende, ſpande hy heimelyk te zaamen met ſommige Roomſche Inwooners, om, met vereenigde kragten, den armen *Waldenzen* in te blaazen, dat de penningen, voor hun verzameld, byſter ongelyk uitgedeeld werden, en elk ten minſten veertien of vyftien honderd *Livres* moeſt ontvangen hebben, dat niet geſchied was. Langs deezen weg, poogden zy de armen op te hitzen, en, ware 't mogelyk, eenen algemeenen opſtand onder de *Waldenzen* te verwekken. Hier mede niet te vreeden, ſchreeven zy

naar

naar *Frankryk*, *Zwitserland*, *Engeland* en *Holland*, dat de overgemaakte geldsommen, ten behoeve der naakte en berooide *Waldenzen*, in goeden ziere en dartele weelde verspild werden, terwyl de armen van honger en ellende vergingen (*).

De tweede list des Raads ter Geloofsvoortplanting bestondt in een voorwendsel, dat 'er door derzelver bewerking, tegens de Vredes-Artikelen, te *Pignerol* getekend, eene Schans op de plaats *de la Tour* opgeworpen, en eene sterke bezetting van krygsknegten ingelegd ware, met heimelyk bevel, om het platte Land af te stroopen, de Veldvrugten te bederven, en de arme Ingezetenen, door wreede en ontugtige bedryven jammerlyk, te kwellen.

Eene derde konststreek van deezen Raad betrok de voornaamste *Waldenzen* in regten voor het Hof te *Turin*, waar zy met valsche beschuldigingen zo sterk beklad werden, dat sommige ongelukkigen gevan-

(*) Het ongmerk in dit schryven was, de harten der mededoogende Buitenlanderen, zodanig, met ongenoegen te vervullen, dat ze, in het vervolg, by andere ongelegenheden, alle bewyzen van liefdaadigheid den *Waldenzen* zouden weigeren. En waarlyk deeze laster hadt in den beginne maar al te veel invloeds. De Provintie *Gelderland* en *drie Hollandsche Steden*, door deeze valschelyk verspreide gerugten misleid, konden uit dien hoofde, in de jaaren van 1663 en 1664, in welken nieuwe vervolgingen voorvielen, niet bewoogen worden eenigen onderstand te zenden. Men heeft egter naderhand, door veelvuldige getuigenissen, de valschheid deezer gerugten aan de geheele waereld aangetoond. *Engeland* en *Holland* hadden de uitdeeling aan de vermaarde Heeren STEPHANUS en FRANCISCUS TURRETINUS, nevens ANTHONY LEGER toevertrouwd.

vangen gehouden, anderen uit hunne wooningen verdreeven, en verſcheiden' op de galeyen gebannen werden.

Het laatſte of vierde bedryf van deezen ſnooden Raad ontdekte zich daarin, dat men, eenigen tyd daarna, het ſchoolhouden, en de vrye Godsdienſtoeffening aan de Gemeente van *St. Jean* verboodt. Deeze laatſte daad noopte de *Waldenzen*, bedroefd over de geſchondene trouw, zich naar het Hof van *Turin* te begeeven, en de eerbiedigſte ſmeekſchriften tegens deeze verongelykingen in te leeveren; maar de Raad wiſt het zo te beleggen, dat ze van de hand geweezen werden. Op beteren uitſlag kon de *Franſche* Afgezant, die voorheen den Vrede hadt helpen bewerken, nog de *Zwitſerſche* Afgevaardigden, die thans hunne Voorſpraaken by 't *Turinſche* Hof geworden waren, niet roemen; want, in plaats van de billyke voorſtellingen zulker doorlugtige Mannen gehoor te leenen, kwam Rica, Theſaurier Generaal des Hertogs, te *Pignerol*; alwaar hy, de Hoofden der *Waldenzen* by een geroepen hebbende, zyn grievend hartzeer betuigde over hunne byna onoverkomelyke ellende, waar in zy eerſtdaags zouden geſtort worden, ten zy 'er aanſtonds eenigen naar den Hertog gezonden wierden, om zynen wil te verſtaan. Terwyl hy hun met zulke vleijende woorden ophieldt, gelyk de valſchheid zich veelfyds onder den ſchyn van tokkelende redenen en goeden raad verbergt; zo liet de Bevelhebber van het Leger des Hertogs, in de Valeye *Lucern*, de overige Hoofden der *Waldenzen* by zich roepen, en gaf hun

hun verzekering, dat zy in ſtillen vrede konden woonen, indien zy, ten bewyze van gehoorzaamheid, eenige Mannen wilden leenen, om een *Convooy* naar de Schans *Mirebouc* te begeleiden. Een opregt eenvoudig hart, gelyk het geen kwaad koestert, denkt geen kwaad. 'Zy dan, niet meer dan den Vrede wenſchende, en geen erg vermoedende, ſtonden dit gereedelyk toe. Dus werden de Hoofden der *Waldenzen* van elkanderen geſcheiden, en terwyl ſommigen by den Theſaurier Generaal waren, anderen zich by het *Convooy* voegden, en de meeſten in hunnen arbeid bezig waren, viel het Leger des Hertogs, agt duizend Mannen ſterk, onder bevel van den Marquis DE FLEURY, in den ochtenſtond, met groote woede, op vier byzondere plaatzen, in de Valeyen, even gelyk in 't jaar 1655 geſchied was; in hoope van het nu verdeelde volk, op de trouw des Hertogs, en door de beloften van zynen Generaal, in ſlaap gewiegd, zonder ſlag of ſtoot af te maaken. Hier uit ontſtondt een zwaare oorlog in 't jaar 1662 en 1663, in weerwil van den nadrukkelyken Brief, welken de *Staaten* van ons Vaderland, den 17 van Grasmaand des jaars 1662, aan den Hertog ſchreeven, om deezen ſtorm af te wenden.

Na den inval in de Valeyen, vereenigde zich de Opperbevelhebber FLEURY, met een ander deel van het Leger, dat op eene andere plaats was ingedrongen, en trok daarop voort, om zich van den gewigtigſten poſt van *Vachera*, de ſleutel der drie Valeyen, meeſter te maaken; doch onverwagt werdt

hy

hy, in het krieken van den dageraad, in eene engte, de Poort van *Angrogne* geheeten, door zeftig *Waldenzen* geftuit. Gelukkig beftel der Voorzienigheid in de daad, zonder welk het, eensklaps, met dit ellendig volk ware gedaan geweeft; want, deezen poft verlooren zynde, waren zy hunne laatfte toevlugt en fchuilplaats kwyt geweeft.

Dit deel van het Leger, vier duizend Mannen ftark, door deeze kleine wagt zich tegengehouden ziende, befloot eene verfchanfing van een Mans hoogte, in alleryl, op den top van eenen betrokken heuvel, op te werpen, terwyl eenigen de wagt van zeftig Mannen zouden aantasten.

Een ander deel van het Leger, onder aanvoering van den Graaf VAN BAGNOLS, zich, na den inval, met het vierde deel vereenigd hebbende, en dus van gelyke ftarkte als het voorige, won den top des Bergs van *St. Jean*, en dwong de *Waldenzen*, hoewel daar het ftarkfte, al vegtende, de wyk te neemen tot *Rochemanant*, eene allervoordeligfte vegtplaats, tufchen de Rotzen, waar zy ftand hielden. Men viel hen hier met groot geweld aan; doch zonder goed gevolg; want na verlies van drie honderd Man en verfcheiden vrugteloos hervatte aanvallen, greep Gods verfchrikking zodanig hen aan, dat ze, in de grootfte verwarring, de vlugt namen, en, door de *Waldenzen* hittig nagejaagd, een zwaar verlies leeden. Na deezen ftryd gelukkig geëindigd, en hunne poft wél verzekerd te hebben, trokken deeze Dallieden op, tot byftand hunner Broederen. De zeftig mannen, *Angrogne's* engte

te bewaarende, waren, door een halven dag vegtens, niet weinig afgemat; doch hunne makkers, ter hulp byschietende, greepen zy eenen nieuwen moed. Twee van deezen, voor geen klein gerugt vervaard, kroopen op den buik, tot aan de opgeworpene verschansingen der vyanden; toen schielyk opryzende, doodden zy twee schildwagten, en sprongen daarop, met de sabel in de vuist, over de bolwerken heen in het Leger. Straks gevolgd door den dapperen Bevelhebber, JANAVEL, en zyne bende, maakten zy 'er zich wel haast meester van, velden, al wat hun ontmoette, ter neder, dreeven de overigen in de uiterste verwarring op de vlugt, en joegen hen zo verre zy konden, na. By deeze gelegenheid sneuvelden meer dan zes honderd vyanden, en een groot getal gewonden stierf kort daarna. Zo streng strafte God de trouwloosheid hunner Vervolgeren, zo wonderbaar werden zy gered. Gelyk oudstyds de Heere met GIDEON was, zo sterkte hy nu de hand des Bevelhebbers JANAVEL, en der zynen. Vyf honderd afgematte mannen, een halven dag reeds gevogten hebbende, versloegen hier vier duizend vyanden; want in het geheel maar zeven honderd koppen sterk zynde, moesten zy 'er twee honderd agterlaaten, om de plaats, door den Graaf VAN BAGNOLS aangetast, te bewaaren. Thans overdenkende de ontvangene weldaadigheid Gods, wierpen zy zich op den grond neder, om de eer der overwinninge, en de verschuldigde dankzeggingen voor hunne wonderbaare verlossing den Heere

te betaalen. Hierna waren zy bedagt, om met kleine benden, ter plaatze, alwaar de vyandlyke Ruitery hun geen nadeel kon toebrengen, het groot Leger van de Marquis DE FLEURY afbreuk te doen, waar in zy zo gelukkig slaagden, dat 'er geen één dag voorby liep, zonder dat 'er eenige vyanden in hunne handen vielen.

DE FLEURY ziende, hoe zeer zyn Leger hierdoor dagelyks verzwakte, trok wel alle benden des Hertogs uit haare Bezittingen byëen; doch ondernam alleen éene zaak van klein gewigt. Hy tastte de plaats *Roras* aan, alwaar weinige *Waldenzen* de wyk genoomen hadden. Zy, die, zints de verwoesting van het jaar 1655, niet meer dan uit vyftentwintig Familiën bestonden, leeden hier den eersten aanval. De Bevelhebber DE FLEURY viel met zyn versterkt Leger, meer dan honderd tegen één sterk, die plaats aan, en nam ze met verlies van twee honderd mannen in, doodende alleen drieëntwintig *Waldenzen*, die ze beschermd hadden. Dit was het zwaarste verlies, dat de *Waldenzen* in deezen oorlog leeden; maar tevens ook de gewigtigste onderneeming van den Marquis, welke hem geen grooten lof byzette. Hierna deedt hy eenen aanval op een klein weerloos Dorpje van twintig of vyftentwintig huizen, welk hy in asschе leide; dan de *Waldenzen*, zich op de Bergen byeen vergaderd hebbende, vielen, met zo veel geweld en snelheid, op deeze brandstigters aan, dat zy hen op de vlugt dreeven, en den grond met doode lighaamen bezaaiden. Ka-

pi-

pitein JANAVEL lokte, daarna, eene vyandlyke bende in eene hinderlaag, hieuw ze in ſtukken, en behaalde meer andere voordeelen.

De Raad ter Geloofsvoortplanting van *Turin*, hoorende, dat de Marquis DE FLEURY, in zyne onderneemingen, overal kwalyk ſlaagde, herriep hem ten Hove, en ſtelde in zyne plaats den Marquis van ST. DAMIAN aan, die in alleryl met nieuw geworven' krygsbenden tegens de *Waldenzen* optrok; dan het ging deezen nieuwen Veldheer niet voordeeliger. Zyne benden ziende, dat 'er geenen buit maar ſlagen te haalen waren, gingen niet dan gedwongen ten ſtryde, en, wanneer hun tegenſtand geboden werdt, keerden zy, in 't gevegt, hunnen vyanden den rug toe, zonder dat de Bevelhebbers hen tot ſtaan konden brengen.

De Hertog bemerkende, dat deeze oorlog hem niet beter gelukte dan die van het jaar 1655; — dat zyne Staaten door deezen burgerlyken kryg verwoeſt, en zyne ſchatkiſt uitgeput werdt; — dat 'er alreede vier duizend ſoldaaten zyns Legers omgekoomen waren, waartegen de *Waldenzen* niet meer dan zeſtig mannen vermiſten, durfde hen niet meer op hunne Rotzen en Bergen aantasten; zyn Volk vloodt voor hen, gelyk Schaapen voor de Wolven; geen geluk ſcheen 'er meer voor hun te wagten. Dit maakte hem, eindelyk, wars van den oorlog, en deedt hem naar den Vrede verlangen; dan hy ſchaamde zich, dien van de *Waldenzen* te verzoeken. De *Zwitſers*, hier van de lugt krygende, zonden hem een plechtig Gezantſchap, met

verzoek, den *Waldenzen* den vrede toeteſtaan, en in ruſt te laaten leeven. Dan, men denke niet, dat dit ongelukkig Volk, ten deezen tyde, vergeeten werdt van *Nederlands Algemeene Staaten*. Wy zullen den Leezer eenen zeer fraaijen, nooit uitgegeeven Brief, den 12 van Slagtmaand des jaars 1663, door de *Staaten Generaal*, uit 's Hage, aan den Hertog geſchreeven, om zyn mededogen voor die ellendigen te wekken, onder de Bylaagen mede deelen. (*) Het bovengemelde Gezantſchap der *Zwitſers*, den vyftienden van Wintermaand, te *Turin* aangekomen, werdt aan 't Hof beleefder dan ooit te vooren ontvangen; uit welk goed onthaal genoegzaam bleek, dat de oorlog den *Savoyſchen* Hertoge tot eenen laſt ware, die ook van zyne onderneeming, zegt BENOIT, geene andere vrugten inzamelde, dan de ſchande van onnuttelyk de openbaare trouw geſchonden, en, buiten reden, het bloed van duizend onnozelen geſtort te hebben. Zy verkreegen eenen ſtilſtand van wapenen, en zonden, na de eerſte gehoorgeeving, eenen boode naar de Valeyen, met verzoek, dat eenige *Waldenzen* te *Turin* wilden komen, om met het Hof over den vrede te handelen.

Het gevolg dezer begonne doch langzaam voortgezette onderhandeling doet ons zien, dat men hen aldaar op den tuil hieldt, om hen intuſſchen eene kans af te zien. Eene ongehoorde trouwloosheid, by de ontmenſchte Volkeren onbekend, openbaarde zich,

(*) In de IV. Bylaag agter deeze Geſchiedenis.

zich, wel dra, in de verbreking van den verleenden ſtilſtand van wapenen.

Het Leger van den Marquis van ST. DAMIAN, door twaalf duizend mannen, uit het *laage Piemont*, op den tweëntwintigſten van die Maand verſterkt, taſtte, den vyfëntwintigſten, zonder eenig berigt van de verbrookene wapenſchorting den *Waldenzen* gegeeven te hebben, vier byzondere plaatzen in de Valeyen aan. Te *Tailleret* ſloeg men den vyand allerkloekmoedigſt af. Die de *Waldenzen* te *Angrogne* aangreepen, konden hun geen voet breed doen wyken; maar moeſten met zwaar verlies afdeinzen. Die van *St. Germain*, niet op hunne hoede, wegens den ſtilſtand van wapenen, en beezig om leeftogt te verzaamelen, leeden den zwaarſten ſtoot; doch ontkwamen het met de vlugt, zo dat de trouwlooze vyand weinig won met deeze ſchaamtelooze daad. De *Waldenzen*, uitgelaaten van blydſchap, dat zy, nog geen zeven honderd Mannen ſterk, een Leger van agttien duizend Krygsknegten tegengehouden, en alleen met verlies van zes Man, vyftienhonderd vyanden, waar onder voornaame Bevelhebbers, hadden afgemaakt, offerden Gode de eer, en de dankzegging voor deeze groote overwinning.

De afgezonden *Waldenzen*, deeze trouwlooze daad te *Turin* verneemende, baaden den *Zwitſerſchen* Gezanten, hier over by den Hertog, waarſchynlyk hiervan niets weetende, te klaagen: dit gedaan zynde, werdt hun een nieuwe wapenſtilſtand voor twaalf daagen verleend, en daarna zo lang ver-

lengd, tot dat de Vrede, op den veertienden van Sprokkelmaand des jaars 1664, getroffen, en de *Waldenzen* in hunne oude voorregten en vrye Godsdienstoeffening herſteld werden. Hiertoe hadt niet weinig gedaan een Brief, welken de *Staaten* van *Nederland*, den 31 van Hooimaand deezes jaars, aan den Hertog hadden gezonden. Dit nooitgedrukte Stuk, my door de vriendelyke hand van een aanzienlyken Heer bezorgd, verdient, dat wy het voor de vergetelheid bewaaren, en onder de Bylaagen achter ons Werk plaatzen (*). Men kan 'er uit zien, hoe veel belang de Vaders onzes Vaderlands, in oude tyden, reeds geſteld hebben in de behoudenis hunner Geloofsgenooten.

Met ongemeene blydſchap, keerden hierop deeze Dallieden tot het bouwen hunner Landen, en het waarneemen van den openbaaren Godsdienſt terug, vergeetende de laatſte moeilykheden, tot dat 'er nieuwen opſtonden, en hen voor de gevolgen bedugt maakten. De Raad ter Geloofsvoortplanting deeze ruſt toch niet kunnende verdraagen, wrong zich in allerleie bogten, om den Vrede, zo plegtig door den Hertog bezwooren, in nieuwe oorlogstooneelen te veranderen. Naauwlyks zou men kunnen gelooven, welke vonden ten dien einde uitgedagt werden, en het ware onmogelyk geweeſt, zich tegens zo groote boosheden en ſpitsvinnigheden te beſchermen, indien de albeſtierende God, *in wiens hand het hart der Koningen* en Vorſten *als waterbeeken is*, het gemoed

(*) In de V. Bylaag.

moed van Hertog KAREL EMANUEL, ter begunſtiging der *Waldenzen*, niet geneigd, en hunner vyanden *raadſlagen tot zotheid* hadt doen worden. Deeze Vorſt, wien het niet aan oordeel mangelde, het gedrag der *Waldenzen* naauwkeurig onderzogt hebbende, bevondt, dat men ze, zonder reden, by hem haatlyk hadt getragt te maaken, en zich herinnerende, met welken yver zy hem, in verſcheiden' gelegenheden, gediend, en byzonder hoe getrouw zy hem ten tyde van eenen opſtand, in de jaaren 1638 en 1640, hadden bygeſtaan, beſloot geene vyandlykheden tegens hen te beginnen.

Dus genooten onze Broeders en Geloofsgenooten, agt jaaren, rust, en och of deeze en alle andere Hertogen van *Savoye*, altoos, uit eigen' oogen gezien, en nimmermeer het oor geleend hadden aan de vervolgzieke raadſlaagen van den Raad ter Geloofsvoortplanting!

AGTSTE HOOFDSTUK.

DE LOTGEVALLEN DER WALDENZEN VAN 'T JAAR 1672 TOT 1687, WAARIN VOORKOOMT EENE DER ZWAARSTE VERVOLGINGEN, NEVENS DERZELVER UITDRYVING UIT DE VALEYEN VAN PIEMONT.

In het jaar 1672, waarin WILLEM de III, Prins van *Oranje*, die daarna een treffelyk Voorſtander der *Waldenzen* werdt, voor het eerſt in *Nederland* te velde trok, drie door *Frankryk* reeds be-

magtigde Provintiën herwon, en onzer Vaderen vryheid herstelde, vogten de *Waldenzen* wel niet ter beschermíng hunner Valeyen; maar den Hertog den oorlog aan de *Genueezen* verklaard hebbende, werden zy verpligt hem eene proef hunner trouw en onderdanigheid te geeven. Zy dan, geleerd hebbende *den Keizer te geeven dat des Keizers is, en Gode, dat Godes is*, gespten hierop het harnas aan, versterkten zyn Leger, trokken met hem op, en dienden hem met zulk eener yver en dapperheid, dat hy niet alleen hunnen oorlogsmoed en onbezweeke trouw, in brieven (*), aan hun geschreeven, ten hoogsten prees; maar ook van zyne bescherming en gunst voor altoos verzekerde; gelyk hy dat ook nakwam tot aan zynen dood, die in 't jaar 1678 voorviel. Zyne Gemaalin Weduwe, deezer zaaken niet onkundig, behandelde hen ook, na deszelfs dood, op gelyken voet; wat meer is, zy verbondt zich aan de *Zwitsers*, in 't jaar 1679, om de *Waldenzen* in hunne voorregten en Godsdienstoeffening, ten allen tyde, te zullen handhaaven.

De inwendige lieflyke rust streelde der *Waldenzen* hart en zinnen, zints het jaar 1664 tot den dood van KAREL EMANUEL den II. Hunne Godsdienst bloeide ook daarna, onder de Regeering der zagtmoedige Hertoginne Weduwe, en deeze kalmte hoopten zy mede te zullen genieten, on-

(*) Hier van zullen bewyzen mede gedeeld worden, in de VI. Bylaag.

onder het beſtier van haaren meerderjaarig geworden Zoon, VICTOR AMADEUS den II, waarin zy zich niet bedroogen. In die verwagting werden zy te meer geſtyfd, toen zy, in het jaar 1681, ontbooden van deezen jongen Vorſt, om hem in den oorlog tegen die van *Mondovi* (*) by te ſtaan, zulke blyken van hunnen ijver en trouw aan hem gaven, dat hy niet kon nalaaten, hen, voor altoos, van zyne gunſt te verzekeren.

De Raad ter Geloofsvoortplanting, over deezen beſtendigen voorſpoed, en ruſt onzer Geloofsgenooten nydig, bleef, onophoudelyk, op eene gunſtige gelegenheid loeren, om zigtbaare proeven zyner waakzaamheid, ten ondergang der *Waldenzen*, aan den dag te leggen. Hun verderf werdt ook, inderdaad, doch van eenen anderen kant gebrouwen, indien het waar zy, dat de Leden van dien Raad 'er geen deel aan hadden.

Op het einde van het vermaarde jaar 1685, na dat LODEWYK de XIV, Koning van *Frankryk*, het vermaarde *Edikt van Nantes* (†), door verkeerde ſtaatkunde verbroken, en veele duizenden Dragonders, door zyn geheel Koningryk, uitgezonden hadt, om de Hervormden, aldaar *Hugenotten* geheeten, met geweld tot het gaan ter Miſſe, en

(*) *Mondovi*, *mons regius*, *mons regalis*, is de Hoofdſtad van het *Mondoviſch* Diſtrikt, aan de Rivier *Elero* in *Piemont*, deels op een Berg, deels in een Valey geleegen.

(†) In hetzelve was vrye oeffening van Godsdienſt, aan de Gereformeerden van dat Ryk toegeſtaan.

en de afzweering hunner Leer te dwingen, het geen meer dan tweemaal honderd duizend menſchen, zegt BENOIT, uit dat ryk deedt vlugten (*): op het einde, zeg ik, van het jaar 1685, liet de Gouverneur der Valeyen, op order van den Hertog, daar toe aangezogt door de Koning van *Frankryk*, op zwaare ſtraf afkondigen, dat alle vreemdelingen, naamelyk Gereformeerden, ter behoudenis van het leven, na het verbreeken van het gemelde Edikt, uit het nabuurig *Frankryk* gevlugt, binnen drie dagen uit de Valeyen moeſten vertrekken, en dat niemant hen zou moogen herbergen. Welk een zwaar onweer deeze kleene opkomende wolk den *Waldenzen* ſcheen te voorſpellen, zy bleeven egter, na het vertrek deezer Vlugtelingen, tamelyk geruſt voortleeven, tot dat de ſtorm eensklaps boven hun hoofd los berſte.

VICTOR AMADEUS de II, een jong Prins van goed verſtand en vorſtelyke hoedanigheden, altoos zeer afkeerig van alle vervolgingen en wreedheden, hadt tot hier toe niet kunnen beſluiten, op *Frankryks* aanzoek, meer te doen dan den *Franſchen*

(*) E. BENOIT heeft in zyne *Hiſtorie der Gereformeerde Kerken in Frankryk*, deeze rampzalige Gebeurteniſſen, waarin myn Vaderlyk Geſlagt zo veel deel heeft gehad, uitvoerig beſchreeven. Nooit heeft *Frankryk* zwaarer krak gekreegen, dan door dit verkeerd beſluit van LODEWYK den XIV, die daartoe door de Geestelykheid aangehitſt was. Hier door zyn de Manufactuuren, die tot hier toe in *Frankryk* gebleeven waren, in *Engeland* en *Holland* overgebragt. Men heeft dit te laat gezien. *Frankryk* heeft, door deeze vervolging, zich zelve het allermeest geſtraft.

ſchen Vlugtelingen herberging in de Valeyen te weigeren. Doch LODEWYK de XIV, eene geheele uitroeijing der Gereformeerden beſlooten hebbende, en VICTORS tegenzin en ongenoegen hier over bemerkende, deedt zynen Afgezant REBENAC FEUQUIERES, op zekeren dag, deeze dreigende verklaaring by den Hertog afleggen: „ dat de Ko„ ning, zyn Meeſter, indien de Hertog van *Sa„ voye* onwillig bleef, wél middelen zou vinden om „ de Ketters, met veertien duizend mannen, uit de „ Valeyen te jaagen, en als dan de Valeyen voor „ zich zelven te behouden".

Deeze felle bedreiging van den magtigen LODEWYK, kragt bygezet door den Raad ter Geloofsvoortplanting, deedt den jongen Hertog wankelen. Eén van beiden moeſt hy verkiezen, of zyne Staaten verliezen, of de *Waldenzen* tot den Roomſchen Godsdienſt dwingen. Ligtelyk kan men bezeffen, waartoe een Roomſchgezind Prins, tegen LODEWYKS overmagt niet beſtand, moeſt overhellen in zulk een geval. Hy verkoos dan het laatſte, en liet daarop, den 31 van Louwmaand des jaars 1686, dit bevel in de Valeyen afkondigen: „ dat „ de vrye oeffening van den Godsdienſt, voortaan, „ niet langer ſtand zou grypen; onder bedreiging „ van levensſtraf en verbeurtverklaring der goede„ ren van de onwilligen; —— dat de Kerken der „ *Waldenzen* afgebrooken, en de Leeraars voortaan „ verbannen zouden worden; —— dat de Kinders „ gedoopt, in den Roomſchen Godsdienſt opgevoed,

„ voed, en de weigerende Ouders op de Galeyen „ geboeid zouden worden".

Geen menſch kan de verſlagenheid der *Waldenzen*, op de afkondiging van dit beſluit des Hertogs, uitdrukken. Zy zagen zich geſtort in eenen afgrond van ellende, die verſchrikkelyk was, en geen de minſte flikkerende hoop van verlosſing overliet. Het vrolyk Evangelielicht, dat zo veele Eeuwen, zints den tyd der Apoſtelen, onder hen geſcheenen hadt, dreigde nu, voor altoos, uit te gaan, en hunne kinders geperſt te worden tot de aanneeming eener Leere, welke zy, Eeuwen lang, beſtreeden hadden. —— Mishandelde Chriſtenen! ellendig Volk! mag men zeggen, hoe kragtig ondervindt gy de waarheid van JESUS voorſpelling: *in de waereld zult gy verdrukking hebben!* Dan, wat te doen in dit zo netelig geval? Nederige ſmeekſchriften, aan den goedertieren Hertog ingeleverd, hadden geene kragt, wegens de bovengemelde ſtaatkundige redenen. LODEWYK de XIV, die tót hier toe hun Beſchermer en Voorſpraak geweeſt was, leide thans zelf den eerſten grond tot hunnen ondergang, en deedt reeds, ten dien einde, een Leger aanrukken. Uit *Engeland* hadden zy geene hulp te wagten. Koning JACOBUS de II ging zelf reeds ter Miſſe, en poogde geheel *Engeland*, in weerwil zyner Onderdaanen, Roomſch te maaken. *Holland* kon zich ook, alleen, de beſcherming der *Waldenzen* niet aantrekken, of het zou zich LODEWYKS misnoegen op den hals gehaald hebben, op eenen tyd, wanneer het, by eene omwen-

wentelinge van zaaken in *Engeland*, groote dingen in het oog hieldt. De *Zwitſerſche Cantons*, wegens de naby gelegenheid, vroeg onderrigt zynde, van het geen 'er in de Valeyen omging, en niet gezind hunne Geloofsgenooten te verlaaten, beleiden een Vergadering te *Baden*, in Sprokkelmaand des jaars 1686, waarin zy beſlooten eenige Afgezanten aan den Hertog van *Savoye*, tot voorſpraaken voor de ontruſte Dallieden, te zenden. In het begin der Lentemaand kwamen deezen te *Turin*, die, in eene gehoorleening deeze rondborſtige taal den Hertoge te gemoet voerden: „ 't ſmert ons te zien, tot welk „ uiterſte de Hertog van *Savoye*, ten opzigte der „ *Waldenzen*, gekoomen is. Wy verklaaren, dat „ zy, uit kragt hunner Geloofsleer, onze Broeders „ zyn. Uwe Voorzaaten hebben zich aan ons, en „ aan veele Vorſten van *Europa*, met de plegtigſte „ beloften, verbonden, de *Waldenzen* in vrede en „ ongeſtoorde Godsdienſtoeffening te zullen laaten: „ beloften, welke de kragt van onkreukbaare wet- „ ten hebben, en eeuwige gedenkſtukken van open- „ baare trouwe zyn, welken de Vorſten, deswegen, „ als heilig en onſchendbaar, moeten houden. De „ geſteldheid uwer Staaten moge U noopen de ſtaat- „ kundige regelen, door LODEWYK U voorge- „ ſchreeven, op te volgen; dan de regtveerdig- „ heid en zagtmoedigheid verbieden U, uwe Re- „ geering met onnoozel bloed te bevlekken, en „ een volk, dat U om genade en barmhartigheid „ bidt, en niet beledigd heeft, te vernielen". &c.

Dan, nog deeze deftige en mannelyke taal der Af-

Afgezanten, nog de kort daar op volgende Voorſpraaken van andere *Proteſtantſche* Vorſten konden VICTOR AMADEUS den II beweegen, om van zyne Verbindtenis met *Frankryk* af te zien, en deszelfs bedreigingen klein te achten. De Hertog liet egter door den Marquis van ST. THOMAS, Miniſter van Staat, die hun zwoer, dat zyn Meeſter de gegeeven' beveelen niet kon intrekken, wyl hy 'er zelf geen meeſter van was (*), zeggen, dat zyn beſluit niet veranderd kon worden; doch dat hy met hen wilde overleggen, of 'er nog iets, ten voordeele der *Waldenzen*, bedagt konde worden, en dat hy, uit hoogagting voor de *Zwitſers*, dat volk wilde toeſtaan, beſtelling hunner goederen te maaken, en dan uit zyne Staaten laaten vertrekken.

De *Zwitſerſche* Gezanten begrypende, dat de *Waldenzen*, zonder Bevelhebbers en welgeregelde Krygsbenden, tegen de verëenigde oorlogsmagten van *Frankryk* en *Savoye* niet beſtand zynde, 'er niets beter bedagt kon worden, dan hun te raaden hun Vaderland maar te verlaaten, en naar een goed heenkomen om te zien, lieten deezen voorſlag aan de *Waldenzen* doen, die deeze zaak van zo groot gewigt bevonden, dat zy eene algemeene Vergadering, ter overweeginge deezer harde voorwaarde, lieten beleggen. De *Zwitſerſche* Gezanten verzogten daarop eenen vrygeleibrief voor eenige *Waldenzen*;

(*) De Hertog van *Savoye* was toen zo veel als een Vaſal van *Frankryk*. KEISZLER ſchryft ook de ſchuld der verdryving aan den Koning van dat Ryk toe; in zyne *Reizen* I. ſt. bl. 262.

zen, die hun den uitflag der Vergaderinge brengen zouden, het geen het *Turinſche* Hof weigerde. De nood dwong hen dan, hunnen Geheimſchryver naar *Angrogne* te zenden, die de *Waldenzen* aldaar zeer verdeeld vondt. Negen Leeraars onderſchreeven eenen brief, dien zy den Geheimſchryver terug gaven, waarin zy de gevaaren, en onoverkomelyke zwarigheden, in 't verlaaten van hun Vaderland, en als ballingen in vreemde Landen om te zwerven, openleiden, laatende egter alles aan het wys beſtier der Gezanten over. Na den ontvang van deezen brief, en ryp overleg, vervoegden zich de Gezanten by den Hertog, vraagende voor de *Waldenzen* vryheid van te moogen vertrekken; waarop geantwoord werdt „ dat zy, onderdaanen „ zynde, dit verzoek, als eene genade, welke zy „ van hunnen Vorſt baden, zelven moeſten koomen „ doen". Deeze handelwys, zo ſtrydig met het voorig gedrag, verbaasde grootlyks de Gezanten. De Raad ter Geloofsvoortplanting, welke in deeze zaaken het beſtier hadt, beoogde hierin niets meer, dan gelegenheid te hebben, om met de ongewapende en om genade biddende *Waldenzen*, naar welgevallen, om te ſpringen. De *Zwitſerſche* Gezanten, dit woelen merkende, zonden, op nieuw, dit berigt, door hunnen Geheimſchryver, naar de Valeyen; dan gelyk 'er veelen, het vertrekken nooit in den zin gehad hadden, en anderen door deeze tegenſtrydige handelwys hunner vyanden, in kwaad vermoeden gebragt waren, zo kon de Vergadering der *Waldenzen* tot geen algemeen beſluit koomen.

Dee-

Deeze verdeeldheid was, ten Hove, by uitſtek aangenaam, en werdt, als een gewiſſen grond tot hun aanſtaande verderf, aangemerkt. Men liet dan ook niet na, door omgekogte perſoonen, deeze verdeeldheid meer en meer aan te ſtooken; ten welken einde men, den negenden van Grasmaand, een uitvoerig Plakaat, buiten kennis der Afgezanten, liet afkondigen, waarin men den *Waldenzen*, na hen zeer gelaſterd te hebben, aanzeide, ongewapend, uit 's Hertogs Staaten te moeten vertrekken.

Dit ellendig Volk dan bevindende, dat men nooit in den zin hadt gehadt, een veilig vertrek te vergunnen; dewyl de inhoud van het Plakaat genoegzaam leerde, dat men hunnen geheelen ondergang beſlooten hadt, nam, na de afkondiging, voor, de gegeeven vryheid niet aan te neemen; maar hunner Vaderen voorbeeld te volgen, en den uitſlag hunner zaak der Goddelyke Voorzienigheid aan te bevelen. Dus diende dit Plakaat, ingerigt om hen onderling te verdeelen, thans om hunne vereeniging algemeen te bewerken.

En indedaad, hoe konden zy beſluiten hunne Kerken, aan den Allerhoogſten God toegewyd, met eigen' handen, volgens den eiſch van dat Plakaat, af te breeken; hunne wapenen neder te leggen; hun Vaderland voor Prieſteren en Monniken open te zetten; en aan een leger krygsknegten, 't welk hen buiten hun Vaderland zou geleiden, zich over te geeven? vreezende niet ten onregte, gelyk de uitkomſt daarna geleerd heeft, dat het laatſte alleen

leen een dekmantel ware, om hen als dan, gelyk een weerloos flagtoffer, door de handen van bloedgierige legerknegten op eens af te maaken.

Dit befluit zonden zy aan de *Zwitſerſche* Gezanten, en baden hun op betere voorwaarden aan te houden: dan niets was 'er te verkrygen, zo lang zy het geweer niet neder leiden. Dit was een duidelyk bewys, dat men hen zogt te ontwapenen, en als dan, zonder flag of ſtoot, te verdelgen. Zy namen daarom een befluit, om zich tegens allen aanval te verdeedigen, waarin zy door het volgende geval werden verſterkt. Drie dagen na de afkondiging van het Plakaat, gingen eenige *Waldenzen*, voorneemens zynde te vertrekken, den Gouverneur een vrygeleide verzoeken; edoch, onder voorwendſel, dat zy niet alleen mogten weggaan, maar wagten moeſten, tot dat de anderen mede vertrokken, werdt hun dat geweigerd. Intuſſchen wierp men anderen, die men, te vergeefs, tot het omhelzen van den Roomſchen Godsdienſt hadt aangezogt, in de gevangenis. In *Zwitſerland* ſchynt men, met verwondering gehoord te hebben het genoomen befluit der *Waldenzen*, van te willen blyven, en zich te verdedigen in de Valeyen; want uit een eigenhandigen brief, geſchreeven door de geleerde J. H. Heideggerus, te *Zurich*, den 30 van Lentemaand deezes jaars, aan den beroemden Jurieu, Hoogleeraar en Predikant te *Rotterdam*, blykt my niet alleen, dat de Hertog hen uit de gevangenis wilde loslaaten, en uit zyn Land verzenden; maar ook dat de Zwitſers reeds allerleie toebereidſels

maakten, om, gelyk hy zegt, de droevige overblyfſels der *Waldenzen* te ontvangen. HEIDEGGERUS deedt zeer veel moeite in die zaak, en gaf ook van alles berigt aan den Hollandſchen Gezant te *Regensburg*, die zich nu in den *Haag* bevondt.

In dien uiterſten noód hielden de *Waldenzen* den negentienden van Grasmaand, eene algemeene Vergadering te *Rocheplatte*, waarin men eenpaarig beſloot in de Valeyen te zullen blyven, en dat alle Leeraars, den volgenden dag des Heeren, naar omſtandigheden van zaaken en tyden, zouden prediken, en het Avondmaal uitdeelen.

Ondertuſſchen trok de Hertog te velde, en hieldt eene heirſchouwing, op eene vlakte aan den voet der *Alpen*; voornemens zynde, als de agt dagen, tot nederlegging der wapenen, in het Plakaat bepaald, geëindigd zouden zyn, de Valeyen aan te taſten. De *Waldenzen*, byna vyfëntwintig honderd mannen ſterk, verſchanſten zich, zo goed als zy konden; gelyk een volk, zonder Bevelhebbers, en in de Krygskunde onervaren, in tyd van nood gewoon is te doen, bygevolg niet zonder misſlagen. Een van deezen was, alle hunne poſten te gelyk te willen verdeedigen, in nood de uiterſten te verlaaten, en als dan zich alleen op de Bergen te verſterken.

Op den tweeëntwintigſten van Grasmaand, de dag tot den aanval beſtemd, trok het *Franſche* Leger, onder het bevel van CATINAT, Gouverneur van *Caſal*, twee uuren vóór den dageraad, onder flambouwlicht, naar de Valeyen van *Perouſe* en *St. Mar-*

Martin. Een gedeelte van het Leger taſtte de verſchanzingen der *Waldenzen* te *St. Germain* aan. Zesmaal ſterker zynde dan hunne tegenparty, dagten de vyanden niet afgeſlaagen te zullen worden, het geen egter geſchiedde: met zwaar verlies na den eerſten aanval moetende aftrekken, vielen de *Waldenzen* op hen uit, en zy, op zo ſtoute daad niet bedagt, werden tot in de vlakte van *Cluſon* verdreeven, met verlies van vyfhonderd mannen, volgens hunne eigene erkentenis, terwyl de *Waldenzen* alleen twee dooden en eenige gekwetſten telden. In een eigenhandigen brief van GAUBBIER, een der gevlugte Predikanten uit *Frankryk*, na de verbreking van 't Edict van *Nantes*, ten dien tyde uit *Berlin*, aan den Prof. JURIEU te *Rotterdam* geſchreeven, heb ik van den dapperen tegenweer der *Waldenzen* geleezen. Hy drukt 'er zich dus ontrent uit: wy ontvangen alle dagen zekere tyding aangaande de *Waldenzen*: zy gaan voort zich zeer kloekmoedig te beſchermen, dat hunne Vyanden reeds duur heeft komen te ſtaan. Dit belet egter niet, dat ik geloove, dat ze eindelyk zullen moeten bezwyken, ten zy een buitengewoon hulpmiddel van den Hemel hen verloſſe.

Een ander deel van 's Konings Leger trok tegens de Valey van *St. Martin* op; doch de *Waldenzen*, niet denkende, aldaar, aangetaſt te zullen worden, wyl zy volle onderwerping en gehoorzaamheid aan het Plakaat beloofd hadden, en daarom op weêrſtand niet bedagt waren, leiden de wapenen neêr, en baden om genade: doch de *Fran-*

schen, verbitterd wegens het verlies, te *St. Germain* geleeden, vermoordden, plonderden en vernielden met de uiterste wreedheid, al wat hun ontmoette. CATINAT beklom daarop de Bergen, die *St. Martin* van *Perouse* scheiden, en ging zich te *Pramol* legeren; terwyl zyne krygsbenden den jammerlykſten moord onder ouden en jongen, zonder verschooning, aanrigtten. De beroemde ARNAUD, van wien in het vervolg veel zal gesprooken worden, gaf, ter deezer gelegenheid, met eene kleine bende, proeven zyner dapperheid.

Het Leger des Hertogs, in verscheiden' benden verdeeld, viel op de verschanzingen der *Waldenzen*, die in de Valeyen van *Lucern* en *Angrogne* waren, aan, gebruikende ten dien einde zwaar geschut, waar door de *Waldenzen* genoodzaakt werden dezelven te verlaaten, en naar eenen voordeeligen post te rug te wyken: by welke gelegenheid de vyand veele huizen, onderweg, verbrandde, waarna zy op eene Schans aanvielen; doch met verlies van drie honderd man afgeslaagen werden. Nu hoorende, dat de Valeye van *St. Martin* zich hadt overgegeeven, als ook dat de Hertog met het geheele Leger, voor, en de *Franſche* krygsmagt hen, agter, zoude aantaſten, oordeelden zy allerbest, zich, op verzekering van eene algemeene vergiffenis, aan DON GABRIEL, 's Hertogs Oom, over te geeven; ontvangende daarvan een schriftelyke verzekering, uit naam des laatſten getekend.

Deeze belofte kwam men weinig na; want, na de overgaaf, nam men ze alle gevangen, en bragt

ze

ze naar *Lucern*, onder voorwendſel, dat zy zich aldaar, plegtiglyk, aan den Hertog moeſten onderwerpen. Daarop gaf men eene ontmenſchte woede, tegens vrouwen en kinders, den loſſen teugel. De baldaadige toomelooze krygsknegten bedreeven 'er toch zulke daaden van ongehoorde wreedheid en ontugt, dat de ſchaamte ons verbiedt dezelven in dit verhaal plaats te gunnen.

De duiſternis van den opkomenden nagt begunſtigde de vlugt, en de ontſnapping van ſommigen, die kort daarna Don Gabriel lieten verzoeken de vyandlykheden te ſtaaken, en hunne gevangen' Broeders, op vrye voeten, te ſtellen; maar hy verwaardigde hun niet een antwoord te rug te zenden.

Na deeze overwinning, of liever, na deeze trouwlooze handelwys, veroverden de Vyanden de overige poſten, en verklaarden daarop, dat al wie wilde afvallen, en Roomſch worden, in de vrye bezitting zyner wooninge en goederen herſteld zoude worden.

Meer andere *Waldenzen*, hiervan nog niet berigt, verlieten zich mede op de trouw der Vyanden, en de aanbieding van vergiffenis, hun gedaan; doch zy werden, gelyk de voorigen, behandeld: ouden en jongen, de Leeraars niet uitgezonderd, werden gevangen genoomen, gebonden en voortgeſleept: wie niet konden volgen, ſtiet men van de hoogſte ſteenrotzen naar beneden, waardoor hunne lighaamen, met groot geweld op laage rotzen nederploffende, van een geſcheurd werden, en van daar voortgeſmakt zynde, bleeven de lede-

maaten, beneden, in de takken der boomen hangen.

De *Franſchen* te *Pramol* gedroegen zich niet beſchaafder. Sommige omgekogte Bedriegers bragten aan die van *Pneumian* tyding, dat de Valeyen van *Lucern* en *Angrogne* zich, op de genade van haaren Vorſt, hadden overgegeeven, en daarin ook aangenoomen waren; zo dat het nu alleen aan hun ſtondt den oorlog te eindigen, welken zy ook alleen niet konden uithouden, en voortzetten. Dit lokkend voorſtel bewoog hen, van den Franſchen Generaal den vrede te ſmeeken, die hun ook gegeven werdt; zweerende deezen Bevelhebber met duuren eede, dat ze allen, onverhinderd, in hunne wooningen konden terug keeren. Hierop zich verlaatende, gaven zy zich over; maar hoe ras veranderde hunne blydſchap, over de gegeevene verzekering, in overgroot berouw? Men zonderde de mannen van de vrouwen, en de kinderen af, die aanſtonds aan de woede der dolle krygsknegten werden overgegeeven; terwyl CATINAT zich heimelyk verſtak, om de bittere klagten der bedroogen' *Waldenzen*, over de yſſelyke wreedheden, en de verbreeking van het bezwooren verdrag niet aan te hooren.

Dus werden de *Waldenzen* de ſlagtoffers hunner Vyanden, en als rebellen aangemerkt, ſchoon zy niets bedreeven hadden, dan alleen ondernoomen zich te verdeedigen tegens de onregtveerdige onderdrukking van den Raad ter Geloofsvoortplanting. — Dus werdt de Hertog door de Leden van

den

den gemelden Raad ten deele misleid, en ten deele door *Frankryks* gezag tot onaangenaame uitvoeringen van zaaken genoodzaakt. Dus werden getrouwe onderdaanen, door verkeerde Staatkunde en vervolgluft, aan het verderf opgeofferd. Rampzalige toeftand voor eenen Vorft en een Volk! met geene genoegzaame traanen te bejammeren.

Men floot, hierna, de gebonden' en weerlooze *Waldenzen* in verfcheiden' gevangenhuizen op; onder 't onnoozel voorwendfel van hen, ten gelegenen tyde, tot den Hertog te zullen brengen, om zyne genade af te bidden. Bloedverwanten fcheidde men van elkanderen; den Vader ontdeedt men van den Zoon; der Moeder ontrukte men de Dogter; den Man fcheurde men uit de armen zyner teêrlievende Vrouw; ten einde de een den anderen, in zulke zwaare tegenfpoeden, trooften nog verfterken zoude. Kleene kinders werden niet opgeflooten; maar in de huizen der Roomfchen verdeeld, om ze van hunne Ouders te fcheiden, en in den Roomfchen Godsdienft op te voeden.

Een groot getal *Waldenzen* van *Villars*, en andere plaatzen, ziende de trouwloosheid hunner vyanden, wilden zich niet overgeeven; doch de allerkragtigfte verzekeringen ontvangende, dat men hunne Broeders wel haaft uit de gevangenis ontflaan zoude, lieten zy zich gezeggen, en ondergingen daarop het zelfde lot van gevangeneeming, gelyk de anderen. Door gelyke beloften werden zy, die in *Lucern* noch twee poften inhielden, verleid. Zelfs *Bobi*, dat eerft den vyand dwong te wyken, en

langen tyd aan de vleijende aanzoeken ter overgaaf geen gehoor leende, bukte eindelyk, 't zy door de overmagt, 't zy door het voorbeeld hunner Broederen, 't zy door duure eeden, ter zyner overreeding, door de vyanden gezwooren.

Dus kreeg men twaalf duizend *Waldenzen*, en daar onder negen Leeraars in handen. Twee duizend Kinders werden onder de Roomfchen verdeeld, en hunner zorge, ter opvoeding in die dwaalleere, aanbevoolen. Hierna verklaarde men hunne goederen verbeurd. En dat vermaarde Volk, 't welk nooit door wapenen hadt kunnen overwonnen worden, werdt, door goede woorden, en duur bezwooren' beloften in 's Hertogs naam, ten val gebragt. Men ontvolkte, dus, de Valeyen van derzelver oude Inwooners. Het glansryk Evangelielicht zo veele Eeuwen hier gefcheenen hebbende, werdt, dus eindelyk, door deeze kinders der duifternis in *Piemonts* Valeyen uitgeblufcht. Trouwloosheid en wreedheid voerden triomf over de onfchuldige en weerlooze Dallieden. Edelmoedigheid en menfchlievenheid waren toch onbekende hoedanigheden by de Vervolgers. De Godsdienft, de zuivere en onbevlekte Godsdienft was oorzaak deezer geweldige onderdrukking, welke het hart van mededogende Chriftenen moet doen fmelten. Het vertrouwen, dat ze hunnen Vorft fchuldig waren, en waar op zich alle onderdaanen verlaaten moeten, was de bron hunner ellende.

De Raad ter Voortplanting des Geloofs volvoerde dus, al juichende, het gemaakte plan ter vernie-

nielinge deezer ongelukkigen. Baldaadige, ongetemde krygsknegten koelden hunnen moed met het vermoorden van onnozele wigten, en weerlooze vrouwen; na dat deezen, alvoorens, derzelver brooddronkenheid en ontugt ten doele hadden moeten ſtaan. In de Valeyen van *St. Martin* hieuwen zy veele kinders in kleine ſtukken. Oude lieden ſtortte men van hooge rotzen, die op den laagen harden grond, verpletterd, nederkwamen. Eene menigte hing men aan de naaſte boomen op, of ze werden op eene andere wyze om het leeven gebragt. Wilden wy eene reeks van andere ſtaalen hunner byzondere wreedheden optellen, een geheel boek zou daartoe naauwlyks toereiken. Indien het ons eenig nut zoude geeven, konden wy de Naamen der geenen, die, by hunnen laatſten ademtogt, de duidelykſte bewyzen van blakende Godsvrugt gaven, alhier eene plaats vergunnen; doch wat zou ons deeze optelling baaten, nadien de bloote naamen ons deeze perzoonen niet kenbaar kunnen maaken? *Zy ſtaan geſchreeven in het boek des levens des Lams Gods.*

Nu waren 'er niet dan weinige Inwooners in de verwoeſte en ontvolkte Valeyen overgebleeven, die, den dood boven de ſlaverny beminnende, en van geene vrede's voorſtellingen willende hooren, zich wyd en zyd verſpreid bevonden: en hoewel zy, nadien het Leger tuſſchen beiden lag, niets van elkanderen wiſten, namen zy egter, ten zelfden tyde, een overeenſtemmend voorneemen, waardig eenen onſterffelyken lof.

Lang naamelyk hielden deezen zich verborgen, ſchuilende op de bergen, om in 's vyands handen, die dagelyks veele kleene benden op hen afzondt, niet te vallen. Zy ſtonden, met eene verwonderlyke ſtandvaſtigheid, de zwaarſte afmattingen, en de ellende van eenen geweldigen honger uit; zich menigmaal behelpende met het gras van het veld te eeten, of met de honden, die, met de onbegraaven' lighaamen der vermoorde *Waldenzen*, hunnen buik kwamen vullen, te vangen, en ten ſpyze te gebruiken. De kleine terugwyking van het *Franſche* leger gaf den geenen, die zich in de ſchuilplaatzen der Valeye *Lucern* verſtooken hadden, eenigen ademtogt. Na dat deezen eindelyk byeen gekomen waren, maakten zy een getal van tweeënveertig mannen, met eenige vrouwen en kinders, uit. Dringend gebrek noodzaakte hen, dagelyks, op roof uit te gaan, by welke gelegenheid zy eene menigte *Savoyaarden*, die zich in de Valeyen wilden nederzetten, doodſloegen, en, eenige maanden lang, zulke ſtoute en dappere daaden bedreeven, dat de Vyand, om van hunne laſtige overvallen bevryd te zyn, zelfs gedwongen was hun eenigen leeftogt te zenden. Het *Turinſche* Hof verneemende, dat men deezen niet kon verdryven, liet hun, onder de hand, vrygeleide aanbieden, om te gaan waar zy wilden: maar zy, wantrouwende hunne vyanden, die hunne gevangen' Broeders niet wilden loslaaten, verwierpen deezen voorſlag, zonder eenig beraad te neemen. Men herhaalde egter, eenigen tyd daarna, dit verzoek, met deezen nieuwen aandrang

drang, dat de Hertog de gevangenen nimmer zoude loslaaten, ten ware zy de wapenen neer leiden en vertrokken. Deeze bedreiging, en het droevig uitzigt van den naderenden winter, die hun geenen leeftogt verſchaffen kon, noodzaakten hen daartoe, onder bedongene voorwaarde, dat men hunne Ouders, zonder welken zy niet wilden gaan, los laaten, en met vrouwen, kinders, wapenen, en draagbaare goederen, ongeſtoord zou laaten vertrekken. Zy verdeelden zich daarop in twee hoopen: de tweede hieldt de overgegeeven' Gyzelaars in handen, tot dat de eerſte troep, behouden, in *Zwitſerland* zou aangekomen zyn; en dit berigt ingekomen zynde, gaf men, aan de eerſte, andere Gyzelaars, tot dat ook de tweede hoop, onverhinderd, in dat Land voet gezet zou hebben. Anderen uit *St. Martins* Valeye, van deezen niets weetende, bedongen gelyken aftogt, en ontkwamen, langs deezen weg, eene ellendige gevangenis.

Keeren wy nu weder tot de gevangenen. Deezen, ſchoon van den marteldood bevryd, konden egter van geen geluk ſpreeken: zy zugtten onder de dagelykſche kwellingen, door Prieſters en Monniken hun aangedaan, om hen tot het afzweeren van den Godsdienſt te bewegen. Dit lyden, dit gekerm ſloeg over tot in *Zwitſerland*, en noopte de *Cantons* naar *Turin* te ſchryven, en 't ontſlag dier ellendigen te verzoeken. Maar geen gehoor aldaar vindende, beſloot men, in eene daar toe belegde Vergadering te *Arau*, in Herfſtmaand

van

van 't jaar 1686, Gezanten te zenden aan den Graave van Govon, Ambaſſadeur van den Hertog van *Savoye* te *Lucern* in *Zwitſerland*, met wien zy, na veele woordenwiſſelingen, dit verdrag troffen: „ de Hertog zal alle gevangenen doen kleeden, op vrye voeten ſtellen, en op eigen' koſten tot aan de grenzen van *Zwitſerland* laaten „ begeleiden. De *Zwitſers* zullen hen daar ontvangen, en in 't midden hunnes Lands doen woonnen, op dat zy nimmer in *Piemont* wederkeeren ", — Heideggerus gaf een omſtandig berigt van den toeſtand der ellendige *Waldenzen*, in eenen eigenhandigen Brief van den 22 der Wynmaand deezes jaars 1686, aan den beroemden Jurieu, waarin hy zegt: dat de *Zwitſerſche Cantons* ſoortgelyk verhaal aan de *Staaten* van *Holland*, en den Keurvorſt van *Brandenburg* gezonden, en hem belaſt hadden ten eerſten aan gemelden Jurieu te ſchryven, en te verzoeken, de belangen van dat verdrukte Volk by 's Lands Staaten te willen voorſtaan, met belofte, dat men 's Hertogs beſluit bekend zynde, eenen Gezant aan de *Staaten* van *Holland* zou toeſchikken, om daarover te handelen. —— Na eenige nieuwe zwarigheden, daarna door den Hertog geopperd, met moeite uit den weg geruimd te hebben, werden eindelyk de gevangenhuizen, in een ſlegt winterſaiſoen, opengezet, zo dat, wie niet door de ellende der gevangenis geſtorven ware, nu door de onbruikbaare wegen ſcheen om hals

hals te zullen geraaken. Doch laat ons eerſt zien, hoe zy, zints hunne overgaaf, in die Kerkers onthaald waren.

Het heeft veele moeite in, eene levendige aftekening der ellende, negen maanden in de gevangenhuizen geleeden, te maaken. Verbeeldt u twaalf duizend Menſchen, zo Mannen als Vrouwen en Kinders, in veertien naauwe gevangenhuizen opgeſlooten, en daar behandeld, naar gelange hunne Cipiers barmhartigheid hadden overgehouden. Sommigen onthaalden de gevangenen op water en brood: anderen wierpen hun ſlegt zwart brood toe, gekneed met modderagtig water, uit de gooten der ſtraaten geſchept, waarin dikwils glas, kalk of ſteen gevonden werdt: eenigen reikten deezen ellendigen ſtinkend water toe; en ſommigen dwong men dat te haalen uit vuile bakken, waar uit de beeſten dronken. Men gaf het hun, op vaſt geſtelde uuren van den dag, en niet, wanneer zy dorſt hadden, te drinken, 't geen veelen deedt ſterven. Zy moeſten op harde planken zonder bedden ſlaapen, of, als men hen zagter wilde leggen, reikte men hen verrot ſtroo toe. De gevangenhuizen waren zo eng voor deeze menigte, dat zy zich naauwlyks konden verroeren, en wanneer 'er een ſtierf, 't geen dagelyks gebeurde, zette men aanſtonds een ander in zyne plaats. De verſtikkende zomerhitte, de bedompte vertrekken, en gebrek van ſchoon linnen deeden het ongedierte, dat dag en nagt de gevangenen kwelde, en hun den ſlaap benam, geweldig vermeerderen. Sommigen werden door de

wor-

wormen geëeten, en de bovenhuid hunner lichaamen verrotte, in welken jammerlyken ſtaat men deeze lyders liet leggen, tot dat de ontfermende dood een einde van dit bitter leven maakte, en hen in eene onſtoorbaare ruſt overbragt. De koude des winters, welke hier ſtreng is, kwelde hen zo zeer als de brandende zomerhitte. De onbarmhartige Cipiers onthielden hun vuur en dekſel, en zy, die, op bovenvertrekken zonder venſters, geſlooten zaten, ſtonden aan alle ongemakken der buitenlugt, dag en nagt, bloot. Men weigerde hun kaarſen, eene zo lieflyke en min koſtbaare verkwikking in lange winteravonden; zo dat zy, wanneer de Zon laat op- en vroeg onderging, meeſt in het donker leefden. De kranken geen mededoogen kunnende verwerven, ſtierven deswegen zonder geneesmiddelen, laaſſenis en oppaſſing. Somtyds bragt men hen in open' plaatzen, waar ze aan alle ongemakken der lugt, aan de woede der winden, en de koude van den ſneeuw bloot ſtonden: eene wreedheid eenigzins liefderyk, om dat ze zelden naliet een ſpoedig einde van het rampzalig leven te maaken, en het zelve met het eeuwige te verwiſſelen. Men onthieldt der Kraamvrouwen den byſtand der Vroedvrouwen, het geen haaren dood, en tevens die der Kinderen, op het oogenblik, dat ze begonnen te leeven, ten gevolge hadt. Eene menigte onnoozele wigten, met de Kinderziekte aangetaſt, leide men neder op laage en vogtige plaatzen, of onder de gooten der huizen. Liefdaadige Lieden, die, door zo groote ellende bewoogen, eenig zagt voedſel aan de kran-

kranken wilden brengen, ſtiet men van de gevangenhuizen weg, en wie over deeze of geene ruuwe behandeling wilde klaagen, werdt door ſcheldwoorden en ſtokſlagen tot ſtilzwygen gedrongen. Gebrek aan verſche lugt, gemis van beweeging, het ontbeeren van goed voedſel, en verſchooning van linnen ontſtak alle gevangenhuizen met ziekten, en veroorzaakte, dat men veeltyds tuſſchen de vyftig en zeſtig kranken in één vertrek, ten zelfden tyde, telde. In één gevangenhuis, waar men zes honderd lieden opgeſlooten hadt, bleeven 'er niet meer dan twaalf overig. Byna alle Vrouwen en Kinders zyn in alle gevangenhuizen geſtorven, en niet dan de ſterkſte van lighaam overgebleeven.

Laat ik een einde van deeze treurtooneelen maaken; hoewel 'er alleen eene ruuwe ſchets deezer onmenſchlyke behandeling gegeeven is, en ſlegts zeggen, dat ze in deezen deerlyken ſtaat gebragt waren, toen de Hertog van *Savoye*, ongetwyfeld onkundig van derzelver naaren toeſtand, gelyk men gewoon was, dien, zoo veel men kon, voor hem te verbergen, bevel gaf, om hen los te laaten, en naar *Zwitſerland* te doen vertrekken. Eene weldaad, die de *Zwitſerſche* Gezanten, gelyk boven gezegd is, van den Graave van Govon verkreegen hadden.

Deeze loslating ging dus te werk. Eenigen der geenen, die, in tyden van onweerſtaanbaare moedeloosheid, beloofd hadden, van Godsdienſt te zullen veranderen, mogten niet in *Piemont* blyven; dewyl hunne beloften, in nood gedaan, van geene kragt

kragt gerekend werden. Schoon men anderen den afval toeſtondt, werden ze niet, gelyk beloofd was, in hunne wooningen herſteld; maar naar de Heerlykheid *Vercelli* (*), de onvrugtbaarſte ſtreek van *Piemont*, gevanglyk weggevoerd. De ginſch en hier verſtrooide Kinders, hunner Ouderen verlosſing hoorende, en niet willende hen verlaaten, hieldt men met geweld terug, gelyk ook andere gevangenen, aan wien 's Hertogs bevel niet was aangekondigd, ſchoon het eene algemeene verlosſing behelsde.

Dewyl 'er meer dan agt duizend in de gevangenis geſtorven waren door de ellende, weinigen afgevallen, en de Kinders met eenige anderen terug gehouden werden, vertrokken 'er niet meer dan drie duizend *Waldenzen*, in Wintermaand van 't jaar 1686. Geen wonder! de vervolgzugt weet de volkrykſte Landen ras te ontvolken. Het vernuft der boozen is hiertoe meeſtal wél gesleepen. — Deeze overgebleevenen, het kleen overſchot van zo veele braave Lieden, deedt men by troepen, alle begeleid door 's Hertogs Bevelhebbers en Krygsknegten, de wyk neemen naar *Geneve*; kwalyk, indedaad, van alles voorzien op zulken zwaaren togt: want, in plaats van wél gekleed uit te gaan in dit ruuwe jaarſaiſoen, volgens het verdrag, door de *Zwitſers* met den Graave van Govon gemaakt, hadt men hun niet dan eenige oude vodden gegeeven. Dus ſtier-

(*) De Rivier *Seſia* ſcheidt deeze Heerlykheid van het Milaneeſche. De Hoofdſtad is *Vercelli*.

ſtierven 'er door de koude, in éénen nagt, op den weg, meer dan honderd vyftig van de geenen, die te *Mondovi* gevangen hadden gezeeten. Hunne onbarmhartige geleiders deeden hun eenen weg van vier of vyf uuren, door diepen ſneeuw, en over gladde yſſchollen, zonder ergens te moogen ruſten, afleggen, waar door deeze verzwakte Lieden bezweeken. Andere *Waldenzen*, die te *Foſſano* (*) waren opgeſlooten geweeſt, na den nagt te *Novaleſe*, aan den voet des Bergs *Senis* (†), doorgebragt te hebben, willende voorttrekken, toonden den Bevelhebber, die hen begeleide, het onweer, dat zich op de Berg verhief, biddende, dat hy zo veele magtelooze menſchen, aan dat onvermydelyk gevaar, niet wilde blootſtellen, en alleen zo lang wagten, tot dat het voorby gedreeven ware: dan deeze, onverbiddelyk zynde, dwong hen, op ſtaanden voet, te vertrekken, het welk dien uitſlag hadt, dat 'er zesëntachtig *Waldenzen*, zynde of oude Lieden, of zwakke Vrouwen en magtelooze Kinders, het leven verlooren, en tot eene prooi voor 't wild gedierte bleeven liggen. Een andere troep *Waldenzen*, en verſcheiden' Kooplieden, die, daarna, langs deezen

(*) Een Stad in 't *Carreeſche* Gebied, aan de Rivier *Stura*.

(†) Hoewel veelen van oordeel zyn, dat HANNIBAL zynen wonderbaaren togt over den Berg *Viſo*, die tegen het Zuiden van het Dal van *Lucern* ligt, gedaan hebbe; ſtellen anderen, met meer waarſchynlykheid, vaſt, dat die vermaarde Veldheer over den Berg *Senis* in *Italiën* gekomen zy. De weg, door de Klippen aldaar heen gehouwen, is byna twee uuren lang, en geheel duister. J. G. KEISZLER *Reizen*, 1. St. bl. 206.

zen weg getrokken zyn, hebben deeze lyken, op den ſneeuw uitgeſtrekt liggende, gevonden, houdende noch de ontzielde Moeders de geſtorven' Kinders in haare ſtyf beſtorven' armen.

Men moet egter, om der waarheid hulde te doen, erkennen, dat andere Bevelhebbers des Hertogs, meer gedagtig aan de voorbeelden der doorlugtigſte Veldheeren, gelyk aan die van HANNIBAL, en SCIPIO den *Afrikaner*, welken in deeze waereldoorden geoorlogd hebben, hunnen heldenmoed niet betoonden in het afdryven, en kwellen deezer arme Dallieden; maar veel eer dezelven met alle barmhartigheid begeleid hebben. Deeze lof behoort hun toe.

Ten deezen tyde verlieten dan de ongelukkige *Waldenzen* het vermaarde *Piemont*, hun bemind Vaderland, en hunne geliefde wooningen, om als ballingen in de waereld om te zwerven, en, oogſchynlyk, de plaats hunner geboorte nimmermeer weder te zien. Zo zeiden zy dan hun Land vaarwel, en gaven zich over aan God, dien zy, in alle hunne wederwaardigheden, niet nalieten te dienen, reizende nu, gelyk de Aartsvader *Abraham*, *niet wetende, waar hy komen zoude.*

Savoye doorgetrokken hebbende, en op de grenzen van *Zwitſerland* gekomen zynde, toog hun geleide terug, en zy, nu niet meer dan vyfëntwintig honderd, zo mannen als vrouwen, ſterk, kwamen, op het einde van Wintermaand, te *Geneve* aan. Deerniswaardig was de toeſtand, waarin de *Geneefſche* Burgers hen vonden. Wy zyn onmagtig onzen

Lee-

Leezeren daarvan eene afbeelding, overeenkomstig met de waarheid der zaake, te geeven. De geheele Stad was in oproer, toen deeze afgesloofde Ballingen, met vodden omhangen, aldaar inkwamen. Tusschen beide Stadspoorten zag men verscheiden' van vermoeidheid nederzygen, en sterven, vindende een einde van 't leven aan 't begin hunner vryheid. Anderen, byna zonder kleederen en schoenen, waren zo kragteloos, dat men meende, dat ze, in de armen der mededoogende *Genevoisen*, den adem zouden uitblaazen. De strenge koude hadt sommigen zo bevangen, dat ze, spraakeloos, den weenenden Inwooneren der Stad niet konden antwoorden, nog met hunne verstyfde handen aanneemen, dat ter verwarming werdt gegeeven. Na dat de eene troep na de andere hier was aangekomen, zag men eene verandering in dit treurig schouwspel. Eerst hadden ze op zich zelven en hunne ellende gedagt; maar nu, eenigen hunner Landgenooten, in negen maanden niet gezien, hier wedervindende, hoorde men den Vader naar zyne beminde Echtvriendin, de Vrouw naar haaren getrouwen Man, de Kinders naar hunne Ouders, de teêrlievende Ouders naar hunne Kinders, die eertyds op hunnen schoot gedarteld hadden, en de hoop der Vaderen geweest waren, vraagen; elk even nieuwsgierig om iets van zyne bloedverwanten en vrienden te hooren. Deeze treurige vertooning werdt voltooid door de bittere berigten, waar mede de algemeene nieuwsgierigheid, helaas! al te zeer voldaan werdt. Weinigen toch hoorden, met den stokouden Aartsva-

der *Jakob*, dat *hunne Joſefs nog leefden:* byna alle harten werden door het een of ander droevig nieuws overſtelpt. Hier hoorden de Kinders, dat zy ouderloos, en de Ouders, dat zy kinderloos in de waereld waren geworden. De hoop, de ydele hoop veeler vrouwen, dat haare mannen, van welken zy, in andere gevangeniſſen opgeſlooten, geſcheiden waren geweeſt, noch leefden, verdween eensklaps door het getuigenis van anderen, dat ze, aan hunne zyde, in de gevangenis, door de ellende bezweeken, en geſtorven waren. Zo vernam de één het bitterſte verlies van den anderen. Zo hoorden zy, dat ze gewenſcht hadden nimmermeer te hooren. De Vader vernam hier de eerſte tyding van den dood zyner Vrouw, of zyner Kinderen; de Broeder die der Suſter; de Suſter die des Broeders; met één woord, na zo veele ellende ontworſteld, en in een vry Land aangekomen te zyn, werdt de lugt, in plaats van met Lofzangen, vervuld met gekerm en geklag: die kermen kon, kermde; anderen overſtelpt door onuitdrukkelyke ſmerten, geene kragten overig hebbende om te weenen, zwegen ſtil onder diepe verzugtingen.

Deeze droevige vertooning op de ſtraaten van *Geneve* gaf zulken indruk aan de mededoogende Inwooneren, dat ze *met de weenenden weenden*, en in traanen wegſmolten. Dan, gelyk het moeilyk valt eene levendige aftekening te maaken, zo van de wyze, op welke de één het bitterſte nieuws uit den mond des anderen verſtondt, als van de aangeheeven' treurtoonen, zo ongewoon op *Geneve's* ſtraa-

ſtraaten: zo bezwaarlyk valt het ons, een verhaal te doen van de liefdaadigheid der *Genevoiſen*, aan dit ellendig volk, zo vriendlyk, beweezen. Elk wilde de eerſte zyn in het herbergen deezer magtelooze en verkleumde Geloofsgenooten. Elk wilde den voorrang boven anderen hebben; zo dat men nydig werdt op de geenen, die de meeſte kranken herbergde; het geen zulk eene verwarring baarde, dat de Overheid deezer liefderyke Stad genoodzaakt werdt de poorten te ſluiten, en den Burgeren den uitgang te beletten, wanneer de laatſte troepen der *Waldenzen* aankwamen, om dus tyd te hebben van alles, in goede orde, tot den ontvang te bereiden: want tot hier toe hadt elk in huis gehaald, dien hy zag. Zy toch merkten de *Waldenzen* aan, als hunne geliefde kinders, ja als menſchen, die den vrede en den voorſpoed in de huisgezinnen aanbragten. De Magiſtraat van *Geneve* droeg, intuſſchen, de naauwſte zorg voor de zieken, waar van veelen, noch lydende de wonden, in de gevangenhuizen gekreegen, hier het leven lieten.

Keeren wy thans terug om te zien, wat de Gezanten der *Zwitſerſche Cantons* te *Turin* wedervoer. Vol yvers drongen zy, hoewel vrugteloos, op 't ontſlag der Kinderen, Leeraaren en andere Gevangenen aan. Nog billyke redenen, nog ernſtige ſmeekſchriften vonden daar ingang. Zy verkreegen niets meer, dan dat eenige Kinders, op de reize naar *Zwitſerland* opgeligt, op vrye voeten geſteld werden; maar de Leeraars met hunne Huisgezinnen,

te zaamen zevenënveertig zielen uitmaakende, werden in hunne gevangenhuizen noch een tyd lang opgeflooten gehouden.

Zo verre gelukte het den Raad ter Geloofsvoortplanting, door eene der ſnoodſte vervolgingen, welke men immermeer in de Kerk gezien heeft, de Gemeenten der *Waldenzen*, uit *Piemonts* Valeyen te verdryven: zo handelde men met Lieden, die wel de *eenvoudigheid der Duiven*; maar de *liſt der Slangen* niet hadden: zo werdt eene Kerk, welke, in weerwil van duizend konſtenaryen der oude vyanden, zeſtien Eeuwen, geſtaan hadt, geheel verwoeſt: zo werdt een jong Vorſt, van de getrouwſte Onderdaanen, by hem in vermoeden van oproerigheid ten onregte gebragt, en verdagt gehouden, beroofd: zo werdt een Land van de beſte Inwooners ontzet! Nu juichte *Rome*, en de Raad ter Geloofsvoortplanting zag zynen wenſch vervuld; dan *die op aarde zyn, moogen lagchen, maar de Heere zal ze beſpotten*, en nimmermeer met goede oogen aanzien, dat men zyne Heiligen, zo *dierbaar als zyn oogappel*, op dergelyke wyze vervolge, verwoeſte, en verniele. *Hem is de wraak, en hy zal het vergelden.* Leeren wy *onzen weg op den Heere wentelen*, in dat verzekerd vertrouwen, dat *hy het maaken zal.* De Leezer hebbe maar een weinig gedulds, en hy zal de waarheid, en vaſtigheid der Goddelyke beloften, in het einde, beveſtigd zien.

Laat ons, eer wy voortgaan, en beſchouwen, hoe het den *Waldenzen* in *Zwitſerland* verging, een kort verſlag geeven, wat 'er, na hunne uitdry-

dryving, in de verlaaten' Valeyen gebeurde. De ontruimde Landen, en leedige wooningen deezer Ballingen, deelde men uit aan *Savoyaarden* en *Piemonteschen*, om ze te bevolken en te bewoonen; vermits men oordeelde, dat de naam, en de gedagtenis der *Waldenzen*, met hunne Perſoonen, thans geheel ware uitgeroeid, en waarlyk niet met het grootſte onregt; want wie hadt zich ooit kunnen verbeelden, het geen men egter daarna zag gebeuren, dat dit verdreeven Volk, zo gering, zo arm, en onaanzienlyk, met den degen in de vuiſt, hun Vaderland herwinnen, en de oude vryheid, wederom, ten vollen, voor zich herſtellen zoude. Wy moeten menigmaal, en, vooral ter deezer plaats, de diepzinnige woorden van den grooten Apoſtel gebruiken, en uitroepen: *ô diepte des rykdoms, beide der wysheid en der kenniſſe Gods, hoe ondoorzoekelyk zyn zyne oordeelen, hoe onnaſpeurelyk zyn zyne weegen! wie heeft*, ook in deezen, *den zin des Heeren gekend, of wie is zyn raadsman geweeſt?*

NEGENDE HOOFDSTUK.

WAT DEN VERDREEVEN, WALDENZEN, IN HUNNE OMZWERVINGEN, IN ZWITSERLAND, WEDERVAREN ZY, MET HUNNE POGINGEN, OM VAN DAAR IN HUNNE VALEYEN WEDER TE KEEREN.

De voorige treurige Geſchiedenis den Leezer vertoond hebbende, moeten we naar *Zwitſerland* wederkeeren, en naſpooren, wat den *Waldenzen* daar wedervaaren zy. De laatſte kwamen in Sprokkelmaand des jaars 1687 aan, en werden, met den anderen, in de Steden en Dorpen van het Canton *Bern*, verdeeld. Hier wonnen zy, ten deele met de handen, den koſt, en werden, ten deele uit de groote geldſommen, door *Engeland* en *Holland* overgezonden, onderhouden. (*) Zy genooten hier alle vryheid onder hunne Geloofsgenooten, met de ſchoonſte gelegenheid om God te kunnen dienen, en zyn woord te hooren; des zy niet anders dan alle vergenoeging, in deeze veilige ſchuilplaatzen, vonden. Dan, gelyk 'er niets op aarde volmaakt is, zo mag men zeggen, dat ook hun ſtaat, hoe zeer van den voorigen in de gevangenhuizen verſchillende, zodanig geweeſt zy. De begeerte naar hun Vaderland prikkelde hen geduurig; en wie verwondert zich hier over, die ooit ge-

(*) Den 11. van Slagtmaand 1687. zyn alleen in de Nederduitſche Gereformeerde Kerken te *Amſterdam* voor hun verzameld *f* 38152-2-8.

gevoeld heeft, wat het zy, tegen wil en dank, uit het zelve verdreeven te worden, en uitlandig, als balling, te moeten omzwerven? De heerschende zugt voor het Land onzer geboorte, alle Natiën, door den wyfen Schepper, om gewigtige redenen ingeschaapen, gaf hun onrust, midden in de grootste rust. Die denkbeelden zweefden zo onophoudelyk voor hunnen geest, dat zy niet nalieten, telkens, te wenschen, het kostte wat het wilde, ter plaatze, daar zy het leven ontvangen hadden, weder te keeren.

Dit geringe beginsel, deeze trek tot hunne oude wooningen, gevonden in een weerloos en uitgebannen Volk, mag den Leezer ydel en bespottelyk voorkomen, om dat 'er geene waarschynlykheid, hoe genaamd, zich opdeedt, om, op goeden grond, te kunnen vaststellen, die begeerte immermeer te zullen kunnen voldoen, of zulk een oogmerk te zullen bereiken. Laat ons egter deszelfs uitwerkselen eens nagaan; te meer daar ze ons aangenaamer tooneelen dan de vorige verhaalen zullen openen, en de uitneemende zorg, welke God, tot herstelling van dit arme volk, gedraagen heeft, heerlyk aan den dag leggen.

Menigmaal raadpleegden zy met elkanderen over dit gewigtig stuk. Wie kan gelooven, dat zy, in zo veel rust en vrede, door de goede zorg der *loffelyke Cantons*, hier leevende, noch in den zin behielden, naar een Land weder te keeren, waar zy zo veel geleeden hadden, en waar duizend overgebleeven' gedenktekens hunner vermoorde Vrienden, hen dag aan dag, met smerte vervullen, en het

hart jammerlyk doorgrieven moeften? Wie kan egter ook gelooven, dat zy hierin los te werk gingen, en de byna onoverkoomelyke zwaarigheden naauwlyks in overweeging namen? Dan deeze en meer andere hinderpaalen konden hunne zugt tot wederkeeren niet uitblufchen. Was dit eene ftyfhoofdigheid, eene reukelooze uitzinnigheid, of een beftel der heimelyk werkende Voorzienigheid van den Albeftierenden God? De uitkomft zal dit leeren.

De onuitblufchbaare liefde voor hun Vaderland ontdekte zich niet in het koefteren deezer hoop alleen; maar brak ook door alle tegenbedenkingen op dit ftuk heenen, en werdt eindelyk openbaar door drie uitgedagte, en te werk geftelde middelen, waar van egter de twee eerften mislukten.

De eerfte onderneeming ving men aan, zonder Bevelhebbers, wapenen en andere noodige toerustingen; hoewel zy, zonder deezen, nimmermeer iets met een goeden uitflag konden uitvoeren; waarom het indedaad hun geluk was, dat deze onbedagte onderneeming in den beginne geftuit werdt. Zy toch, zich gereed gemaakt hebbende, om naar hunne Valeyen weêr te keeren, en op het punt ftaande, om te *Ouchi* ingefcheept te worden, liet de Bailjuw van *Lauzanne*, uit naam van de Achtbaare Regeering van *Bern*, hun beveelen naar hunne wooningen terug te keeren, waaraan zy, hoewel niet zonder fmert over de mislukking van hunnen aanflag, gehoorzaamden.

Deeze eerfte onderneeming liep, zonder veel gerugts te maaken, ten hunnen gelukke, ftilletjes af:

dan

dan de voorbereidſels tot eene tweede, eenigen tyd daarna beter overlegd, werden vervolgens ook beter uitgevoerd. Na een nieuw en ryp beraad, zonden zy, ten dien einde, drie mannen uit, die door *Savoye* heenen trekkende, zo heimlyk als hun mogelyk was, de minſt gebruikte wegen zouden beſpieden; de hoogſte Bergen afzien; de Rivieren, welken men moeſt doortrekken, peilen; en voorts eenige Inwooners der Valeyen met geld omkoopen, om, by hunne overkomſt, brood (*) te bakken, en hen van leeftogt te voorzien. De drie Reizigers namen overal, zo veel zy konden, kenniſſe der wegen, en kwamen gelukkig in de Valeyen; doch, in de terug reize, den gewoonen weg niet houdende, vielen zy in kwaad vermoeden, en werden in het woeſte gedeelte van *Tarentaiſe* (†) voor Roovers aangezien, en vaſt gehouden. Ondervraagd zynde, wie zy waaren, zeiden zy geene Roovers, maar Kooplieden in Kanten (§) te zyn, waarom zy van plaats tot plaats reisden. Dit antwoord voldeedt den ondervraageren niet, die daarop, ter ontdekkinge der waarheid, een ſtuk kant hun voorleidden, om te zien of zy het wél wiſten te waardee-

(*) Men bakt in de Valeyen doorgaans zeer hard Brood, dat lang goed blyft, en veel gelykheid heeft met het geen onze Hollandſche Oorlogſcheepen naar Zee mede neemen.

(†) *Tarentaiſe* is een Graafſchap van 't Hertogdom *Savoye*. Deszelfs Hoofdſtad *Tarentaiſe* hadt oudtyds den naam van *Forum Claudii*, daarna *Tarantaſia*, en eindelyk *Tarantaſia Civitas Centronum*. In dit Graafſchap liggen 80 Kerſpels.

(§) Ik weet niet, of zy indedaad deezen handel verſtonden.

deeren. Dat te hoog door hun geſchat zynde, geloofde men, dat zy Verſpieders waren, waarom hun geld ontnoomen, en zy in de gevangenis geworpen werden. Hierna, bragt men hen voor de Vierſchaar, en geregtelyk ondervraagd zynde, bleven zy by hun eerſt gezegde. Eén der gevangenen bragt, ter beveſtiging der waarheid by, dat hy magtig ware eene beſchryving der Steden, *Montpellier* en *Lunel*, waar veele Fabrieken van Kanten gevonden worden, te kunnen geeven. De Regters lieten daarop eenen Kantekooper haalen, die, de beſchryving dier twee Steeden, waar hy geweeſt was, uit den mond des gevangene gehoord hebbende, erkennen moeſt, dat ze egt ware, en hy de waarheid ſprake. Hierop werden zy noch agt dagen gevangen gehouden, en toen op vrye voeten geſteld, zonder dat men egter hun geld terug gaf. Hunne reis toen vervorderende, kwamen zy gelukkig in *Zwitſerland* terug, en deeden aan de Hoofden der *Waldenzen* verſlag van hunne verrigtingen, het welk deezen zo gunſtig voorkwam, dat zy onderling eene Vergadering beleiden, en daarin beſlooten, eene tweede onderneeming, om in hun Vaderland weêr te keeren, in Wiedemaand van het jaar 1688, te werk te zullen ſtellen, verkiezende tevens, ten dien einde, *Bex*, zynde het laatſte Dorp van het *Canton Bern*, tot eene algemeene verzamelplaats te ſtellen, en dan door het *Walliſerland* den weg (*) verder te neemen over den Berg *St. Ber-*

(*) Deeze weg ſtaat op de Kaart van d'*Iſle* afgetekend, zynde de gewoone weg naar *Piemont*.

Bernard naar *Piemont*. Doch hoe ſtil dit voorneemen mogt genoomen worden, en hoe zeer zy waanden dit heimlyk te zullen uitvoeren, verkiezende zelfs den nagt in plaats van den dag tot dien togt, werdt het egter niet alleen door die van 't Canton *Zurich* en *Bern* ontdekt; maar het kwam ook den *Savoyaarden* ter oore, die daarop in alleryl tot de wapenen liepen, om den doortogt te betwiſten. Wanneer nu zes of zeven honderd *Waldenzen* te *Bex* waren aangekomen, en zich tot den togt vaardig maakten, begaf zich de Heer TORMAN, Gouverneur van *Aigle*, derwaards (dewyl dat Dorp onder zyn gebied lag) liet, aldaar gekomen zynde, hen allen in de Kerk komen, en hieldt eene zeer ſtigtelyke redevoering, met traanen in de oogen hun biddende, „ dat ze, noch eenigen tyd, geduld wilden „ hebben; dat God zich hunner wel ontfermen zou„ de ten regten tyde; dat hun yver, tot herſtelling „ van den ouden Godsdienſt in hun Vaderland, „ waar dezelve nooit uitgebluſcht was, en ten eeni„ gen tyde wederom herſteld zou kunnen worden, „ wel ten hoogſten loffelyk ware; maar dit, bad hy „ hun, te willen begrypen, dat het eene reukeloo„ ze, ja dwaaze daad was, by het genomen beſluit „ te volharden, naardien de gevolgen niet anders „ dan doodelyk konden uitvallen". &c.

Deeze welmeenende, en ernſtige aanſpraak bragt hen tot eenig bedaaren; waar op de beroemde ARNAUD, hun Leeraar en opperſte Bevelhebber, eene Leerrede deedt, over 's Heilands trooſtryke belofte, *Luk. XII:* 32. *Vreeſt niet, gy klein kuddeken:*

want

want het is uwes Vaders welbehagen u lieden het Koningryk te geeven. Deeze Leeraar betoogd hebbende, dat God alle tyden en zaaken, ten nutte van zyn Volk, beſtiert; bedaarden de gemoederen zo zeer, dat ze hunnen voorgenomen togt, voor eenigen tyd, uit den zin ſtelden. De edelmoedige TORMAN leide hen daarop naar *Aigle* terug, liet aldaar brood voor hun bakken, en verzorgde hun verder al het noodige; neemende ARNAUD en andere Bevelhebbers in zyn eigen huis, en wanneer zy vertrokken, gaf hy twee honderd *Ecus*, den geenen op de reize, die aan de uiterſte grenzen van *Zwitſerland* woonden, en derwaards ſtonden weder te keeren.

De mislukking deezer tweede onderneeming was den *Waldenzen* ten uiterſte nadeelig; naardien de Hertog van *Savoye*, van hun oogmerk de lugt krygende, en begrypende, dat zy het ſtuk, indien het wél belegd geweeſt ware, indedaad zouden hebben kunnen uitvoeren, zyne grenzen ſterk liet bezetten, en byzonder de Plaatzen, en het Meir, dat naby *Geneve* ligt. Hierna klaagde hy aan de Regering van *Bern*, over de verbreeking van het verdrag, en de begunſtiging, welken zy den *Waldenzen*, tot overrompeling zyner Staaten, verleend hadde. Dit verwyt nam dat Gemeenebeſt, gewoon alle verbonden onkreukbaar te houden, zo kwalyk op, ten nadeele der *Waldenzen*, dat het hen, na dit voorval, met ſcheele oogen begon aan te zien, en in bedenking nam, hoe men zich, op de beſcheidenſte wyze, van hen ontdoen, en voortaan den

Her-

Hertog alle kwaad vermoeden beneemen zoude. Zy riepen dan, na ryp overleg, de voornaamſte *Waldenzen* byeen, en bevoolen hun, elders een verblyf te zoeken, waar toe men *Brandenburg* voorſloeg, het geen zy wegens de verafgelegenheid afſloegen. Die van *Bern*, ziende hen hardnekkig, by het eens genoomen beſluit van ten eenigen tyde naar de Valeyen te zullen wederkeeren, volharden, gingen verder, en bepaalden zelfs den dag van hun vertrek. Hiertoe dan genoodzaakt, hoewel zy wel zagen uit de beweezen' beleefdheeden, dat geene verkoeling van genegenheid, maar ſtaatkundige redenen de *Zwitſerſche Cantons* tot dit onaangenaam beſluit drongen, bereidden zy zich tot het vertrek; doch wiſten niet waar naar toe.

Het vrugtbaar *Wurtemberg*, niet ver van de hand geleegen, ſcheen hun allermeeſt te behaagen. Ten deezen tyde verzekerde HEIDEGGERUS, in eenen brief den 6 der Hooimaand des jaars 1687, aan JURIEU (die hem, op eene nadrukkelyke wyze, de overgeblevene' *Waldenzen* hadt aanbevolen) dat ze hem zeer ter harte gingen, en hy, met veele anderen, alle hunne zorg daartoe beſteedden, dat ze niet verſtrooid werden, en dus ophielden te zyn. JURIEU hadt dit gevreesd. Dan, wegens het verdrag, tuſſchen den Hertog, en de *Zwitſers* gemaakt, en wegens de zeer bevolkte Landen der laatſten, zegt hy verder, kon dit Volk in *Zwitſerland* niet blyven. De *Cantons* dagten daarom beſt hen te laaten vertrekken naar *Wurtemberg*, dat naby gelegen was, en waar zy dezelven konden ver-

zor-

zorgen en beſchermen. Deszelfs Hertog FREDERIK KAREL was hen ongemeen genegen, en hadt reeds de voornaamſten by zich laaten komen, om die oorden, waar hy hen wilde plaatzen, te laaten bezien. HEIDEGGERUS zegt vervolgens, dat vyftig der voornaamſte *Waldenzen* met een Zwitſerſchen Gezant thans gereed waren, om derwaards te reizen, en hy op een gewenſchten uitſlag hoopte. Deezen, aldaar aangekomen, en alles bezien hebbende, deeden daarop aanzoek by den Hertog, FREDERIK KAREL, en verkreegen eenige Landeryen om te bebouwen, en 'er op te woonen: dan deezen voor hun te klein van omtrek zynde, alzo zy zich van elkanderen niet wilden ſcheiden, baden zy de *Cantons* van *Zurich* en *Schafhauzen*, den op handen zynde winter, noch in hun Land, te mogen doorbrengen, dat hun, naardien zy den *Zwitſers* tot geenen laſt waren, werdt toegeſtaan. *Engeland* zondt nu deezen ongelukkigen veel onderſtands. *Holland* alleen maakte vierëntwintig duizend *Ecus*, over, welken WILLEM de III, Prins van *Oranje*, door de Heer CONVENANT, weleer Raadsheer van het Prinsdom *Oranje*, onder hun liet uitdeelen.

Den Winter voorby zynde, begon men op verrekken te denken; doch de ellendige Ballingen wiſten egter noch niet, waar heenen te gaan. Niets minder behaagde hun dan naar *Amerika* te reizen, 't geen ſommigen aanpreezen. *Brandenburgs* Keurvorſt boodt, op voordeelige voorwaarden, zyn eigen Land aan, waarin zy, of wegens de verafgelegenheid, of de vreemde taal, of lugtsgeſteldheid geen'

geen' zin hadden. Zonder vaſt beſluit te neemen, noch al in het onzeker blyvende, begon men hen voor ſtyfhoofdige Menſchen, met welken niet te handelen was, aan te zien; het geen zo verre ging, dat de *Zwitſerſche* Leeraars, in hunne openbaare Leerredenen, deeze Ballingen begonnen door te haalen, en de Regering der *Cantons*, misnoegd over zo veele voordeelige afgeſlaagen' voorwaarden, dwong hun thans eene belofte van te vertrekken, met eigen' hand, te onderſchryven. ARNAUD was mede onder de geenen, die dezelve ondertekende; doch hy liet niet na, dit doen te wederſpreken; zeggende: dat men hun op deeze wyze geweld aandeedt: dan hier tegens was niets te doen.

Agt honderd *Waldenzen*, zo Mannen als Vrouwen, bereidden zich dan tot de reis naar *Brandenburg*, en trokken op naar *Frankfort aan den Main*, ontvangende overal vrygeleide in de Staaten van *Duitſchland*. In de gemelde Stad kwam een *Secretaris* van den Keurvorſt hun te gemoet, om ze vervolgens naar *Berlin* te geleiden; waar ze, met genegenheid, van dien grootmoedigen Vorſt ontvangen, en daar na in zyne Landen verdeeld en verzorgd werden.

Maar het grootſte gros der *Waldenzen*, geweigerd hebbende hunne makkers te volgen, bleef noch in *Zwitſerland*, die men nu ook deedt begrypen, dat ze eene woonplaats, buiten 't gebied der *Zwitſers*, moesten zoeken. Zy werden dan voorneemens, zich naby *Geneve* neder te zetten; doch de Regering van die Stad ſloeg dat van de hand: des de

nood eenigen verpligtte zich in het Land der *Grisons*, anderen op de grenzen van *Wurtemberg*, en verſcheiden in eenige oorden van de *Paltz*, waar men de verwoeſte Landen gaarne met de *Waldenzen* wilde bevolken, neder te zetten (*).

Ziet daar dit Volk wyd en zyd verſtrooid, en al verder van zyn Vaderland verwyderd. Nu zyn hun veilige woonplaatzen gegeeven, waar ze tevens vrye Godsdienſtoeffening genieten: dat ze nu, mag men zeggen, alle hoop van het lieve Land hunner geboorte immermeer weder te zien, geheel laaten vaaren, en alleen bedagt zyn om hier te blyven woonen.

Men ſpreeke in deezer voege; maar het zy verre, dat dit Volk zulke denkbeelden koeſterde: het bleef geheel andere oogmerken heimelyk behouden. Hun Leeraar, ARNAUD, na dat hy elk de plaats zyner wooninge hadt aangeweezen, deedt intuſſchen met een *Waldenzer* Kapitein, BESSON genaamd, eene reis naar *Holland*, om aan WILLEM den III, Prins van *Oranje*, en anderen (†), die zyne belangen

(*) De Heer VALKENIER, Afgezant der Algemeene Staaten van *Nederland* by het *Canton Zurich*, heeft, met eenen buiten gemeenen yver en wysheid, al toebragt, wat hem mogelyk was, om de *Waldenzen* in dit oogmerk behulpzaam te zyn.

(†) Onder deezen heeft behoord de Heer CLIGNET, Beſtierder der Poſteryen te *Leiden*, wiens Bloedverwanten, zo in die Stad als te *Amſterdam*, noch in weezen zyn. De Broeders Dochter is geweeſt de Gemaalin van wylen den Hr. HASSELAAR, Preſident Burgermeester van *Amſterdam*. Die edelmoedige Man ſchoot, ter uitvoering van dat Plan, meer dan een ton gouds op, wel-

gen behartigden, een gemaakt Plan, volgens welk zy meenden te kunnen weder keeren, open te leggen. Deeze wyse en grootmoedige Vorst, in eene gehoorleening, van ARNAUD verneemende het onverzettelyk voorneemen der *Waldenzen*, om hunne Valeyen ten eenigen tyde weder te zien, prees den yver, moed en Godsvrugt van deezen Leeraar, en de zynen; maar vermaande hem, bovenal zorg te draagen voor de onderlinge eendragt, op dat deeze oude Kerkgemeenten, in een vreemd Land, door scheuringen en verdeeldheden, niet te gronde zouden gaan. Voorts beval hy hem, het Plan ingezien hebbende, noch een weinig gedulds te hebben, en den moed niet te verliezen: waar na hy, hun beiden, een aanzienlyk reisgeld geschonken hebbende, naar hunne Landgenooten terug liet keeren. ARNAUD en BESSON, wél voldaan over hunne reis, by hunne t'huiskomst, hunne Broeders in vollen welstand vindende, gaaven hun goeden moed, met vernieuwde vermaningen tot de oude eendragt en liefde.

Maar wat gebeurt 'er ten deezen tyde? —— De Goddelyke Voorzienigheid, dit arm Volk bewaarende, om, door het zelve, de grootheid haarer magt en goedheid aan de waereld bekend te maaken, (gelyk uit het vervolg blyken zal) wilde het zel-

welke hem naderhand door de Algemeene Staaten is wedergegeeven. In zyn Testament liet hy duizend *Louis d'or* na, aan de Kerk van *Geneve*, om de onkosten der Studien van twee Studenten uit de Valeyen goed te maaken.

zelve niet brengen ter plaatze, waar het veilig en gemakkelyk, met genoegen, woonen kon, en ſcheen hier door van ter zyde te willen toonen, dat het ten eenigen tyde in zyn Vaderland terug gebragt, en herſteld zoude worden: want, na dat zy met het opruimen der Landeryen, en het timmeren van Huizen begonnen hadden, rees 'er een heevige twiſt, tuſſchen de Hertogen van *Orleans*, en *Neuburg*, die nu Paltzgraaf geworden was; welk voorval, geen goed voorſpellende, hun noodzaakte, om niet, ten tweedemaal, het ſlagtoffer der *Franſchen* te worden, in weerwil aller voordeelen, hun door den laatſten Hertog geſchonken, en der nieuwe aanbiedingen, door den Hertog van *Wurtemberg* gedaan, zyn Land te ruimen, hunne half getimmerde wooningen te verlaaten, en dus de handen hunner Vyanden wederom te ontvlugten. Dan, thans kwam de oude zwaarigheid weder boven, waar nu heenen te gaan na zo veel zukkelens. In *Zwitſerland* hadden zy geen goed onthaal te wagten, en *Duitſchland* dieper in te dringen, zou hunnen gewiſſen ondergang naar zich ſleepen. Door duizend gedagten geſlingerd zynde, geeft hun de Albeſtierende God in, hunne eerſte ſchuilplaats op te zoeken, dat is, in *Zwitſerland* terug te keeren, 'er mogt van komen, wat 'er wilde.

't Zy ons gegund, hier, één oogenblik, met ons verhaal ſtil te ſtaan, en ter deezer plaats, de wonderbaare wegen Gods, met dit arme Volk gehouden, te overdenken. *Frankryk* was voorheen de eerſte, en eenige oorzaak geweeſt, dat ze uit hun Vaderland verdree-

dreeven werden; maar nu wordt *Frankryk*, door Gods heimelyk beſtel, het eerſte middel, om hen in hunne oude wooningen terug te brengen. Zo moeten hier *alle dingen mede werken ten goede* deezer Ballingen! Och of de waereld, ten allen tyde, op de leerende Voorzienigheid, en Regering Gods, mogt agt ſlaan, en 'er wysheid uit opzamelen!

Keeren wy, na deeze korte beſchouwing, met de reizende *Waldenzen* naar *Zwitſerland* terug, om te zien, wat hun daar wedervaren zy. De *Zwitſers* niet nagelaaten hebbende, uit Broederliefde, het oog, onophoudelyk, op hen te houden, moesten het goed voorneemen der *Waldenzen*, met zich neder te zetten in een vreemd Land, erkennen. Zy wiſten, hoe verre zy hunne zwaaren arbeid reeds voortgezet, welke Landeryen zy bezaaid, en welke huizen zy begonnen hadden te bouwen: hierom, het voorig ongenoegen vergeetende, ontvingen zy hen, op nieuw, met open' armen. Het eene *Canton* overreedde het andere, om deeze Ballingen weder aan te neemen, en herberging te geeven; te meer, daar zy door luiheid niet vervoerd werden, nog van aalmoeſſen wilden leeven, maar met eigen' handen den koſt winnen. En, ter deezer gelegenheid, mogen wy, ter hunner eere, niet vergeeten te zeggen, dat men, zints hunne verdryving uit de Valeyen, nooit meer dan eene klagte over wangedrag vernoomen heeft. Te *Zurich*, naamelyk, hadt een *Waldenzer* Krygsknegt, op zekeren tyd, een krygsgeweer zynen meeſter ontnomen; maar

zo ras was dit aan eenen der Hoofden niet bekend geworden, of deeze ruſtte niet, voor dat het den Eigenaar terug gegeeven ware.

In het weldaadig *Zwitſerland* dan wedergekeerd, werdt hun ruſt, tyd en gelegenheid gegeeven, ter overweeginge, waarom zy zo veele en langduurige rampen hadden ondergaan; waarom zy door zo veele tegenſpoeden heên en weêr gekaatſt waren? Na rype overdenkingen, maakten zy 'er dit beſluit uit op: dat ze, al te veel, hun lieve Vaderland vergeeten hadden, waarom God, tot hier toe, hun geen ruſt hadt willen verleenen, en zy ſtelden vaſt, dat God nimmermeer dezelve geeven zoude, dan wanneer ze het Land hunner Geboorte wederom opzogten, en het aldaar uitgebluſchte Evangelielicht op nieuw aanſtaken.

Dit voorneemen werdt dan wederom hervat, waartoe hen niet weinig aanſpoorde de t'huiskomſt der Verſpiederen, die zy, nu één jaar geleeden, gelyk boven gemeld is, uitgezonden hadden. Deezen bragten dit blyde nieuws thans terug: dat de krygsbenden van den Hertog, in 't begin van 't jaar 1689, het Gebergte verlaaten hadden, en terug getrokken waren; 't zy om dat die Vorſt de verwyderde *Waldenzen* niet meer vreesde, 't zy dat hy zyne benden tegen die van *Mondovi* noodig hadt.

Naauwlyks kan men zich verbeelden, welke blydſchap dit heuchelyk nieuws in hen verwekte, welke ook niet weinig vermeerderd werdt door de groote en gelukkige verandering, ten deezen tyde

in

in *Engeland* voorgevallen. WILLEM de III, Prins van *Oranje*, en Stadhouder van *Nederland*, ziende, dat de Vryheid van dat Ryk, en de Hervormde Godsdienſt, door de kwaade Regering van Koning JACOBUS den II, met wiens Dochter, de onvergelykelyke Princes MARIA, hy getrouwd was, te gronde ging, en ſterk aangezogt door de *Engelſche* Natie, om ter haarer verloſſing met eene Vloot ſchepen over te komen, beſloot toch dit gewigtig ſtuk, met overleg der Algemeene Staaten van *Nederland*, te onderneemen: des huurde hy, binnen drie dagen vyfhonderd Transportſchepen, en om de *Hollandſche* Krygsbenden over te voeren, en ſtak, den negentienden van Wynmaand des jaars 1688, met deeze groote Vloot uit de *Hollandſche* Havens in zee, landende kort daarna te *Torbay* aan. Koning JACOBUS daarop het Ryk verlaatende, droeg de *Engelſche* Natie dien voortreffelyken Prins, en zyne Princes MARIA de kroonen van dat Ryk op, waar door *Engelands* Vryheid en Godsdienſt geheel herſteld werdt.

Uit deeze omwenteling van zaaken, beloofde zich ARNAUD zeer veel goeds. Hy wiſt, wat deeze Vorſt, hoch in *Holland* zynde, hem gezegd, en, in alle gevallen, zyne veel vermoogende beſcherming beloofd hadt, waarop hy, niet te doen hebbende met eenen wispeltuurigen Monarch, zich veilig kon verlaaten. Uit WILLEMS yver voor den Hervormden Godsdienſt, uit zyne verbintenis met de *Proteſtantſche* Vorſten van *Europa*, en uit *Engelands* afkeerigheid van *Frankryk*, kon hy, niet

dan heuchelyke gevolgen, ten voordeele van de *Waldenzen*, te gemoet zien. Hy voorzag verder, dat *Engeland*, binnen korten, den oorlog aan *Frankryk* zou verklaaren, gelyk indedaad, kort daarna, gebeurde; ook begreep hy, dat die oorlog door den dapperen WILLEM, in perſoon, gevoerd zou worden, het geen LODEWYK den XIV de handen zo vol werks zou geeven, dat die groote Monarch naar hem en zyne kleine benden niet zou kunnen omzien. Zo ooit, thans oordeelde hy den tyd en de regte gelegenheid gebooren te zyn, om het masker af te ligten, en van dit toelagchend gunſtig tydſtip gebruik te moeten maaken. Hy hadt, uit de mislukkingen der twee eerſte ondernemingen, geleerd, dat het niet geheimhouden hunner voornemens de waare reden was geweeſt, waarom ze kwalyk uitgevallen waren. Wanneer hy dan zyn groot, en gewigtig oogmerk aan de Hoofden der *Waldenzen* ontdekte, en hen allen geneegen vondt tot de onderneeming, (want hy was niet alleen hun Leeraar, maar ook hun eenig opperhoofd) drong hy, allermeeſt, daarop aan, dat men dit nieuwe Plan, met alle zorgvuldigheid, geheim moeſt houden; op dat de moeilyke doortogt door het bergagtig *Savoye*, nu open zynde, by het uitlekken van hun voorneemen, niet geſtopt zoude worden, en op dat de Regering van *Bern*, volgens verdrag met den Hertog, verpligt derzelver uitgang te verhinderen, nog maatregelen neemen mogte, ter betwiſtinge hunner oogmerken, nog, daarna, aan eenige verwytingen des Hertogs, wanneer zy hun ontwerp ter

uit-

uitvoer bragten, blood gefteld zyn. En, indedaad, zy namen hunne fchikkingen zo voorzigtig en wysfelyk, dat de gemeene *Waldenzen*, op derzelver bevel, zich tot den togt vaardig maakten, zonder te weeten waar heenen.

TIENDE HOOFDSTUK.

VOORBEREIDSELS, TER WEDERINNEEMINGE DER VALEYEN, DOOR DE WALDENZEN TE WERK GESTELD.

Deeze waren de beginfels der derde onderneeming, in den zomer van het jaar 1689, welke, door het wonderbaar beftel der Voorzienigheid, hun volkomenlyk gelukte. Wy komen dus tot eenen vermaarden togt, tot eene gevaarlyke onderneeming, niet te beginnen dan door zulken, die door eene allerfterkfte liefde voor hun Vaderland, en aloverwinnende zuivere zugt tot herftelling van den uitgeroeiden Godsdienft, gedreeven worden. Wy beginnen, zegge ik, met een verhaal van een gewigtig ftuk, door een hand vol Volks, op de regtvaardigheid zyner zaak, en op dien God, wiens zy waaren, en wien zy dienden, vertrouwende, tot verbaazing van geheel *Europa*, met onbezweeken heldenmoed, onder het uitftaan van de uiterfte gevaaren, glorieryk volvoerd.

Onderling kwam men, alles overlegd heb-

bende, overeen, het Bosch van *Nion* (*), tot eene algemeene verzamelplaats te verkiezen, en, op eenen beſtemden tyd, te gelyk, derwaarts te vertrekken. Die plaats was indedaad wél uitgedagt, en tot hun voorneemen zeer wél geſchikt. Nergens konden zy bedekter blyven, en van levensmiddelen gemakkelyker voorzien worden. Ze waren hier naby het Meir van *Geneve*, alwaar zy, in alle ſtilte, in het holſte van den nagt, konden ingeſcheept, en, aan de overzyde, in het Hertogdom *Savoye* uitgezet worden.

Het grootſte gedeelte kwam, volgens afſpraak, op deeze beſtemde plaats gelukkig aan, en wagtte aldaar de anderen, die van de uiterſte grenzen van *Zwitſerland*, *Wurtemberg* en het Land der *Griſons* moeſten komen, af. Gelyk deezen een langer weg moetende afleggen, dus meer tyds daar toe noodig hadden, en daarom ligter ontdekt konden worden; zo wedervoer hun ook dit ongeluk. Want de Graaf van CASSATI, Afgezant van *Spanje* by de *Cantons*, eenige beweeging, onder de *Waldenzen* beſpeurd, en daar uit kwaad vermoeden opgevat hebbende, liet hiervan, op ſtaanden voet, berigt geeven aan den Graave van GOVON, Afgezant des Hertogs van *Savoye* by de *Zwitſers*, die, hierop niet ſlaapende, zulk eene ſterke navorſching deedt, dat 'er honderd tweeëntwintig *Waldenzen*, waar onder eenige *Franſche* Vlugtelingen, ontdekt en vaſtgehouden

(*) Dit Bosch wordt gevonden tuſſchen *Nion* en *Rolle*, twee Stedjes aan het Meir van *Geneve*.

den werden. Men beroofde hun eerſt van geld en goed, ſloeg hen deerlyk af, en daarop zondt men ze gevangen naar *Turin*: lydende deeze ongelukkigen veel hoons en ſmaads in alle Roomſche plaatzen van *Savoye*, waar zy doortrokken.

Laaten we deezen, die op het punt, dat ze hunne oude Vryheid meenden te herſtellen, in nauwer banden geſlaagen werden, verlaaten, en tot hunne Broeders, in het Boſch van *Nion*, met ongeduld hen wagtende, wederkeeren. Deezen, agt of negen honderd Mannen ſterk, hunne medehelpers noch niet ziende opdaagen, onkundig van het gebeurde ongeluk, wagtens moede, en met alle regt ten hoogſten bedugt van ontdekt te zullen worden, beſlooten te zaamen van den nood eene deugd te maaken, dat is, zonder de anderen het *Geneefſche* Meir over te ſteeken. Het was indedaad ook voor hun hoog tyd om te vertrekken; naardien 'er reeds een gerugt verſpreid was, dat 'er Volk verborgen ware in het Boſch van *Nion*. Een verzaameling van zo veelen kon toch niet wél, in die oorden, lang geheim blyven. Dit gerugt, hun zo nadeelig, gebruikte egter de goede Voorzienigheid Gods, om 'er derzelver behoudenis door uit te werken. In het omliggende Land by het *Nionſche* Boſch, waren, op dit gerugt, reeds verſcheiden' weddingſchappen gedaan, dat het aldaar verborgen Volk *Waldenzen* waren. De nieuwsgierigen zelfs hadden zich reeds met vaartuigen derwaarts begeeven, om 'er de waarheid van te ontdekken.

Intuſſchen hadden de *Waldenzen*, op den oever

van

van het *Geneefſche* Meir, niet meer dan vier kleine vaartuigen aangehouden, m hun, voor eenig bedongen geld, over te voeren; doch nu ziende, dat dit getal te klei ware, om hen allen met de vereiſchte omz gtigheid en ſpoed, over te brengen, vonden zy zich wederom verpligt van den nood eene deugd te maaken, en de aangekomen' Vaartuituigen der nieuwsgierige onderzoekeren in beſlag te neemen. Hier door kreegen zy eene vloot van veertien of vyftien vaartuigen byeen, en ſtraks waren ze allen, vol moeds over deezen eerſten voorſpoed, ter inſcheepinge vaardig.

Eer deeze groote onderneeming begonnen werdt, deedt ARNAUD, op den oever van het *Geneefſche* Meir, een plegtig en ernſtig Gebed. Zy riepen, met hem, den magtigen God om zyne hulp en byſtand aan; waarna zy, den vyftienden en zestienden van Oogſtmaand, des jaars 1689, 's nagts, tuſſchen negen en tien uuren, te zaamen ten ſcheepe gingen. Door eene zaak werdt hunne overtogt zeer begunſtigd. Daags te vooren hadt men in *Zwitſerland* eenen algemeenen Bededag gehouden, die de Inwooners in hunne Godsdienſtoeffeningen en afzonderingen noch beezig hieldt; zo dat byna elk een, op dit tydſtip, in zyne wooning, opgeſlooten was, het welk aan hunnen overtogt veel geruſtheid, hoewel niet alle, welke zy wel wenſchten, toebragt: want zeker Man, die zich aldaar, op een nabuurig Landgoed, ophieldt, en herwaarts gekomen was, het gebed van ARNAUD gehoord, en zyn voorneemen daaruit verſtaan hebbende,

vloog

vloog aanſtonds, gelyk Verraders gewoon zyn, naar *Geneve*, en bragt dit nieuws aan den *Franſchen* Afgezant.

Die eerſt ingeſcheept waren, werden gelukkiglyk overgebragt. Een ſchielyk opkomende wind hadt wel eenigzins, hunne vaartuigen, in het midden van het Meir, van elkanderen geſcheiden; doch, tot hunne blydſchap, was dezelfde wind oorzaak, dat 'er een ander vaartuig, waarin agttien hunner Broederen waren, tot dit zelfde oogmerk te *Geneve* ſcheep gegaan, in hunne kleine vloot gebragt werdt. De Schippers der vaartuigen, na de eerſte overſteeking terug keerende, om de anderen af te halen, namen allen, uitgezonderd drie, hoewel te vooren betaald, de vlugt, uit vreeze, dat deeze daad daarna hun leven koſten zoude. Dit ongeval verwekte wel eenige wanorde, en langzaamer overvoering; dan het zelve te boven komende, wonnen zy de overzyde, gedwongen zynde eenigen hunner Broederen, die te laat kwamen, agter te laaten. Thans hadden ze voet gezet, op den anderen oever van het *Geneefſche* Meir, behoorende tot het Hertogdom *Savoye*, onder het geleide van den Heer ARNAUD, die zich, op dien togt, *Monſieur* DE LA TOUR noemen liet, waarſchynlyk om niet bekend te worden. Meermaal is reeds hier boven, van hem, als van een voortreffelyken en yverigen Leeraar, geſprooken, die, al vóór drie jaaren, doorſlaande blyken van dapperheid, by den inval der *Franſche* en *Savoyſche* Legers in de Valeyen, gegeeven hadt, en vervolgens daaruit met

an-

anderen naar *Zwitſerland* verdreeven was. Hy bleef, zints dien tyd, als Leeraar, de heilige bedieninge onder hen altoos waarneemen; zynde, in de hand Gods, een uitneemend werktuig, om als Leidsman en Bevelhebber, de *Waldenzen* terug te brengen in hunne oude Valeyen, en aldaar het uitgebluſchte Evangelielicht op nieuw te ontſteeken.— Wy hebben dubbelwaardig geoordeeld, dit werk met 's Mans Afbeeldſel te verſieren (*).

Wy zetten ons hier, om den Leezer verſlag te doen van eene vermaarde gebeurtenis, waarvan hy, nooit, zo veel wy weeten, iets in onze taal geleezen heeft. Wy vangen een verhaal aan van eenen gedenkwaardigen togt, door een Chriſten Leeraar, nu tevens een Veldheer, kloekelyk ondernoomen, en gelukkiglyk volvoerd; trekkende, met den degen in de vuiſt, aan het hoofd van een hand vol Volks, dwars door *Savoye* heenen; verſlaande wat hem tegenſtand boodt; overwinnende, door wys beleid en waren heldenmoed, onbeſchryflyke gevaaren; niet ruſtende, eer hy zyne *Waldenzen* in hunne oude bezittingen ten vollen herſteld zag. Eenige Schryvers hebben, in de voorige Eeuw, by mangel van uitvoeriger berigten, alleen met één woord, getuigenis van de waarheid der zaaken, welke

(*) Dit Afbeeldſel van ARNAUD is gemaakt in zynen hoogen ouderdom. Hy voerde de beſchreeven' heldendaaden uit, toen hy jonger was. Men verbeeldt hem hier als een' Veldheer en Leeraar te gelyk: als Veldheer draagt hy een Officiers kleed met een harnas daar onder: als Leeraar, is hy omhangen met eenen mantel, en een bef aan den hals.

randus ac strenuus HENRICUS ARNAUD, Valdensium
emontanorum Pastor, nec non militum Præfectus.

Quem Pietas mirata fuit dum dogmata pandit,
Quem timuit sævus, dum tulit arma, furor,
ARNAUDI effigies thorace togaque decora
Hæc est. Secla parem nulla tulere Ducem.

Zie hier een' dubb'len Held, een' Boanerg in 't preeken,
Een' bliksem in den stryd, in Leer noch Moed bezweeken.
Dat vry Verbeeldingskracht u al haar hulp verleen'!
Hoe groot ge ARNAUD ook schat, nog schat gy hem te kleen.

N. v. Frankendaal del. et fec. 1765.

ke wy verhaalen zullen, gegeeven. (*) Byzondere ongedrukte Schriften, welken ik thans voor my heb liggen, beveſtigen de zekerheid van die berigten, en de noch levende Kleinzoon van dien beroemden ARNAUD, ik meen, de Wel Eerwaarde Heer, JAQUES ARNAUD, thans Leeraar in de *Walſche* Gemeente te *Kampen*, heeft my hiervan alle zekerheid, welke men ontrent eene zaak van dat gewigt begeeren kan, edelmoediglyk aan de hand gegeeven, in eenen zyner Brieven, my ſchryvende: „ dat verſcheiden' *Waldenzen*, die zynen Grootva„ der op dien togt verzeld, en zo groote heldendaa„ den met hem uitgevoerd hebben, de volgende „ ſtukken," welke ik thans gaa voorſtellen, „ met „ hunnen eigen mond verhaald hebben". Een myner Vrienden te *Leiden* heeft my berigt, in voorige jaaren, aldaar, twee van ARNAUD's Navolgeren ontmoet te hebben, en de Eerw. CHAIS, beroemd Predikant in 's *Haage*, heeft my gezegd, ook aldaar, éénen van die helden gekend te hebben, die hem, dikwils, hetzelfde beveſtigd heeft.

Alle bewyzen van geloofwaardigheid voor deeze gewigtige zaak dan bezittende, welke ik meen, dat den Leezer ook ten vollen voldoen zullen, zal ik hier eene naauwkeurige daglyſt van ARNAUD's vermaarden togt, onderneemingen, en overwinningen, laaten volgen, op dat zulk een gedenkwaardig ſtuk, in

(*) BOSSUET *Hiſtoire Univerſelle, Tom. III. pag.* 20. BASNAGE *Hiſt. de la Religion Réform. T. II. p.* 104, 105. *Lettres ſur les matieres du tems, ſixieme Lettre, p.* 93. BOYER *Abregé de l'Hiſtoire des Vaudois*, p. 290, &c.

in deszelfs aanmerkelykſte omſtandigheden, van naby, gekend werde.

ELFDE HOOFDSTUK.

ONTMOETINGEN DER WALDENZEN OP HUNNEN VERMAARDEN TOGT NAAR DE VALEYEN, EN DE INNEEMING DERZELVEN MET DEN DEGEN IN DE VUIST.

I. Dag, de zeventiende van Oogſtmaand. — Een dag van goed begin. — ARNAUD met veertien *Waldenzen*, het eerſte, voet aan Land gezet hebbende, tuſſchen *Nernier* (*) en *Ivoyre*, twee Dorpen van het Hertogdom *Chablais* in *Savoye*, ſtelde aanſtonds ſchildwagten aan de toegangen der wegen, om niet overrompeld te worden, terwyl zyn Volk ontſcheept werdt. Na dat 'er dan, tusſchen de agt en negen honderd Mannen, overgevoerd waren, verdeelde hy deezen in negentien benden, ieder onder bevel van eenen byzonderen Hoofdman (†). — Dertien benden waren *Waldenzen*, zes anderen *Franſche Vlugtelingen*, verdreeven om den Godsdienſt uit *Languedoc* en *Dauphiné*, en de laatſte negentiende beſtondt uit Vrywilligers. De nieuwe Veldheer maakte hierop eene tweede verdeeling: ſommigen gebruikte hy tot de voor-

(*) Dus genaamd naar den Romeinſchen Keizer NERO. Op de Kaart van d'*Iſle* draagt dit Dorp den naam van *Nerny*.

(†) ARNAUD hadt eenige braave Officieren, zo Franſche als Waldenze by zich.

voorhoede, anderen tot het eigenlyke lighaam des legers (*), en eenigen tot de agterhoede. Eene fchikking, by geregelde Krygsbenden altoos in gebruik, welke hy, met de uiterfte voorzigtigheid, en gelyk daarna blyken zal, tot zyne behoudenis en gelukkigen uitflag, ten regten tyde in acht nam. Na deeze en eenige andere noodwendige verrigtingen, waren ze allen tot den togt vaardig. —— Behalven ARNAUD, dien men hunnen Patriarch, Leeraar en Veldheer noemen mag, bevonden zich, in dit Legertje, noch twee andere Leeraars, CHYON en MONTOUX, die, thans, de reisvaardige *Waldenzen* op den grond deeden nederknielen, om, eer men optrok, de Godlyke gunft en byftand over hunne groote onderneeming, van den Hemel af te bidden. Dit plegtig en ftaatig verrigt hebbende, ging CHYON vooruit, naar het eerfte Dorp, om eenen Gids op te zoeken, dien hy, ware zyn oogmerk niet ontdekt geweeft, gelyk hy niet vermoedde, gemakkelyk van de Inwooners zou verkreegen hebben. Tot zyn ongeluk hadt een *Savoyfch* Edelman de *Waldenzen*, op den oever van het Meir, ontdekt, en fluks daarop, door eene wapenkreet, alle Dorpelingen, in rep en roere gebragt; met dat gevolg, dat CHYON, aldaar aankomende, aangehouden, en gevangen werdt genoomen, daarna naar *Chambery* vervoerd, en voorts opgeflooten gebleeven is tot het fluiten van den vrede. In plaats dat CHYON terug zou komen, gelyk men verwagtte; kwam

(*) *Corps de bataille.*

kwam de gemelde Edelman, gewapend, met piſtoolen in de hand, hun tegen, om, als 't ware, kondſchap te neemen. ARNAUD hem ontdekkende, ging met eenige *Waldenzen* op hem af: hy, dit ziende, vlugtte: zy, hem vervolgende, en verder gekomen zynde, vonden aldaar alles ontdekt, en de Dorpelingen in alarm. Na kort beraad zondt ARNAUD eenigen vooruit, en liet den Inwooneren onder ſterke bedreigingen aanzeggen, de wapens neder te leggen, en hun den vryen doortogt toe te ſtaan. Geenen wederſtand durvende bieden, hielden zy zich ſtil, en lieten hem doortrekken: maar hy hun niet vertrouwende, nam twee Gidzen, en eenige Gyzelaars ter zyner veiligheid mede, die egter kort daarna, op een heuſche wyze, ontſlaagen werden, zo ras men onder weg anderen verkreegen hadt. — Dus trok dit kleine Leger, vry geruſt, doch zeer op zyne hoede, voort; houdende ARNAUD overal zulke ſtrenge en nauwkeurige krygstugt, dat de Boeren, hierdoor uitgelokt, met hunne Prieſters voor den dag kwamen, om hen te zien voorby trekken. Sommigen, derzelver oogmerk begrypende, wenſchten hun voorſpoed; anderen riepen hun toe: *God zy met u!* De Prieſter van *Filli* boodt hun zelfs ververſchingen aan. Eenigen tyd voortgetoogen hebbende, hieldt de voorhoede vier *Savoyſche* Edellieden te paard aan. Zy wilden met de Bevelhebbers der *Waldenzen* ſpreeken, reden van deezen handel vraagen, en hun bevelen de wapens neder te leggen; maar de voorhoede antwoordende, dat zy geen regt hadden zul-

zulke vraagen te doen, oordeelden zy best, ziende het gros van het Leger volgen, de vlugt te neemen. Dat verhinderde egter de voorhoede, die hen deedt afzitten, en als gevangenen, ter straffe hunner stoutheid, in de eerste gelederen met hen voorttrekken. — Het Leger kwam nu aan eenen Berg: na dien overgetrokken te hebben, ontdekte men, naby een Bosch, twee honderd Boeren in de wapenen, onder aanvoering van de Heeren GROPEL en MOUCHE, die in den dienst des Hertogs van *Savoye* waren, en dit ras overvliegend gerugt, dat de *Waldenzen* in het Land waren gekomen, en naar hunne Valeyen terug wilden, vernoomen hadden. ARNAUD, voor hinderlaagen bedugt, maakte vervolgens eene andere schikking ontrent het voorttrekken zyner benden, zendende eenigen vooruit, om deeze Boeren tot het nederleggen der wapenen te noodzaaken, het geen gemakkelyk geschiedde. Hierop verbryzelde men dezelven, om van alle vervolging vry te zyn. Eenige Gidzen nam men vanhier mede, met bedreiging van hen aan den eersten boom te zullen ophangen, indien zy niet getrouwelyk den weg weezen: ook noodzaakte men eenen der gemelde Heeren hen te verzellen, om daarna by den Hertog getuigenis te kunnen geeven, dat zy zich, op den togt, aan geene wanbedryven hadden schuldig gemaakt. Zy behandelden deezen Heer, indedaad, zo heusch, dat hy, hunne bescheidenheid ziende, niet kon nalaaten, toen men zyn huis voorby trok, hun allerleie verversching aan te bieden; maar ARNAUD,

zich niet kunnende ophouden, en geenen tyd willende verliezen, bedankte hem beleefdelyk. — Deeze Veldheer, thans voorziende, dat hy alles, in het vervolg, onder de wapenen zou vinden, liet eenen krygsraad beleggen, waarin hy met de andere Bevelhebbers befloot, een' der vier bovengemelde gevangen' Edellieden eenen brief van deezen inhoud te doen fchryven; „ Deeze Heeren zyn alhier, „ ten getale van twee duizend (*), aangekomen, „ en hebben ons verzogt, als getuigen van hun „ goed gedrag, hen te willen verzellen. Wy kun„ nen U verzekeren, dat zy niets dan den vryen „ doortogt eifschen, alles met gereed geld betaa„ len, en niemant overlaft aandoen: des bidden wy „ U, dat gy geene klokken wilt laaten trekken, „ nog den trommel roeren, maar al wie zich in de „ wapenen bevindt, naar huis doet keeren" &c. — Deeze brief, door de vier Edellieden ondertekend, werdt daarop vooruit gezonden aan de Regeering der Stad *Vitâ*. Kort daarna vernam men daarvan eene goede uitwerking: want al voorttrekkende, bevondt men, dat de Boeren niet alleen de wapens nedergelegd hadden; maar zelfs met laftdieren, en wagens toefchooten, om derzelver pakkaadje te vervoeren. In het vallen van den avond, hield men halte by *Vitâ*, een klein Steedje van het Hertogdom *Faucigny*. Hier kreeg men brood en wyn voor geld.

(*) Deeze Edelman geloofde, dat de *Waldenzen* indedaad zo groot een getal uitmaakten. Men liet hem in dien waan, om ontzachlyker by de Savoyaarden te zyn.

geld. Een der Edellieden niet verder kunnende voorttrekken, ontfloeg men heufchlyk. Eenen tweeden brief aan de Regeering van *Vitt* overgegeeven zynde, trok men, 's avonds laat, in de Stad: men ververfchte zich, en, na twee uuren geruft te hebben, hervatte men den togt by Maanlicht. ARNAUD hadt de Gyzelaars, die hy noch by zich hieldt, eenen anderen brief van gelyken inhoud, als de zo evengemelde, aan de Dorpelingen van *S. Joyre*, waar men wel haaft zou aankomen, doen fchryven. Daar komende, hadt hy het genoegen van deszelfs goede uitwerking mede te zien; niemant betwiftte hem den doortogt; integendeel liep elk uit, om zulke ftoutmoedige *Waldenzen* te zien; zelfs liet de Regeering van die Plaats een vat wyn op de ftraat brengen voor de dorftige Krygsknegten. Ter middernagt kwam men aan eenen kleinen Berg, waarby men in een open veld, *Carman* genoemd, halte hieldt, om, hoewel het een weinig regende, na eenen langen en onophoudelyken togt, adem te fcheppen, en den dag af te wagten, ten einde men de Brug van *Marni*, die men onder weg vernomen hadt gebrooken te zyn, zonder hinder zou kunnen over trekken. Twee Gyzelaars werden hier los gelaaten, en twee anderen in derzelver plaats mede genoomen.

II. Dag. Een dag van voorfpoed. — ARNAUD vondt, met zyn Leger, de Brug van *Marni*, tot zyne overgroote blydfchap, in goeden ftaat, en trok ze, zonder tegenftand te ontmoeten, aanftonds

over. Vervolgens daalde hy af, in eene aangenaame, maar van de Boeren, wegens de aanrukkende *Waldenzen*, verlaaten' Valey. Ten zes uuren in de morgenſtond, naderde hy, tot op een ſnaphaanſchoot, de fraai bebolwerkte Stad *Cluſe*, welke hy moeſt doortrekken. Alzo de veſtingwerken, op zyne aankomſt, met gewapende Inwooners bezet waren, beſloot ARNAUD zich tot de aanval te bereiden: doch één der Gyzelaars, den dood vreezende, zo men dit onvertzaagd Leger tegenhieldt, verzogt eenen brief aan de Regering der Stad te mogen ſchryven, om eenen onbelemmerden doortogt te verkrygen. Dit werdt hem toegeſtaan. Na eenig beraad, en ondervraaging, door de Regering aan eenen Officier der *Waldenzen* gedaan, waar zyn bevel ware? antwoorde hy: *aan de punt van myn' degen.* De Regering dan ziende, dat het ernſt ware, beſloot den doortogt, onder voorwaarde, dat alles, wat zy mede namen, betaald zou worden, toe te ſtaan. De gewapende Burgers ſchaarden zich, daarop, in ryen langs de ſtraaten; de poorten werden geopend, en ARNAUD trok 'er met zyn Leger door, betaalende vyf *Louizen* voor wyn en brood, dat de zynen mede namen, waar over men zeer voldaan was. Aan de laatſte poort, die men uittoog, liet hy een *Commando* om den aftogt te dekken, en gaf hier blyken, dat hy zo grooten Veldheer zou kunnen worden; indien hy in den wapenhandel vroeg opgetrokken geweeſt ware, als hy reeds een bekwaam Leeraar was.

was. — Na *Cluſe* verlaaten te hebben, hieldt men het op *Salanche* (*) aan. Onder weg ontdekte men eenen knegt van zekeren Heer *van Cluſe*, die met hen te gelyk voorttoog. Sommigen eenig kwaad vermoeden op hem krygende, greepen zy hem aan, en vonden by hem brieven van die van *Cluſe* aan de Regering van *Salanche*, haar raadende de wapens op te vatten, en de *Waldenzen* zo lang tegen te houden, tot dat zy hen van agteren in den ſtaart konden vallen. Over deeze ontdekking verheugd, droegen ze zorg, dat de knegt nimmer deeze brieven beſtellen kon. Nu hielden zy zich te meer op hunne hoede, trekkende, onder het geleide hunner Gidzen, door eenen engen weg, tuſſchen hemelhooge Bergen, waar men, met nederrollende ſteenen, een groot Leger gemakkelyk kon afmaaken, voorzigtig voort: hierna kwamen zy in het kleine Dorp *Maglan* aan; waar de Boeren wél gewapend waren, maar zich ſtil hielden. Zeker Heer, aldaar op een Kaſteel woonende, betoonde veel beleefdheids aan ARNAUD, en de andere Bevelhebberen, die niettemin nodig vonden hem, en den Prieſter van het Dorp, als Gyzelaars, mede te neemen. Ook keurden zy goed, voortaan, in eenige wanorde voort te trekken, op dat men hun getal niet regt weeten zou. Zy naderden nu *Salanche*, de Hoofdſtad van het Hertogdom *Faucigny* in *Savoye*, waar men eene vermaarde Brug, by welke eene kleine bende, 's jaars te vooren, een klein Le-

(*) *Salancia Sabaudorum.*

Leger hadt tegengehouden, moeſt overtrekken, en waar de *Waldenzen* vreesden, een dergelyk lot te zullen ondergaan. Met weinig moeite hadden zy, digt daar by komende, deeze gewigtige Brug, al vegtende, kunnen winnen; maar als Chriſtenen wilden zy het onnodig bloedſtorten, zo lang zy konden, vermyden. Met behulp der Gyzelaaren beproefden zy dan eerſt, of ze met goede woorden hun oogmerk konden bereiken. ARNAUD ziende, dat die van *Salanche* hem bedriegen wilden, ſchaarde, in alleryl, de gelederen in orde, gaf veele blyken van voorzigtigheid, trok zonder ſlag of ſtoot over de Brug, dewyl de vyand terug week; en uit vrees, dat hy op zyne beurt de Stad beſtormen en verbranden mogt, gelyk hy in de hitte zyner drift gedreigd hadt, zo liet de Magiſtraat de poorten open zetten, en hem onverhinderd doortrekken. Deeze gelukkige uitſlag van zaaken deedt, niet weinig, hunnen heldenmoed zwellen. Zy dankten der Voorzienigheid, die het den geheelen dag hadt doen regenen, om hunne vyanden te verhinderen hen te vervolgen. Zy kwamen in het vallen van den avond, aan den anderen kant van *Salanche*, in het Dorp *Chablai* aan, waar zy ſpys, nog drank, nog vuur vonden om zich te droogen.

III. Dag. Een dag van moeite en afmatting. — Zy herdagten nu met blydſchap, dat ze verloſt waren uit de vrees voor die van *Cluſe*, *Maglan* en *Salanche*; maar nu deeden zich, met het aanbreeken van deezen nieuwen dag, nieuwe zwaarigheden op: hoe, naamelyk, twee yſſelyk hooge en

ſteile

ſteile Gebergten eerſt op, en daarna af te klimmen. ARNAUD belaſtte het Leger zich onder weg te voorzien van het geen men vinden mogt, het geweer op nieuw te laaden, en, onder de inwagting van den Godlyken byſtand, eenen nieuwen en gevaarlyken togt te beginnen. Men trok dan op, eerſt door eenige kleine Dorpen, die, uit vreeze voor de *Waldenzen*, door de Inwooners verlaaten waren, tot *Migues* toe, alwaar alles in de wapenen ſtondt; maar niemant was zo koen, dit doortrekkend Legertje aantetaſten. Men klom, vervolgens, met zwaare moeite, doch elk even ruſtig, het hooge Gebergte op, en eindelyk won men deszelfs top. — ARNAUD, de afgematheid zyner moedige benden ziende, wilde, dat ze in de verlaaten' hutten der Herderen, die deeze Bergen bewoonen, adem zouden haalen, en eenigen tyd uitruſten. Terwyl zy dan van de hutten gebruik maakten, ſloeg egter niemant de hand aan de goederen der eigenaaren. De Gyzelaars, verwonderd over eene zo naauw in acht genomen' krygstugt, ontvingen, hierdoor, eene ſobere ververſching. Zy porden dan de *Waldenzen* aan, om van brood en kaas, daar gevonden, gebruik te maken naar oorlogsmanier, en deeze, door den honger mede geprikkeld, vingen aan te nuttigen, dat zy, niet wetende, wien het toebehoorde, onbetaald moeſten laaten. Na een weinig uitruſtens. oordeelden zy beſt hunnen weg te vervorderen. Allen dan door hunne Bevelhebberen wederom aangemoedigd, om, met dezelfde vaardigheid en onbezweeken moed, het tweede Gebergte te be-

klimmen, en zelfs hunne wakkerheid nu te verdubbelen, ontſtondt 'er een onweder van ſneeuw en regen, zo geweldig en digt, dat de Gids ontzet en geheel verleegen werdt. Aangemoedigd door zyne navolgeren, hernam deeze trouwlooze Man den moed; doch bragt dit kleene Krygsheir, over dit gevaarlyk Gebergte, langs den verſten en moeilykſten weg, om intuſſchen aan de *Savoyaarden* tyd te geeven van het af te maaken. — ARNAUD, een yverige en naauwzorgende Leidsman van dit kleene hoopken Volks, dit bedrog van den Gids te laat bemerkende, vondt onderweg eenige Boeren, die hy, om niet meer misleid te worden, tot wegwyzers medenam: voorts zich onder de benden mengende, tragtte hy, door heilige trooſtredenen en aanmoedigingen, de harten der bezwykenden op deezen afmattenden weg, op te beuren. Op dit tweede Gebergte vonden zy de doortogten en wegen, zo naauw en ſteil om op en af te klimmen, als een ladder. Twintig Mannen zouden hier een Leger van twintig duizend koppen hebben kunnen vernielen. Viel het opklimmen hun laſtig, het afklimmen was niet minder moeilyk, dat meeſtal zittende en ſchuivende te werk werdt geſteld, zonder meer licht op deezen weg te hebben, dan de ſneeuw hun gaf. Alle deeze ongemakken werden egter, gelyk alle dingen, door onvermoeidheid en lydzaamheid overwonnen. Zy kwamen eindelyk in een gehugt, door Herderen bewoond; maar zo laag, dat het ware, als of zy in eenen afgrond daalden, en verzonken. De koude neep hen vinnig: woeſtheid

heid heerſchte daar en boven hier zo zeer, dat ze geene vuurſtoffen konden vinden om zich te verwarmen: zy bleeven 'er egter dien nagt, om van den zwaren togt uit te ruſten.

IV. Dag. Een dag van blydſchap, na veel ongemaks geleeden te hebben. — Het begin van deezen dag voorſpelde hun weinig goeds. Na eenige moeilykheden, begon de togt, tot de knien toe, door den ſneeuw, terwyl een nedervallende regen het lighaam bevogtigde. Hun weg liep over ruuwe Gebergten, waar zy verſcheiden' verſchanzingen vonden, welke men voorheen gemaakt hadt, uit vreeze, dat ze, ten eenigen tyde, langs deeze plaatzen, mogten wederkeeren; maar de vrees voor hun geheel verdweenen zynde, waren ze verlaaten. Dit gezigt verheugde hen zo zeer, dat zy, alhier, in het openbaare veld, eenen Lofzang zongen, en, eer zy voortgingen, Gode voor deeze gunſtige beſtelling, plegtiglyk dankten. Na deeze heilige verrigting, vervorderde men den togt; maar de weg werdt zo eng, dat 'er niet meer dan twee nevens elkanderen konden gaan. De Boeren, die, met nederrollende ſteenen, hen allen, in deeze engte, hadden kunnen verpletteren, lieten hen ongeſtoord doortrekken; doch kort daarna trokken zy de klok, bragten alles in rep en roere, en bezetteden de naaſte Brug, die men moeſt overgaan. De Graaf van Isere, Edelman van de Bedkamer der Hertogin, vondt het egter raadzaam niet alleen den *Waldenzen* den doortogt te verleenen, maar ook de Boeren te beteugelen: doch hy, vreezende, gelyk anderen

wedervaaren was, als Gyzelaar, mede gevoerd te zullen worden, vlugtte in allen haaſt weg. Het Leger trok dan voort, en ſloeg zich neder by het Steedje *Sey*, alwaar men zich van leeftogt voorzag, en den vierden nagt doorbragt.

V. Dag. Een dag van voorſpoed, gevolgd van een goeden avond. — Zeer vroeg ondernam men voort te gaan: verſcheiden' plaatzen vondt men verlaaten: anderen waren opgepropt van Volk, om de doortrekkende *Waldenzen*, van welken zulk een groot gerugt uitging, te zien. Eenige *Savoyſche* Heeren drongen hen, om aldaar ruſtdag te houden, waaraan zy in den beginne het oor leenden, en hal, te hielden; maar ARNAUD met de agterhoede daarop aankomende, en de vleijende uitnoodigingen wantrouwende, deedt het Leger voorttrekken door eene gevaarlyke Valeye, welker Inwooners op de toppen der Bergen gevlugt waren. De avond viel, toen men in het Dorp *Laval* aankwam, alwaar men een ongewoon goed onthaal vondt. De voornaamſten van het Dorp booden vuur en ververſchingen aan. ARNAUD, en zyn Amptgenoot MONTOUX, die in agt dagen naauwlyks gegeeten, gedronken en geſlaapen hadden, ſliepen hier, drie uuren, op een bed.

VI. Dag. Een dag van kwaade tyding. — Men trok, deezen dag, door het Dorp *Tigne*, waar men voorheen, gelyk boven verhaald is (*), twee *Waldenzen*, als Verſpieders (gelyk zy indedaad met dat

(*) Bladzyde 123.

dat oogmerk uitgezonden waren, om berigten te winnen, hoe 't met hunne Valeyen, en de wegen derwaarts geſchaapen ſtondt) hadt aangehouden, en hun geld afgenoomen. Men eiſchte dat geld terug, dat de Inwooners gaarne wedergaven, wel te vrede, dat de *Waldenzen* geene wraak namen over de voorheen gepleegde daad. Men liet hier eenige Gyzelaars los, en nam anderen mede. Langs ſlegte wegen beklom men eenen Berg, waarop men door de Herderen op melk onthaald werdt. Deeze Lieden ſcheenen voor de *Waldenzen* zeer bedugt te zyn, en te vreezen, dat de doortogt, aan den voet van den Berg *Senis*, door een groot getal Krygsknegten hun betwiſt zoude worden. Deeze tyding verbaasde egter onze *Waldenzen* niet: het geluk hunner wapenen hing van God af, voor wiens eer en Evangelie zy ſtreeden. Vol van vertrouwen, dat Hy alle doortogten voor hun zou openen, daalden zy vol moeds en yvers, van het Gebergte *Maurienne* in het Dorp *Bonneval* af, waar de Prieſter den Bevelhebberen drank aanboodt. De trotze Boeren van een ander Dorp, waar men daarna intoog, werden een weinig geſtraft: de nagt moeſt onder een geduurigen regen doorgebragt worden.

VII. Dag. Een dag van zwaare moeite. — Nu hadt men eenen togt te doen, dien *Hannibal*, de vermaarde Veldheer der *Karthagers*, zo veele Eeuwen te vooren, gedaan hadt: dat is, zy moeſten den Berg *Senis*, den allerberoemdſten der *Alpen*, om dat de weg van *Savoye* naar *Piemont* daar over loopt,

loopt, beklimmen. Aan de zyde van *Lasnebrug* (*) is dezelve één groot uur gaans hoog, gevaarlyk en ſchrikaanjaagend, wyl 'er ſomtyds groote ſneeuwklompen, zwaare ysſchotten, of geweldige ſteenen van boven nederſtorten. (†) Zy ondernamen egter deezen togt, en waren naauwlyks op weg, of de muilezels van den Kardinaal, ANGE RANUZZI, naar *Rome* gaande, vielen in hunne handen; doch zy lieten ze gaan. Met ongelooflyke moeite beklommen zy den grooten en kleenen Berg *Senis*, en raakten, 't zy door den Gids, 't zy door een opgekomen ſtorm, verdeeld. Sommigen bragten den nagt ellendig door; de aarde lag toch, een voet hoog, met ſneeuw bedekt. Het gros van 't Leger geraakte in de Valeye *Jaillon*, daar men het wél hadt. (§)

VIII. Dag. Een dag van gevegt en overwinning. — Zy ontdekten in den morgenſtond, dat 'er gewapende Boeren, en *Franſche* Krygsbenden op de toppen der Bergen zich bevonden; dat de wegen beneden laag en ſmal waren: gevolglyk dat 'er alles gevaarlyk uitzag; niettemin zy greepen moed.

AR-

(*) Deeze plaats, anders *Lanebourg* geheeten, ligt tuſſchen de Bergen, hebbende den Berg *Senis* zo digt voor zich, dat derzelver Inwooners, van 't laatſt van November tot den 17. January, geen zon zien. J. G. KEYSZLER *Reizen* I. St. bl. 201.

(†) Bl. 204.

(§) Den weg, dien men in het op-, overgaan en afklimmen des Bergs van *Lasnebrug* tot *Novaleſe*, noodig heeft, bepaalt KEYSZLER op vyf groote uuren gaans, bl. 209.

ARNAUD verſterkte de voorhoede met honderd Mannen, op welken de vyand, zo ras zy binnen zyn bereik waren, vuur gaf. Hy ziende, dat 'er weinig kon uitgevoerd worden in de engten, beſloot met de zynen de hoogten te winnen. Dit bevel gegeeven zynde, kroop elk, op handen en voeten, met eene onbeſchryflyke moeite, de ſteilten op en af, het geen den Gyzelaaren zo hard viel, dat ze baden van het leven beroofd te mogen worden. Sommige *Waldenzen*, de anderen zo ras niet kunnende volgen, en dus wat agterblyvende, werden gevangen genomen, en daarna naar *Turin* vervoerd. Twee hunner Bevelhebberen namen den weg door de Boſſchen, van welken men daarna niets heeft vernoomen. Deeze togt koſtte hun, indedaad, veel Volks; maar dit verlies benam hun den moed niet. Zy wiſten, dat God gewoon is zyne wonderen, niet door geweld nog kragt van wapenen, maar door de geringſte middelen uit te voeren. In die gedagten al hooger opklimmende, ontdekten zy twee honderd gewapende Krygsknegten op de Bergen, welker Bevelhebber hun liet weeten, dat zy, ter zyde, langs zynen poſt heenen trekkende, geen leed van hem te vreezen hadden. Zy namen dit berigt in acht, en raakten, onverhinderd, hem voorby: hierop bemerkende, dat hy hen volgde, beſlooten zy te regt, dat deeze bedrieger hen, by de brug van *Salabertran*, tuſſchen twee vuuren wilde zetten. Men trok egter voort: op den afſtand van één uur, daarby genaderd zynde, verſtondt men, dat

ze

ze met Krygsvolk bezet was. ARNAUD geboodt dan al zyn Volk, dat het zich verfriſſchen, en wat ruſten zoude. Hier na deedt deeze moedige Leidsman het Gebed, en trok daarop voort. Aan de Brug komende, werdt hy, zo dikwils als de vyand het geweer loſte, met meer dan twee duizend kogels begroet: doch by tyds bevel gegeeven hebbende, dat zyn Volk zich, op den buik, op den grond zoude nederwerpen, werdt 'er niet meer dan één gekwetſt. Terwyl de vyand met zulk een geweldig ſchieten weinig won, beſtondt één der *Waldenzen* dit loos geroep aan te heffen: *de brug is gewonnen! de brug is gewonnen!* Dit moedigde de andere benden zo zeer aan, dat ze, eer de vyand op nieuw het geweer loſte, van den grond opvloogen, en, als wanhoopigen, met de ſabel in de vuiſt, den aanval, onder het geleide van ARNAUD en den Hoofdman MONDON, zodanig begonnen, dat de Brug niet alleen eensklaps gewonnen werdt; maar ook zo veele vyanden om hals raakten, dat hunne gewonde Bevelhebber, Marquis DE LARREY, zich zelven liet wegdraagen, na een algemeen bevel, tot vlugten gegeeven te hebben. Dit gevegt, dat twee uuren duurde, bezaaide het veld met een groot getal lyken: na 's vyands vlugt, veroverden, de *Waldenzen* de geheele pakkaadje, en krygstuig. Den avond hierop volgende, vernam men geen vyand meer. Men verbrandde al wat men niet konde medevoeren; onder anderen het veroverde buskruid, het welk zulk een geweld maakte, dat het te *Briançon* gehoord werdt. Ten

zelfden tyde liet ARNAUD op de trompetten blaazen, dat hen allen, de hoeden in de lugt werpende, deedt juichen met deeze lofgalmen: *dank zy* JEHOVA, *die ons de overwinning gegeeven heeft over onze vyanden!* — Dus werden vyftien honderd geregelde Krygsknegten met eene meenigte Boeren, door een hand vol Volks, dat alleen vyftien dooden, en tien of twaalf gewonden telde, (eene ongelooflyke zaak byna, hadt ARNAUD dezelve niet beveſtigd) overwonnen en verdreeven. Zo ooit, nu hadden ARNAUDS helden ruſt noodig, hebbende drie daagen op den togt geweeſt, en byna niet dan water gedronken: evenwel was 'er niets noodiger, dan ſpoed te maaken, en dit begreepen zy allen. Men beſloot dan, onder begunſtiging van het Maanlicht, het flagveld te verlaaten, om het Gebergte *Sci*, naar de zyde van de Valey *Pragelas*, te beklimmen. Gebrekkelyk geſchiedde dit: want veelen vielen op den weg in ſlaap; doch de agterhoede droeg zorg van ze op te wekken.

IX. Dag. Een dag, aangenaamer dan alle voorige dagen. — Nu bevonden zich de moedige, hoewel afgematte *Waldenzen* op het Gebergte *Sci*, waar op men halte hieldt, om de agtergeblevenen in te wagten. Dit was, indedaad, een verrukkelyke plaats voor den braaven ARNAUD, en den zynen. Hy riep hier al zyn Volk byeen, en wees hun, met den vinger, de toppen der Bergen, voorheen door hen bewoond: hy toonde van verre hun Vaderland, tot hunne onuitſpreeklyke blydſchap.

Thans vermaande hy ze, ter deezer plaatze, God te looven, en deedt zelf zulk een kragtig Gebed, dat ze, wonderbaar gesterkt, van hunne knieën met vreugde opstonden. Na dat zy dan God, hunnen magtigen Helper, plegtig gedankt hadden, ondernamen zy, al juichende, den laatsten togt; en daalden, eindelyk, met eene onbeschryffelyke blydschap en moed, in de Valey *Pragelas* af; waar zy de eerste ververschingen ontvingen, en hoorden, dat de vyanden in den voorigen slag byna zes honderd Mannen verlooren hadden, en LARREY zelf op een draagbed naar *Embrun* gebragt ware; doch tevens vernamen zy het onaangenaame, dat zesëndertig hunner afgedwaalde metgezellen, en tagtig anderen by het Gebergte *Sci* gevangen waren genoomen. De Priesters, in plaats van de Mis op den Zondag te doen, verlieten, met veele andere Inwooners, op derzelver aankomst, de Valey; maar de vyandlyke Ruitery, van de terugkomst onderrigt, kwam daartegen op hen af. Zy bleeven in het Dorp *Jaussaud*, en, hoewel zy weinig beleesdheids ontvingen, door 't ophitzen der Priesteren, van de geenen, die, eertyds, zo gemeenzaam met hen verkeerd hadden, beslooten zy egter hier uit te rusten. — Zo gelukkig liep deeze groote onderneeming, deeze vermaarde togt, die twaalf dagen duurde, en van zo veele gevaaren en moeilykheden verzeld was, af. Zeer aangenaam dan eindigde deeze dag, en zy vleiden zich, met buitengemeene vreugd en genoegen, ter ruste in deeze Valey;

naar

naar welke zy, drie jaaren lang, zo vuurig gewenscht hadden (*).

X.

(*) Basnage in zyne *Hiſtoire de la Religion Réform.* ſpreekt 'er dus van: „ *zy zyn in hun vaderland wedergekeerd, wanneer 'er zich geene waarſchynlykheid toe opdeedt. En dezelfde Vorſt, die hen uitgedreeven hadt, werdt hun de eerſte verpligting ſchuldig voor de behoudenis zyner Staaten.*" — De Schryver van de *Lettres ſur les matieres du temps, troiſieme Année. Amſt.* 1690, zegt 'er in den zesden brief bl. 93. dit volgende van: „ *het is eene Gebeurtenis, genoeg der opmerking waardig, dat een handje vol Volks, verjaagd uit zyn Vaderland door een ongelukkigen zamenloop van zaaken, verſtrooid, verſpreid, en geleden hebbende zeer veele ellenden, egter onderneemen heeft eenige overgebleevenen te verzamelen aan den oever des Meirs van* Geneve; *eene wyde landſtreek door te trekken; en eindelyk, in weerwil van alle moeilykheden eenes zo bezwaarlyken togts, met de wapenen in de hand, hunne oude woningen te betrekken.*" — Boyer, in zyne *Abregé de l'Hiſtoire &c.* drukt 'er zich dus over uit: „ *De hertogt der* Waldenzen *in hun Vaderland, hunne inrukking in de Valeyen, en zich daar ſtaande te houden, gedurende agt maanden, zyn, indedaad, zo veele verbazende wonderen. Of is het geene ongehoorde zaak, dat agt of negen honderd lieden onderneemen een vyandlyk land, veertien of vyftien dagreizen lang, te doorkruiſſen, alwaar men hooge gebergten heeft te beklimmen, en veele naauwe engten, waar honderd mannen in ſtaat zouden zyn, twee of drie duizend anderen tegen te houden, en zelfs te verſlaan, inteneemen? En het geen verbaazend is, dat deeze naauwe wegen bezet en verdedigd werden door krygsbenden, talryker en bedreevener dan die der* Waldenzen. *Niettemin naamen zy ze in met den degen in de vuiſt, en dreeven derzelver bewaarders op de vlugt, na 'er veelen van gedood te hebben. Nog is het eene wonderbaare zaak, dat zy zyn ingedrongen in hunne Valeyen, welker ingangen zo moeilyk zyn, en daarenboven bevolkt met Roomſchgezinden, die uit een grooter getal beſtaande, hun de inrukking hadden kunnen verhinderen, ten minſten de voordeeligſte poſten op de bergen bezetten, en zich daar ligtelyk verdedigen, terwyl zy de hulp, welke het Franſche en Turinſche Hof,*

X. Dag. Een dag van vertraaging. — Na de eerſte lieve ruſt genooten te hebben in het beminde Vaderland, rees men met dankzegging op; doch de regen hinderde den vroegen togt. Men verzamelde zich dan, laat op den dag, byeen, en toen ontdekte men eene van 's Hertogs benden. Aanſtonds hieldt men halte. ARNAUD deedt, overluid, met groote aandagt en eerbied het Gebed: daarna verdeelde hy zyn manſchap in drie benden, en trok regelregt op den vyand aan; die, dit ziende, aanſtonds eenen gewigtigen poſt verliet, en met agterlating van alle pakkaadje, wegvlugtte. De nagt en de regen overvielen hen zodanig, dat ze niet, zonder brandende flambouwen, konden voorttrekken: eindelyk kwamen zy in open' ſchuuren aan, waarin men niet ſliep, maar alleen, zo goed men kon, zich droogde.

XI. Dag. Een dag van voorſpoed. — Men verblydde zich deezen dag met de aankomſt in het eerſte Dorp der Valeye *St. Martin*, waar men uitruſte, en zesënveertig krygsgevangenen nam, die in eenen krygsraad ter dood veroordeeld werden.

XII. Dag. Een dag van heiligen yver en trooſt.— De

gereed maakte, afwagtten." Men ziet uit deeze drie getuigenisſen ons verhaal, kortelyk beveſtigd. Zy hadden, waarſchynlyk, zulke uitvoerige berigten 'er niet van, als wy. Men heeft my eene tegenwerping gemaakt: of het, naamelyk, een Kriſten Volk geoorlofd zy, op deeze wyze op te ſtaan tegens zynen wettigen Vorſt, en zyne oude bezittingen, gewapender hand, te herneemen? Ik heb 'er op geantwoord: of het onzen Voorvaderen vryſtondt de wapens tegen *Spanje* aan te gorden? Het geval is hier hitnelfde.

De Godsdienſt-yver noopte hen, op deezen dag, eene Roomſche Kapèl, na hunne verdryving uit de Valeyen gebouwd, met vuur te verbranden. Met blydſchap zagen zy, dat de Kerk van het Dorp *Guigou* noch in wezen was. De Roomſche optooiſelen en kerkſieradiën daaruit weggerukt hebbende, zongen zy te zaamen den LXXIV PSALM: *O God! waarom verſtoot gy in eeuwigheid, waarom zou uwe toorn rooken tegen de ſchaapen uwer weide? &c.* ARNAUD deedt hierop den CXXIX. PSALM nazingen: *zy hebben my dikwils benaauwd van myner jeugd af, &c.* Na dat men deeze Liederen, met de vereiſchte eerbied gezongen hadt, leide ARNAUD den Veldheers degen af, en den Leeraars mantel omhangen hebbende, klom hy op den predikſtoel, en deedt eene ſtigtelyke redenvoering over eenige verzen van het laatſte Lied.

XIII. Dag. Een dag van gevegt. — Na dat ARNAUD, naar gewoonte, het openbaar gebed gedaan hadt, maakte men zich gereed om af te daalen in de Valeye *Lucern*. Men ving, kort daarna, eenen van 's vyands benden, die verklaarde, dat hy afgezonden was om hen te beſpieden, en dat 's Hertogs troepen, niet verre van daar, wél verſchanſt lagen. Zy verdeelden zich hierop in drie hoopen, wonnen den ſnorkenden vyand eene hoogte af, en trokken voort, om hem en zyne verſchanzingen aan te taſten, gelyk zy hem ook, na een gevegt van een half uur, daar uit verjoegen, en alle zyne pakkaadje veroverden. Hier door wonnen zy den Berg *Julien*; doch de regen ſtuitte den voortgang.

XIV. Dag. Een dag van ruſt. —— De ſchoone morgenſtond noopte de dappere *Waldenzen* tot den togt; maar, het vlugten der vyanden verneemende, bleeven zy in het Dorp *Sibau* uitruſten.

XV. Dag. Een dag van voordeel. — Na eene ſchermutzeling met de vyanden, trokken zy in de Stad *Bobi*, welke van de Inwooners verlaaten was. Zy plonderden dezelve, waarna eene andere uitgezonden' bende eenige gevangenen terug bragt.

XVI. Dag. Een dag van Godsdienſt en orde. — De voortreffelyke MONTOUX, Amptgenoot van ARNAUD, liet, op deezen dag, de deur van een huis, op de toppen van twee rotzen leggen: daarop geklommen zynde, deedt hy van deezen nieuwen, zonder veel overleg of ſieraad gemaakten predikſtoel, eene Leerrede over LUC. XVI: 16. *De Wet en de Profeeten zyn tot op Joannes: van dien tyd af word het Koningryke Gods verkondigd, en een iegelyk doet geweld op het zelve.* Hierna hieldt men eene groote Vergadering, waarin men verſcheiden' wetten maakte, die, met eenen plegtigen eed, bezwooren werden: onder anderen, dat ieder den Leeraaren en Bevelhebberen zoude gehoorzaamen; — dat men zich nooit van elkanderen zoude afſcheiden; — dat men, buiten weeten van den Krygsraad, geenen vrede met den vyand zoude maaken; — dat men de misbruikers van Gods heiligen Naam ſtrenglyk zoude ſtraffen, &c.

XVII. Dag. Een dag van ſtryd. — Na dat het Gebed gedaan was, ging men *Villars* aantaſten. De vyanden verlieten de Stad, en weeken in het Kloos-

ter

ter, waaruit zy een vreezelyk vuur op hunne aanvallers maakten. ARNAUD, op liſt bedagt, liet eenige tonnen in de ſtraaten brengen, waar agter ſommigen zyner *Waldenzen* zich verborgen tegens de vliegende kogels; terwyl anderen in de huizen, naaſt by het Klooſter gelegen, inbraken, waaruit zy op den vyand vuur gaven. De gevangenen zeiden, dat de belegerden weinig leeftogts hadden: dit bewoog ARNAUD zyn volk te ſpaaren, en de Stedelingen uit te hongeren. Men onderſchepte veertien muilezels, met leeftogt gelaaden, den belegerden toegezonden. De vyanden, hierop eenen uitval doende, werden door de dappere *Waldenzen* afgeſlagen, en de vyandlyke Bevelhebber, de Baron DE CHOÜATE, liet 'er het leven.

XVIII. Dag. Een dag van gevaar. — De vyanden verlieten deezen dag het Klooſter. Veelen hunner ſneuvelden door de handen der najaagende *Waldenzen*. De benden van den Hertog namen thans zo zeer in getal toe, dat zy, vreezende van elkanderen te zullen afgeſneeden worden, in eene onvermydelyke wanorde, *Villars* verlieten. Zy werden, eenigzins, op dien aftogt verſtrooid. Tagtig mannen, wonderbaar bewaard, kwamen op het gebergte *Vendelin* gelukkiglyk aan. Men was grootlyks over ARNAUD bedugt, die men meende op deezen aftogt omgekoomen te zyn. Hy kwam, eindelyk, alleen van zes *Waldenzen* verzeld, na driemaal, onder weg, met hen geknield, en Gods bewaaring afgebeeden te hebben, tot hunne onuitſpreekelyke blydſchap, te *Vendelin*, behouden, aan;

maar zyn Amptgenoot MONTOUX werdt gevangen genoomen, en naar *Turin* gebragt, alwaar hy tot den vrede bleef.

XIX. Dag. Een dag van nieuwe onderneeming. — Op welken men ARNAUD eene verſterking zondt, om de bergen van *Angrogne* te gewinnen.

XX. Dag. Een dag van winſt. — ARNAUD zogt, deezen dag, eenige ontdekkingen te doen; by welke gelegenheid hy, alleen van zes *Waldenzen* verzeld, eenige gelaaden' muilezels tot buit maakte.

XXI. Dag. Een dag van dubbele verſterking. — Een vrouw, welke, na hunne verdryving uit de Valeyen, ten afval genoodzaakt was, bragt aan ARNAUD eenige ververſchingen, en bad hem, het leven van haaren man, een *Savoyaard*, te ſpaaren, dat haar beloofd werdt. Men verkreeg dien dag eenigen leeftogt, en gevangenen. ARNAUD ontving eene verſterking van tweehonderd mannen, die zints den agtienden dag van hem afgeſcheiden waren geweeſt. Hy deedt eene openbaare, en plegtige dankzegging aan God voor de behaalde voordeelen, en verſloeg daar op verſcheiden' kleine benden der vyanden.

XXII. Dag. Een dag van zorg. — Die voornaamlyk beſteed werdt om leeftogt te zoeken.

XXIII. en XXIV. Dag. Dagen van ſtigting. — ARNAUD deelde het heilig Avondmaal, voor de eerſte reis, in de Valeyen uit, bezorgde de gekwetſten, en behaalde eenigen buit.

XXV. Dag. Een dag van rust. — De vyanden brand-

brandden eenige Dorpen af: de regen verhinderde de *Waldenzen* hun dit betaald te zetten.

XXVI. Dag. Een dag van nieuwe onruſt. — Men ontving berigt, dat vier *Franſche* krygsbenden, tot hulp van den Hertog van *Savoye*, afkwamen, waar op men eenige verſpieders afzondt.

XXVII. Dag. Een dag van goede tyding. — Op welken de verſpieders terug kwamen, met berigt, dat 'er agt duizend *Franſchen* aan de brug van *Salabertran* waren aangekomen; doch op het gerugt, dat de *Spanjaarden Caſal* berend hadden, vertrokken waren.

XXVIII. Dag. Een dag van beſpieding. — Na het Gebedt zondt men eenigen uit, om ontdekkingen te doen.

XXIX. Dag. Een dag van ſchermutſeling. — Men raakte handgemeen met eene bende van vyfhonderd Vyanden. Een onweersbuy met regen deedt hen met verlies aftrekken.

XXX. Dag. Een dag van vrolykheid. — Zy lieten de Inwooners van de Valey *Pragelas* hunnen wynoogſt inzamelen, mits dat ze eene zekere ſomme gelds opbragten. Zy maakten eenigen wyn tot buit, en dronken te zaamen op de gezondheid van WILLEM *den III*, *Koning van Groot Brittanje*, de *Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden*, den *Keurvorſt van Brandenburg*, en den *Hertog van Schomberg*. Voorts verdreef men dien dag eenige vyandlyke benden, en men hing twee mannen op, die, als verſpieders, den Marquis van PARELLE gedient hadden.

XXXI. Dag. Een dag der voltooide overwinning. — Dus werden de *Waldenzen*, op deezen dag, geheel meester van de Valey *St. Martin*.

Hier mede zullen wy dit Dagverhaal sluiten, meenende, dat dit genoeg zy, om den Leezer een denkbeeld van deezen vermaarden togt, langs byna ontoegangbaare plaatzen, door een hand vol *Waldenzen*, kloekelyk ondernoomen, en gelukkiglyk uitgevoerd, te geeven.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

EEN TUSSCHENREDE, WAARIN VERSLAG GEDAAN WORDT, HOE HET MET DE AGTERGEBLEVENE WALDENZEN AFGELOOPEN ZY.

Wy hebben hier boven gezegd (*) dat ARNAUD met zyne agt of negen honderd *Waldenzen*, op den bestemden tyd en plaats, over het *Geneefsche* Meir niet overvoer, dan na dat hy te vergeefs gewagt hadt naar eenigen, die te laat kwamen; doch, om welker wille, hy zich, met het gros, in 't uiterste gevaar niet kon stellen, door te blyven wagten. Deezen dan op de verzamelplaats te laat komende, en ARNAUD vertrokken vindende, beslooten te volgen. Sommigen, die, voorheen zonder wapenen niet wilden mede trekken, en de anderen voor reukeloozen hielden, kreegen dit nu ook in den zin. Byzonder deedt 'er zich eenig gemeen

(*) Bladzyde 139.

meen volk op, dat, gewoon zich aan nieuwigheden te vergaapen, op de tydingen van ARNAUDS voorſpoed, zaamenrottede, en vaſtſtelde, (gelyk het ook, den elfden van Herfſtmaand des jaars 1689 uitvoerde) onder het geleide van BOURGEOIS, een braaf Bevelhebber, eerſt over het *Geneefſche* Meir te vaaren, en daarna het voetſpoor der anderen te volgen. Zy maakten te zaamen dertien benden *Franſche Vlugtelingen*, drie benden *Zwitzers*, en twee benden *Waldenzen* uit. Zo ras zy, over het Meir, in *Savoye*, gekomen waren, verſloegen zy wel eenigen weêrſtand biedende Landlieden; doch, by gebrek van goede Gidzen, vorderden zy weinig wegs: veelen gaven zich, ten zelfden tyde, aan rovery en plonderingen over: hierop wel haaſt gebrek aan leeftogt krygende, werden zy zodaanig oneensgezind, dat BOURGEOIS, zyne benden niet langer in goede orde kunnende houden, het Bevelhebberſchap nederleide, *Savoye* verliet, en naar *Zwitſerland* terug trok, waar die braave Man, uit ſtaatkundige redenen, naamelyk om den Hertog van *Savoye* te bevreedigen, by den kop gevat, en, als een plonderaar en aanhitzer der anderen beſchuldigd zynde, veroordeeld, en het hoofd afgeſlagen werdt; terwyl de overigen, die hem gevolgd waren, gelaſt werden, binnen drie dagen, uit het Canton *Bern* te vertrekken.

Zo kwalyk viel dit voorneemen uit. Geen waare zugt, om den Godsdienſt in *Piemonts* Valeyen te herſtellen, hadt de ongeregelde benden van BOURGEOIS, die zeker beter lot verdiend hadt, tot dee-

ze

ze onderneeming aangeſpoord; maar meeſt door gloriezugt en jaloersheid over ARNAUDS dappere daaden gedreeven, wilden zy, op hunne wyze, hem navolgen, en in den roem deelen, het geen dan ook zulke ongelukkige gevolgen ten naſleepe gehad heeft. Zo weinig beantwoorden dikwils de uitkomſten der zaaken aan de eerſte verwagtingen, die men daarvan opgevat hadt.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

VERDERE GEVOLGEN VAN DE INNEEMING DER VALEYEN DOOR DE WALDENZEN; EINDELYK, NA VEEL STRYDS, DOOR EENEN AANGENAAMEN VREDE MET DEN HERTOG VAN SAVOYE BEKROOND.

Tot de *Waldenzen* in *Piemont* nu wederkeerende, zo zien wy hen wel in het volle bezit der Valeye *St. Martin*, doch niet in ruſt; maar zich bereidende, om met het zelfde zwaert ook de anderen te overwinnen. Laat ons egter van de tagtig mannen, die, op den agttienden Dag, van het gros werden afgeſneeden, iets zeggen. Op eene rots by *l'Aiguille* greepen zy poſt, en oordeelden, dat zy thans des te grooteren moed moeſten houden, naar maate zy gering in getal waren. Zy ſtonden eerſt een zwaaren honger uit, en vloogen daarna, als verwoede menſchen, op roof en leeftogt uit, welken zy ook opdeeden, en daar door hunnen honger ſtilden. Hierna verkwikte hun ARNAUD naar den geeſt.

geeft, deelende onder hen het H. Avondmaal uit, het geen met grooter blydſchap gehouden werdt, nadien verſcheiden' hunner oude Geloofsgenooten, die in de laatſte vervolging afgevallen, en zints de uitdryving, in de Valeyen gebleeven waren, met berouw over hunne misdaad, tot den ſchoot der Kerke wederkeerden. Deeze tagtig mannen toonden zich thans zulken te zyn, die men, by groote heirlegers, gewoon is, een vliegend leger te noemen. Van den derden van Herfſtmaand tot den dertienden der Wynmaand, behaalden zy, dagelyks, overwinningen op hunne vyanden, die zich overal in kleene benden vertoonden, en het Land verwoeſtten, op dat zy nergens eenigen leeftogt zouden vinden: dan, ondanks derzelver poogingen, haalden zy onophoudelyk noch eenigen buit op. Den negentienden van Herfſtmaand, vereenigden zich de vyanden met een groot getal boeren, om deezen kleenen hoop ten zelfden tyde af te maaken. De tagtig mannen begreepen ligtlyk, dat hunne opgeworpen' verſchanzingen tegens deeze vereenigde kragten niet beſtand waren: reden waarom zy naar de rotzen van *l'Aiguille* terug weeken, en iemant naar de Valey van *St. Martin*, alwaar het gros der *Waldenzen* zich bevondt, afzonden, met berigt, dat men de verzogte hulp niet zou afzenden, dewyl de Berg *Julien* verlooren was. Zy beſlooten daarop, onder begunſtiging van eenen dikken miſt, de vlugt te neemen, het geen zy ook, zonder één' man te verliezen, gelukkiglyk volvoerden. Den volgenden dag hielden zy zich, wegens de

de naby zynde vyanden, verborgen: dan de duisterheid van den avond met blydschap ziende aankomen, ontsnapten zy de handen hunner vervolgeren op eene wonderbaare wyze, en kwamen, eindelyk, behouden, te *Fragmon* aan, alwaar zy adem schepten.

De Koning van *Frankryk*, en de Hertog van *Savoye* hadden nu niet alleen de wederkeering der *Waldenzen* in hunne Valeyen; maar ook hunne roemrugtige daaden, die zy aldaar bedreeven, met groote verwondering, doch met nog grooter misnoegen gehoord. *Frankryk* besloot daarop een Leger, ter hunner uitroeyinge, af te zenden. De Hertog van *Savoye*, zag zich, wegens zyne verbindtenis met dien Koning, genoodzaakt, een ander van twaalf duizend mannen te gebruiken; waar toe hy, waarschynlyk, niet ligtelyk zou beslooten hebben (gelyk het vervolg ons leeren zal) indien *Frankryk* hem daar toe niet geperst hadde. Deeze Legers, door strenge bevelen aangenoopt, zakten nu, zonder talmen, naar de Valeyen af.

De *Waldenzen*, dit hoorende, rekenden alles verlooren, indien God deezen dreigenden storm niet afkeerde. Zy, op hem vertrouwende, beslooten evenwel zich niet zonder slag of stoot over te geeven, veel min hun Vaderland, zo zuur met het zwaert gewonnen, op eenen sprong te verlaaten; maar, indien zy, volstrekt, sterven moesten, veel liever in, dan buiten het zelve, voor de zaake Gods om te komen.

ARNAUD trok dan, voor eerst, alle zyne benden, zints

zints den derden van Herfstmaand verstrooid, byeen, 't geen niet gemakkelyk geschiedde, om dat veelen door de vyanden moesten heen slaan, eer zy zich met hunne Broeders konden vereenigen. Twee duizend *Franschen* rukten hierop, den zestienden van Wynmaand, in de Valey van *St. Martin*, het geen zulke verslagenheid baarde, dat ARNAUD, eene scheuring onder de zynen vreezende, dewyl de een zich hier, en de ander zich daar bergen wilde, (het geen hunnen gewissen ondergang naar zich zou gesleept hebben) hun plegtig verklaarde: „ dat by menschen geene hulp besteld „ was; dat hy voor zich zelven geene uitkomst „ zag; en dat derhalven, alleen by God, raad ge„ zogt moest worden."

Deeze rondborstige taal van hunnen geliefden Leeraar en Veldheer, met veel ernst gesprooken, trof hen; hy zag het, en, zonder antwoord af te wagten, knielde hy neder, en, bad God allervuurigst om wysheid en sterkte, in deeze allerhachelykste omstandigheden. Van zyne knieën opstaande, hieldt hy eene redevoering, en bragt daarin hun onder het oog: „ Welke groote onderneeming „ zy, tot hier toe, door de hand Gods, hadden „ volvoerd; — welken gevaarlyken togt zy te bo„ ven waren gekomen; — hoe zy, met den de„ gen in de vuist, *Savoye* doorkruist, en hunne „ Valeyen thans ingenomen hadden; — dat Gode „ hiervan de eer toekwam, die hunne liefde ter „ oprigtinge van het uitgeroeide Evangelie in de „ Valeyen, hunnen moed, yver en eendragt ter

„ be-

„ bereikinge van dit gewigtig ſtuk, zo zigtbaar ge-
„ zegend en goedgekeurd hadt, dat de geheele
„ waereld over dit werk des Heeren verbaasd zou
„ ſtaan, wanneer dezelve hoorde, dat zy, binnen
„ zo korten tyd, ééne Valey reeds geheel ver-
„ meeſterd hadden; — dat, zo ooit, thans de een-
„ dragt te pas zou komen; — dat zich van elkan-
„ deren te ſcheiden, niet anders ware dan den ge-
„ wiſſen dood te gemoet te loopen; — voorts, dat
„ men niet wiſt, hoe God, die magtig was hen
„ uit de grootſte nooden te verloſſen, en dit zo
„ dikwils reeds getoond hadt, hen uit de handen
„ van twee magtige Legers zou kunnen redden;
„ — met één woord, dat 'er thans geene andere
„ party te kiezen was, dan naar *Balſille* (*) de wyk
„ te neemen". &c.

Wat invloed heeft niet een moedig Veldheer, die tevens een welſprekend Leeraar is, op de harten van Godvrugtige benden, gelyk deeze waren? Zy hadden niets tegens ARNAUDS redenen in te brengen; maar ſtemden die algemeen toe, belovende hem te zullen volgen, waar hy hen leiden zou. Met blydſchap zag ARNAUD den heldenmoed, en eendragt in zyne neerſlagtige benden herleeven, en hem bleef nu geene andere zwarigheid overig, dan deeze, (die indedaad groot genoeg was) hoe hy naamelyk zyne *Waldenzen* te *Balſille* brengen zou. Den alles overpeinzenden Veldheer viel ten dien ein-

(*) Een klein Dorpje in de Valeyen, zeer wel gelegen, om 'er met een hand vol Volks, talryke benden af te keeren,

einde gelukkig deeze krygslist in. Hy besloot, om den vyand te bedriegen, zyn volk, by dag, verschanzingen te doen opwerpen, en te veinzen zich aldaar, tot den laatsten man toe, te willen verdeedigen. Hy ondernam, en volvoerde dit werk ook; maar deedt het, den avond vallende, eensklaps staaken; porde zyn volk aan, om zich tot den togt gereed te maaken; en deedt, daarop, by nagt, eenen schoonen doch moeilyken en gevaarlyken aftogt, over zulke Gebergten, en hobbelige Rotzen, dat men menigmaal op handen en voeten daarover kruipen moest: zo dat, indien zy, by dag, den weg, dien zy overgeklauterd waren, gezien hadden, hunne hairen ten berge zouden gereezen zyn, gelyk zy, daarna, die overgetrokken' Rotzen beschouwende, met verbazing en yzing, hunnen gevaarlyken togt zich herinnerd hebben.

Behouden kwamen zy te *Balsille* aan, en beslooten zich niet meer, gelyk Veldhoenen, over de Bergen te laaten jaagen, Rotzen op- en af te klimmen, en zich gansch af te matten; maar den voordeeligsten post, hier, uit te kiezen, en zich daarin, zo sterk als hun mogelyk was, te verschanzen.

De onvermoeide ARNAUD predikte, hier, tweemaal op den dag des Heeren, en eens in de week: alle avonden en morgens bad hy met al zyn Volk, op de knieën, of op hunne aangezigten ter aarde, in het open Veld. Na het Gebed liet hy ze aan de verschanzingen arbeiden. Naauwlyks waren deezen in haast voltooid, of de *Fransche* krygsmagt tastte dezelven aan; maar werdt zo dapper afge-

ſlaagen, dat ze, tot den tweeden aanval geenen luſt hebbende, aftrok, onder bedreiging van hun, na den winter, tegen Paaſſchen, een tweede bezoek te zullen geeven.

Nu ſchepten de *Waldenzen*, hier, noch vier honderd Mannen ſterk, adem, en dankten der Goddelyke voorzorg, die hen zo zigtbaar bewaard hadt; want zints dat zy uitgehongerd te *Balſille* kwamen, en van kool en raapen, zonder zout of andere byvoegſels, moeſten leeven, hadt hun tot nu toe niets ontbrooken. Hier zynde, werden zy, kort daarna, door eenige *Franſche* Vlugtelingen, die onder hen dienſt namen, verſterkt. Ter eere van deezen moet men getuigen, dat zy met grooten lof gedient, en zo dapper gevogten hebben, als of ze voor hun eigen Vaderland ſtreeden. WILLEM de III, en de *Staaten Generaal* van *Nederland* dit ook erkennende, hebben verſcheiden' van de geenen, die uitgemunt hadden, daarna treffelyk beloond. De *Franſchen* deeze verſterking verneemende, begreepen, dat de *Waldenzen*, met den tyd, door den byſtand der Vlugtelingen, groote magt zouden krygen; waarom zy beſlooten, eene ontmenſchte wreedheid, als een proefmiddel, om anderen van dit overloopen af te ſchrikken, te werk te ſtellen. Op zekeren tyd dan, vingen zy eenen deezer Vlugtelingen, en ſchooten twee anderen, die, in de Valey *St. Martin* ziek liggende, op derzelver aankomſt in het hembd vlugten wilden, dood. Zy hieuwen derzelver hoofden af, en dwongen den levendigen, dezelven, om zynen hals gehangen zynde, tot

Pe-

Perouſe te draagen: daarna bragten zy hem in de Valey *Pragelas*, waar zy hem aan eene galg ophingen, en de twee afgehouwen hoofden op eenen ſtaak ſtelden, om van alle, uit *Frankryk* komende, Vlugtelingen gezien, en daar door afgeſchrikt te worden van over te loopen tot de *Waldenzen*. De ongelukkige deedt, op de ladder der galg, zulk eene treffelyke Geloofsbelydenis, en nadruklyk gebed, dat hy de traanen uit de oogen zyner vyanden perſte.

ARNAUD eindigde, met de zynen, dit vermaarde jaar van 1689, vreedzaam, in hunne verſchanzingen te *Balſille*. Zy zaten daar egter niet altoos ſtil; nu en dan zonden zy benden uit, die verſcheiden' kleine vyandlyke troepen verſloegen. Het gelukte hun, onder anderen, brieven van het uiterſte gewigt te onderſcheppen, waar door zy veele voorneemens der Vyanden ontdekten. Hier ontvingen zy ook de eerſte tyding, hoe het met hunne agtergelaten' Vrienden in *Zwitſerland* ware afgeloopen, het geen wy hier boven reeds verhaald hebben.

Zy waren noch in hunne verſchanzingen, in het begin van het jaar 1690, wanneer ARNAUD, van zynen Schoonbroeder, gevangen zittende te *Turin*, en eenige andere *Waldenzen*, van hunne aldaar mede opgeſlooten' Vrienden, brieven ontvingen, waar in zy vermaand werden, den vrede by den Hertog, en den Koning van *Frankryk* te zoeken. De Marquis DE PARELLE, Generaal van 's Konings Leger, hadt de edelmoedigheid van ze ongeopend

aan ARNAUD te zenden, (ongetwyfeld van den inhoud eenig berigt hebbende) en voegde 'er brieven van zyne eigen hand met eenige voorſlagen tot den Vrede by (*). ARNAUD antwoordde hem, onder anderen, op deeze wyze: „ Is het vreemd, dat „ wy, die getrouwe Onderdaanen van onzen Her„ tog zyn, en nu in de waereld omdoolen, tot „ onze wooningen zoeken weder te keeren? Men „ laat de vogelen in haare neſten geruſt uit- en „ invliegen; maar men betwiſt menſchen, geſchaa„ pen naar Gods beeld, in vrede te mogen woo„ nen. Ons oogmerk is niet, Menſchenbloed te „ vergieten, ten zy, wanneer men ons noodzaakt „ ons te verdeedigen. Wy beleedigen niemant, en „ leeven ſtil. Gelyk te vooren, alzo zoeken wy „ noch, als getrouwe Onderdaanen van den Her„ tog, te handelen, en zullen niet nalaaten onze „ Gebeden ter zyner behoudenis te verdubbe„ len ". &c.

ARNAUD, 't zy dat hy deeze voorſlagen van den vrede, in de Lentemaand gedaan, wantrouwde; 't zy dat zyne *Waldenzen*, onder den Koning van *Frankryk*, als eenen onwettigen Heer, niet wilden ſtaan, waar voor zy mogelyk vreesden; maar lie-

(*) Het is meer dan waarſchynlyk, dat 'er, ten deezen tyde, tuſſchen WILLEM den III, en den Hertog van *Savoye*, reeds eene geheime briefwiſſeling ſtand greep, welke daarna van eene groote omwenteling van zaaken gevolgd werdt. De Hertog van *Savoye* verliet *Frankryk*, en ging in eene verbindtenis met *Engeland* en *Holland* over. Zie *Lettres ſur les matieres du Tems, quatorzieme Lettre*, p. 220.

liever, volgens hunnen pligt, onder de gehoorzaamheid van den Hertog van *Savoye*, hunnen ouden Meester, zich begeeven (gelyk hy den Marquis DE PARELLE te kennen gaf) bleef in de wapenen. In Grasmaand vereenigden zich daarop de *Franſche* en *Piemonteſche* Legers, en toogen op, om hem, volgens de gedaane bedreiging, na den winter een nieuw bezoek te geeven. ARNAUD, wien de ondervinding, van dag tot dag, tot het Veldheers Ampt bekwaamer maakte, dit verneemende, begreep, aan de eene zyde, ligtelyk, dat de zynen het geweld van deeze krygsmagten niet konden tegenſtaan; maar, aan den anderen kant, zag hy ook, hebbende eene volkoomen kennis van alle plaatzen, dat hy nergens eenen poſt zou vinden, waar hy zich beter zou kunnen verdeedigen, dan waar hy zich nu bevondt. Van verſcheiden' kwaaden moeſt 'er één gekoozen worden, of de Valeyen op nieuw geheel te verlaaten, of van elkanderen te ſcheiden, en daarna, de een na den anderen, in 's vyands handen te vallen, of wel eindelyk, zo lang zy konden, zich te verdeedigen, en wanneer hunne kragten bezweeken, voor Vaderland en Godsdienſt eenen roemrugtigen dood te ſterven.

Myn Leezer, die nu genoeg de neigingen der *Waldenzen* heeft leeren kennen, ſtelt alreede vaſt, dat het laatſte van hun verkoozen werdt, gelyk ook indedaad gebeurde. ARNAUD beſloot met zyn Volk te *Balſille* te blyven; doch hunne eerſt gemaakte verſchanzingen waren te zwak, om den

zwaaren ſchok van een groot Leger uit te ſtaan: hy koos dan eene andere plaats uit, beter tot hunne verdediging dan de tegenwoordige geſchikt. Deeze, van agter, door eene allerhoogſte Rots, tegen alle aanvallen bevryd, hadt van vooren niet meer dan eenen toegang, waar men ze beſpringen kon. Hier beval hy dan zyn Volk verſchanzingen op te werpen; greep, ter hunner aanmoediging, zelf een byl in de hand, om paliſſaden te hakken; ſtelde die aan den ingang, en ſloot ze vervolgens met zwaare ſteenen en takken van boomen toe, makende dus zyne borſtweering zo moeilyk ter beklimming, als hem mogelyk was.

De Legers nu naby gekomen, en zich vaardig gemaakt hebbende tot den ſtryd, begonnen vyf honderd *Franſchen*, die de eer der overwinning wilden hebben, den aanval. Zy allen loſten, eerſt, hun ſchietgeweer; daar op toevliegende, om de boomen in alleryl weg te rukken, en ruim baan te maaken, liet ARNAUD, die zynen tyd waarnam, zo vreezelyk op hen losbranden (laadende de jonge Manſchap het geloſte geweer voor de geenen, die vooraan ſtonden, en het onophoudelyk afſchooten) dat de meeſte aanvallers ſneuvelden: hierna vielen zy op de *Franſchen*, in die wanorde gebragt, met zulk eene woede, uit, dat 'er niet meer dan tien of twaalf, na hunne wapenen weg geworpen te hebben, den dood ontkwaamen, om aan de anderen de tyding der nederlaag te brengen. Wie zou gelooven, hadt ARNAUD zelf het niet beveſtigd, dat in deezen aanval geen één van

zyn

zyn Volk gedood nog gewond werdt; zo hegt was zyne borſtweering gemaakt, zo nauwkeurig de tyd van ſchieten waargenoomen.

Dit bloedig onthaal, den *Franſchen* aangedaan, bragt zulken ſchrik te weeg in hun Leger, dat het denzelfden dag noch aftrok, en het *Piemonteſche*, het welk de dapperheid der *Waldenzen* van verre aanſchouwd hadt, volgde dit voorbeeld. Daags 'er na hiewen de *Waldenzen* de hoofden der geſneuvelden af, en ſtelden ze op hunne paliſſaden, om den vyanden te beduiden, dat ze hen ſchroomden nog ontzagen. Ten zelfden tyde trokken de vereenigde Legers, beſchaamd over deezen ongelukkig uitgevallen aanſlag, verder af. ARNAUD, die, den voorigen dag, zich, als een dapper en bekwaam krygsman, gedraagen hadt, betoonde zich heden, gelyk een regtſchaapen Leeraar betaamt. Hy dankte God, en predikte zo beweeglyk, dat zyne krygsbenden haare aandoening niet konden beteugelen. Onder zyne Leerrede biggelden de traanen over haare wangen. Na zyne ernſtige vermaaningen tot dankbaarheid aan den wonderdoenden God voor zulk eene heerlyke overwinning, ſpoorde hy ze aan, om ter goeder trouw met malkanderen te handelen, en den verkreegen buit gelykmaatig te verdeelen. Dit woord gehoorzaamden zy zo blymoedig en vaardig, dat hy naauwlyks zyne Leerrede geëindigd hadt, of elk bragt voor hem den verkreegen roof, dien hy naauwkeurig verdeelde, en eenig overſchot daarvan aan de armen liet uitdeelen. Voorts droeg hy zorg voor een gevan-

gen genoomen *Franſchen* Bevelhebber, met zulk eene edelmoedigheid, dat zyne vyanden hem daar over preezen.

Zo ydel liep dit voornemen der vyanden af, onder welken ſommigen waren, die reeds vaſt geſteld hadden, dat alle *Waldenzen*, binnen den tyd van zes uuren, om hals zouden gebragt zyn. Anderen hadden egter gevreesd, dat ze uit dien voordeeligen poſt zo gemakkelyk niet verdreeven, en vooraf veel bloeds aan beide zyden geſtort zou worden. De uitkomſt bedroog hen allen, gelyk gehoord is.

De vyandlyke Legers waren niet afgetrokken, om, geheel, van alle verdere onderneemingen af te zien; maar alleen, om betere maatregelen, ten verderve der *Waldenzen*, te beraamen. De ondervinding hadt den vyanden geleerd, dat hunne tegenparty, dus verſchanſt, onverwinnelyk, en alle ſoortgelyke aanvallen, kragteloos waren. Zy beſlooten derhalven zwaar geſchut te ontbieden. Dat ontvangen hebbende, trokken zy, op nieuw, den tienden van Bloeimaand, op; zynde deezen dag by de *Waldenzen* tot de uitdeeling van het H. Avondmaal beſtemd, het welk om deeze rede uitgeſteld moeſt worden. De genaderde Legers wierpen, met 'er haaſt, van verre eenige batteryen op, beplantten die met zwaar geſchut, en lieten daarop den *Waldenzen* aanzeggen, dat het nu noch tyd was zich over te geeven. Dan deezen, dit ronduit afſlaande, ſtonden de vyandlyke kogels eenige dagen uit; wanneer ARNAUD begon te zien, dat zy-

zyne verſchanzingen het beuken van grof geſchut niet lang zouden kunnen uitſtaan, bygevolg dat zy of zich overgeeven of vlugten moeſten. De grootſte zwarigheid was hier, indien men het laatſte verkoor, hoe te ontkomen!

Kapitein POULAT, een der medebevelhebberen, der wegen zeer wel kundig, hierover met ARNAUD ſpreekende, boodt aan, na dat hy alle vyandlyke poſten nauwkeurig beſpiedt hadt, hem, in het holſte van den nagt, over eene yſſelyke ſteilte den weg ter ontkominge te willen wyzen. Den voorſlag, niettegenſtaande het gevaar, algemeen aangenoomen zynde, maakte men zich, in den avond, terwyl de vyand met ſchieten voortging, reisvaardig. POULAT deedt hen dan, ter middernagt, de ſchoenen uittrekken, om op de rotzen geen geraas te maaken, en in ſtilte weg te geraaken. Hy was de eerſte, en zy allen volgden hem. De vond, hoe bezwaarlyk in de uitvoering over zulke rotzen, gelukte, en de vyanden ontdekten, niet dan laat op den dag, dat ze allen den dans ontſprongen waren. Hierop, onverhinderd, in derzelver verlaaten' verſchanzingen overklimmende, vonden ze niet dan een ledig neſt.

Terwyl nu de vyand, zo ſchandelyk ten toon geſteld, van ſpyt meende te berſten (*), kwamen onze

(*) De *Franſchen* hebben de *Savoyſche* benden verwecten, dat zy, willens en weetens, de *Waldenzen* hadden laaten ontvlugten, 't geen niet onwaarſchynlyk is. De Hertog van *Savoye* leende nu ſterk het oor aan de voorſlagen van *Engeland* en *Holland*, en wilde hierom de *Waldenzen*, tot het uiterſte niet vervolgen.

onze moedige waaghalzen te *Prajet* aan, alwaar ARNAUD God dankte voor de gelukkige verloffing. Het gebed gedaan hebbende, verfchool hy zich, om te beproeven, of fommigen der zynen eenigen leeftogt van de Inwooners zouden kunnen krygen. Dit niet gelukkende, trokken zy op, en namen het Dorp *Rûa*, ftormenderhand, in. VIGNAUX, de *Franfche* Bevelhebber, die daar het bevel gevoerd hadt, en gevangen werdt genoomen, gaf niet alleen aan ARNAUD zynen degen over; maar ook, ten zelfden tyde, dit aangenaam berigt, dat de Koning, zyn Meefter, den Hertoge van *Savoye* eenige daagen in beraad gegeeven hadt, of hy zyne belangen zou blyven aankleeven, dan of hy zich by *Engeland* en *Holland* voegen zou.

Geen aangenaamer tyding kon ARNAUD en den zynen in de ooren klinken. Zy hoopten, wenfchten, en baden, dat het laatfte gebeuren mogte, en rekenden dan het verlies van *Balfille*, ja alle hunne verliezen rykelyk vergoed.

De Leezer denkt mogelyk, waarom deeze tyding zo aangenaam voor de *Waldenzen* ware. Wy moeten hem, om dit te ontknoopen, een denkbeeld van Europa's toenmaalige geftaltheid, waarin de *Waldenzen* het grootfte belang hadden, noodwendig geeven. WILLEM de III, Koning van *Engeland*, hadt met de *Staaten Generaal*, en den *Keizer*, in 't jaar 1689, den Oorlog aan *Frankryk* verklaard. De *Keizer* met *Spanje* noodigde daarop den Hertog van *Savoye*, om de verbindtenis met *Frankryk* te breeken, en in hunne belangen over te gaan.

VIC-

VICTOR AMADEUS de II voorzag, aan de eene zyde, dat *Engeland* en *Holland* niet zouden nalaaten, de *Waldenzen* met alle magt te ondersteunen; en dat, aan de andere zyde, *Spanje* en de *Keizer*, indien hy in *Frankryks* belangen bleef, hem zouden aantasten, waarom hy, ten dien tyde, best dagt, de onzydigheid te kiezen. De Koning van *Frankryk*, die den *Savoyschen* Hertog thans niet langer als een Souverainen Vorst, maar als zynen Vasal aanmerkte, wilde van geene onzydigheid hooren; of hy moest hem het Kasteel van *Turin*, *Verceil*, en zyn Leger overgeeven.

Zulke harde en onaanneemelyke voorwaarden schreef *Frankryk* hem voor, in hoope, dat ze den Hertog zouden noodzaaken, in de oude verbindtenissen met hem te blyven. Dan, de Hertog, nog van zich zelven, nog van zyne Staaten als dan meester zynde, eischte tyd van beraad, en schreef intusschen aan de bovengemelde *Geallieerde* Vorsten, of zy, wanneer hy hunne zyde koos, hem tegens *Frankryk* zouden bystaan. Zy beloofden het, en *Spanje* verklaarde daarop aanstonds den Oorlog aan *Frankryk*.

De Hertog, zints lang getergd door de trotsheid, waar mede *Frankryk* hem behandeld hadt, nu hoorende, dat deszelfs Koning den *Waldenzen* thans aanboodt volle herstelling in hunne oude bezittingen, en vrye Godsdienstoeffening in hunne Valeyen, onder voorwaarde, van zich aan hem te verbinden, besloot *Frankryk* te vóórkomen; *Engelands* en *Hollands* bystand, aan de *Waldenzen* beloofd,

loofd, zich ten nutte te maaken; zyne Valeyen in de handen van *Frankryk* niet verlooren te laaten gaan, en daarom beſt, allerſchielykſt, vrede met de *Waldenzen* te maaken.

Wonderbaare beſtelling der Voorzienigheid Gods! De Koning, die de eerſte oorzaak hunner ellendige verdryving uit hun Vaderland was geweeſt, gaf thans de eerſte aanleiding tot hunne herſtelling. *Frankryk* hadt hen, vóór vier jaaren, verdorven; *Frankryk* was nu, in de hand Gods, het middel ter hunner volle herſtelling, en wél op eenen tyd, in welken hunne zaaken, in een allerwanhoopigſten ſtaat, geraakt waren. (*)

Wan-

(*) De Schryver van de *Lettres ſur les matieres du Tems, troiſieme Année*, p. 93. geeft *Frankryk* de geheele ſchuld van de uitdryving der *Waldenzen* uit hunne Valeyen, en wettigt hunne terugkeering (welke wy hier boven, door het gedrag van ons Vaderland ontrent *Spanje*, al goed gemaakt hebben) zeggende: „ de Waldenzen *vorderden niets dan te mogen terug keeren tot de bezitting hunner Goederen, welken zy, zints onheuchelyke tyden genooten hadden, en waarvan zy niet beroofd waren wegens oproer, of ongehoorzaamheid; maar eenvoudig door een gevolg der ongenade, waarin de Franſche Proteſtanten gevallen waren welke deedt bedugt zyn, dat de Valeyen van Piemont niet anders zoude dienen, dan om hen naderhand te doen wederkeeren tot hunne bezittingen.*" — En, na dat hy den Hertog van *Savoye*, als die de eerſte oorzaak der vervolgingen nooit geweeſt is, in zo verre vrygeſprooken heeft, gaat hy voort, in den lof der *Waldenzen* dus uit te weiden." *Dit Volk was onderdanig en gehoorzaam; zich kwytende van zynen pligt ontrent de Regering; dienſt gedaan hebbende, en bewyzen van trouwe gegeeven in verſcheiden' gelegenheden, aan zynen Vorſt, van wien zy blyken van erkentenis, en volkomen voldoening ontvangen hadden, zelfs noch in het jaar* 1681. *Zints is 'er niets gebeurd, nog door*

Wanneer dan ARNAUD met de zynen, op den agttienden van Bloeimaand, na het Dorp *Rúa* ingenoomen te hebben, de Bergen van *Angrogne* beklom, om op buit uit te gaan, ſtondt hy niet weinig verbaasd, dat twee Afgezondenen van den Baron PALLAVICINI, uit naam des Hertogs van *Savoye*, hem den vrede, en allen noodigen leeftogt, waar aan zy gebrek leeden, kwamen aanbieden. Niet veel verder voortgetoogen zynde, liet de Ridder van VERCELLIS hun weeten, dat hy gaarne een mondgeſprek met hunne Bevelhebberen houden zou. Een van ARNAUDS benden ſchoot, hier, eene Patrys, en boodt ze hem aan; maar hy, die hebbende doen braaden, gaf ze aan vier hongerige gevangenen, zeggende: wy eeten heden Patryzen zonder brood; de tyd zal komen, dat wy brood zonder Patryzen zullen eeten. Eindelyk werdt hun, op bevel des Hertogs, allerlei voorraad gezonden, welken zy ontvingen met onuitſpreekelyke vreugde, als eerſte bewyzen van den vollen vrede. Ook liet de Baron PALLAVICINI, aanſtonds, aan 's Hertogs benden, en byzonder aan den Gouverneur van *Mirebouc* weeten, dat de vrede met de *Waldenzen* getroffen was, en hy dezelven, vry en vrank, moeſt laaten gaan,

door eenig wanbedryf, nog by toeval, het geen aanleiding kon geeven om hen te beroeven, 't zy van de weldaaden, 't zy van hunne Voorregten en Bezittingen. Men kon niets tot hun bezwaar aanvoeren, dan hun hardnekkig vaſthouden aan het Geloof hunner Ouderen, het geen meermaals gelegenheid gegeeven heeft tot opſchuddingen, op de klagten van den Raad ter voortplanting des Geloofs."

gaan, waar zy wilden. Hy noodigde daarenboven de *Franſche* Vlugtelingen, eene veilige ſchuilplaats in de Valeyen te komen zoeken, en herriep alle oude Inwooners, die als ballingen in andere Landen, omzworven, gelyk my uit dit volgende Plakaat gebleeken is."

De Hertog van *Savoye*, &c.

Uit kragt van dit bevelſchrift, getekend door onze hand, belaſten wy aan onze Gerigts- of Oorlogs-Officieren, als mede aan alle Raaden, zo in de Steden als Dorpen onzer Staaten, en voorts aan allen, welken het mogte aangaan, dat ze vryen doortogt zullen leenen aan de *Waldenzen*, onze Onderdaanen, welken in de Valey *Lucern* zullen wederkeeren. Gelyk ook aan alle Vlugtelingen, van den voorgewenden Hervormden Godsdienſt, die hen mogten verzellen, of volgen in onze Staaten, 't zy afzonderlyk, 't zy by troepen, en zulks met alle hunne wapenen en pakkaadje, zonder hun eenige moeilykheden aantedoen. In tegendeel willen wy, dat men hun allerlei voorraad voor een maatigen prys bezorge, en allen byſtand en gunſte bewyze, op ſtraffe van ons hoogſte ongenoegen. Want aldus is onze wil. Gegeeven te *Turin*, den 4. van Wiedemaand, 1690."

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

DE WALDENZEN MET HUNNEN HERTOG ZICH VEREENIGD HEBBENDE, WENDEN HUNNE WAPENEN TEGENS FRANKRYK, ZES JAAREN LANG, DAT IS, VAN 1690 TOT 1697.

ARNAUD, nu als een Onderdaan des Hertogs, en Veldheer der *Waldenzen* aangemerkt, kreeg, van zynent wege, berigt, dat de Oorlog tegens *Frankryk* verklaard was, en tevens werdt hy belast, *Villars* en *Bobi*, door 's Hertogs Leger verlaaten, met zyne benden te bezetten; van den leeftogt, in de Voorraadhuizen aldaar opgelegd, gebruik te maaken; en voortaan de wapenen tegens de *Franschen* te voeren. Hy trok daarop heenen. Kort na zyne aankomst, werdt hy verrast door eenigen zyner Vrienden, waar onder de twee Kapiteins, PALENE en MONDON, die met anderen, uit hunne gevangenis te *Turin*, op bevel des Hertogs, ontslaagen, en op vrye voeten gestelt waren. De loslating van alle gevangenen, en de aankomst van deezen, verwekte eene algemeene vreugde onder de *Waldenzen*. Zy hoorden, uit den mond deezer Heeren, de verpligtende redenen des Hertogs, die gezegd hadde: „ Ik wil u het prediken van „ het Evangelie nergens, zelfs niet te *Turin*, be„ letten" &c.

De Baron PALLAVICINI, bevel voerende over 's Hertogs benden, voorneemens zynde, de *Fran-*

schen,

schen, na den verklaarden Oorlog, in de Valei *Queiras* terug geweeken, op te zoeken, beval de *Waldenzen*, aan de eene zyde op hen los te gaan, terwyl hy ze aan den anderen kant zou aantaſten. Dankbaar voor den ontvangen vrede, en hunne onbezweeken getrouwheid aan hunnen edelmoedigen Hertog willende bewyzen, zo zonden zy drie honderd mannen tot die onderneeming uit. Na dat het gebed door ARNAUD gedaan was, deedt men den aanval op een *Franſch* Dorp, dat men innam, verbrandde en plonderde: met veel roofs belaaden, keerde men te *Bobi* terug, waar men den buit verdeelde, en eenige geroofde goederen den Hertog tot een geſchenk toezondt. De Ridder van VERCELLIS, begeerig de dappere *Waldenzen* te zien, kwam hier by ARNAUD: zy gingen daarna den Baron PALLAVICINI ſpreeken, om eenige beraamingen ontrent de algemeene zaaken te maaken.

Verſcheiden' perſoonen van het Kerſpel *de la Tour*, die, in de voorige vervolging, door het geweld der verzoeking, bezwykende, den zuiveren Godsdienſt verlaaten hadden, keerden thans terug; met ſchaamte en berouw belaaden, om in den ſchoot der Kerke, wederom, aangenoomen te mogen worden. Het getal der *Waldenzen* nam door deeze en andere losgelaaten gevangenen, waar onder MONTOUX en CHYON, ARNAUDS Amptgenooten, waren, van dag tot dag, toe.

Een van ARNAUDS Kapiteins, op buit uitgezonden, trof het geluk van een Franſchen *Courier*, met een valies brieven van het uiterſte gewigt, naar

naar het *Franſche* Leger afgevaardigd, op te ligten, en hem behouden by ARNAUD te *Bobi* op te brengen. Deeze bragt hem by den Baron PALAVICINI, die vervolgens ARNAUD met denzelven aan den Hertog verzondt.

In zyn afweezen, genooten de *Waldenzen* eenige ruſt te *Bobi*, en ontvingen den noodigen leeftogt; maar, met grooter genoegen, hoorden zy van hem, t'huis gekeerd zynde, de vredesgezinde gevoelens van den Hertog, en zyne Chriſtelyke aanſpraak, tot de losgelaaten' *Waldenzen* gevoerd; onder anderen hadt hy gezegd: „ Gy hebt niets te „ doen dan uwen God en Vorſt te dienen. Dient „ God, en uwen Vorſt getrouw. Wy waren tot „ hier toe Vyanden; maar wy zullen voortaan goe„ de Vrienden zyn. Anderen waren oorzaak van „ uwe ongelukken; maar, indien gy uw leven in „ mynen dienſt opoſſert, gelyk gy verpligt zyt; „ dan zal ik ook het myne voor het uwe ſtellen, „ en zo lang ik een ſtuk broods heb, zult gy 'er „ een deel van hebben &c. ".

Nog ernſtiger ſprak de Hertog, over deeze zaak, met anderen, en het is onnoodig te zeggen, hoe veele redenen hy daar toe hadt. Alleen moeten wy hier wederom aanmerken, hoe waaragtig het zy, dat God *het harte der Koningen*, en der Vorſten *in zyne hand heeft*, en het zelve zoo gemakkelyk *neigt als waterbeeken, werwaarts hy wil*; maar ook hoe veel invloeds het buigen van één hart heeft ter uitwerking van het geluk, of ongeluk van eene geheele Natie.

Nu ſchreef ARNAUD aan zynen ouden Vriend, en Begunſtiger, den Heere TORMAN, Gouverneur te *Aigle* in *Zwitſerland*, boven vermeld, die van deszelfs groote overwinningen gehoord hebbende, en dezelven naauwlyks kunnende gelooven, hem eenen boode gezonden hadt, om de egtheid der zaaken te weeten: nu ſchreef, zeg ik, ARNAUD deezen Man eenen brief van deezen inhoud: „ ik zie, dat „ gy uwe edelmoedige en Chriſtelyke gevoelens „ omtrent ons noch behoudt, en nieuwsgierig zyt „ onzen toeſtand te weeten. Wy bevinden ons in „ eene volmaakte goede verſtandhouding, en vriend„ ſchap met den Hertog. Ik heb eenige *Franſche* „ brieven, die wy, negen mylen ver, in *Dauphi*„ *né* hebben opgeligt, by hem in het Leger ge„ bragt. Hy laat ons in volle vryheid, en hoopt, „ dat zyn Land wederom bevolkt zal worden. Wy „ hoopen, dat veelen zich by ons zullen voegen, „ ſchoon wy tot hier toe weinigen zien. Ik ben „ van den Hertog gezonden, om de troepen, die „ uit het *Milaneeſche* komen, te begeleiden: de „ onzen zyn te *Bobi*. Ik weet, dat gy, ziende zo „ groote wonderen, die God, zints tien maanden, „ ter onzer behoudenis gedaan heeft, al wat tot „ wederopbouwing onzer verwoeſte Kerken ver„ ſtrekken kan, zult toebrengen. Niemant dan God „ weet, en zal immermeer zo goed als Hy weeten de „ gevaaren en moeiten, die wy geleeden en uitge„ ſtaan hebben; als mede de verſchrikkelyke ge„ vegten, die wy geleverd hebben, zonder dat de „ vyand ooit zyn oogmerk heeft kunnen bereiken:

„ in

„ in tegendeel, wanneer hy dagt, dat het met ons
„ gedaan ware, heeft de Heer der heirſchaaren
„ ons altyd de overwinning gegeeven. Wy heb-
„ ben, in alle deeze gevegten, geen dertig man-
„ nen verlooren, hoewel 's vyands verlies wel op
„ tien duizend beloopt (*). Laaten alle *Franſche*
„ Vlugtelingen, die, uit hoofde van den Godsdienſt,
„ hun Vaderland verlaaten hebben, en anderen,
„ die wenſchen, dat *het Koningryk van Gods Zoon*
„ *koome*, zich by ons voegen; zy zullen nergens
„ gebrek aan lyden: de tyd is gekomen om *Sion*
„ *te herbouwen*. Ik heb, by anderen, voor een
„ onvoorzigtigen en reukeloozen te boek geſtaan;
„ doch de uitkomſt leert, dat God alle *onze zaa-*
„ *ken heeft uitgevoerd*, en de arme ARNAUD is
„ met de andere Bevelhebberen bemind van de gee-
„ nen, die hem te vooren verſcheurd zouden heb-
„ ben. *Dit is het werk Gods*, wien alleen daarvan
de

(*) Dit groot verlies der vyanden, en het klein der *Walden-zen* ſchynt byna ongeloofly. De kortheid van ons verhaal heeft niet toegelaaten, van alle ſchermutzelingen en gevegten, waar in de *Waldenzen* overwinnaars waren, gewag te maken. Zy waren gewoon te vlugten, wanneer zy geen kans tot de overwinning zagen, en te ſtryden, wanneer zy 't voordeel der plaatze hadden. Een groot leger in de rotzen wordt zeer ligtelyk door eene kleine bende verſlaagen; dit wiſten zy, en bedienden 'er zich altoos met voordeel van. Zy ſpaarden daar door hun volk, en maakten veele vyanden af. Men heeft ook geene reden om te denken, dat ARNAUD, ſchryvende aan zulk een aanzienlyken Man als TORNAN, de waarheid zou hebben durven te kort doen; ik zwyge nu, dat hy een Leeraar was, van wien men dit niet verwagten mag.

„ de eer toekomt. Ik bidde voor uwe behoudenis, „ en die van uw Geſlagt, omhelzende van harten „ allen, die u in den Heere beminnen &c. Turin „ den vyfden van Hooimaand des jaars 1690."

Den tienden van Oogſtmaand van dit jaar 1690, viel 'er een gevegt voor, by *Lucern*, tuſſchen den *Franſchen* Marquis DE FEUQUIERES, en de *Waldenzen*, aangevoerd door den Heer DE LOCHE; waar in de laatſten, met een zeer gering verlies, de overhand behielden, ſneuvelende by deeze gelegenheid byna veertien honderd vyanden.

Daarna keerde ARNAUD te *Bobi* terug. De Hertog kwam, op een tyd, in deszelfs Leger om de *Waldenzen* te zien, en de wyze te beraamen, hoe men, met vereenigde kragten, op de *Franſchen* los zou gaan. Het behaagde hem, op eene zeer gemeenzaame wyze, met ARNAUD te ſpreeken, en jokkende te zeggen: *nu bèn ik uw gevangen:* waarop ARNAUD antwoordde: *dat al hunnen roof, en het geen ze verder vogten hebben, hem toebehoorde.* De Hertog, met dit en andere bewyzen van ARNAUDS liefde, en trouw zeer ingenomen, vereerde hem zyn eigen kleed, degen, horologie en ſjerp (*), en prees hooglyk zynen yver. Dit was eene treffelyke vergoeding, zo voor den bitteren hoon, dien men deezen waardigen Man hadt aan-

(*) De *ſjerp* berust noch onder de handen van ARNAUDS Kleinzoon, den Eerw. Heere ARNAUD, Leeraar in de *Walſche* Gemeente te Kampen, en het *horologie* by anderen van zyn waardig Geſlagt.

aangedaan by zyne uitdryving, als voor de ellende, die hy geleeden hadt, om 't Evangelie van den grooten Verlosser in de Valeyen wederom op te rigten, waarin hy door het Godlyk Albestier zo wonderlyk geslaagd was.

Verbaazende omkeering van zaaken! — Deeze ARNAUD, op wien de Roomsche *Zwitsers*, ten tyde zyner omzwervinge in de *Protestantsche Cantons*, zo dikwils geloerd hadden, om hem in handen te krygen, als dan naar *Constants* te brengen, en met hem te handelen, gelyk men aldaar met JOHANNES HUS, en HIERONYMUS VAN PRAAG, in het jaar 1415, aan den brandstapel gedaan hadt: deeze ARNAUD, zeg ik, zag zich nu uit de handen zyner haateren verlost, en by zynen Vorst in blaakende gunst. Hy, die niet meer dan tien pistoolen ryk was, toen hy den grooten togt, uit *Zwitserland* door *Savoye*, ondernam, en een halve *louis* hadt overgehouden, toen hy in de Valeyen aankwam, ontving nu Vorstelyke geschenken. Hy, die voor vier jaaren het Euangelielicht hier zag uitgaan, zag, en holp het nu op nieuw ontsteeken, verkrygende alle oude voorregten en vryheden voor de *Waldenzen* wederom.

Koning WILLEM de III, en de *Staaten Generaal* gehoord hebbende, dat hy metzyne *Waldenzen*, met den degen in de vuist, door *Savoye* in *Piemont* was ingedrongen, hadden hen allen voor verlooren gehouden; maar hunne dappere daaden verneemende, zonden zy hem meer onderstands toe, en lieten, ten deezen tyde, eenige *Fransche* Vlug-

telingen uit *Zwitſerland* en *Brandenburg*, ter zyner hulpe, afzakken. Koning WILLEM verhief hem, daarna, zelfs tot *Colonel* over de benden, die hy betaalde, en zondt hem daar van de Acte toe. (*)

De *Waldenzen*, in hunne oude bezittingen thans herſteld, dienden, dit jaar, hunnen Hertog met alle dapperheid en trouw; ja indien zy, nevens Koning WILLEM den III, en de *Hollanders* hem niet kragtdaadig tegens *Frankryk* hadden bygeſtaan, hy zou, eensklaps, ten prooi der *Franſchen* geworden zyn: naardien de *Keizer* en *Spanje* in gebreke bleeven hem de beloofde hulp te zenden. De *Keizer* zondt hem egter, in het volgende jaar 1691, den Generaal CARAFFA met een leger; doch deeze, veele goede voorſtellingen dwarsboomende, voerde weinig uit. *Montmélian* ging door zyne ſchuld verlooren. Koning WILLEM de III zondt daarop den jongen Hertog VAN SCHOMBERG, om bevel te voeren over de troepen, welken hy betaalde. De *Waldenzen*, hoewel zy niet geruſt in hunne Valeyen konden woonen, dewyl ze den Hertog in het veld moeſten dienen, ontvingen egter, in deeze omſtandigheden, veel goeds door WILLEMS magt en edelmoedigheid.

SCHOMBERG, die zich op de *Waldenzen* verlaaten kon, en verzekerd was, dat veele *Gereformeerden* uit *Dauphiné* zich by hem zouden voegen (†), on-

(*) In de VII. Bylaag zullen wy daarvan verſlag geeven.

(†) Hy behoorde tot de weinigen, dien men, in den jaare 1685, na

ondernam *Montmélian*, door de *Franſchen* belegerd, te ontzetten: maar CARAFFA, en 't *Turinſche* Hof ſcheenen meer bevreesd (*) voor de zogenaamde Kettery, dan voor de magt van *Frankryk;* zy verkoozen liever die gewigtige plaats in derzelver handen te laaten vallen, dan ze door hem te laaten ontzetten. Mogelyk dat de Raad ter Geloofsvoortplanting hier onder ſtookte.

In het jaar 1692, trokken de *Waldenzen*, die nu éénen winter, geruſt, in hunne Valeyen doorgebragt, en vrye Godsdienſtoefſening genooten hadden, by de opening van den Veldtogt, met den Hertog ten oorloge. Hy leide zyn Leger in *Dauphiné*, en kon zich niet beklaagen, dat de *Waldenzen* hunne oude dapperheid lieten vaaren. Hadt hy de zaaken, met het zelfde vuur, waarmede hy begonnen hadt, voortgezet, zou hy de *Franſchen*, aan dien kant, in grooter wanorde gebragt hebben. Hy ſloeg zich voor *Ambrun* neer, welke Stad, indien 'er geen groote zwakheid, of veel verradery by zyne raadgeeveren gehuisveſt hadt, ten eerſten door hem zou zyn bemagtigd geworden; doch nu koſtte hem de beleegering eenige weken. Toen de kinderpokjes hem daarna aantaſtten, en zyn leeven in gevaar bragten, moeſt hy aftrekken. De *Wal-*

na de verbreking van het *Edict van Nantes*, de gunſte van te mogen vertrekken uit Frankryk toeſtondt, waar zyn Geſlagt hoog gezien was, vooral onder de Hervormden, uit welken hoofde hy uit *Dauphiné* hulp te gemoet kon zien.

(*) G. BURNET *Geſchiedenis van Engeland*. 2. *Deel*, *p*. 79.

Waldenzen baden God om deszelfs verlenging, en zy werden verhoord.

In het jaar 1693, werdt de veldtogt laat geopend. Niet voor Hooimaand, trok de Hertog met zyn Leger, waarin de *Waldenzen* wederom geteld werden, tegens de *Franſchen* op, en dwong hunnen Generaal CATINAT te wyken. Toen belegerde hy *Bridget*, een Fort boven *Pignerol*, en werdt 'er, na twaalf dagen belegs, meester van. Niet wel van geſchut voorzien zynde, moest hy van het bevel van *Pignerol* afzien. Op het laatſte van dien veldtogt, trok CATINAT, zyn Leger verſterkt hebbende, den Hertog van *Savoye* tegen. Te *Orbaſſon* raakten zy handgemeen. De *Waldenzen* vogten, onder het oog des Hertogs, met allen heldenmoed. Den *Franſchen* viel de eer van het gevegt, maar tevens het grootſte verlies te beurt: want de Hertog won dien dag meer in agting, dan hy door het verlies van zyne benden leedt. (*)

Hy nam, in 't jaar 1694, de gewigtige diensten, hem door ARNAUD en de *Waldenzen*, in de voorige veldtogten beweezen, in rype overweeging, en beſloot, den drieëntwintigſten van Bloeimaand, op verzoek van Koning WILLEM den III, en de *Staaten Generaal*, hen plegtig in alle oude voorregten, door een nieuw Edikt, voor altoos te herſtellen; gelyk men ook indedaad verpligt

(*) In dit gevegt ſneuvelde de jonge Hertog KAREL VAN SCHOMBERG, door Koning WILLEM, tot byſtand van den Hertog van *Savoye* uit *Engeland* gezonden. *Reizen van* J. G. KEYSZLER I. St. bl. 161.

pligt is den Hertogen van *Savoye* de eer te geeven, dat zy dit Edikt ten allen tyde beveſtigd, en nagekomen hebben: waarom men ook daaraan moet toeſchryven, dat hunne dertien Kerken, door het zelve, tot op deezen dag, zyn ſtaande gebleeven. Door deeze Koninglyke edelmoedigheid getroffen, trokken zy, in vreugde, met hem te veld. Dit jaar zou, door het gemelde Edikt, een der gelukkigſte jaaren voor de *Waldenzen* geweeſt zyn, indien de onvergelykelyke MARIA, Gemaalin van WILLEM den III, en Koningin van *Engeland*, den agtëntwintigſten van Wintermaand, tot onuitſprekelyke ſmerte, zo van geheel *Engeland* en *Nederland*, als van de *Waldenzen*, niet door den dood, uit de waereld weggerukt ware geworden. Deeze Vorſtin, welke eene uitneemende zorg droeg, om den *Proteſtantſchen* Godsdienſt in de uitlandſche Kerken ſtaande te houden, hadt, ik meen, in het jaar 1690, een fonds geſtigt, waar uit, jaarlyks, vier honderd ponden ſterlings, ter onderhouding van Predikanten en Schoolmeeſteren der *Waldenzen*, betaald konden worden. Koning WILLEM, die bekennen moeſt, dat hy, geduurende den geheelen tyd van zynen Echt, geen enkel gebrek in haar ontdekt hadt, liet alle Kerkelyke zaaken door haare handen gaan, om dat hy ze niet gaarne aan zyne Staatsdienaaren toevertrouwde, en in al haar doen een vol genoegen ſchepte. Hy zag dan met blydſchap, terwyl hy, door GALLWAY, de herſtelling van de Vryheden der *Waldenzen*, by den *Savoyſchen* Hertog, uitwerkte, dat zyne Koningin

haare mildadigheid zo wyzelyk ter regte plaatze beſteedde (*). Geen wonder dan, dat de dood van deeze doorlugtige Vorſtin den *Waldenzen* ter harte ging. Schuldige dankbaarheid verpligtte hen dit verlies, voor hun indedaad zeer zwaar, met de opregſte traanen te beweenen.

In het jaar 1695 verzelden zy hem op nieuw, om de belegering van *Caſal* (†) te onderneemen. De Hertog van MANTUA hadt, in 't jaar 1681, deeze Stad aan *Frankryk* afgeſtaan, en zedert was ze aan die kroon gehegt gebleeven. WILLEM de III, noch een Bondgenoot des Hertogs zynde, wetende, dat *Caſal*, door de *Franſchen*, tot eene der ſterkſte veſtingen van *Europa* gemaakt, en de Hertog niet wél tot zulk eene groote onderneeming voorzien was, gaf niet gemakkelyk zyn ſtem tot de belegering. De Hertog ondernam ze egter, na eene

(*) De vermaarde G. BURNET, Biſſchop van *Salisbury*, die eerſt in den *Haag*, en daarna te *London* veel met deeze onvergelykelyke Vorſtin verkeerde, en van naby kende, geeft haar deezen lof: „ dat zy het Engelſche Hof hervormde; de Dames, uit „ die ledigheid, die niet alleen den tyd verſpilde, maar ook aan „ menige verzoeking blootſtelde, uittrok; en menig uur op een „ dag met haare Staatjuffrouwen aan eenig handwerk arbeidde, „ onderwyl dat één van allen haar wat voorlas". — Die haaren uitmuntenden Brief, ter verdeediging van den Hervormden Godsdienſt, aan haaren Vader, Koning JAKOBUS den II, geſchreeven, (by BURNET, *Geſchiedenis van Engeland*, I. Deel p. 775. &c. te vinden) naleeft, zal zich niet verwonderen, dat zy het welzyn der Kerken der Valeyen zo zeer ter harte nam.

(†) *Caſale S. Evazii* geheeten, gelegen in het Hertogdom *Montferrat*.

eene lange influiting. De *Engelfchen* verfcheenen daarop met hunne vloot voor *Toulon*, waar door de *Franfchen*, hunne troepen, tot beveiliging hunner kuft, t'huis moetende houden, verhinderd werden *Cafal* by te fpringen, en de Stad eindelyk gewonnen werdt.

Het volgende jaar 1696 baarde den *Waldenzen* veel ongenoegen. De *Paus*, en de *Venetiaanen*, waren voorneemens de *Duitfchers* uit *Italië* te doen verhuizen; den Hertog van *Savoye* uit den oorlog te verloffen, en hem niet langer van *Engeland* en *Holland*, wiens Koning en *Staaten* zy Ketters noemden, te doen afhangen. Deeze geheime onderhandeling werdt door GALLWAY, Koning WILLEMS Generaal en Afgezant by den Hertog, ontdekt. De *Waldenzen* vreesden voor derzelver gevolg, en dagten niet ten onregte, dat deeze onderhandeling, haar volle beflag krygende, GALLWAY, aan wien zy zeer verpligt waren, naar huis zou doen keeren.

GALLWAY, om iets tot zynen lof, ter deezer plaatze, te zeggen, was de zoon van ROUVIGNY, die met GINKEL (*) voor Koning WILLEM, in het jaar 1691, zulke roemrugtige daaden in *Ierland* hadt uitgevoerd, en daarom tot Graaf van GALLWAY verheeven werdt. BURNET pryst GALLWAY, als eenen der grootfte Mannen zyner Eeuwe, en zegt,

(*) Deeze was met Koning WILLEM uit *Holland* naar *Engeland* overgeftooken, en werdt, wegens zyne treffelyke daaden, tot Graaf van *Athlone* verheeven. Zyn aanzienlyk Geflagt is in *Nederland* noch bekend.

zegt, dat hy in eerlykheid, dapperheid, vroomheid en ijver voor den Godsdienſt, uitgeblonken heeft. Hy gaf hiervan, ten voordeele der *Waldenzen*, eene uitmuntende proef. Niemant dan hy hadt op bevel van WILLEM den III, en der *Staaten Generaal* meer zorgs gedraagen, dat het uitvoerig Plakaat van den drieëntwintigſten van Bloeimaand des jaars 1694, het goen de *Waldenzen* in alle voorige vryheden herſtelde, in de kragtigſte bewoordingen, en volgens alle plegtigheden der wetten werdt opgeſteld, om het zo kragtig te maaken, als wetten en beloften zyn kunnen, op dat de ruſt der *Waldenzen* altoosduurende mogte weezen. Zy beminden hem, om deezer weldaaden wille, by uitneemendheid, als eenen Man, aan wien zy de grootſte verpligtingen hadden, en wiens vertrek, dat kort daarna voorviel, niet ten hunnen voordeele kon uitvallen.

Laaten we, eindelyk, de verdere lotgevallen van dit jaar naſpooren. De *Franſchen* den Oorlog, die hun zo zwaar viel, wars zynde, booden den Hertog aan, wederom te geeven, dat zy hem ontnoomen hadden; eenige millioenen kroonen daarenbooven te betaalen; en om den knoop toetehaalen, den Hertog van *Burgundie* met zyne Dogter te laaten trouwen. Deeze voorſlag bekoorde den Hertog zo zeer, dat hy zyne oude Bondgenooten liet vaaren, en met *Frankryk* den vrede ſloot. Zyne Dogter, maar tien jaaren bereikt hebbende, ging naar *Frankryk*, en, ſchoon zy geenen ouderdom bezat, om toeſtemming aan het geſlooten Huwelyk te geeven,

werdt

werdt ze egter, als Hertogin van *Burgundie*, aldaar ontvangen. GALLWAY vertrok hierop, met misnoegen, van het *Savoyſche* Hof naar *Engeland* terug, en de Valeyen begonnen de gevolgen deezer nieuwe ſtaatkunde grootelyks te vreezen. Zy leeden dit jaar noch eene zwaare ramp. De Hertog verkogt een deel van de Valey *Perouſe*, waarin twee hunner Kerken waren, aan den Graave van PICON, waar door die twee Gemeenten, onder eene nieuwe gehoorzaamheid gebragt, verlooren gingen.

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

ALLE FRANSCHE VLUGTELINGEN, WAARONDER DE HEER ARNAUD, DOOR FRANKRYKS OPSTOOKEN, GEDWONGEN, DE VALEYEN TE VERLAATEN, EN NAAR DUITSCHLAND TE VERTREKKEN; NEVENS DE SMERTELYKE GEVOLGEN VAN DAT VERTREK VOOR DE WALDENZEN, VAN HET JAAR 1697 TOT 1699.

Het jaar 1697 is vermaard in de Geſchiedeniſſen door den Vrede, te *Ryswyk* geſlooten tuſſchen de voornaamſte Vorſten van *Europa*. Ten allen ongelukke, waren 'er, in deszelfs Artikelen, geene voordeelen voor de *Proteſtanten* van de *Paltz* en *Frankryk* bedongen. De *Franſche* Vlugtelingen, dit vernemende, vervoegden zich daarom by Koning WILLEM den III, en de andere *Proteſtantſche* Bondgenooten, biddende aan hun te willen

len denken; maar, dewyl zy geen deel in de oorzaak des Oorlogs gehad hadden, kon Koning WILLEM niet anders doen, dan hun allernadrukkelykst aan *Frankryk* aan te beveelen; doch deszelfs Koning was zo zeer aan bygeloovigheid en wreedheid overgegeeven, dat hun ſtaat door den Vrede nog ſlimmer werdt dan te vooren: want het Hof hadt nu meer tyds, om het oog op hen te houden, en vinniger te vervolgen, dan het zelve, geduurende den Oorlog, raadzaam gevoordeeld hadt. De Valeyen ontvingen 'er de eerſte gevolgen van, in het volgende jaar 1698.

De Koning van *Frankryk*, gebeeten op zoo veele Inwooners, die, na de herroeping van het *Edikt van Nantes*, uit het Ryk, om den Godsdienſt, gevlugt waren, en herberging gevonden hadden by den Hertog van *Savoye*, ja die zich, in den laatſten Oorlog, tegens hem in deszelfs dienſt hadden begeeven, liet zich thans, door wraak en vervolgzugt, zodanig vervoeren, dat hy den Hertog van *Savoye* zo lang perſte, om de *Franſche* Inboorlingen, die zich in de Valeyen van *Lucern*, *St. Martin* en *Perouſe*, hadden neergezet, daar uit te doen vertrekken, dat de Hertog eindelyk daar toe overging, en, in het jaar 1698, een bevel liet afkondigen, dat al wie in de Staaten van het Huis van *Savoye* niet gebooren was, dezelven verlaaten moeſt. Dit Plakaat bragt de Valeyen in groot alarm. Drie duizend zielen moeſten, ter voldoening van *Frankryks* onregtmaatigen eiſch, de Valeyen, waarin zy

zich

zich nedergezet, en veele getrouwe dienſten haaren Hertoge gedaan hadden, ruimen.

Dit gemis van zo veele waarde Vrienden zou den *Waldenzen* minder gefmert hebben, indien niet zeven Leeraars, en zo veele Schoolmeeſters zich mede verpligt gevonden hadden, uit kragt van het zelfde gebod, hun verblyf elders te zoeken. Deezen toch waren, eigenlyk, in *Frankryk*, en niet in de Valeyen gebooren; maar hadden, jaaren agter elkanderen, daarin gewoond, en het Leeraarampt waargenomen.

ARNAUD, GIRAUD, JORDAN, DU MAS, PAPON, MONTOUX en JAVEL, alle Leeraars, overwaardig, dat hunne Naamen met hunne gedagtenis in zegening blyven, tegens hoog gezag niet vermoogende, toogen dan weg. Wie kan bezeffen, hoe bitter dit vertrek, beide voor ARNAUD en de *Waldenzen*, ware! Aan wien hadden zy hunnen hertogt, overwinningen, en tegenwoordigen geruſten ſtaat; aan wien het op nieuw ontſtooken Evangelielicht; aan wien zo veele geeſtelyke gaaven, dan alleen, naaſt God, aan deeze Leeraaren te danken? De blaakende ijver voor het Evangelie, en geene tydelyke voordeelen hadden deeze Dienſtknegten van JESUS gaande gemaakt, om hun leeven *niet dierbaar te achten voor zich zelven;* maar dat voor hem op te offeren. Na zo veele Oorlogen, omzwervingen en ellende, werdt ARNAUD, pas tot zyne ruſt gekomen, met de anderen wederom weggejaagd. Het ging hem ook niet minder aan het harte, een Volk, met het welk hy, en zyne andere Amptgenooten,

zo veele jaaren hadt omgegaan, voor altoos vaarwel te zeggen. (*) Deze troost bleef hem egter, by zyn vertrek, over, dat hy die Kerken op nieuw geplant hadde, en dat God, die door zyne hand zo veele wonderen gedaan hadt, dezelven niet begeeven nog verlaten zou. (†)

Deeze waren de fmertelyke gevolgen der verbindtenisfe van 't *Savoyfche* Huis met *Frankryk*, die waarfchynlyk nimmermeer zouden gebeurd zyn, indien de Hertog de belangen van *Engeland* en *Holland* hadt blyven aankleeven. Wel is waar, dat de Voorfpraaken der Proteftantfche Vorften, om deeze zeven Leeraars, en de drie duizend *Franfche* Vlugtelingen in de Valeyen geruft te laaten woonen, by den *Savoyfchen* Hertog ingeleverd werden; maar dit is niet minder zeker, dat ze geen gehoor vonden.

Men denke egter niet, dat WILLEM de III zyne achting voor ARNAUD vaaren liet. Neen. Hy droeg zorg, dat de *Duitfche* Vorften, andermaal, deeze baliingen ontvingen. — ARNAUD met de zes andere Leeraars, aan het hoofd van drie duizend zielen, zag zich dan genoodzaakt uit *Piemont*, door *Savoye* en *Zwitferland*, naar *Duitfchland* te vertrek-

(*) Wy zullen den Leezer, in de VIII. Bylaag agter deeze Gefchiedenis, een Getuigfchrift, dat zy hem gaven, waarin men tevens eenig nader befcheiden van hem vindt, mededeelen.

(†) Ten deezen tyde, naamelyk op den 26 van Sprokkelmaand 1699, is 'er wederom, eene Collecte te *Amfterdam* voor de *Waldenzen* gefchied, door een' Ouderling en twee Diakenen, by de Huizen omgaande, en verzameld *f* 7194—15—8.

trekken. Hier aangekoomen, verdeelden zy zich, en werden Stigters van zeven Gemeenten, die noch in weezen zyn. In het *Heſſen-Homburgſche* werdt één Leeraar geplaatſt, die de Gemeente van *Dornholtzhauzen* ſtigtte; — in het *Heſſen-Darmſtadſche* twee Leeraars, die de twee Gemeenten van *Waldorf* en *Rorbach* hebben opgerigt; — in het *Wurtembergſche* vier Leeraars, die den grondſlag der vier Gemeenten van *Gros Villars*, *Thermuntz*, *La Perouſe* (*) en *Nordhauzen* gelegd hebben. (†) Deeze zeven Gemeenten zyn dan, eigenlyk, *Franſchen*, en geen *Waldenzen*; ſchoon het waarſchynlyk zy, dat 'er, in het vervolg van tyd, eenige Huisgezinnen uit de Valey *Pragelas* in dezelven zyn ingelyfd geworden.

De Doorluchtige Hertog van *Wurtemberg*, EBERHARD, vereerde ARNAUD, onder zyn gebied zich nederzettende, een Landgoed, het geen wy gewoon zyn eene *Heerlykheid* te noemen, en, ter erkentenis van gedaane dienſten, onthefte hy het zelve van belaſtingen, zo wel ten opzigte van hem, als van zyne Afſtammelingen, zo lang als 'er één van

(*) Een naam, die, naar de verlaaten' *Piemonteſche* Valey *Perouſe*, gegeeven is aan de plaats, door hen in 't *Wurtembergſche* bewoond.

(†) J. G. KEYSZLER *Reizen* I. St. bl. 85. en A. F. BUSCHING, *Nieuwe Gebgr.* 3 D. 3 ſt. bl. 1300, 1523, 1538, 1539, 1546. maaken van deeze Dorpen gewag, zeggende, dat de aldaar woonende *Waldenzen* zich met den Akkerbouw geneeren, doch anderen, zynde hoeden- en kouſſemakers, zyn in de Steden gaan woonen, alwaer zy hunnen Godsdienst in 't openbaar oefenen.

van dien naam uit zyn geſlagt in weezen zoude zyn.

Na dat hy zich dan hier hadt nedergezet, verzogt hy, in het jaar 1700, Koning WILLEM den III, te moogen deelen in de vier honderd ponden ſterlings, die door wylen Koningin MARIA, ter onderhoud van de Leeraaren der *Piemonteſche* Valeyen geſchikt waren; want, ſchoon zy *Franſchen* van geboorte waren, en nu uitlandig, meende hy egter gewettigd te zyn om dit verzoek te doen, alzo zy, langen tyd, als Leeraars der *Waldenzen*, den dienſt in de Valeyen waargenoomen hadden.

De agting, die WILLEM de III ARNAUD toedroeg, wegens zynen uitmuntenden yver, roemrugtige daaden, en groote dienſten, aan de Valeyen beweezen, bragt te weeg, dat de Koning, op dat verzoek, niet alleen honderd veertig ponden ſterlings, voor de Predikanten dier zeven gemelde Kerken in *Duitſchland* toeſtondt; maar hem ook met een byzonder jaargeld begiftigde, zo tot vergelding zyner dappere daaden, als om hem in ſtaat te ſtellen zyn Geſlagt in eer en aanzien te doen leeven. ARNAUD genoot alhier, by zyne nieuw geſtigte Gemeente, behalven eene aangenaame ruſt, na zo veele rampſpoeden, het genoegen van den bloei zyner kudde te zien, en telkens blyde tydingen uit *Piemont* te ontvangen, dat het zynen ouden Vrienden, den *Waldenzen*, wél ging. Hier heeft die beroemde Man zynen loop geëindigd, den eerſten van Herfſtsmaand des jaars 1721, in den ouderdom van tagtig jaaren, en is in de Kerk der ge-

gemelde plaats, voor den Predikſtoel begraaven. Zyn Zoon, SCIPION ARNAUD, is hem in de bediening der Gemeente te *Thermuntz*, en in de erfenis der bovengemelde Heerlykheid, opgevolgd.

De Valeyen, de tyding der verdeelde Gift verneemende, en oordeelende, dat, volgens de meening van Koningin MARIA, de volle gift der vier honderd ponden aan hunne Leeraaren toebehoorde, en dezelven, thans, zo zeer noodig hadden als de *Duitſche* Kerken, die uit *Franſche* Vlugtelingen beſtonden, beſlooten in eene daar toe belegde *Synode*, deeze twee ſtukken zyner Britſche Majeſteit onder het oog te brengen, en de volle genieting der gemelde vier honderd ponden ſterlings, als voorheen, te verzoeken; doch hunne poogingen, ten dien einde aangewend, hebben tot heden toe den gewenſchten uitſlag niet gehad. Zints dien tyd genieten de Leeraars der Valeyen twee honderd en zeſtig, en de zeven Predikanten der gemelde zeven *Duitſche* Kerken honderd veertig ponden ſterlings, tot heden toe.

Behalven Koning WILLEM, hebben de *Staaten* van *Nederland* de geſtigte Gemeente van *Perouſe*, en mogelyk eenige anderen, waar *Waldenzen* woonden, langen tyd met giften ondersteund. Ten minſten leverden LA COMBE, GONSAL, GEUMAR, SPRENG, MERAT, RESPLENDIN en KONING, Predikanten te *Lanſtad*, *Colbe*, *Brakenheim*, *la Perouſe*, *Kochsheim*, *Waldorp*, en *Waldenberg*, in den jaare 1729, een verzoekſchrift by de *Staaten* in, om

de aanhoudendheid van zeventien honderd en vyftig guldens, onder zich elk half jaar te verdeelen, noch voor den tyd van drie jaaren, te mogen genieten (*), welk verzoek hun goedgunſtiglyk werdt toegeſtaan, onder voorwaarde, dat wanneer één der gemelde Predikanten, binnen dien tyd, mogt komen te ſterven, of van plaatze te veranderen, zyn gedeelte van die ſomme zou worden afgetrokken. Na verloop der drie gezegde jaaren, ſchynt de vergunning deezer gifte wederom verlengd te zyn. Althans de Predikant van *Perouſe*, trok ze noch in den jaare 1738; doch naar *Naſſau-Saarbruk* vertrekkende, werdt ze aan zynen Opvolger Montoux geweigerd (†) om redenen, my onbekend. Die Gemeente houdt met den anderen noch ſtand, ſchoon ze onvermogend is; waarom ze door haaren Leeraar Kolb, in een ſierlyken Latynſchen Brief, in den jaare 1763, aanzoek deedt by de Noordhollandſche Synode, om eenige onderſteuning tot herbouwinge van haare vervallene Kerk en Schoolhuis.

Na deeze uitweiding, die den Leezer een regt denkbeeld van deeze zeven Gemeenten geeven kan, moeten we in de Valeyen terug keeren, en zien, hoe de *Waldenzen* dit onaangenaam vertrek hunner Broederen opnamen. Het baarde, inderdaad, eene geweldige opſchudding. Zy vreesden eene

(*) *Reſolutien van H. Hoog Mogenden*, den 7. van Grasmaand 1729.

(†) *Reſolutien van H. Hoog Mogenden*, den 4. van Wiedemaand 1738.

eene nieuwe vervolging op deeze voorbereidſelen te zullen zien ontſtaan. De een gaf aan den anderen zyne bekommernis daarover te kennen. Dan de Hertog dit of wél voorzien, of reeds gehoord hebbende, ſchreef, den 23 van Oogſtmaand des jaars 1698, aan den Graaf van MARTIANA, des *Waldenzen* uit zynen naam te verzekeren, dat zy konden voortgaan, hunne huisſelyke zaaken onverhinderd waarteneemen, en in alle geruſtheid blyven woonen, naardien zy altyd zyne Koninglyke beſcherming zouden ondervinden, zo lang zy zich, als goede en getrouwe Onderdaanen, gedroegen.

Dit Koninglyk woord ſtelde hen wel geruſt; maar het was niet in ſtaat, om het ſmertelyk verlies van zeven Leeraaren te boeten. De weinigen, die noch overgebleeven, en thans hunne eenige trooſt waren, vonden zich onbekwaam de dertien Gemeenten der Valeyen, naar behooren, waarteneemen, en vooral in den wintertyd. Zo ooit, thans waren de Leeraars hun allernoodzakelykſt, om de overal gezworven en nu terug gekeerde *Waldenzen*, die het aan onderwys en ſtigting mangelde, in deezen tyd van aangenaame ruſt en veiligheid, het goede woord Gods te prediken, en in de gezonde Leer te oefenen.

De *Zwitſers*, hunne oude Vrienden en Geloofsgenooten, holpen hen in deeze byſter groote verlegenheid. Het doorluchtig *Canton* van *Bern*, en de aanzienlyke Regering van *Geneve*, die hun zo vaak hadden bygeſprongen, beſlooten den Hertog

te verzoeken, zeven andere Leeraars, in de plaats der vertrokkenen, ten eerſten naar de Valeyen te mogen zenden. Dit werdt hun toegeſtaan, en daar op werden 'er zeven verkooren, en afgezonden. Zy ontvingen deezen met blydſchap, en erkenden de uitnemende gunſt, die de *Zwitſers* hun beweezen; maar nog grooter ware hunne vreugd geweeſt, indien zy geweeten hadden, waaruit deeze Leeraars te onderhouden, en hunnen arbeid naar waarde te beloonen. Hun *Synode*, den eerſten van Oogſtmaand des jaars 1699, te *Angrogne* gehouden, ſtelde deswege een breedvoerig berigt op, van het welk ik thans een afſchrift voor my heb liggen, en zondt het zelve aan den Kerkenraad van *Geneve*, daarin klagende: dat, naardien dertien Leeraars, en zo veele Schoolmeeſters, nevens eenen *Rector*, die de jeugd in de *Latynſche* taal onderwees, uit de vier honderd ponden ſterlings (*) betaald werden, ieder van hun, deeze ſomme dus geſmaldeeld zynde, niet dan een ſober inkomen genoot; — dat zy, wegens de zwaare laſten, die zy moeſten opbrengen, en hunne tegenwoordige armoede, den Leeraaren niet veel meer boven de gemelde ſomme konden byzetten, veel min den afgeleefden Predikanten, der Weduwen, en den Kinderen der Overleedenen eenigen onderſtand bieden;

waar

(*) Ten deezen tyde genooten de Valeyen noch de volle vierhonderd ponden. De verdeeling en vermindering tot tweehonderd zeſtig is eerſt in het jaar 1700 geſchied, ſchoon wy 'er, op Bladzyde 211, reeds melding van gemaakt hebben.

waardoor veelen in eene ellendige armoede geſtort werden; — dat hunne Kerken, in 't jaar 1686 verwoeſt, noch in puinhopen lagen, zonder dat men tot hier toe in ſtaat geweeſt was, dezelven te herbouwen; — dat men deswege noch verpligt was, in het open veld, onder den blooten Hemel, of in opgeſlaagen' Lootzen en Hutten te prediken, het geen hun aan de beſpottingen der *Roomſchen* bloot ſtelde, en ter oneere van den Godsdienſt ſtrekte; — dat zy, thans, wél een getal van tuſſchen de vyf en zes duizend zielen uitmaakten; doch dat de meeſten kleine Kinders waren, na hunne terugkomſt in de Valeyen gebooren, en derhalven buiten ſtaat om hun brood te winnen; — dat hunne Landeryen, door de langduurige Oorlogen, zeer verwoeſt waren, en door het klein getal van manſchap niet naar behooren konden gebouwd worden; maar meeſtal ledig laagen, waar door zy veele inkomſten miſten, terwyl zy tevens met zwaare huisgezinnen belaſt waren; — dat zy voor de kwellingen der *Roomſche* Geeſtelykheid, buiten weeten van hunnen Vorſt, dikwils bloot ſtonden; — dat zy gaarne, uit hunne eigen' Kinders, Leeraars wilden aankweeken, dewyl ze niet wiſten, of de Hertog, wiens goedertierenheid nu wel toeſtondt, zich van vreemden te mogen bedienen, deeze vergunning altoos verleenen zou; — dat hun de magt ontbrak, om zo zwaare onkoſten, als 'er tot de ſtudiën gevorderd werden, te draagen; — dat de verafgelegenen, die hunne Kinders wilden laaten ſtudeeren, dezelven buiten 's huis,

of by den *Rector*, of by anderen, ter plaatze daar hy woonde, moeften beftellen, tot welke onkoften zy onmagtig waren: redenen, waarom zy den Kerkenraad van *Geneve* ernftig verzogten, by de *Proteftantfche* Vorften van *Europa*, hunne belangen voorteftaan, om, door hunne voorfpraak, eenigen onderftand te verwerven.

De Eerwaarde Heeren TRONCHIN en SARAZIN fchreeven daarop, uit naam der Hoogleeraaren en Predikanten van *Geneve*, aan Koning WILLEM den III, aan de *Staaten Generaal*, den Keurvorft van *Brandenburg*, en den Landgraaf van *Heffen*, eenen ootmoedigen brief, ten voordeele der *Waldenzen*, waar van ik het affchrift heb, zeggende onder anderen, ten aandrange van hun verzoek: dat zy, in *Geneve* overladen met *Franfche* Vlugtelingen, die door hunne Stad elders trokken, of zich daar nederzetteden, en welken zy door honger en gebrek niet konden laaten vergaan, thans van middelen ontbloot waren om de *Waldenzen* te helpen, en deswege eerbiedig verzogten, dat die Hooge Magten, in dit geval, niet wilden nalaaten, nieuwe proeven haarer mildaadigheid aan deeze ellendigen te geeven.

Wat hierop door deeze aanzienlyke Vorften ten dien tyde gedaan is, heb ik niet kunnen opfpooren. Alleen weet ik, dat 'er, naderhand, vyf Beurzen op de Academie van *Lauzanne* geftigt zyn door de *loflyke Evangelifche Cantons* van *Zwitzerland*, ten dienfte van vyf Studenten der Valeyen, betaald wordende door de *Cantons* te zaamen;

men; en eene zesde door de liefdaadigheid van het *Canton Bern*, welk voorbeeld *Basel* ook gevolgd heeft. De Landgraaf van *Hessen* heeft 'er, daarna, één opgerigt op de Academie van *Marpurg*; doch deeze is reeds overlang te niet gegaan, en nu waarschynlyk voor altoos weg. Dit gebrek, zo het ons voorkoomt, noch niet weggenomen zynde in het jaar 1620, hadden de *Staaten* van *Utrecht*, de edelmoedigheid, om, op verzoek van den Heer BONVOUST, Leeraar der Walsche Gemeente in de Stad van dien naam, een jaarlykschen onderstand voor twee Studenten der *Waldenzen* te verleenen; doch deeze inkomsten hebben zy niet langer genooten dan tot het jaar 1737, zints welken tyd men dat geld, om redenen, waartoe een ongelukkig geval aanleiding gaf, heeft ingehouden. De Heer CLIGNET, in leven Bestierder der Posteryen te *Leiden*, van wien hierboven reeds met lof gesprooken is, maakte, in zynen uitersten wil, een Legaat van duizend gouden *Louizen* aan de *Italiaansche* Kerk (*) te *Geneve*, waar uit men, in het jaar 1728, aan één of twee Studenten de onkosten hunner Letteroeffeningen begon te betaalen, gelyk noch geschiedt. De Magistraat van *Geneve* voegde 'er nog eene andere beurs by (†). Deeze waren,

zo

(*) Gestigt door den beroemden GALEACIUS CARACCIOLUS, na het jaar 1551, voor zyne gevlugte hervormde Landsgenooten uit *Italie*, in welker taale daarin gepredikt wordt. D. GERDES *Spec. Ital. Reform.* p. 109.

(†) Het is waarschynlyk, dat zy meer onderstands uit andere Landen verkregen hebben. Indien ik geloof mag slaan aan het

zo veel ik weet, de gevolgen van het bovengenoemde Smeekſchrift der *Synode* van *Angrogne*.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

DE WALDENZEN STAAN HUNNEN HERTOG BY, IN DEN OORLOG TEGENS DE FRANSCHEN GEVOERD, VAN HET JAAR 1699 TOT 1711.

Laaten we, na deeze uitweiding, den draad der Geſchiedenis wederom opneemen, en tot het jaar 1699 wederkeeren. De wankelende gezondheid des Konings van *Spanje* bragt, op het einde van dit jaar, *Europa* in alarm; nadien 'er, wanneer hy zonder erfgenaamen overleedt, een nieuwe oorlog, waarin de *Waldenzen* mede ingewikkeld zouden worden, ſtondt los te berſten. *Frankryk*, de *Keizer*, en *Beyeren* hadden zin in die Kroon. De Hertog van *Savoye* kon ze ook, mogelyk, verkrygen, indien hy zyne Staaten van *Frankryk* wilde afſtaan. *Engeland* en *Holland* waren niet onverſchillig, wie dezelve verkreeg. WILLEM de III arbeidde met de *Algemeene Staaten*, om den twiſt by tyds te dempen, en eenen Prins tot Opvolger van dat Ryk te helpen verkiezen, die de balans van *Europa*, welke *Frankryk* gaarne tot zyne zyde zag overſlaan, in evenwigt zou houden. Men

geen ſommigen verhaalen, zou men toen in *Engeland* eene *Collecte* van 22000 ponden ſterlings gedaan hebben.

Men bragt, ten dien einde, in het jaar 1700, het beroemde *Partage-Tractaat* in de waereld. De Koning van *Spanje* ſtierf daarop, en de Hertog van ANJOU volgde hem, by Teſtament, in de Regering. De *Keizer*, hierover t'onvrede, zondt Prins EUGENIUS met een leger naar *Italie* tegens de *Franſchen*, aangevoerd door den Hertog van *Savoje*, die, door het huwelyk zyner tweede Dogter met Koning FILIPPUS, in de belangen van *Frankryk* ſtondt; welke hy egter, in het jaar 1701, flaauwlyk behartigde, en, na dat Koning WILLEM de III, in het jaar 1702, geſtorven, ANNA op den *Engelſchen* Throon geklommen was, en met *Holland* aan *Frankryk* den Oorlog, in het jaar 1703, verklaard hadt, koos hy, ter behoudenis zyner Staaten, de zyde van *Engeland* en *Holland*, die hem twintig duizend ponden ſterlings, 's maands, betaalden, om dien Oorlog te voeren.

De *Waldenzen* hadden geene reden, om zich, over deeze omwenteling van zaaken, en de keuze des Hertogs, te bedroeven: zy hadden ruſt onder zyn beſtier, en hoopten meer goeds uit deeze verbindtenis te zullen ontvangen. (*)

In het begin van deezen Oorlog, ſchreef hy, aan de Leeraaren der Valeyen, verſcheiden' brieven, betrekkelyk tot denzelven. Ik zal den Leezer, uit een affchrift, by my liggende, doen zien, in

(*) KEISZLER zegt: dat de Hertog nooit eenen blinden yver voor zyn geloof getoond heeft, *I. St. bl.* 220. ten minſten niet vóór zynen ouderdom, *bl.* 221.

in welke agting de *Waldenzen*, ten dien tyde, by hunnen Vorst stonden. In deezer voege rigtte hy zyne brieven aan de gemelde Leeraaren in.

De Hertog van *Savoye*, Koning van *Cyprus* &c.

„ *Beminde en getrouwe Vrienden!* Gy zult uit „ deezen nevensgaanden brief, dien wy u, voor „ onze geliefde en beminde Onderdaanen van uwe „ Valey toezenden (*), de redenen verstaan, „ welken ons bewoogen hebben den Oorlog tegens „ de twee Kroonen van *Frankryk* en *Spanje* te ver- „ klaaren. Deezen moeten alle onze onderdaanen „ overhaalen, om proeven van hunnen byzonde- „ ren ijver voor ons te geven. Gy zult hun den „ inhoud daarvan doen verstaan, en wy twyfelen „ niet, of gy zult ten zelfden tyde hun inboeze- „ men alle gevoelens, die hen verbinden kunnen, „ om in dit hachlyk tydsgewrigt zich kloekmoe- „ diglyk te gedraagen. U verzekerende van ons „ welgevallen, dat wy 'er in zullen scheppen, bid- „ den wy God, U in zyne heilige hoede te be- „ waaren. Turin den 5 van Slagtmaand 1703.

Was getekend:

VICTOR AMADEUS.

De

(*) Hier uit blykt, dat de Waldenzen in het gemeen, doch de Leeraars byzondere Brieven van den Hertog, ter deezer gelegenheid, ontvingen.

De Valeyen van *Lucern* en *Perouſe* gedroegen zich, op de ontvangſt van dergelyke brieven, gelyk de Hertog van haar verwagtte; maar die van *St. Martin* volgden dat voorbeeld niet. Een gedeelte der Inwooneren wankelde, en het valt bezwaarlyk hun gehouden gedrag te verſchoonen. Men meent dit te moeten toeſchryven aan de vrees voor *Frankryk*, waarin zy waren, toen zy deezen Brief ontvingen, en mogelyk ook aan de voornaamſten der Valeye, die den ijver der welmeenenden afkeurden. Dit is zeker, dat de verradery der voornaamſte Inwooneren, door *Frankryk* omgekogt, meer de ſchuld daarvan wegdroeg, dan de ontrouw van het grootſte gros. Hoe het ook zy", zy koozen de zyde der *Franſchen* tot bitter zielsverdriet der anderen. Dan die van *Lucern* en *Perouſe* volgden dit verderflyk voorbeeld niet; want noch de verleidende aanbiedingen van *Frankryk*, noch de wanhoopige ſtaat, waarin de Hertog zich toen bevondt, was in ſtaat, om dezelven tot den afval te beweegen.

Twee Valeyen namen dan alleen de wapenen op, trokken met hunnen Hertog, in het volgende jaar 1704, te velde, en gedroegen zich, gelyk hy van hunnen ijver en getrouwheid verwagtte. Ten allen ongelukke hadt de Hertog geene Krygsbenden genoeg, om zich tegens de *Franſchen* te verweeren: hy onderſteunde, daarentegen, zyne zaaken met groot beleid, en liet meer ſtandvaſtigheids in zyne ongelukken blyken, dan men zich zou hebben kunnen verbeelden. — De *Franſchen* be-

belegerden, in het einde van Wynmaand, *Verue*. De Hertog legerde zich, daartegenover, te *Crescentino*, aan de andere zyde van de *Po*, ſlaande eene Brug over die Rivier, om de gemeenſchap met de belegerde Stad open te houden. Hier waren zyne *Waldenzen* by hem. Hy trok, geduurende het beleg, dikwils in de Stad, om zyn Volk te zien, het aan te moedigen, en alle noodige bevelen te geeven. Dit beleg werdt het beroemſte van van allen, die 'er geduurende de laatſte Oorlogen geweeſt zyn, duurende vyf maanden. De Brug werdt eindelyk door de *Franſchen* verbrooken, en de Hertog van de Stad afgeſneeden; doch de belegerden verweerden zich langer, dan men billyker wyze van hun kon verwagten. De winter maakte een einde van het bloedſtorten. De Hertog trok met de *Waldenzen*, welker gedrag hy prees, naar de winterlegering.

In 't jaar 1705 trokken zy wederom het harnas voor hem aan, en voegden zich op nieuw by zyn Leger. Prins EUGENIUS, door den Keizer den Hertoge ter hulpe gezonden, hadt het thans in *Italie* kwaad. Een zwak Leger, ſlegt voorzien en betaald, kon dien grooten Veldheer niet doen uitvoeren, dat hy wenſchte. De *Franſchen* dreigden *Turin* met eene belegeringe; doch de aanſlag was op *Nice* gemunt, het geen zy na eene hardnekkige verdediging bemagtigden. In die rampen bleeven de *Waldenzen*, met ongemeene trouw, den Hertog dienen. De ſtandvaſtigheid, die hy, by deeze menigvuldige verliezen, liet blyken, verſtrek-

ſtrekte geheel *Europa* tot verwondering. Hy hadt een klein Legertje van agt duizend Voetknegten en vier duizend Ruiteren, en naauwlyks Lands genoeg, om ze te doen beſtaan. *Turin* en *Coni* waren de eenige aanzienlykſte Plaatzen, die hy noch bezat; dan, hy ſcheen beſlooten te hebben, liever uit alles verdreeven te worden, dan zyne Bondgenooten te verlaaten.

In het jaar 1706, toen de Veldtogt geopend werdt door de *Franſchen*, die het beleg van *Turin* in Bloeimaand begonnen, en tot Herfſtmaand voortzetteden, voegden de *Waldenzen* zich wederom by zyne benden: zy hadden, by deeze gelegenheid, gewapend alles wat maar wapenen voeren kon, geevende den Hertog, op hun verzoek, hun niets dan het dagelykſch brood. *Turin* was wél voorzien van bezetting, oorlogstuig en leeftogt; maar de Hertog was te zwak, om het te ontzetten. Hy zondt zyne Hertogin en Kinders naar *Genua*, en zweefde met drie duizend Ruiteren rondom de Stad. Deeze bende, door verſcheiden' ſchermutzelingen zeer verminderd zynde, joeg de Hertog van Feuillade, die het beleg beſtierde, hem van *Turin* weg. De *Waldenzen* droegen, by die gelegenheid, den roem, dat ze den aftogt van hunnen Vorſt gedekt, en hem, voor de vervolging zyner najagende vyanden, beveiligd hadden. Hy nam de wyk in de Valeyen zyner getrouwe Beſchermeren waar hy veilig was, en wagtte aldaar de komſt van Prins Eugenius af, om *Turin* te ontzetten. Terwyl die Plaats eene vermaarde belegering onder-

derging, zaten de *Waldenzen*, niet ſtil. Eenigen, onder het geleide van den Graaf van SANTENA, (*) hadden poſt gevat op de Gebergten van *Turin*, om de *Franſchen* te ontruſten; terwyl de anderen in de Valey *Perouſe* op de loer lagen, om de Convoyen, uit *Frankryk* komende en naar *Turin* gaande, te onderſcheppen, gelyk hun verſcheidenmaalen gelukte. Eene hunner kleine Benden, naauwkeurige kennis hebbende van alle wegen in de Gebergten, die, zeer toeloopende, veel omwegs uithaalden, hadt zich zo wél geplaatſt, dat de *Franſchen* geenen leeftogt nog oorlogstuig uit *Frankryk* konden ontvangen, zonder groote voorzorg te gebruiken, 't geen hen in het beleg geweldig hinderde: dan hoe omzigtig zy zich daarin mogten gedraagen, ze konden niet verhinderen, dat de *Waldenzen* dikwils een goed gedeelte tot buit maakten.

Eindelyk daagde Prins EUGENIUS uit *Duitſchland* op, toen *Turin* zich zo zeer benaauwd vondt, dat al het buskruid byna verſchooten was, en de Stad geene twee dagen langer het beleg kon uithouden. De Hertog, deszelfs aankomſt hoorende, verzamelde zyne *Waldenzen*, en andere benden byeen, verliet de Valeyen, en voegde zich by den Prins EUGENIUS. Zy ſpoedden zich te zamen naar de platgeſchooten en raadelooze Stad, met agtëntwintig duizend mannen, terwyl de *Franſchen*, meer dan veertig duizend ſterk, begraaven lagen in eene be-

(*) KEISZLERS *Reizen*, I. *St.* bl.

bebolwerkte legerplaats. Niettegenſtaande deeze ongelyke ſterkte, taſtte de Hertog hen aan, en floeg 'er, na eenen tegenſtand van twee uuren, door, maakende zulk eene geweldige vernieling, dat de *Franſchen* in de grootſte wanorde, zo verdeeld in verſcheiden' benden, wegvlugtten, dat 'er geen zeſtien honderd vereenigd bleeven, en naar *Dauphiné* geraakten.

De *Waldenzen* gedroegen zich, in dit gevegt, niet anders dan te vooren: zy behaalden veel buits, en trokken daarop, onder het geleide van den Hertog, en den Prins EUGENIUS, naar het *Milaneeſche*. De Stad *Milaan* opende voor hun de poorten. De *Citadel* en andere ſterke Plaatzen booden weêrſtand; doch werden, na eene korte belegering, ingenoomen. Zo roemrugtig eindigde de veldtogt voor de *Waldenzen*. Zy zagen hunnen Hertog uit de benaauwdheid gered, en zich zelven in de ruimte geſteld. Zy keerden met blydſchap, zegeryk, naar hunne Valeyen terug, en de winter gaf hun eene volkomen ruſt.

Met het begin van het jaar 1707, maakte de Hertog een ontwerp, om met zyn Leger in *Frankryk* in te dringen, waar toe de *Waldenzen* gereed waren. Intuſſchen deedt *Frankryk* voorſtellingen tot vrede, en boodt zelfs vergoeding voor de verwoesting van deszelfs Land aan, onder eenige voorwaarden, die, den Hertog niet ſmaakende, van de hand geweezen werden. Hy toog dan op, hieldt zich, of hy in *Dauphiné* wilde vallen, lokte de *Franſchen* derwaarts, floeg ter zyde af naar

Toulon, en bombardeerde de Stad; doch de geheele *Franſche* magt op zich ziende afkomen, brak hy wederom op, keerde zonder eenig verlies terug, belegerde *Suſa* (*), en nam die Stad, met de hulp der *Waldenzen*, in.

In het volgende jaar 1708, nam de Hertog de kleine Stad *Exilles*, en *Feneſtrella*, eene Veſting aan de Rivier *Cluſon*, weg, en tevens de Valey *St. Martin*, meeſt verlaaten van de Inwooners, die reeds vóór drie jaaren in de Valey van *Lucern* geweeken waren. Men zag hieruit, dat zy, door de overmagt van *Frankryk*, in hunne getrouwheid bezweeken waren; reden waarom zy thans in volle eer herſteld werden, en de voorige ſchande uitgewiſcht. Zy onderwierpen zich, geheel, aan 's Hertogs gehoorzaamheid, en verkreegen, door tuſſchenſpraak van den Marquis D'ANDORNO, volle vergiffenis. Laat in den zomer, opende de Hertog den veldtogt in *Savoye*. De *Waldenzen* verzelden hem op nieuw op deezen togt. Hy maakte zich, van het geen hem voorkwam, meeſter, en bragt het overal in verflagenheid tot *Lions* toe. Hy nam ook de Valey van *Pragelas* in, waar door hem een open weg gebaand werdt, om grooter voortgangen in den volgenden veldtogt te maaken.

Hadt

(*) *Suſa*, zynde het oude *Segusium*. Een Stad aan de Rivier *Dora*, oudtyds zeer aanzienlyk, maar nu door Oorlogen zeer vervallen. Men ziet hier een marmeren Zegeboog, ter eere van Keizer *Auguſtus*, vermoedelyk door Koning *Cottius* gebouwd. J. C. KEISZLER *Reizen*, I. St. bl. 208.

Hadt de Keizer, in het jaar 1709, de eischen des Hertogs van *Savoye* willen voldoen, zou hy diep in *Frankryk* ingedrongen hebben; maar den eersten daarin geen zin hebbende, trok de Hertog zelf niet te velde; maar liet zyne benden, alleen verweerender wyze, vegten: daardoor genooten de *Waldenzen* dit jaar meer rust dan te vooren, en weinig bloeds werdt 'er gestort. Deeze braafheid gaf aanleiding aan de roemryke ANNA, Koningin van *Engeland*, om den Hertog in eenen Brief te verzoeken, dat Hy ook aan de Valey van *Pragelas* en de anderen de vrye Godsdienst-oefening zou toestaan, het geen hy haar in zyn antwoord, den 13 van Lentemaand des jaars 1709, beloofde, zo dra hy, door den vrede, in derzelver gerust bezit zou zyn gesteld.

De oorlogende Vorsten van *Europa* beslooten, in het volgende jaar 1710, tot eene Vredehandeling te *Geertruidenberg*, werwaarts, van onze zyde, de Heeren BUYS en VAN DER DUSSEN, als Afgezanten der *Staaten Generaal*, gezonden werden. De *Fransche* Gezanten, ter kwaader trouwe handelende, en voorwendende, dat de *Staaten* van *Nederland* den Hertoge van *Savoye* niet wél gezind waren; zo werdt deswege, gelyk ook om meer andere redenen, de Onderhandeling geheel afgebrooken, waar door de korte rust der *Waldenzen* mede een einde nam.

De veldtogt van het jaar 1711 was egter voor de *Waldenzen* niet lastiger. De Hertog trok alleen in *Savoye*, en keerde, na eenen korten togt, over

het Gebergte terug. In dat jaar begonnen de oorlogende Vorſten van *Europa* (*), met meer ernſt, op den vrede te denken, die, in het volgende jaar, te *Utrecht* gelukkiglyk getroffen werdt, ten genoege van den Hertog, dewyl hem, voor het verwoeſten zyner Landen, *Sicilie*, gegeeven werdt, met den titel van *Koning*, waarop hy zich te *Palermo* liet kroonen. De *Waldenzen* werden nu van hunnen Vorſt, voor de gewigtige dienſten, hem beweezen, bedankt (†), en aangeſpoord, om zich in den zo gelukkig getroffen vrede te verblyden; deszelfs zoete vrugten geruſt in hunne Valeyen te plukken; en als gehoorzaame Onderdaanen zich te gedraagen, onder verzekering, dat zy dan, ten allen tyden, in 's Konings gunſten zouden deelen. Dit geluk ſchynen zy egter, niet lang, volkomen genooten te hebben. Een aanzienlyk Man heeft my eenen Brief bezorgd, geſchreeven door de *Zwitzerſche Evangeliſche Cantons*, den 11. van Wintermaand des jaars 1711, aan de *Algemeene Staaten* van *Nederland*, waarin zy klaagen over verſcheiden' inbreuken in de voorregten der *Waldenzen*, en der *Staaten* hulp verzoeken om ze uit den weg te neemen. Wy zullen dit ſtuk in de Bylaagen

(*) Te weeten *Engeland*, *Nederland*, *Frankryk*, de *Keizer*, *Spanje*, de Hertog van *Savoye*, &c.

(†) KEISZLER erkent, dat de Koning den *Waldenzen* veel te danken hadt, en dat hunne getrouwheid, met opoffering van goed en bloed beweezen, billyk, nooit behoorde vergeeten te worden, I. St. bl. 224.

gen (*) onder het oog des Leezers brengen. De *Staaten* ſchreeven daarop aanſtonds terug, en lieten daartegen vertoogen by den Hertog doen.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

GEBEURTENISSEN VAN 'T JAAR 1712 TOT HET JAAR 1730, BEHELZENDE VERSCHEIDEN' RAMPEN DEN WALDENZEN OVERGEKOMEN.

Ik vinde niet, dat 'er, van het jaar 1712 tot het jaar 1717, eenige inbreuk in hunne Voorregten gemaakt is. VICTOR AMADEUS, Hertog van *Savoye*, nu tevens Koning van *Sicilie* geworden, (†) hieldt, in alles, zyn Koninglyk woord, erkennende de oude dienſten, hem gedaan. Het ſchynt egter, dat de *Roomſche* Geeſtelykheid dit geluk den *Waldenzen* misgunde. Dezelve haalde, niet lang daarna, een oud en in onbruik geraakt Plakaat voor den dag, het geen den *Waldenzen* verboodt, op de Feeſt- en Heilige dagen der *Roomſchen*, eenig werk te doen. Hoe zeer men den Koning zogt te beduiden, dat het ſchandelyk zou wezen het zelve niet in ſtand houden; wilde hy egter de *Waldenzen* niet in alles daartoe verpligten, nog hen van de Prieſteren der Valeyen afhankelyk maaken. Hy geboodt dan alleen, dat dit ou-

(*) In de IX. Bylaag.

(†) Hy verkreeg dit Ryk in het jaar 1713, en bezat het tot het jaar 1719, waarom wy hem voortaan Koning zullen noemen.

oude Plakaat, in zo verre, ſtand zoude grypen, dat de *Waldenzen* zich wel van werken op die tyden zouden onthouden; maar dat ze tevens vryheid zouden hebben, om al dat geen te doen, dat den *Roomſchen* op die dagen geoorlofd ware.

Het jaar 1718, wanneer de Hertog, als Koning van *Sicilie*, uit hoofde der bekende *Quadruple Alliantie*, dat Koningryk aan Keizer KAREL den VI afſtondt, en in deszelfs plaats dat van *Sardinie* terug ontving (*), ondergingen de *Waldenzen* geene verandering, by deeze verwiſſeling van 's Hertogs Staaten, gelyk dit ook op hun geene byzondere betrekking hadt.

Zy bleeven, van het jaar 1718 tot het jaar 1723, in volle ruſt, en vry genot hunner Voorregten. In het volgende jaar 1724, wiſt de Geeſtelykheid eenige nieuwe beſluiten tegens hen in 't licht te brengen. My is in handen gevallen een hunner Brieven, gedagtekend den 8. van Lentemaand des jaars 1724, geſchreeven aan de *Zwitſers*, klaagende over dwang tot het vieren van Roomſche Feeſtdagen, en andere harddrukkende laſten; by welke gelegenheid de *Zwitſers* de voorſpraak der *Algemeene Staaten* van *Nederland* by de Koning verzogten in eenen Brief van den 23 der Grasmaand, welks Affchrift ik magtig ben geworden. Hun *Synode*, daarop vergaderd, nam ze aanſtonds in overweeging, en alzo dezelven waarlyk eenige inbreuk op hunne oude Voorregten maakten, be-

floot

(*) J. G. KEISZLER *Reizen*, I. St. bl. 211.

ſloot men eene bezending aan den Koning aftevaardigen, om hunne bezwaarniſſen daartegen by hem open te leggen. De Koning ontving hen met alle gunſtbewyzingen, en veranderde, of verzagtte de ſtukken, waarin zy meenden bezwaard te zyn.

Hierdoor bleef hunne ruſt beveſtigd tot het jaar 1728, welk zeer noodlottig en ongelukkig voor hun afliep. Een zwaare hagelſlag, en daarop volgende geweldige overſtroomingen van water, met onweerſtaanbaar geweld, van de *Alpen* afkoomende, bragt de rykſte Huisgezinnen in eenen beklagenswaardigen ſtaat. Een groot getal Landeryen en Gebouwen, zelfs byna geheele Vlekken en Dorpen, gelyk by *Bobi* en *Prals*, ſpoelden weg, en alle Bruggen, zonder onderſcheid, ondergingen het zelfde lot.

Deeze ramp bragt de Valeyen in zulken naaren ſtaat, dat de *Staaten Generaal* van *Nederland*, hier van onderrigt door de *Walſche Synode* deezer Landen, eene ſomme van negen duizend guldens aan de ellendige *Waldenzen* overzonden (*). De noch overgebleeven helft van *Bobi* werdt, door de Rivier *Pelice*, dagelyks gedreigd, gelyk de andere, overſtroomd en weggeſpoeld te worden; wanneer 'er, ten regten tyde, byna twee duizend ponden ſterlings uit *Engeland* overgezonden werden voor de behoeftigen, welke penningen men ten dee-

(*) Deeze ſomme heeft de Heer LEGER, Predikant te *Geneve*, doch uit de Valeyen afkomſtig, op verzoek der *Staaten*, aan de noodlydenden uitgedeeld.

deele aan deezen uitreikte, en ten deele beſteedde om den ſchoonen Dyk, die men nu te *Bobi* ziet, tot beteugeling der *Pelice* te maaken, en daar door verdere ongelukken te voor komen.

Dit was niet het eenige ongeluk in dit jaar. In de Valey van *St. Martin*, ontbraaken verſcheiden, Schoolmeeſters, waar door de jeugd gebrek aan onderwys leedt: niet dat onder hen geene Mannen waren, tot dat Ampt bekwaam; maar het mangelde hun aan middelen, om de zodanigen te betaalen, en te onderhouden. Dus was het ook geleegen ten opzigte hunner Leeraaren. JAQUES LEGER, een van hunne Predikanten, afgeſloofd, oud en onbekwaam geworden tot den dienſt, werdt van zyn jaargeld beroofd, het welk den geenen, die hem opvolgde, gegeeven moeſt worden. Dus hadt die waardige Man, hoe zeer hy het verdiende, niets om van te leeven. Een ander Leeraar, in de Valey *Lucern*, BASTIE genaamd, werdt door eene beroerte, die men, als een gevolg van zynen zwaaren arbeid in de heilige bediening aanmerkte, aangetaſt, en lag 'er twee jaaren aan te bedde, zonder iets van zyn jaargeld te behouden. Verſcheiden' Weduwen en Kinders van Predikanten waren, thans, tot den uiterſten ſtaat van armoede gebragt, ter welker onderſteuning men niets hadt uittedeelen.

Doch dit was alles niet. De ſmeekſchriften, den Staatsdienaaren des Konings, deezen jaare, in handen geſteld, om ze aan hem overtegeeven, ter weeringe van eenige *Roomſche* ſtoutigheden, werden

den agtergehouden, het geen niet tot 's Konings kenniſſe kwam; en wanneer hy goede beſluiten, ten voordeele der *Waldenzen*, nam, werden dezelven, dubbelzinnig, door zyne Staatsdienaaren opgeſteld; waar door de Vorſt, anders welgezind, misleid werdt, en de *Waldenzen* ongeholpen bleeven.

Wegens armoede, bleef de Kerk van *Ruclaret* in puinhoopen liggen (*); waarom zy verlangden, dat ze, gelyk die van *Pomaret*, 's jaars te vooren, door de liefdadigheid der *Zwitſers*, was opgebouwd, mede, door deezen of geenen, in den voorigen ſtaat mogte opgetrokken worden. Deeze en andere zwaarigheden noopten de *Geneeffche* Kerken om den byſtand van *Engeland* en *Holland*, ter ſtuiting van dit kwaad, te verzoeken, gelyk my, uit een Affchrift van hun genoomen beſluit in dat jaar, gebleeken is.

(*) Deeze is naderhand, door toedoen van de Commiſſariſſen der *Walſche* Synode deezer Landen, wederom opgebouwd in den voorigen ſtaat.

AGTIENDE HOOFDSTUK.

EEN ONAANGENAAM TOONEEL IN DE VALEY PRAGELAS, IN HET VOLGENDE JAAR 1730, GEOPEND, WANNEER ALDAAR DE HERVORMDE GODSDIENST GEHEEL WERDT UITGEROEID.

Wy hebben, tot hier toe, de lotgevallen der drie Valeyen, eigenlyk de VALEYEN VAN PIEMONT geheeten, zo kort ons mogelyk was, in eene volgorde beſchreeven; doch van eene vierde, *Pragelas* genaamd, weinig gezegd, om, op deeze welvoegende plaats, breeder van dezelve te handelen. — Deeze vierde Valey ſtondt, in oude tyden, gelyk de drie anderen, onder het gebied der Hertogen van *Savoye*, en Prinſen van *Piemont*, die ze door *Frankryks* overmagt en wapenen daarna verlooren. Byna twee Eeuwen, bleef ze, onder de heerſchappy van die kroon, en werdt niet, dan in het begin der XVIII Eeuw, onder het gebied van derzelver ouden Meeſter, terug gebragt. Deeze vermeeſtering door, en onderwerping aan den Koning van *Frankryk* was, eertyds, aan dezelve niet nadeelig: want, toen de Hervorming in *Frankryk* begon, en tot ſtand gebragt werdt, vergunde de Koning dezelfde Vryheid van Conſcienſie, die hy aan de andere Hervormde Onderdaanen van zyn Ryk toeſtondt, ook aan deeze Valey, waar door het den *Waldenzen* alhier zeer wél ging.

Deeze Valey beſtondt toen uit agt Gemeenten, die

die, nevens de anderen van het *Alpiſche* Gebergte, naar den kant van *Dauphiné*, onder de Kerken van die Provintie behoorden, en te zaamen eene der *Provintiaale Synoden* van *Frankryk* uitmaakten. Hierdoor waren deeze Gemeenten gedekt tegens de vervolgingen, die de drie andere Valeyen, in de XVI en XVII Eeuw, zo geweldig verwoeft hebben; behalven dat de Geeſtelyken haar ſomtyds byzondere kwellingen aandeeden, gelyk, om maar één voorbeeld aan te haalen, onder anderen blykt uit de volgende beſchuldigingen, tegens den Predikant GAUTIER, in het jaar 1673, die betigt werdt gezegd te hebben, dat de Roomſche Kerk Babel was, en dat hy God voor de Hollanderen hadt gebeden, toen LODEWYK de XIV hun den oorlog hadt aangedaan (*). Zy verheugden zich, geduurende die droevige tyden, onder *Frankryks* heerſchappy te ſtaan, weinig denkende, dat de gehoorzaamheid aan die Kroon haar daarna dubbeld rampzalig zoude doen worden.

Zy ondergingen wel, gelyk alle Hervormde Kerken, eene deerlyke en droevige vervolging, na de herroeping van het Edikt van *Nantes*, in het jaar 1685 en 1686, wanneer hunne Kerken geſlegt of den Roomſchen gegeeven werden; (†) de Leeraars genoodzaakt te vlugten; en zy zelven gedwongen hun Vaderland te verlaaten, en overal om te zwerven. Dan, dewyl men, ten dien tyde, in deeze Valey

(*) BENOIT *Hiſt. der Geref. Kerken in Frankryk*, 4. d. bl. 150.
(†) Dezelve, bl. 428.

ley zo ſterk niet woedde tegens de Gereformeerden, als wel in andere oorden van dat Ryk, keerde eene menigte derzelven, na dat zy zich, geduurende de eerſte ſtormvlaag, verſchoolen hadden, daarna weder in hunne Valey, alwaar zy gebleeven zyn tot het jaar 1730, wanneer men in dezelve meer *Gereformeerden* dan *Roomſchen* telde.

VICTOR AMADEUS, in het jaar 1708, *Frankryk* beoorlogende, de Valey *Pragelas* vermeesterende, en zyn oud regt, dat hy op dezelve hadt, vernieuwende, hieldt ze voor zich zelven in bezit, niet voorneemens zynde dezelve weder te geeven. Het *Britſche* Hof, en *Hunne Hoog Mogenden*, de inneeming deezer Valey hoorende, deeden aanſtonds hun uiterſte beſt, om dezelfde voorregten aan de hier woonende *Waldenzen* te bezorgen, welken hunne Broeders in de andere Valeyen genooten.

Koningin ANNA ſchreef deswege aan den Koning: zyn antwoord was ten hoogſten gunſtig; maar hy vertoonde te gelyk, dat het hem gevoeglyker voorkwam, deezen, voor hem zo gewigtigen, ſtap, om verſcheiden' redenen, tot het ſluiten van den Vrede, uitteſtellen. Van dien tyd af, begonnen de *Waldenzen* van *Pragelas*, ingevolge die voordeelige geſteldheid der tyden, verſcheiden' voordeelen te genieten. Daar werden openbaare Schoolen opgerigt, ter onderwyzinge der jeugd. De Leeraars der nabuurige Valeyen begaven zich geduurig derwaarts, en verrigtten 'er den heiligen dienſt; ze werden, zelfs door de *Synode*, in het

jaar

jaar 1709 te *Angrogne* gehouden, als Leden der bevoorregte Kerken van *Piemont* aangenoomen. Als Onderdaanen van den Koning aangemerkt, trokken zy ook met hem te velde, en gaven zo veele blyken van hunnen yver en trouw, vóór, in, en na de Belegering van *Turin*, dat die Vorst hun verzekerde, deeze gedaane dienſten nimmermeer te zullen vergeeten.

Wanneer nu *Frankryk*, by het fluiten van den vrede te *Utrecht*, deeze Valey, voor altoos, aan den Koning afſtondt, op dien voet, als zyne Voorzaaten dezelve eertyds bezeeten hadden, dat is, zonder vrye Godsdienſtoeffening (*), wilde egter de Koning, indagtig zynde aan de beweezen' trouw, hun van de oude voorregten, door *Frankryk* vergund, niet berooven: zy bleven dan tot het jaar 1728, in eenige doch geen volkoomen ruſt: want de *Roomſche* Geeſtelykheid, onder voorwendſel, dat zy in de voorregten van het jaar 1694 niet begreepen waren, begon hen al vroeg te kwellen, en daarna, in het jaar 1730, openlyk te vervolgen.

Deeze Lotgevallen heb ik, in de eerſte uitgave deezer Geſchiedenis, kortelyk behandeld, om dat myn voornaam oogmerk was, die der drie andere Valeyen, alleen, uitvoerig te beſchryven.

Geen grooten dank heb ik hier door behaald by on-

(*) By den *Utrechtſchen* Vrede, hadden de Miniſters der *Proteſtantſche* Mogendheden, ten allen ongelukke, vergeeten, eenige Voorregten voor dezelve te bedingen.

onze *genaturaliſeerde Waldenzen*, dat is, by zulke *Waldenzen*, die men thans, in ons Land, voor egte Nederlanderen houdt; doch zelve, oorſpronkelyk, uit deeze Valey afkomſtig zyn, of welker Ouders daarin gewoond hebben. Zy verlangden toch de oorzaak, welke hen herwaards dreef, in die taale, welke zy thans met ons ſpreeken, breeder te leezen, en wilden, dat hunne Kinders de gedagtenis daarvan in dit Werk zouden kunnen vinden en bewaaren. Ter voldoeninge van deeze regtmaatige begeerte, heb ik my dan gezet, om deeze Gebeurteniſſen uitvoeriger te beſchryven, waartoe ik volkomen in ſtaat ben geſteld door verſcheiden' egte onuitgegeeven' Gedenkſtukken, die my zints in handen zyn gevallen.

Eene donkere wolk van geweldige vervolging kwam voornaamelyk, in den jaare 1726, over deeze Valey op. Het berigt daarvan vloog ſchielyk in *Engeland* over. Den 15 van Grasmaand des volgenden jaars 1727, ſchreef de Heer Hop, *Hollandſche* Gezant in dat Ryk, aan *Hunne Hoog Mögenden*, dat hy ontvangen hadt eene *Memorie* van den Aartsbiſſchop van *Canterbury*, met verzoek, om ze den *Algemeene Staaten* te zenden, en derzelver byſtand te ſmeeken ter verligtinge der gedrukte *Waldenzen* in die oorden, met byvoeging, dat zyn Koning reeds bevelen gezonden hadt aan zynen Gezant te *Turin*, om nadrukkelyke vertoogen tot het zelfde einde te doen. Een aanzienlyk Man heeft my deeze *Memorie* edelmoediglyk medegedeeld, waarvan ik den voornaamen inhoud

hier

hier zal mededeelen. De Aartsbiſſchop zegt daarin: „ dat de Hervormde Godsdienſt, zints onheugelyke tyden, ook in deeze Valey beleeden was; dat menze aldaar dikwils hadt aangerand, en vervolgd, doch tot heden toe door God bewaard was geworden; dat alle de Proteſtantſche Vorſten deszelfs beſcherming zich altoos tot eene eer en pligt gerekend hadden; dat de Koning van *Sardinie*, voorheen, aan de Koningin van *Engeland*, en den *Staaten van Nederland* beloofd hadt, dezelfde vryheid van Godsdienſt aan deeze, gelyk aan de andere Valeyen, na den vrede, te zullen geeven; dat zy veele jaaren dezelve genooten hadden; doch dat de Roomſche Geeſtelykheid, met ſmert ziende, dat veelen, die voorheen den Godsdienſt, ten tyde der verdrukkingen, hadden afgezwooren, zich nu bekeerden, en op nieuw denzelven omhelsden, eenen Leeraar, die, naar gewoonte, uit de andere Valeyen daar kwam prediken, gevangen hadden genomen, den anderen dreigde, en hun verboodt, voortaan in dezelve voet te zetten; waardoor de Hervormde Inwooners verpligt waren in de Valeyen van *St. Martin* en *Prainol* ten Avondmaal te gaan, en hunne kinders te laaten doopen, 't welk, wegens de moeilyke wegen in de Gebergten, niet dan des zomers konde geſchieden; dat zy gehoopt hadden, na den vrede, by welken de Koning meeſter was geworden van hunne Valey, dezelfde voorregten te zullen krygen, gelyk de anderen, volgens zyne beloften, aan wylen de Koningin van *Engeland* gedaan; dan dat het nu geheel

heel anders uitviel; terwyl men, in 's Konings afwezigheid, en vertoevinge in zyne andere Staaten, hen kwelde, in weerwil hunner betoonde getrouwheid en yver voor hunnen nieuwen Vorst; dat men hun ook verbooden hadt Schoolmeesters aan te stellen, zonder verlof der Priesteren, en vergaderingen te houden om God te bidden, in grooter getale dan tien persoonen; dat men anderen hadt gebannen, en belast, geen Hervormden volgens eene oude gewoonte, maar Roomschen tot Burgemeesters, Secretarissen en Notarissen te verkiezen; voorts dat men, in den jaare 1717, aan die van *Pomaret* reeds verbooden hadt, Vreemdelingen tot het gehoor des Goddelyken woords toetelaaten, welk verbod men nu tot alle Kerken der Valeyen hadt uitgestrekt, waardoor hunne Godsdienst thans geheel stil stondt; dat men ook veele Ouders gedwongen hadt, hunne kinders door Roomsche Priesteren te laaten doopen, en die dit geweigerd hadden, in pleitgedingen betrokken, om de boete van twee honderd guldens, door den Raad van *Pignerol*, in den jaare 1721 daarop gesteld, te betaalen; dat een *Jesuit*, door andere Zendelingen, en door de Burgemeesteren der plaatzen hun hadt laaten aanzeggen, dat zy, niet willende van Godsdienst veranderen, hunne goederen, volgens 's Konings bevel, moesten verkoopen, en het Land ruimen, het geen deeze arme Lieden, die meer dan twee duizend in getal waren, tot de uiterste verslagenheid bragt; dat zy, uit dien hoofde, den gemelden Aartsbisschop gebeden hadden, by den

Ko-

Koning van *Engeland* te willen uitwerken, dat door zyne voorſpraak by hunnen Vorſt hun mogte vergund worden, 1. eene ongeſtoorde oefening van Godsdienſt, 2. Vryheid tot het herbouwen hunner Kerken, en het beroepen van Leeraaren en Schoolmeesteren, 3. Oorlof om, gelyk voorheen, openbaare Bedieningen te mogen waarneemen, 4. En dat men hen, onder voorwendſel van Godsdienst, op geenerlei wyze mogte kwellen.

Eenigen tyd daarna, gelyk my gebleeken is uit eenen Brief van den Heer L'HERMITAGE, kreeg de Engelſche Aartsbiſſchop dergelyke verzoeken van den Magiſtraat van *Zurich*, met verzekering, dat alle de *Zwitzerſche Cantons* zich veel gelegen lieten leggen aan het behoud van die verdrukte Kerken. L'HERMITAGE ſprak 'er ook den Marquis D'AIX, Afgezant des Konings van *Sardinie* aan het Engelſche Hof, over aan, die hem ten antwoord gaf, dat *Frankryk* de Valey *Pragelas* aan den Koning, zynen Meeſter, hadt afgeſtaan, onder voorwaarde van geene Hervormden aldaar te dulden, of vryheid van Godsdienſt toeteſtaan; en dat het verbod daarvan alleen was geſchied, om zich *Frankryks* en 's Pauſen haat niet op den hals te haalen. De Aartsbiſſchop merkte dit antwoord alleen aan als een voorwendſel, en wenſchte dat *Hunne Hoog Mogenden* den Koning van *Sardinie* wilden maanen om zyn gegeeven woord te houden. De *Zwitſerſche Cantons*, duidelyker willende toonen, hoe zeer die zaak hun ter harte ging, ſchreeven, in Wynmaand deezes jaars, eenen Brief aan

de *Algemeene Staaten*, waarin zy van de bovengemelde bezwaaren, nevens meerder anderen, berigt gaven; klaagden, dat de voorſpraaken, voor deeze verdrukte Dallieden gedaan, niet geacht waren; en verzogten deswege, dat de *Staaten* hunne Gezanten naar het aanſtaande Vrede-*Congres* wilden gelaſten voor de behoudenis dier Kerken te zorgen. De *Walſche* Synode deezer Landen, den ellendigen toeſtand deezer Valey ook verneemende, verzogt, in het volgende jaar, eenigen onderſtand voor dezelve by de *Staaten*, die, door een kristelyk mededogen getroffen, de edelmoedigheid hadden van tien duizend guldens aan dezelve te ſchenken.

Intusſchen bleef deeze Valey in kommerlyke omſtandigheden, wanneer wylen de Heer VAN HOEY, *Hollandſche* Gezant aan het Hof van *Frankryk*, eene Memorie, aangaande de verdrukte Kerken in de Valeyen *Pragelas*, *Zezane* en *Chateau-dauſin*, van den Predikant DU MONT ontving, waarin hem onder het oog werdt gebragt, dat deeze Valeyen, in het jaar 1708, door de benden des Hertogs van *Savoye*, vereenigd met die van den Keizer, van *Engeland*, *Pruiſſen*, en der *Staaten Generaal*, *Frankryk* ontnomen zynde, de *Waldenzen*, daarin woonende, Gezanten gezonden hadden aan de Heeren VAN DER MEER, en CHETWIN, *Hollandſche* en *Engelſche* Afgezanten, die hun daarop verzekerd hadden, dat de Hertog zich door een Traktaat verbonden hadt, vryheid van Godsdienſt te zullen vergunnen aan alle Landen, die hy zou veroveren,

en

en dat het hun vryſtondt hunnen Godsdienſt in het openbaar te houden, gelyk zy, voor de herroeping van het Edikt van *Nantes*, onder *Frankryks* gebied ſtaande, gedaan hadden; dat eenigen tyd daarna GASCA, *Intendant* van *Feneſtrelles*, hen hadt ontbooden en gezegd, dat hun, uit naam zyner Koninglyke Hoogheid, vryheid van Godsdienſt, gelyk aan de andere Valeyen, gegeeven werdt, onder voorwaarde van geene twiſtredenen met de Roomſchen, en vooral niet met de Prieſteren te houden; dat den Leeraaren der Valeyen *St. Martin* en *Lucern* oorlof gegeeven was, om onder hen te prediken, en alle herderlyke pligten waar te neemen; dat deeze vryheid, twee jaaren daarna, was ingetrokken; dat men in het jaar 1708, toen de Koning naar *Sicilie* was vertrokken, hun alle openbaare bedieningen ontnoomen, en de aanzienlykſte Inwooners gebannen, doch, by 's Konings terugkomſt, herroepen hadt; dat, in het jaar 1716, hun, onder ſtrenge ſtraf, verbooden was, meer dan tien perſoonen ſterk te vergaderen; dat de Hooge Raad van *Pignerol*, in het jaar 1721, gebooden hadt hunne kinders te laaten doopen door Roomſche Prieſteren; dat ROUSSET, Advocaat-Fiscaal van *Pignerol*, den Leeraaren van *Lucern* en *St. Martin* verboden hadt eenigen uit de andere Valeyen in hunne Kerken te laaten komen, te doopen of te trouwen; dat D'ARENTON, *Intendant* van *Suze*, den Hervormden van de Valey *Zezane* bevolen hadt van Godsdienſt te veranderen, of aanſtonds uit 's Konings Staaten te vertrekken;

eindelyk, dat, in den beginne des jaars 1730, twee Zendelingen van *Turin* gekomen waren in de Valey *Pragelas*, die met eene bende krygsknegten, van den *Commandant* van *Feneſtrelles* verkreegen, de *Waldenzen* aldaar gedwongen hadden hunnen Godsdienſt aftezweeren, en ter Miſſe te gaan. Deeze waren, zeide DU MONT, niet dan algemeene vervolgingen: hy wilde niet klaagen over menigvuldige byzondere mishandelingen, die men geheele Familiën, zelfs de aanzienlykſten, met naame RICHARD, FOUILS, FRIQUET, GUIOT, GONET, en eene menigte anderen hadt aangedaan; redenen waarom hy den Heere VAN HOEY ootmoedig verzogt, deeze bezwaaren onder het óog van *Hunne Hoog Mogenden* te brengen, om, langs dien weg, de mogelyk algemeene verdelging deezes Volks te voorkomen by eenen Vorſt, die, regtveerdig en zagtmoedig zynde, wiſt, dat hy geene getrouwer onderdaanen hadt, en, buiten wiens kennis, dit alles mogelyk omging. Die den Heer VAN HOEY, een Man vol eerbieds en yvers voor den Godsdienſt, gekend heeft, zal gereedelyk vaſtſtellen, dat hy met blydſchap de gelegenheid waarnam, om deeze gefolterde Kerken te hulp te komen. Hy zondt, den tienden van Lentemaand, deeze *Memorie*, waar uit ik alleen de gemelde korte ſchets getrokken heb, aan de *Staaten van Nederland* (*). Zy ontvingen ook kort daarna eenen Brief van de *Zwitſerſche Cantons*, den zevenden van

(*) *Reſolutiën van H. H. Mog.* 14. Grasm. 1730.

van Grasmaand geſchreeven, die hun een nader berigt gaf, dat de Inwooners der Valeye *Pragelas*, op 's Konings bevel, genootzaakt waren, binnen zekeren geſtelden korten tyd, den Roomſchen Godsdienſt te omhelzen, of het Land te ruimen, met agterlaating van hunne goederen; dat zelfs een groot getal van deezen gevlugt, en te *Geneve* was aangekomen, en meer anderen op weg waren; weshalven zy baden, de *Algemeene Saaten* wilden den Koning van *Sardinie* verzoeken, dat zy, die noch in het Land waren, aldaar mogten blyven, en de vertrokkenen wederkeeren, of dat de *Staaten* een gedeelte dier verdrevenen in *Nederland* wilden toelaaten. — Over deeze ſtukken ernſtig geraadpleegd hebbende, beſlooten de *Staaten* aan den Koning van *Sardinie* te ſchryven, en den *Bewindhebberen der Ooſt- en Weſt-Indiſche Maatſchappyen*, als mede den *Directeuren der Colonie Suriname* te vraagen, of zy eenigen deezer ongelukkige Geloofsgenooten zouden kunnen verzenden naar de Landen, onder hun gebied behoorende, om aldaar eene nieuwe Volkplanting op te rigten, of in hunnen dienſt te gebruiken. De Brief der *Algemeene Staaten* aan den Koning was van deezen inhoud. „ Ten tyde dat wy de eer hadden met Uwe Majeſteit door Verbonden vereenigd te zyn, heeft zy, op onze voorſpraak, de goedheid gehad van gunſt te bewyzen aan haare Onderdaanen van den Hervormden Godsdienſt in de Valeyen van *Piemont*, en denzelven toeteſtaan, daarin weder te keeren, en onder haare beſcherming in alle

veiligheid te woonen. Dan, hoewel dezelfde Verbindteniſſen nu niet meer ſtand grypen, dewyl de Vrede een einde daaraan gemaakt heeft, verheugen wy ons egter, dat de verwiſſeling der tyden geene verandering in onze onderlinge genegenheid gemaakt hebbe; alzo Uwe Majeſteit ons, dikwils, en noch onlangs, door den Graave van CHIUSAN verzekering gegeeven heeft van de aanhoudenheid haarer vriendſchap jegens ons: en wy van onze zyde, hebben nooit gewankeld in onze genegenheid, die wy haaren perſoon en het Koninglyk Huis toedroegen. Deeze gelukkige geſteldheid aan beide kanten doet ons hoopen, dat Uwe Majeſteit noch wel eenige acht zal willen ſlaan op de bede, welke het mededogen en de liefde ons verpligten aan haar te doen, ten voordeele van zodanigen haarer Onderdaanen, welke wy voor onze Broederen houden, wegens de gelykvormigheid van dezelfde Geloofsbelydenis, die zy met ons hebben. Wy doelen op de Proteſtanten der Valey *Pragelas*, aan Uwe Majeſteit afgeſtaan by den laatſten vrede, voor welken wy de vryheid neemen thans te ſpreeken. Wy verneemen, dat Uwe Majeſteit hun bevoolen heeft, den Roomſchen Godsdienſt te omhelzen, of hun Vaderland en goederen, binnen een bepaalden tyd, te verlaaten. Eene keur voorzeker zeer bezwaarlyk, en zeer hard, van welken kant men ook dezelve beziet; want het is niet gemakkelyk, nog zelfs geoorlofd zyn gewiſſen te noodzaaken tot het verlaaten van eenen Godsdienſt, en van een Geloof,

waar van men volkomen overreed is; en het is daarenboven zeer droevig en bitter, uit zyn Vaderland gebannen te zyn met verlies van zyne goederen, niet wegens eene bedreeven misdaad, maar alleen om dat men zich verpligt rekent God te dienen, volgens den regel, in zyn heilig Woord voorgeſchreeven; hoewel men anders, als een getrouw Onderdaan, gehoorzaam is aan zynen Opperheer en Overheden, in alles, wat het burgerlyk leven aangaat. Wy hooren nogthans met ſmert, dat het gemelde ellendig Volk gebragt is tot de harde noodzaakelykheid, om één van die twee uiterſten te kiezen, en dat een gedeelte reeds genoodzaakt is zyne wooningen te verlaaten, en elders te vlugten, zullende wel haaſt van de anderen gevolgd worden. Wy hebben niet kunnen beletten van zeer getroffen te worden over het verneemen van den beweenenswaardigen ſtaat, waarin de Leden van het zelfde Geeſtelyk Lighaam met ons zich bevinden; en dat verpligt ons tot Uwe Majeſteit toevlugt te neemen, haar biddende van ganſcher harte, by onze oude vriendſchap, dat zy mededogen hebbe met haare getrouwe Onderdaanen, en hun de gunſt bewyze van te mogen blyven in de plaatzen hunner wooningen, en de zodanigen, welken reeds daaruit geweeken zyn, vryheid leene van terug te keeren, om met elkanderen, in hun Vaderland, onder de beſcherming van Uwe Majeſteit, te leeven, en Gode, naar het licht, dat hy hun gegeeven heeft, en volgens hun geweeten, over welk hy alleen de heerſchappy

voor zich zelven behouden heeft, te mogen dienen. Wy belooven ons van de wysheid en befcheidenheid Uwer Majeſteit, dat onze voorſpraak niet vrugteloos zal zyn: wy zullen dat houden voor een gevolg van haare gewoone goedwilligheid, en haar eene gevoelige verpligting, met eene volkomen erkentenis, daarvoor ſchuldig blyven, enz. *'s Haage*, den 24. van Grasmaand, 1730." Deeze nadrukkelyke Brief werdt geſteld in handen des Graave van CHIUSAN, 's Konings Gezant in *'s Haage*, met wien men verder verſcheiden' mondgeſprekken daarover hieldt, hem verzoekende, alle middelen aantewenden om een gewenſcht einde te bekoomen. In de volgende maand antwoordde de Koning den *Staaten*, dat zy, ten aanzien der zaaken van de Valey *Pragelas*, niet wél onderrigt waren; dewyl zy onderſtelden, dat hy een nieuw bevel ter verdryvinge gegeeven zou hebben, het welk niet was geſchied, en ook onnoodig, zegt hy, zoude zyn. Al het gebeurde was ſlegts een gevolg eener verbindtenis, en hadt geen ander uitzigt. Hy was meeſter geworden van gemelde Valey, by het Traktaat van *Utrecht*, met *Frankryk* gemaakt, aan welk hy daartegen iets anders hadt afgeſtaan. Daar nu in dat Traktaat bepaald was de wyze, op welke hy de gemelde Valey zou bezitten, was hy geen meeſter van iets daarin te veranderen, enz. Intuſſchen kwam 'er een Brief van de Predikanten en Ouderlingen der verdrukte Valeyen in, ter dankzegginge voor der Staaten gift van tien duizend guldens, verzeld van een breedvoerig be-

rigt aangaande den toeſtand hunner Gemeenten. De *Zwitzerſche Cantons* zonden, in Wynmaand, het Edikt des Konings, tegens de Dallieden van *Pragelas*, in Wiedemaand uitgegeeven, met byvoeging, dat het getal der vervolgden, en by hen in den ſtrengen winter naakt aangekomenen, reeds beliep op vyf honderd en vyftig perſoonen, verzoekende voor dezelven eenige ondersteuning. In de volgende maand gaven zy een nader verſlag van den toeſtand der Valeye, biddende, dat de *Staaten* de Koningen van *Engeland* en *Pruiſſen* wilden verzoeken, om mede hunne goede dienſten voor dezelve by den Koning van *Sardinie* aan te wenden. Zy ſchreeven ook andermaal aan dien Vorſt, en hy antwoordde hun in Wintermaand, dat het Edikt, in Wiedemaand uitgegeeven, voordeelig ware voor de Inwooneren zyner Valeyen, die denzelfden Godsdienſt met de *Staaten* beleedden; doch dat die van *Pragelas* in het Edikt van 't jaar 1694 niet konden begreepen zyn, en alle oude Edikten tegens zich hadden, aanhaalende derzelven inhoud, om zyn gezegde te ſtaaven. In den volgenden jaare 1731, dankten de *Zwitzerſche Cantons* den *Algemeenen Staaten* voor den bovengemelden Brief van voorſchryvinge aan den Koning, en gaven berigt, dat zy, op eenen aan hem geſchreeven, dit antwoord hadden: dat zyn Edikt, in Wiedemaand des voorigen jaars afgekondigd, bevelende het vertrekken of veranderen van Godsdienſt, niet ſtreedt tegens dat van May 1694, waarin zy meenden, dat eene volkomen' vryheid van

gewiſſen den *Waldenzen* met de duidelykſte uitdrukkingen ware gegeeven; waarom zy een Afſchrift van het gemelde Edikt 'er by voegden, op dat de *Staaten* daarvan zouden kunnen oordeelen. Zy berigtten ook, dat de goede Dallieden een Gezantſchap aan den Koning gezonden, en eene verzagting van het Edikt des voorigen jaars gebeeden hadden, waarvan men zich, in den beginne, eenen goeden uitſlag hadt beloofd, om dat de Koning, ziende de lyſt van het groot getal zyner Onderdaanen, die, in zulk een onguur ſaiſoen, zouden moeten vertrekken, getroffen ſcheen; doch dat zy, by het einde, niets hadden kunnen verwerven. Des verzogten de *Cantons*, dat de *Staaten*, onder welker goede bemiddeling het voordeelig Edikt van den jaare 1694 verkreegen was, hun beſt wilden doen, dat het ſtand mogt blyven houden, en zy hun eenigen onderſtand zenden, alzo 'er reeds meer dan duizend Vlugtelingen te onderhouden waren. Eindelyk, zeiden zy, dat 's Konings afgekondigd beſluit den 27. van Slagtmaand, waarin hy verklaarde te volharden by het Edikt van Wiedemaand, zulk eene algemeene verſlagenheid hadt gegeeven, dat alle Inwooners beſlooten hadden hun Vaderland te verlaaten, en geen één dus verre in de verzoeking gevallen was van te blyven, of zyn geloof te verzaaken. Hierop beſlooten de *Staaten*, andermaal aan den Koning te ſchryven; door den Heere VAN LYNDEN, en andere Gedeputeerden tot de buitenlandſche zaaken, den Graave van CHIUSAN wederom te verzoeken

ken hun hulp te bieden; een affchrift van hunnen Brief te zenden aan de Heeren Hop en Ginkel, hunne Gezanten aan de Hoven van *Engeland* en *Pruiſſen*, met laſt van den Koningen dier Ryken te verzocken, op nieuw, voorſpraaken voor de verdrukte Kerken te willen worden; den *Zwitzerſchen Cantons*, eene naauwkeurige lyſt van alle geweeken *Waldenzen*, met byvoeging van wat handwerk zy waren, te vraagen; en den *Bewindhebberen der Ooſt- en Weſt-Indiſche Compagnie*, gelyk ook den *Directeuren der Colonie Suriname* te verzoeken een berigt, hoe veelen zy in hunne *Diſtrikten* zouden kunnen plaatzen, en op welke voorwaarden uit een kriſtelyk mededogen ontvangen. De *Bewindhebbers* antwoordden, daarover te zullen raadplegen in hunne aanſtaande Vergadering van *Zeventienen*. De *Directeurs* der *Surinaamſche* Volkplanting wenſchten het getal, en de handtering der Vlugtelingen te weeten, beloovende dan op alles nader te zullen beſluiten. De Koning van *Sardinie* antwoordde op den ontvangen Brief der *Staaten*; dat zy, die vertrokken waren, niet verpligt waren geweeſt, het midden van den winter daartoe te verkiezen; dat zy byzondere tekenen van gunſte van hem hadden ontvangen, alzo zy zes maanden tyds gehad hadden, om maatregelen tot hun vertrek te neemen; dat hy zelf noch langer tyd vergund hadde aan die geenen, welken hem zulks verzogt hadden; dat derhalven de vertrokkenen vrywillig het ruuwſte faiſoen daartoe verkooren hadden om het mededogen van anderen gaan-

gaande te maaken, in ſtede van zyne zagtmoedigheid te erkennen, welke hy ontrent hen gebruikt hadt, waarvoor de Leeraars der *Waalſche* Kerken, onder het gebied van *Nederlands Staaten*, hem zelfs bedankt hadden, toen zy zyn Edikt onder het oog hadden gekreegen: en wat het Edikt zelf aanging, dat die zaak afgedaan ware; dat zelfs het gemelde Edikt voordeelig voor de Onderdaanen der andere Valeyen ware, die hetzelfde geloof beleeden, wegens de nieuwe voorregten, van welken het hun verzekering gaf enz. De *Hollandſche* Gezant Hop aan het *Engelſche* Hof bewerkte, dat deszelfs Koning mede eenen voorſchryvings Brief aan den *Sardiniſchen* Vorſt zondt. Ik heb een Affchrift van denzelven gekreegen, opgeſteld in de Latynſche Taal, meeſtal van denzelfden inhoud als die der *Staaten*, waarom het onnoodig is denzelven hier mede te deelen. De Hertog van *Newcaſtle*, 's Konings toenmaalige Staats-Secretaris voegde 'er eenen by voor den Heer Allen, Secretaris van het *Engelſche* aan het *Turinſche* Hof, waarin hy hem uitvoerig voorſchreef, hoe hy 's Konings brief, by de overgaave, zou aandringen, om eenen aangenaamen uitſlag te verkrygen. In het ſchryven van deezen Man ziet men den yver van een braaven Kriſten, met de voorzigtigheid van een grooten Staatsdienaar gepaard, ſterk doorſtraalen. Hy hieldt den *Sardiniſchen* Vorſt onſchuldig; maar verwyt de uitdryving der Dallieden aan zekere yveraars die den Koning tegens zyne Onderdaanen ophitsten, en dat bedryf voorwendden eene genade te

zyn,

zyn, onder den fchyn van eene nieuwgevondene uitlegging eener Wet, welke ware zy, zegt hy, van eenig gewigt of grond geweeft, al lang van hun zou zyn gebruikt geworden. Hy belaftte voorts den Secretaris ALLEN, zo men hem mogt voorwerpen, dat dit werk eene huisfelyke zaak ware, niet behoorende tot de kennis der buitenlandfche Mogendheden, te antwoorden: dat de Koning van *Engeland* het regt hadt om zich tuffchen beiden te ftellen, uit hoofde van een Traktaat, in den jaare 1690, met den Koning van *Sardinie* geflooten; waaruit het voordeelig Edikt van den jaare 1694 zynen oorfprong genomen hadt. Hy eindigt zynen Brief met een vermaan van dit alles met de uiterfte voorzigtigheid voor te draagen, en alle uitdrukkingen te vermyden, die eenige aanleiding zouden kunnen geeven tot verkoelinge der vriendfchap tuffchen de twee Kroonen. — De *Zwitfers* berigtten in hun antwoord op den Brief der *Staaten*: dat 'er, onder de gevlugte *Waldenzen*, geenen waren, kundig in handwerken, maar allen in de Landbouw bedreeven. Zy gaven eene groote naauwkeurige lyft zo van de naamen, als van den ouderdom der gevlugten, uit welks Affchrift my gebleeken is, dat 'er toen uit de Valey *Pragelas* drie honderd en zeftig, en uit de drie andere Valeyen van *Lucern*, *Perouffe* en *St. Martin* vierhonderd en tagtig in *Zwitferland* waren aangekomen, en zich daar ophielden. De vergaderde *Bewindhebbers der O. I. Compagnie*, over den bo-

bovengemelden Brief der *Staaten* raadplegende, beſlooten die zaak over te laaten aan die Leden, welken zy tot de gewoone jaarlykſche *Haagſche Beſoignes* zouden afzenden, en gaven daarvan aan de *Staaten* berigt. Dan 'er deeden zich daarna, in die Vergadering, zo veele zwarigheden op, omtrent de verzending der *Waldenzen* naar de Colonien, dat 'er niets van geworden is. Intuſſchen ſchreeven de *Zwitſers*, in Wiedemaand, op nieuw den *Staaten*, biddende eenigen onderſtand voor de berooide Dallieden, welker onderhoud hun zwaar viel, te willen zenden. Dit ſtuk in nader overweging gebragt zynde, beſlooten de *Staaten* van *Holland* eene algemeene *Collecte* voor dezelven te laaten doen. Van deeze is noch een kort Geſchrift voor handen, ten titel voerende: *Hiſtorieſche Beſchryving van de Waldenzen of Piemontoiſe Dallieden*, enz. in fol. *Amſt.* 1731. Hierin vindt men, na eene beknopte Beſchryving van dat beroemde Volk, eene Lyſt der Teksten, op den 9 van Herfſtmaand des jaars 1731, door alle de Predikanten van *Amſterdam*, ter voorbereiding en aanpryzing deezer *Collecte* gepredikt; — eene naamsvermelding der Ouderlingen en Diakenen, die, op bevel der Burgemeeſteren, den volgenden dag, deeze *Collecte* gedaan hebben; — met de naamen van vyfentwintig Wyken, waar en hoe veel elk daarin verzameld heeft. De vergaderde Penningen in de Stad bedroegen eene ſomme van honderd eenëndertig duizend, twee honderd, en zevenëndertig guldens, en vier ſtuivers: buiten de Stad

wer-

werden door de Officieren der Compagnien nog van de Cingels opgehaald duizend driehonderd zevenënzeftig guldens, en zeftien ſtuivers. Ten deezen tyde geſchiedde ook de *Collecte* in de andere *Hollandſche* Steden. *Dordrecht* gaf *f* 8000 — *Delft f* 7500 — *Enkhuiſen f* 4000 — *Edam f* 700 — *Gouda f* 1700 — *Gornichem f* 1200 — *Haarlem f* 12564 — 13 — *Hoorn f* 5700 — *Leiden f* 10675 — *Medenblik f* 802 — *Monnikendam f* 600 — *Purmerend f* 1000 — *Rotterdam f* 20000 — *Schiedam f* 1600 — *'s Hage f* 24000 — *Vianen f* 1078 — *Vlaardingen f* 2200 enz. Onder de Dorpen, gaf *Broek in Waterland f* 2145 — *Ooſtzaandam f* 2140 — *Ilpendam f* 600 — *Diemermeer f* 2064 — *Alblaſſerdam f* 1000 — *Warmont f* 700 enz. Dit edelmoedig voorbeeld volgden daarna de andere Provintien; dan wy hebben nooit eene Lyſt der aldaar ingezamelde Penningen gezien.

Zulke aanzienlyke ſommen, van tyd tot tyd uitgedeeld onder de ellendige *Waldenzen* zo voor, op, als na hunne reize herwaarts, bragten zeer veel tot hunne verligting toe. De *Zwitſers* egter, met hen belaſt blyvende, vernieuwden, in Herfſtmaand des jaars 1733, hun verzoek by de *Algemeene Staaten*, dat ze deezen Lieden, die zich nu, drie jaaren, in derzelver Geweſt hadden opgehouden, wilden vergunnen zich in ons Vaderland neder te zetten, waar ze meenden, dat ze hun beſtaan zeer wél zouden vinden, het geen hun in *Zwitſerland*, anders dan onze oorden gelegen, onmooglyk viel. De *Gedeputeerden* van *Holland* namen

men aan, dien voorſlag in hunne Staats-Vergadering te brengen, en daarover te raadplegen. En, wanneer de *Zwitſers* andermaal dat verzoek hervatten, beſlooten de *Algemeene Staaten* aan hun te ſchryven (*): dat 'er zich, van den beginne af, groote zwaarigheden hadden opgedaan, en noch opdeeden, tegens het ontvangen, plaatzen, en onderhoud verſchaffen der gevlugte Dallieden, wanneer ze allen gelykerhand overkwamen; doch dat het den geenen, welken genegenheid en bekwaamheid hadden, om zich in deeze Landen neder te zetten, vryſtondt herwaarts over te koomen, en dat men den zodanigen, welken eenigen byſtand noodig hadden, naar bevind van zaaken zou verzorgen. Hierop zakten vierhonderd *Waldenzen*, van tyd tot tyd, herwaarts af. Deezen zyn naderhand van meer anderen gevolgd; doch omtrent de helft der uitgeweeken bleef in *Zwitſerland* agter. De hier aangekomenen, onzer taale niet kundig, werden eerſt onder de *Waljche* Gemeenten verdeeld en onderhouden; zy zogten daarna een eerlyk beſtaan, en, de Voorzienigheid hunne onderneemingen zegenende, hebben zy, niet lang daarna het genoegen gehad van hun eigen gewonnen brood, met ruſte, in ons vreedzaam Vaderland te mogen eeten. Eenigen van deezen, die, toen kinders zynde, met hunne Ouders zyn overgekomen leeven noch, met andere kindskinders dier overleden' Vaderen, onzer Natie dermaate ingelyfd, dat men ze

(*) *Reſolutiën van H. Hoog Mogenden*, 28 Herfstmaand 1733.

ze thans niet voor vernederlandſche *Waldenzen*, maar voor Afſtammelingen der egte oude *Hollanderen* aanziet. Voor eenigen tyd trof ik zulk eenen, op eene der Kerkelyke Vergaderingen onzer Stad, zynde een waardig Ouderling van eene onzer Noordhollandſche Gemeenten, aan; hy was met zyne Ouders in den gemelden jaare in ons Geweſt beland.

Op deeze wyze is de zuivere Godsdienſt die al mede, van der Apoſtelen, of wél van de vroegſte tyden, in de Valey *Pragelas* gebloeid heeft, geheel uitgeroeid, en 'er doedt zich tot noch toe geene hoop op, dat dezelve aldaar weder overgebragt, of herſteld zal worden.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

LOTGEVALLEN DER WALDENZEN, VAN HET JAAR 1730 TOT HET JAAR 1774, BEHELZENDE EENIGE NIEUWE ONLUSTEN, DOOR DE ROOMSCHEN TEGENS HEN VERWEKT, DOCH DOOR DEN KONING UIT DEN WEG GERUIMD; —— ALS MEDE VERSCHEIDEN' PROEVEN HUNNER TROUW EN DAPPERHEID, IN DEN OORLOG VAN HET JAAR 1742, AAN HUNNEN VORST BETOOND; —— EN DE RUST ZINTS DIEN TYD, TOT OP DEEZEN DAG GENOOTEN.

De Valeyen van *Lucern*, *St. Martin* en *Perouſe*, door eenige *Roomſche* Geeſtelyken, in haare Voorregten ten deezen tyde benadeeld, zonden deswegen eenigen hunner Leeraaren aan den

Koning, die hunne klagten gehoord hebbende, voor het grootſte gedeelte, daarin voorzag, en een nieuw Plakaat, beſtaande uit elf Artikelen, waarna zy zich, in het vervolg, gedraagen moeſten, door den Gouverneur van *Pignerol* liet afkondigen, aan wien hy, onder anderen, in eenen Brief, wiens afſchrift ik heb, dit volgende ſchreef: „ Dat zyn „ eenig oogmerk in dit Plakaat was, (gelyk „ hy, Gouverneur, den *Waldenzen* moeſt doen „ begrypen) hunne ruſt en geluk op vaſten voet „ te zetten; — dat het van hun zoude afhangen, „ derzelver beſtendigheid onder zyne heerſchappy „ te ſmaaken; — dat hy zich, altoos, met ver- „ maak te binnen zoude brengen de bewyzen van „ ijver en getrouwheid, voorheen hem getoond; „ — dat hy hun in het algemeen, en elk in het „ byzonder eene onderſcheidene beſcherming ver- „ leenen zou, in dat vertrouwen, dat zy, door „ eene naauwkeurigſte onderhouding van dit Pla- „ kaat, hunne verpligting aan hem erkennen zou- „ den; — dat zy, voortaan, hunnen ijver en ge- „ trouwheid voor hem verdubbelende, nimmer- „ meer van hem vergeeten zouden worden". &c.

Ik vindt niet noodig den Leezer het gemelde zeer uitvoerig Plakaat mede te deelen: alleen luſt het my, ter gedagtenis van deezen edelmoedigen Vorſt, twee gewigtige Artikelen uit het zelve op te geeven. In het zevende ſtondt hy hun voor altoos toe „ Aalmoeſſen en anderen onderſtand uit „ vreemde Landen te ontvangen, onder deeze ge- „ makkelyke voorwaarde, dat zy eene naauwkeu- „ rige

„ rige lyst van het ontvangene aan den Gouver-
„ neur der Provintie zouden opgeeven". In het agtste gaf hy hun oorlof: „ Gereformeerde Boe-
„ ken, van buiten 's Lands, in te voeren, en in de
„ Valeyen uittedeelen, mids dat dit geschiedde
„ door eenen, van hun daar toe aangestelden Per-
„ soon, die aan den *Groot-Cancelier* belooven
„ moest, dezelven alleen onder de Gereformeerde
„ *Waldenzen* te zullen uitdeelen."

Deeze waren, indedaad, voorregten, den *Waldenzen* overaangenaam. Zy gaven niet lang daarna, gelyk wy aanstonds zullen zien, de doorlugtigste blyken van dankbaarheid, ijver en getrouwheid aan hunnen Koning, die men regtmatig van hun verwagten kon, op hunne beurt, terug.

Zints het jaar 1730 tot het jaar 1742, vielen 'er geene aanmerkelyke zaaken, die wy noodig vinden hier eene plaats te geeven, in de Valeyen voor. De *Waldenzen vreesden God, eerden den Koning*, en genooten rust.

Wy gaan dan tot het jaar 1742 over, wanneer geheel *Europa* in vuur en vlam raakte. *Spanje* spande, ten dien tyde, met *Frankryk* aan, die eerst een Leger naar *Duitschland* zondt, daarna den *Pretendent* in *Engeland* tragtte over te brengen, en de *Spaansche Nederlanden* weg te neemen, waarin hy, tot ons toenmaalig bitter gevoel, al te gelukkig slaagde. *Pruissen* vernieuwde eenige oude aanspraaken op het Hertogdom *Silesie*, en nam het weg. *Engeland* en *Holland*, zich verzettende tegens de staatkundige inzigten van *Frank-*

ryk en *Spanje*, ondersteunden MARIA THERESIA, Gemaalin van wylen den Hertog van *Toskanen*, thans Keizerin, en Koningin van *Hongarye*. Wylen de Koning van *Sardinie*, KAREL EMANUEL VICTOR, Opvolger van VICTOR AMADEUS, in het jaar 1732 overleeden, koos haare zyde, en stelde zich tegens *Frankryk* en *Spanje*, die door *Piemont* in *Italie* wilden dringen, om de Staaten der Keizerin aldaar aan te tasten, moedig te weer.

Ik kan my noch zeer wél te binnen brengen, wat ik, toen zeer jong zynde, van de dappere daaden deezes grootmoedigen Konings van *Sardinie* gehoord hebbe, en veelen myner Leezeren zullen mede, gelyk ik vertrouw, alles, wat toen in *Italie* voorviel, en zo grooten naam van deezen Vorst deedt uitgaan, niet geheel vergeeten zyn. Meer byzonderheden van dien Oorlog, van den Persoon en de bedryven des Konings, zyn my daar na verhaald door eenen kundigen Bevelhebber, die, ten dien tyde, in den dienst der Koningin van *Hongarye*, den Oorlog in *Italie* bywoonde, en gelegenheid hadt om veelerleie zaaken naauwkeurig na te vorschen, en daarna, in den dienst van onze Republyk, overgegaan zynde, met my in eene allergenaamste vriendschap geleefd heeft tot zynen dood toe (*). Ik heb toen zaaken gehoord, en ben

'er

(*) Ik weet niet, waarom ik, ter deezer plaats, den naam van deezen waardigen Bevelhebber verzwygen zal. Hy was een *Hongaarsch* Edelman, SIGISMUNDUS DE PATONAY geheeten, en blonk al te zeer in Oorlogsmoed en Godvrugt uit, dan dat zyn Naam ver-

'er naderhand in beveſtigd geworden, die hier eene plaats moeten vinden.

Wy hoorden, ten dien tyde, dat de Koning van *Sardinie* te velde trok; maar niemand, of ten minſten zeer weinigen in ons Vaderland hebben geweeten, dat de *Waldenzen* der drie Valeyen met hunnen Koning het harnas aangespten, en geen onaanzienlyk deel van zyn Leger uitmaakten. Deezen waren de Zoonen en Kindskinders der oude en dappere *Waldenzen*, die, van het jaar 1692 tot het jaar 1697, onder hunnen Hertog dienende, zulke gevoelige neepen aan *Frankryk* gaven. Nooit hadden deeze nieuwe benden den oorlog bygewoond, of het vuur gezien; egter was de oude dapperheid, ijver en trouw hunner Voorvade-

vergeeten zou worden. Van beiden heb ik overvloedige bewyzen; dan het is hier geene voegzaame plaats om 'er melding van te maaken; ook heeft 'er zich noch geene goede gelegenheid opgedaan, om proeven zyner geleerdheid, kennis van menigerlei taalen, oorlogsdapperheid, wonderbaare bewaaring in gevaaren, en verzoekingen tot verlaating van den Godsdienſt, gelyk ook doorſtaande blyken van een heilig leven aan den dag te leggen, en van de vergetelheid te bewaaren. Zyne uitgebreide kennis in de H. Schrift, en onze allernaauwſte Vriendſchapsbanden bewoogen my, in het jaar 1751, een Latynſche *Diſſertatio de Paſchate* aan hem op te draagen. In het jaar 1756. overleedt deeze waardige Edelman in den bloei van zyn leven, op eene droevige wyze, te *Reab* in *Hongarye*. Op eenen tyd, in zyns Broeders koets, met vier paarden beſpannen, gezeeten, raakten deezen op den hol, en tegen eene Brug aanvliegende, bragt hem het yſſelyk gevaar, in dat hachelyk oogenblik, tot het beſluit van uit de koets te ſpringen Hy deedt het, doch bezeerde zich zo zeer door den val, dat hy vyf uuren daarna overleedt.

deren in hen niet uitgeſtorven. Zy gedroegen zich in den eerſten veldtogt wél, en leerden zo vaardig met den degen, als met de ploeg omgaan.

In het volgende jaar 1743, toogen zy, met hunnen dapperen Koning, wederom te velde, en gaven hem verſcheiden' proeven van het geen zy onder zyne aanvoering, in het voorige jaar, geleerd hadden. Zy deeden DON FILIPPUS veel nadeels, namen een groot gedeelte van het oorlogstuig, dat men naar het *Spaanſche* Leger voerde, weg, en maakten zyne bagagie tot buit. Waarſchynlyk zouden ze dien Vorſt zelf opgeligt hebben, indien de Bevelhebber van eene bende, die de laatſte toppen van den berg *l'Agnel* bezetten moeſt, zynen ſlag, ten regten tyde, hadt waargenomen.

Dus ontſnapte DON PHILIPPUS, door de ſchuld van éénen Bevelhebber, de handen der *Waldenzen*. De Koning van *Sardinie* ondernam daarna de belegering van *Coni*, en wilde, dat ze hem daarin zouden byſtaan. Fluks waren zy vaardig, verbraken de brug van *l'Ouelle*, en waren dus oorzaak, dat de belegerde Stad, geen toevoer kunnende krygen, in het uiterſte gebrek geraakte, en zich moeſt overgeeven. In het gevegt te *Jouſſeau* ſchoot hun Koning te kort; maar zy dekten zynen aftogt op eene treffelyke wyze. Zy alleen ſtonden den geweldigen ſchok van den hittig vervolgenden vyand eenigen tyd uit, en gaven daardoor gelegenheid aan het *Regiment* van MAYER om te ontkoomen, waar na zy zelven in orde aftrokken.

De Koning was by uitſtek over hen voldaan: hy

hy gebruikte, vervolgens, eenigen van hen in het gevegt te *Sieta*, waar in de vyandlyke Veldheer, de Ridder DE BELLE-ISLE, Broeder van den vermaarden *Maarſchalk* van dien naam, tot groote ſmert der *Franſchen*, dewyl men hem voor den grootſten *Ingenieur* van zynen tyd hieldt, het leven verloor met eenige honderden Bevelhebbers. (*) Hier geraakten zy in het allerheetſte vuur der vyanden; doch muntten toen zo wél niet uit, als op andere tyden: nadien het ſcheen, dat zy de manier om de vyanden, in bolwerken begraaven, tot gevangenen te maaken, niet genoeg geleerd hadden. Het ontbrak hun dan niet aan moed en dapperheid; maar alleen aan deze manier en krygskonſt, niet zo wél by hen bekend, nog te vooren geoefend.

Zy gedroegen zich voorts, in het vervolg van deezen oorlog, gelyk de Koning van hun verwagtte; het geen dan ook dien edelmoedigen Vorſt nog ſterker drong, hu nne oude Voorregten op vaſten voet te bewaaren.

Geene byzondere gelegenheden deeden zich, zints dien tyd op, om 'er doorſlaande bewyzen van te geeven. Dan, in het jaar 1756, viel 'er iets voor, waarin de Koning proeven zyner liefde aan de *Waldenzen* toonde. Toen, naamelyk, rees 'er, tuſſchen de *Roomſche* Dallieden, en de *Waldenzen* eenig verſchil ontrent de Voorregten, die de eerſten wilden beſnoeijen. Die zaak werdt voor de Regt-

(*) *Beknopte Hiſtorie van Frankryk*, III. D. bl. 336.

Regtbank gebragt en bepleit, en hoewel onze Geloofsgenooten dezelve, ter eerſte en tweede *inſtantie*, (gelyk men zegt) verlooren, werdt egter hun *Appèl* by het Hof aangenomen, en de ſtukken van het verſchil, wél overwoogen zynde, het twiſtgeding, ten hunnen voordeele, uitgeſprooken. Eene tweede proef, dat de Koning de *Waldenzen* buiten verdrukking wilde doen leeven, gaf hy, noch onlangs, ik meen, in het jaar 1761. Hoorende, dat zyne *Roomſche* Onderdaanen eenige moeilykheden den *Waldenzen* aandeeden, ſtuitte hy dezelven ten eerſten, en beduidde hun, dat zy de *Waldenzen*, in het ſtuk van Godsdienſt, geene onaangenaamheden mogten aandoen. Uit deeze twee laatſte voorvallen kan men zien, dat die Koning met alle billykheid regeerde, en de *Waldenzen* by hunne oude Voorregten bewaarde, gelyk hy daarin is voortgegaan, tot zynen dood. Dan men moet ook, aan de andere zyde, van hun getuigen, dat ze zich, als getrouwe en vreedzaame Onderdaanen, gedroegen, die niets meer wenſchten dan ſtil en vreedzaam te leeven, *God te vreezen*, en *den Koning te eeren*.

In den voorigen jaare 1773, hebben zy hunnen goedertieren Vorſt, KAREL EMANUEL VICTOR, een hoogen ouderdom bereikt hebbende, verlooren, en deszelfs Zoon tot Opvolger gekreegen. Soortgelyke verwiſſelingen van Regering waren hun voorheen meer dan eens nadeelig; dan de jonge, thans regerende Koning, VICTOR AMADEUS de III, wien het niet aan verſtand mangelt, heeft reeds

reeds proeven van zyne zugt voor het welzyn zyner Onderdaanen gegeeven, des zy thans niet anders dan ruft onder zyne vreedzaame heerschappy kunnen te gemoet zien.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

EENE NAAUWKEURIGE BESCHRYVING VAN DEN HEDENDAAGSCHEN TOESTAND DER DERTIEN GEMEENTEN IN DE VALEYEN, WAAR MEDE DEEZE KERKELYKE GESCHIEDENIS TEN EINDE LOOPT.

Dus meen ik aan myn oogmerk, in het schryven eener KERKELYKE GESCHIEDENIS DER WALDENZEN TOT OP DEEZEN TYD, voldaan te hebben. De eerste lotgevallen hebben wy kortelyk doorloopen, en den Leezer aangeweezen, waar hy dezelven breedvoeriger geboekt kan vinden; dewyl het ons niet gelustte de Gebeurteniſſen der eerste tyden, in onze taal beschreeven, over te schryven, en op nieuw te laaten drukken. Ook dagten wy, dat zulks anderen weinig zou smaaken.

Dan de gewigtige Gebeurteniſſen van het jaar 1686 tot op deezen tyd, hebben wy, uitgebreider, in derzelver voornaamste omstandigheden opgegeeven, om dat de Leezer die nergens in onze taal vinden zal. Wy hebben alleen eenige byzonderheden van weinig of geen gewigt verzweegen, ziende geene noodzaaklykheid, om eenen grooten omslag te maaken, of in eenen dikken en verveelenden *Foliant* te beschryven, dat in een kort beſtek, hoewel mogelyk met meer moeite, begree-

pen kon worden. Wy volgden hierin eenigzins het voetſpoor van den Aartsbiſſchop van *Canterbury*, die, in het jaar 1761, van den Koning van *Engeland* gevraagd, naar den tegenwoordigen ſtaat der *Waldenzen*, in eene korte ſchets van weinige geſchreeven bladzyden, aan zynen Vorſt voorſtelde, al wat dat Volk, van het jaar 1686 tot dien tyd, wedervaaren was. En alhoewel ik uitvoeriger, dan die Geleerde Man, in myn verhaal geweeſt ben, en naar myn oordeel mogt weezen, dewyl ik geen Monarch in gewigtige Ryksbezigheden ophieldt, en dit Boek als de eenige KERKELYKE HISTORIE DER WALDENZEN VAN HET BEGIN TOT OP DEEZEN TYD, ten minſten ten deezen dage, het licht zou zien (*), en waarſchynlyk in handen vallen van ſommigen, die weinig van dat vermaarde Volk wiſten, en wél zo veel tyds, als 'er tot het leezen van hetzelve nodig was, zouden overig hebben; zo meende ik vryheid te hebben, om het wat uitvoeriger te mogen opſtellen; te meer, dewyl veele zaaken te gewigtig waren, om 'er alleen met één woord van te ſpreeken. Ondertuſſchen kan ik den Leezer hier verzekeren, dat hy de gewigtigſte ſtukken, die den toenmaligen Koning van *Engeland* onder het oog gelegd werden, hier geleezen hebbe, alzo de bovengemelde Aartsbiſſchop zich

(*) Ik meende vryheid te hebben om dit te zeggen, alzo niemand zo veele oorſpronklyke ſtukken, als 'er tot het opſtellen van zulk eene *Kerkelyke Hiſtorie* noodig waren, buiten my, in handen waren gevallen.

zich van onze bronnen, waaruit wy eigenhandig geſchept hebben, heeft moeten bedienen. De voorgedraagen zaaken zullen, onzes oordeels, wél toereiken, om den weetgierigen een denkbeeld van den vroegen en laaten ſtaat dier vermaarde Kerken te geeven. Wy konden derhalven hier eindigen, indien men niet, en wel te regt, ons Werk onvolkoomen noemen zou. Er ontbreekt toch in ons oog niet alleen een verhaal van het tegenwoordige Kerkbeſtier deezer Gemeenten, maar ook eene aftekening van den toeſtand, waarin zy zich thans bevinden. Wy gaan dan over, om hetzelve hier te geeven.

Tegenwoordig Beſtier der Gemeenten.

Om dan hier aan beiden te voldoen, zullen wy niets van het beſtier deezer Gemeenten in oude tyden zeggen; maar alleen opgeeven, zo als het zelve nu plaats heeft. —— Wy herinneren dan den Leezer, dat de dertien Kerken der *Piemonteſche* Gemeenten, hier boven met naame genoemd (*), heden noch in weezen zyn, en te zaamen vervatten ruim tien duizend zielen; zo dat men, wanneer dit vergeleeken wordt by het geen wy hier boven (†) hebben opgegeeven, beſluiten mag: dat deeze Gemeenten, na de laatſte uitdryving uit haar Land, in weerwil van 't verval, dat wy hier agter zullen opgeeven, door de Goddelyke Voorzienigheid niet verminderd, maar van tyd tot tyd in getal veel vermeerderd zyn.

Ie-

(*) Bladzyde 17—20. (†) Bladzyde 215.

Ieder Gemeente in de Valeyen heeft haaren eigen Leeraar, of ten minſten heeft ze dien altoos volſtrekt noodig, om dat verſcheiden' Leden, die tot eene Gemeente behooren, hier en daar, tuſſchen de rotzen en bergen verſpreid woonen. De Gemeenten zyn meeſtal zeer uitgebreid: de meesten hebben aangrenzende plaatzen, die wy *Combinatien* noemen, even gelyk het by ons in verſcheiden' Provintien en byzonder in de *Generaliteit*, met de Gemeenten geleegen is. Elk Leeraar verrigt den Godsdienſt, in de eene Kerk op den Zondag; in de andere Kerk der *Combinatie* predikt hy in de week, of verkieſt daar toe de Heilige Dagen der Roomſchgezinden, op welken het hun niet geoorlofd is te arbeiden.

De uitgeſtrekte legging deezer Gemeenten is oorzaak, dat men elke Gemeente in verſcheiden' *Kwartieren* heeft moeten verdeelen: in ieder woont één Ouderling, die het oog houdt op al het geen 'er omgaat, en daar van verſlag doet aan den Kerkenraad. Elk Leeraar doet in alle deeze *Kwartieren*, tweemaal in het jaar, huisbezoeking. Allen, die 'er in woonen, zonder onderſcheid van jaaren, zyn volgens Kerkelyke Wetten, verpligt byeen te koomen, om de openbaare *Kategiſatie*, die de Leeraar doet, by te woonen; in welke hy dan den eenen, dan den anderen ondervraagt, naar maate hy dat goedvindt.

Ieder Kerk heeft een eigen Schoolmeeſter, die gewoonlyk ook den dienſt van Voorzanger waarneemt; maar behalven deezen, die, van het eene

ein-

einde des jaars tot het ander, in dienſt blyft, zyn de Gemeenten verpligt, wanneer de winter aankomt, en de ſneeuw de wegen voor de kinderen geheel onbruikbaar maakt, andere Schoolmeeſters, op de afgelegenſte plaatzen, voor de jeugd aan te ſtellen.

Ieder Gemeente heeft éene Kerk om 'er den Godsdienſt in te verrigten; ſommigen hebben 'er zelfs twee of drie: daarenbooven eene *Paſtory*, of Predikants wooning, met een Huis, waarin, geduurende het geheele jaar, School wordt gehouden.

Bewyzen, dat de Vryheid van Conſcienſie, welke deeze Kerken genieten, binnen zeer enge perken bepaald is.

De Leeraars en Beſtierders van die Gemeenten vergaderen, na vooraf den Koning oorlof verzogt te hebben, alle twee jaaren, om alles te beſchikken, wat het welzyn van alle de Gemeenten bevorderen kan. Zulke Vergaderingen noemt men Synoden. Een Gecommitteerde van den *Intendant*, die Roomſch is, heeft plaats in de Vergadering, doch geene ſtem. Door hem weet de Koning al wat 'er in omgaat, het geen hy ook wel weeten mag, dewyl 'er nooit iets tegens zyne wetten beſlooten wordt.

Voorheen vergaderde de Synode alle jaaren; maar ter vermyding der koſten, welke deeze Kerkelyke Zaamenkomſt veroorzaakt, vergadert dezelve, nu alleen, alle twee jaaren: ſomtyds verloopen 'er wel eens drie, het geen egter voor de Gemeenten

ten zeer nadeelig is. Tuſſchenbeiden vallen dikwils zaaken van weinig belang voor, welken dan door den Voorzitter, Beſtierder, en Schryver (*) der Synode behandeld, en afgedaan worden. Dan, wanneer 'er zaaken van gewigt voorvallen, geeven deeze drie Predikanten daarvan kennis aan de andere Gemeenten, en neemen derzelver gevoelen door brieven daarover in; want, buiten den tyd der Synode, is het den Predikanten niet geoorlofd, in meerder getal dan drie, by elkanderen te koomen, om iets te zaamen te overleggen. De plaats, waar zy hunnen openbaaren Godsdienſt mogen oeffenen, nevens die, waar hunnen Kerken, Predikantshuizen en Schoolen ſtaan, en waar zy, alleen, mogen woonen, is door Plakaaten bepaald: buiten die gemaakte grensſcheidingen mogen zy niet woonen, nog den minſten aankoop van Landeryen onderneemen. Zy hebben wel vryheid van te gaan, en handel te dryven in alle de Staaten van hunnen Koning, waar zy willen; maar dit moet, alleen by wyze van doortrekking, geſchieden, zonder dat ze daar huizen of winkels mogen houden.

Eerſte Oorzaak van het uitwendig verval deezer Kerken.

Deeze Gemeenten hebben, zints het begin deezer Eeuwe, geene openbaare, en duidelyke inbreuken in hunne Voorregten geleeden, zo als uit ons ver-

(*) *Praeſes, Aſſeſſor en Scriba.*

verhaal gebleeken is. Men heeft dezelven met openbaar geweld, gelyk voorheen, niet befprongen. De *Roomſche* Geeſtelykheid heeft egter overal, en ten allen tyde gearbeid, en arbeidt noch geduurig, om, 't zy door kwaadaardige indrukſels den Koning tegens haar aantehitzen, 't zy, buiten zyn weeten, haar te kwellen, en, ware het mogelyk, daardoor uitteroeijen. Zaaken, welken indedaad deeze vermaarde Gemeenten, die daardoor afneemen, den ondergang dreigen, dewyl hieruit de allernadeligſte gevolgen ontſtaan. Dan om nader ter zaake te koomen, twee rampen drukken byzonder deeze onze Geloofsgenooten. De eerſte is, de uiterſte armoede, waarin zy vervallen, en de andere beſtaat in een gebrek, zo van een genoegzaam aantal van Leeraaren, die hen beſtieren en ſtigten moeten, als van Schoolmeeſteren in de kleine Winterſchoolen. De Armoede ontſtaat voornaamelyk uit deeze volgende oorzaaken. Zy zyn in het gemeen verpligt menigvuldige en zwaare laſten, jaarlyks, te betaalen, welken men in verſcheiden' ſoorten kan verdeelen.

Eerſte oorzaak hunner Armoede.

Als Onderdaanen, zyn zy gehouden de laſten, die men den *Koninglyken Impoſt* noemt, op te brengen. Het is wel ten hoogſten billyk, dat elk Onderdaan denzelven betaale, en wy zouden daarvan niet ſpreeken, indien zy hierin niet boven anderen bezwaard waren: want den *Roomſchen* en allen, die in de Valeyen het Pausdom omhelzen, word't

wordt één derde van deezen Impoſt kwyt geſchol-den.

Tweede oorzaak hunner Armoede.

Eene andere ſchatting moeten zy opbrengen, als *Leden van het Diſtrikt*, waarin zy woonen. Ten dien opzigte moet men weeten, dat de Valeyen verdeeld zyn in kleene *Diſtrikten*, of Gemeen-ſchappen, welke ieder aan haar hoofd hebben ze-kere Mannen, die men *beſtierende Raadsheeren* noemt, eigenlyk geſteld, om de ſchattingen der *Particulieren* te regelen. Het meerder getal van deezen zyn *Roomſchgezinden*, en hierdoor beſpeurt men menigwerf blyken van eenzydigheid. Deeze ſchattingen zyn ganſch niet ligt: want ze worden geheeven tot onderhoud en verbetering der We-gen, der Dykagien, der Bruggen en verſcheiden andere zaaken, welken ſomtyds tot eene hooge ſom loopen.

Om alleen één voorbeeld by te haalen, zal ik het jaar 1699 uitkiezen, in het welk alle de Ge-meenſchappen te zaamen *driemaal honderd duizend Piemonteſche Livres* ſchuldig waren, en daarenbo-ven verpligt alle jaaren de *Intereſſen* te betaalen aan de geenen, die deeze ſomme hadden opgeſcho-ten.

Derde oorzaak hunner Armoede.

Van alle de Laſten, die de *Waldenzen* verpligt zyn, te draagen, is de allerzwaarſte, die zy, tot handhaaving van hunnen Godsdienſt en Voorreg-

ten,

ten, moeten opbrengen. Laat de Leezer zich alleen herinneren het groot getal Leeraars en Schoolmeesters, voor welker onderhoud zy moeten zorg draagen. Men voege hier de Schoolen by: want, naardien het getal der geenen, die het Schoolgeld voor hunne Kinderen betaalen kunnen, gering is; zo moeten de Bestierders der Gemeenten het overige daarby leggen. Denkt men noch daarenbooven aan de menigte der Gebouwen, die zy te onderhouden hebben; dan kan de rekening hunner Armoede genoegzaam opgemaakt worden: want nu moet 'er eene Kerk, dan eene Predikants Wooning, wederom eene School herfteld, en somwyl zelfs geheel herbouwd worden, het geen hen in zwaare koften, die egter onvermydelyk zyn, doet vervallen: want, indien zy dit maar eenmaal verzuimden, zouden ze, wel haast, van de Voorregten, welken onder die voorwaarden daaraan verknogt zyn, beroofd worden. Men moet, eindelyk, boven dit alles, 'er noch by doen de koften der twistgedingen, waaraan zy zich dikwils bloot gesteld zien door de vitteryen en Processen, waarin zy door twistzoekende Priesteren, en vervolgzieke Zendelingen, niet zelden betrokken worden. Deezen toch verzetten zich nu tegens eene Gemeente, dan tegens eenen Leeraar, of wel tegens een byzonderen Persoon, en zoeken, onder beuzelagtige voorwendsels, het een of ander twistgeding tegens hen ter baane te brengen; doorgaans met dien uitslag, dat sommigen de zwaare koften, welken deeze twisten naar zich sleepen, in-

ziende, liever hunne oude Voorregten laaten vaaren, dan dezelven, ten koste van zulke zwaare verliezen, staande te houden. Droevig uiterste indedaad, waar toe de armoede hen brengt!

Vierde oorzaak hunner Armoede.

De vierde oorzaak hunner verarming levert ons de gesteldheid van hun Land op. Van alle kanten zyn hunne Valeyen met hooge Bergen, allen in den Winter met sneeuw bedekt, omringd; waar door dan de eene, dan de andere Valey bloot gesteld is aan verschrikkelyke nederstortingen van ontzachelyke sneeuwklompen; of wanneer de sneeuw smelt, aan geweldige Watervloeden, welken de Vrugtboomen ontwortelen; de Huizen omver werpen; en zomtyds alles, zelfs de aarde van boven wegneemen, en aan de Eigenaaren niets dan eene barre Rots, die niet bebouwd kan worden, overlaaten. Men moet hier niet vergeeten, dat de Valeyen ook dikwils aan zwaare hagelbuien bloot staan, welken eene overgroote schaade veroorzaaken den geenen, die Moerbezieboomen aankweeken; gelyk, door zodanige droevige ramp, de twee Gemeenten van *Angrogne* en *St. Jean*, in het jaar 1759, getroffen werden; ter welker vergoeding de Heeren Commissariissen, door de *Walsche* Synode onzer Landen aangesteld, om de belangen der *Waldenzen* te behartigen, zich genoodzaakt vonden, eenen buitengewoonen onderstand aan hun te zenden. Wanneer 'er, by deeze of geene plaag, daarenbooven bykomt een mis-

ge-

gewas der Kasſtanien, zynde het gewoone voedſel veeler Menſchen, voornaamelyk der armen; zo wordt de ellende zeer vergroot, vooral in talryke huisgezinnen, gelyk ze meeſt allen zyn. Thans is het in de Valeyen zo geſteld, dat de aalmoeſſen der geenen; die noch kunnen geeven, door de bovengemelde redenen verminderen, en het getal der armen grooter wordt.

Tweede oorzaak van het uitwendig verval deezer Kerken.

Het ontbreekt, byzonder, de Kerken der Valeyen aan een genoegzaam aantal van Leeraaren. Geene Gemeenten, mag men zeggen, hebben, ten allen tyden, meer verſtandige, yverige en ervaren Leeraars, dan die der *Waldenzen*, noodig. In elk Dorp, waar zy eene Kerk hebben, ſtaat ook ééne, ſomtyds twee, ook wel drie *Roomſche Kapèllen*, welker Prieſters, menigmaal, den eenen of anderen der *Hervormden* tragten te doen bezwyken, daar toe duizend konſtenaryen gebruikende; waartegens de Leeraars hunne Ledemaaten ten allen tyde moeten wapenen. En, wanneer een gemeen Perſoon in eene min of meer netelagtige zaak ingewikkeld wordt; zo neemt hy aanſtonds de toevlugt tot de Leeraars, die zyne zaak ter hand moeten neemen, en het woord voeren, 't zy voor den *Intendant*, of Opziender der Valeyen, 't zy voor 't Hof; vermits de meeſten van hen onbekwaam zyn, om voor de Regtbank te pleiten.

By mangel van jonge Nazireërs, die in ſtaat zyn de heilige Bediening waarteneemen, loopt 'er geen jaar voorby, dat 'er niet één, zomtyds wel twee of drie Kerken open ſtaan. Deeze ſchaarsheid van Leeraaren is des te ongelukkiger, om dat de leedigſtaande Gemeenten daardoor dikwerf genoodzaakt worden, jonge Studenten van de Academien t'huis te roepen, wanneer die noch wel één of twee jaaren tot het voortzetten hunner Letteroefeningen zouden noodig hebben; of die ten minſten, wanneer zy *Proponenten* zyn geworden, noch wel eenigen tyd buiten de bediening behoorden, te blyven, en zich intuſſchen beter uitruſten, om zulk een zwaarwigtigen Poſt, als het Leeraarampt in de Kerken der Valeyen is, op hunne ſchouderen te neemen. De *Proponenten* in de Valeyen behoorden toch nimmermeer, dan wanneer ze, ten vollen, hunne ſtudiën voltrokken hebben, den dienſt te aanvaarden: want zy hebben minder tyd tot ſtudeeren dan anderen, en ſtaan aan duizend zaaken bloot, waar over men dezelven komt raadvraagen, dan de Leeraars in ons Vaderland, die in dat opzigt veel geruſter dagen hebben. Ook zyn zy verpligt een waakend oog over hunne Gemeenten, en ieder der Leeden in het byzonder, onophoudelyk, te laaten gaan, naardien deezen dikwils in verzoeking gebragt worden, om de waare Leer te verlaaten.

Derde oorzaak van het verval deezer Kerken.

KEISZLER (*) geeft noch eene byzondere oorzaak op, welke veel aanleiding tot den afval der Armen kan geeven. Men heeft, naamelyk, te *Turin* opgeregt een *Maiſon des Vaudois dans la Place Coraline*, dat is, een Godshuis voor de arme *Waldenzen*, in welken zy, byzonder de Kinders, die zich vrywillig aangeeven, om tot het Roomſche Geloof over te gaan, ontvangen, onderweezen en onderhouden worden, op dat ze niet zouden behoeven te bedelen. De Meisjes zoekt men, als ze groot worden, uittezetten, en de jongens leeren handwerken, waar mede ze naderhand hun brood kunnen verdienen.

De Gemeenten der Valeye St. Martin ongelukkiger dan die der andere Valeyen.

Het is intuſſchen opmerkelyk, dat de Kerk der Valeye van *St. Martin*, meer dan de anderen, van Predikanten ontbloot is, waarvan verſcheiden' redenen gegeven kunnen worden.

1. Deeze Valey is, vooreerſt, minder aangenaam dan de anderen. Het Predikantshuis is op eene droeviger ſtandplaats, dan de Paſtoryen der andere Leeraaren gebouwd. De Valey zelve beſtaat, meeſt, uit eene aaneenſchakeling van Rotzen, allen aan elkanderen vaſt, zonder de minſte vlakte tuſſchen beiden, hebbende, ten Noorden en ten Zui-

(*) *Reizen*, I. St. bl 262.

Zuiden, zeer hooge Bergen, die de Zonneſtraalen beletten in de Valey intedringen, waarom de koude aldaar het vinnigſte, en dit Dal het onvrugtbaarſte van allen is.

2. De *Combinatien*, alwaar de Leeraars deezer Valey ook verpligt zyn den dienſt waarteneemen, ſtellen hen, wanneer zy zich, in het ſlegte ſaiſoen des jaars, derwaarts begeeven, aan groote ongemakken bloot, ten minſten altoos aan oogſchynlyke gevaaren, ter oorzaake van de ſteile wegen, met afgronden omringd, langs welken zy moeten gaan.

3. Het grootſte gedeelte der Inwooneren zyn zeer arm, byna Lieden zonder opvoeding, het geen het verblyf der Leeraaren aldaar niet aangenaam maakt.

4. De jonge Lieden, die zich tot de ſtudiën begeeven, om, met 'er tyd, het Leeraarampt in de Valeyen te bekleeden, zyn meeſt allen uit de Valey *Lucern* afkomſtig; zo dat zy, beroepen zynde in die van *St. Martin*, welhaaſt naar die van *Lucern*, by eene openvallende ſtandplaats, tragten te verhuizen, om eene vrolyker wooning te hebben.

5. Nog onaangenaamer wordt het voor de Leeraaren van het Dal *St. Martin*, wanneer 'er een van hen ſterft. De overblyvende kan, in den Wintertyd, geenen byſtand van de Leeraars van *Lucern*, en *Perouſe* ontvangen, om, op de openſtaande plaats, beurt om beurt, te prediken, gelyk die der twee laatſte Valeyen, altoos, aan mal-

kan-

kanderen byſtand kunnen bieden: dus moet de overblyvende Leeraar, of Leeraars, (want in dit Dal zyn drie Gemeenten), of zich aflooven met voor hunne eigen, en dan nog voor de openſtaande Gemeente te prediken, of dezelve ledig laaten ſtaan.

6. Schoon het waar is, dat Koning WILLEM de III, en de *Staaten* van *Nederland*, in het jaar 1694, van den toenmaligen Hertog het voorregt verkreegen hebben, dat de Valeyen zich van uitlandſche Leeraars zouden mogen bedienen in tyd van nood; zo is het niet min zeker, dat deeze vergunning, zints langen tyd, in onbruik is geraakt, en de Synode der Valeyen thans zwaarigheid ſchynt te maaken ontrent de wyze, hoe hetzelve wederom in trein zou kunnen gebragt worden. Des moeten alle Leeraars *Waldenzen* van afkomſt zyn; en dewyl de ſtudiën koſtbaar zyn, en het volk arm, leggen zich weinigen op het Predikampt toe, waardoor de ſchaarsheid van Leeraaren mede veroorzaakt wordt.

7. De Predikanten der Valeyen in het algemeen, en byzonder die van het Dal *St. Martin* bereiken zelden een hoogen ouderdom. Weinigen der laatſten worden boven de 50 jaaren oud, gelyk men aan de twee Heeren JAHIER en LASSEUR, die beiden te *Utrecht* geſtudeerd hebben, gezien heeft.

Deeze zeven redenen kunnen den Leezer ligtlyk doen begrypen, waarom de Inwooners der Valeye van *St. Martin* zo dikwils van hunne Leeraaren,

't zy door den dood, 't zy door vertrekken, beroofd worden.

Gebruik der Beurzen, ten dienſte der ſtudeerende Jongelingen opgerigt.

Valt den Leezer hier te binnen, dat hy hier boven heeft hooren melding maaken van verſcheiden' beurzen (*), geſtigt om jonge Lieden in hunne ſtudiën behulpzaam te zyn, en vraagt hy, of deezen niet meer in weezen zyn? Wy moeten hem daarop berigten, dat de meeſte beurzen noch wel in weezen zyn ten dienſte van eenige Studenten, maar nu niet meer toereiken, om een genoegzaam getal Leeraars daar uit op te leveren. Deeze beurzen toch,

1. Reiken niet toe om aan alle onkoſten der ſtudiën te voldoen. De Ouders zyn veeltyds niet in ſtaat, om al wat de kinders meer nodig hebben daarby te leggen, het geen veelen van de ſtudiën terug houdt.

2. De Ouders, en de jonge Lieden hebben levendige voorbeelden voor hunne oogen, hoe het met oude en afgefleeten' Predikanten gaat. Wanneer toch deezen eenen hoogen ouderdom bereiken, of door ongemakken onbekwaam worden tot hun Ampt, vinden zy zich genoodzaakt afſtand van hunne bediening te doen, dewyl 'er geen *fondſen* zyn, om de Leeraars, in het geheel of ten deele, hun jaargeld te laaten behouden, en den nieuw aanko-

(*) Bladzyde 216, 217.

komenden en hen opvolgenden Predikanten een ander te betaalen. Sterven deezen, dan bevinden zich hunne Weduwen en Kinders, miſſende alen onderſtand, in eene beklaaglyke armoede. Dit is de reden, dat men niet zelden in de Valeyen de Kinders der Predikanten den allerveragtelykſten arbeid ziet doen, om den koſt te krygen. Kan men dan, dit alles overweegende, volkomen in de Ouders laaken, wanneer zy, dit overdenkende, hunne Kinders van den Predikdienſt zoeken af te houden?

3. Het gebeurt ook, dat jonge Lieden, in het begin hunner ſtudiën, ſterven, of, na eenigen tyd geſtudeerd te hebben, dieper inzien van het gewigt des Leeraarampts (het geen indedaad in de Valeyen zeer zwaar is) krygende, de ſtudiën laaten vaaren, en een ander beroep ter hand vatten.

Toeſtand der Schoolen.

Het luſt ons den toeſtand der Schoolen, alleen met één woord, open te leggen. Hoewel 'er maar dertien Gemeenten zyn, worden 'er egter vyftien groote Schoolen, die, het geheele jaar door, gehouden worden, noch heden in de Valeyen gevonden. Ieder Gemeente heeft ééne School; doch de Valey van *St. Martin* heeft 'er nog twee daarenboven, om dat de weg van *Maneil* naar de *Combinatie* zo ſteil, met afgronden omringd, en by gevolg zo gevaarlyk is, dat de Ouders, hunne Kinders, niet alleen en buiten opzigt, derwaards durvende laaten gaan, de Gemeenſchappen verpligt

hebben, hier nog ééne School op te rigten; gelyk het ook zo met *Prals*, en deszelfs *Combinatie*, *Rodoret*, geleegen is.

Maar behalven deeze groote en algemeene Schoolen, is men verpligt verſcheiden' andere kleine (*), geduurende den Wintertyd, op te rigten: want het is onmogelyk, dewyl het ſlegte jaargety, vier, vyf of zes maanden duurt, dat de Kinders, als dan, in de groote algemeene Schoolen zouden kunnen gaan: en werden zy zo lang van hunne Ouders thuis gehouden, zouden zy in den Winter vergeeten, dat zy in den Zomer geleerd hebben. Hierom zyn de kleine Schoolen van eene volſtrekte noodzaaklykheid geworden: desniettegenſtaande zyn 'er noch verſcheiden' Plaatzen, waar men ſoortgelyke Schooltjes niet kan oprigten, nog ſtaande houden, alleen by gebrek van middelen, het welk hun ook verhindert een klein *Tractement* aan de Meeſteren toeteleggen. Eenige Ouders hebben zich hierdoor tot hunne ſmerte gedrongen gezien, hunne Kinders naar kleine Roomſche Schoolen, in hunne nabuurſchap gehouden, heen te zenden, het geen, hoewel met een goed oogmerk gedaan, verderflyke gevolgen ten naſleepe zou kunnen hebben. De Leeraars, die het beſtier over de uitdeeling

(*) Geduurende den Zomer wordt 'er, in vyftien groote Schoolen, onderwys aan de jeugd gegeeven; maar in den Wintertyd werden daarby nog dertig kleinen opengezet. In den jaaren 1765, waren 'er reeds vyfënveertig, waarin de Jeugd onderwezen werdt. Dit getal is thans met meer anderen vermeerderd.

ling der gelden, welken hun jaarlyks uit *Amſterdam* overgemaakt worden, hebben, deelen wel, nu en dan, aan deezen of geenen behoeftigen, en in zyn moeilyk werk yverigen Meeſter, eenigen onderſtand mede: dan, dewyl die ſom in zo veele kleine deelen, ter bezorginge van veele Armen, wordt geſmaldeeld, kan 'er voor de meeſte Schoolmeeſteren niets overſchieten.

KORT BERIGT, ZO VAN DEN BUITENLANDSCHEN ONDERSTAND, TER BEHOUDENIS DEEZER GEMEENTEN, VAN TYD TOT TYD GEBOODEN, ALS VAN HET GEEN 'ER, TEN DIEN EINDE JAARLYKS, EN NU BYZONDER IN HET WERK GESTELD WORDT.

Om niet te herhaalen, het geen wy, hier en daar, in ons Verhaal op de regte plaats gedaan hebben, wat, naamlyk, verſcheiden' *Proteſtantſche* Vorſten van *Europa*, byzonder Koning WILLEM de III, nevens zyne Gemaalin, Koningin MARIA, beiden van eene roemrugtige gedagtenis, en de *Staaten Generaal* van *Nederland*, in de voorige Eeuw, ter behoudenis der *Waldenzen*, gedaan hebben; en wel byzonder, wanneer zy door zwaare Vervolgingen, of na het uitſtaan van gedugte oordeelen uitgemergeld waren: rekenen wy ons egter verpligt, met één woord, ten ſlotte van zaaken te zeggen, wat 'er heden noch ter hunner reddinge uit de Armoede, en andere ellenden, welken zy lyden, gedaan wordt.

De

De *Proteſtantſche* Vorſten van *Duitſchland* bieden de Gemeenten der Valeyen thans geene onderſteuning. De *Zwitſers* laaten de Valeyen geenszins vaaren; maar houden de opgerigte Beurzen, boven vermeld, in ſtand, verzorgende dus de Valeyen, van tyd tot tyd, jonge Leeraars, die op derzelver koſten de Letteroeffeningen begonnen, en voltrokken hebben. De tegenwoordige Koning van *Engeland*, die zo veel zugts voor den Chriſtelyken Godsdienſt, en het welzyn der uitlandſche Kerken toont te hebben, gaat edelmoedig voort de tweehonderd en zeſtig ponden ſterlings, uit het fonds van wylen Koningin MARIA, in de voorige Eeuw geſtigt, jaarlyks te betaalen aan de dertien Leeraaren der Valeyen (*): hier door ontvangt elk Leeraar byna tweehonderd guldens. Dan dit niet toereikende tot het onderhoud en beſtaan van elk Leeraar, leggen de dertien Gemeenten te zaamen voor hunne dertien Herderen, nog vyftien honderd en dertig guldens 'er by. Deeze ſom gevoegd by de twee honderd en zeſtig ponden ſterlings, zo blykt, dat ieder Leeraar, jaarlyks, tot zyn beſtaan ontrent drie honderd en agttien guldens ontvange. Of deeze ſom eene belooning en vergoeding zy, gelykmaatig met hunnen arbeid, wil ik aan het oordeel van den Leezer overlaaten.

Eene

(*) De overige honderd en veertig ponden (want de gift van wylen Koningin MARIA beſtondt in vier honderd ponden) worden, gelyk boven gemeld is, aan de zeven Gemeenten in *Duitſchland* betaald.

Eene deerlyke ramp, welke de Valeyen, in het ongelukkig Jaar van 1728, zo geweldig teisterde, bewoog den *Staaten* van *Holland* eene liefdegift van negen duizend guldens aan de berooide Dallieden te schenken. LEGER, een der Predikanten van *Geneve*, in de Valeyen gebooren, nam op zich, dezelven, naar elks toestand, te verdeelen, en deedt, ten dien einde, de moeite van derwaards te reizen. Na de zwaare vervolging, welke de Valey *Pragelas*, in den jaare 1730, geleeden heeft, lieten de *Staaten van Holland*, eene algemeene *Collecte* doen, waarvan reeds hier boven op bl. 254 melding gemaakt hebben.

De *Walsche* Kerken van ons Vaderland lieten ook, in het jaar 1731, eene *Collecte* doen, waarin zy eenëndertig duizend guldens verzamelden. Voorzigtigheid gaf den Bestierderen, en Uitdeeleren deezer penningen in, niet de geheele som, maar alleen één derde naar de Valeyen af te zenden, en het overige aan *Obligatien* te beleggen, en derzelver renten, jaarlyks, ter ondersteuninge der afgeleefde Predikanten, of arme Predikants Weduwen, en byzonder aan gemeene Lieden, door de uiterste armoede gedrukt, uittedeelen.

Dit Fonds is zints toegenoomen en de uitdeeling, door de *Walsche* Synode deezer Landen, in het jaar 1734, opgedraagen aan vier of vyf Heeren *Commissarissen*, welker naamen, om dit liefdewerks wille, dat ze vrywillig op zich genoomen hebben, in zegening behooren te blyven. Mag ik dan verzwy-

zwygen, dat, in deezen jaare 1774, de Eerwaarde Heeren MAIZONNET, GUIOT, DE LA FITE, APPELIUS, en DE CHAUFEPIE, hooggeachte Leeraars in de Walſche Gemeenten van *Delft*, *Rotterdam*, *'s Haage*, *Middelburg*, en *Amſterdam*, thans de geenen zyn, die onophoudelyk met de zorg der dertien Gemeenten der *Waldenzen* belaſt gaan, en met zo veel roem dien laſt, welke hun een luſt is, ter behoudenis van die oude Kerken draagen?

Dan, wie kan niet begrypen, naardien de Armen onder de *Waldenzen*, in dertig jaaren tyds, niet meer dan agthonderd guldens, van Buitenlanderen ontvangen hebben: een gering ſommetje waarlyk onder zo veele nooddruftigen! dat zy met blydſchap, zints het jaar 1737, negenhonderd of duizend guldens, door de beſtiering deezer Heeren *Commiſſariſſen*, jaarlyks, zien overmaaken? En wie begrypt ook niet ten zelfden tyde, dat deeze ſom, klein geſnipperd', niet toereiken kan, om een voldoenden onderſtand aan veelen te geeven: ten minſten evenaart die ſom de onkoſten niet, welke de dertien Gemeenten, ter handhaaving hunner Voorregten, verpligt zyn op te brengen.

In het jaar 1740, dus heeft ons wylen de Eerwaarde Heer CHATELAIN, die, eenëndertig jaaren lang, eene onafgebrooken Briefwiſſeling met de Leeraaren der Valeyen onderhouden heeft, medegedeeld: in het jaar 1740, zeg ik, ontvingen de Heeren *Commiſſariſſen* nieuwe berigten, aangaande de drukkende nooden der Kerken in de Valeyen

leyen (*). Zy ontwierpen daarop een nieuw Plan, ter meerdere ondersteuning dier noodlydende Kerken, welks uitvoering, eerst, door den toen begonnen Oorlog, en daarna door den ontydigen dood van *Nederlands* Erfstadhouder, in het jaar 1751, en eindelyk door de aankomst van een groot getal *Protestanten*, in den jaare 1752 uit *Frankryk* gevlugt, die veel onderstands noodig hadden, verydeld werdt.

De kalmte door den algemeenen vrede, in het jaar 1764, ons aangebragt, scheen, ten deezen tyde, de uitvoering van dat voortreflyk Plan zeer te begunstigen. De *Commissarissen* bedienden 'er zich van, in den jaare 1763, met een zeer gewenschten uitslag, brengende de nooden der verarmde Valeyen, in eene Memorie, ten dien einde gedrukt, onder het oog van hooge en laage Kerkelyke en Waereldlyke Standspersoonen.

Kort daarop zag men *Nederland*, den laster door sommigen Buitenlanderen (†) ons aangewreeven: *de liefde is den Hollanderen onbekend*, valsch maaken, en door uitmuntende nieuwe proeven staaven, het geen een *Hollandsch* Leeraar, in het voorgaande jaar, ter verdediging zyner Natie, in een wél beredeneerd vertoog, beweerd hadt (§).

De

(*) *Sermon par Monsieur* DE LOO, *dans la Préface*, van ons reeds aangehaald, *bl.* 7.

(†) *Modern part of an Universal History*, vol. XXXI.

(§) In een Werkje, ten tytel voerende: *Verdediging van de eer der Hollandsche Natie*, zonder naam van den vernuftigen Schryver in het licht gegeeven. Men heeft het zelve dank te weeten,

ge-

De Algemeene *Staaten* van *Nederland*, van de oude mildadigheid hunner Voorvaderen niet ontaart, booden, edelmoedigiyk, een gift van twaalf duizend guldens aan. Twee *Nederduitſche* Synoden gaven proeven haarer liefde voor noodlydende Kerken, en byzonder die der Valeyen. *Middelburg*, waar men, in de jaaren 1729 en 1730, geene *Collecte* voor de *Waldenzen* gedaan hadt, ſcheen thans, op eene voorbeeldige wyze, andere Steeden in mildadigheid te willen voorgaan.

Den twaalfden van Wintermaand des jaars 1764, beſtemde de Magiſtraat van die Stad, om als dan eene algemeene *Collecte* te doen. Ter betere bereiking van dit Godvrugtig oogmerk, droeg die yverige Regeering zorg, dat de Leeraars, op den voorgaanden Zondag, de Gemeente, door de nadrukkelykſte vermaaningen, tot milde giften aanſpoorden. De uitkomſt beantwoordde aan zulke voorbereidſels. Na de inzameling, telde men tien duizend negen honderd en zeventien guldens, ter onderhoudinge van de Gemeenten der Valeyen gegeeven (*).

Vlis-

gelyk thans bekend is, aan den Wel Eerwaarden Heer, E. M. ENGELBERTS, waardig Bedienaar des H. Euangeliums te *Hoorn*.

(*) De Wel Eerwaarde Heer CHARLES DE LOO, Leeraar in de *Walſche* Gemeente van die Stad, wien ik in myn vroege jeugd leerde kennen, hadt, ter Voorbereiding zyner Gemeente, eene Leerrede over *Gal. VI. vs.* 10. opgeſteld; dan, op den zevenden van die Maand door eene felle ziekte aangetaſt, overleedt die waardige en voortreffelyke Leeraar, op den avond, meen ik, van den dag, waar op deeze Collecte geſchiedde. Dus ging hy tot de ze-

Vlissingen volgde wel haast *Middelburg's* voorbeeld, en bragt twee duizend en zeven honderd guldens ten zelfden einde op. De Eerwaarde Kerkeraad van *Broek* in *Waterland*, door zyne uitstekende mildaadigheid, zo in als buiten ons Vaderland, zo wél bekend, gelyk ook eenige byzondere Perſoonen, welker naamen ik verzwygen moet, betoonden ook, ter deezer gelegenheid, te weeten, dat het *zaliger is te geeven, dan te ontvangen.*

Dus ſchreef ik, in den eerſten druk deezer Geſchiedenis, in den jaare 1765. Zints is de toeſtand deezer Kerken door alle Provintiën, en Synoden onzes Vaderlands, op de loflykſte wyze, ter harte genoomen, en dit geſchiedt noch ten deezen dage. De *Staaten* van *Utrecht* hebben, in dat jaar, op eenen bepaalden dag, eene algemeene *Collecte* in alle de Kerken hunner Provintie laaten doen, en de verzamelde Penningen, die op veele duizenden beliepen, belegd, welker inkomen thans, jaarlyks, aan de *Waldenzen* gezonden worden. De andere Synoden hebben, in den aanvang, aanmerkly-

zegepralende Kerk over, op denzelfden dag, op welken hy voor de ſtrydende hadt gehoopt te arbeiden. Zyne Leerrede, hier boven gepreezen, ziet thans, zo als ze uitgeſprooken zou geworden zyn, zonder dat 'er egter de laatſte hand aangelegd is, in de Franſche Taal, het licht. Ze is, met toeſtemming van de waardige Weduwe van den Heer DE LOO, MARIE ADRIENNE DE BEAUFORT, welke dezelve aan de Regeering van *Middelburg* opgedraagen heeft, met een voorberigt uitgegeeven, door wylen den Wel Eerw. Heer J. S. CHATELAIN.

lyke ſommen toegebragt, en blyven, noch, alle jaaren, eenige onbepaalde giften geeven. Het een en ander, dus verzameld, hebben de *Commiſſariſſen*, door de *Walſche* Synode, met de beſtiering van de zaaken der *Waldenzen* gelaſt, tot een vaſt *Fonds* in ons Vaderland belegd, waar uit, jaarlyks, de Predikanten en Schoolmeeſters der *Waldenzen* worden onderhouden, en zy gaan voort de op nieuw verzamelde Penningen te beleggen. Na de verdeeling en uitgifte der Penningen in de Valeyen, keeren van daar de behoorlyke Rekeningen en Quitantien terug, welke de gemelde Heeren aan de *Walſche* en *Nederduitſche* Synoden, mededeelen, en zelfs niet weigeren, den zulken te laaten zien, welken daartoe begeerig mogten zyn. Tot deeze ongemeene uitblinkende mildaadigheid, hebben niet weinig geholpen de gegeeven' verzekeringen van de volſtandigheid der *Waldenzen* in de oude regtzinnige Leer. Wy hebben ons desaangaande, voorheen, kortheidshalve, alleen beroepen op eenen Brief, van my geleezen, door een' aanzienlyken *Hollandſchen* Heer, in eene onzer voornaamſte Steden woonende, geſchreeven; die, op zyne reize naar *Italie*, de Valeyen doortrekkende, aldaar alles onderzogt, en daarna van zyn wedervaaren, uit *Rome*, aan eenen zyner vrienden alhier verſlag gedaan heeft: hy weidde zeer breed uit in den lof over de eenvoudige, zedige, en de zuivere regtzinnige Leer vaſt aankleevende *Waldenzen*. Ik heb 'er noch, met één woord, het geen ik uit zeer egte beſcheiden wiſt, bygedaan, naame-

melyk, dat de zugt dier Dallieden voor de zuiverheid der Leere zo groot bleef, dat de Gemeenten zouden opſtaan tegens haare Leeraars, wanneer deeze durfden onderneemen, eene andere Leer haar voor te dragen, dan ze van haare regtzinnige Voorvaderen ontvangen hebben. Buiten meer andere bewyzen, wil ik thans, ten overvloede, noch berigten, dat wy de Hoofd-Artikelen van onze Hervormde Leer, door de dertien Leeraaren der Valeyen eigenhandig ondertekend, en met elks zegel bekragtigd, gezien, en lang in ons bezit gehad hebben. Dat Geſchrift is daarna aan den Edelmogenden Heer, die als *Commiſſaris Politiek* door de *Staaten* van *Holland* naar de Synode van *Zuid-Holland* afgevaardigd, overgegeeven, die hetzelve, by die gelegenheid, heeft aangebooden aan allen, die luſt hadden het te leezen, om verzekerd te worden van derzelver overeenſtemming met de belydenis onzer Kerken. En dat Geſchrift wordt noch, als een Gedenkſtuk van hun zuiver Geloof, in goede handen, zorgvuldig, bewaard.

De bovengeroemde *Hollandſche* mildadigheid is daarna door de *Engelſchen* nagevolgd. De Quakers van dat Koningryk hebben, vóór vier jaaren, eene zeer aanmerkelyke ſomme byeen verzameld, en naar de Valeyen verzonden, onder beding, dat ze alleen onder de armen uitgedeeld moeſt worden. Zints heeft de beroemde Maatſchappy ter voortplanting van de kennis des Chriſtendoms in *Londen*, eene aanzienlyke *Collecte*, welke *Engeland*

ter eere ſtrekt, gedaan, en de byeengebragte Penningen, in navolginge van ons, tot een vaſt *Fonds* belegd, waaruit de Kerken van *Piemont* geenen kleinen onderſtand te wagten hebben.

De *Commiſſariſſen* der *Walſche* Synode, die hiervan kennis hebben, zyn door zulke giften in ſtaat geſteld, om te arbeiden aan een gewigtig Plan, het welk zy thans onder handen hebben, waar door de ſtaat der *Piemonteeſche* Gemeenten op een vaſten en geregelden voet zal gebragt worden. Hiervan zullen de *Walſche* en *Nederduitſche* Synoden onzes Lands, na verloop van eenigen tyd, een volkomen berigt ontvangen. Intuſſchen hebben de gemelde *Commiſſariſſen* niet ſtil gezeeten. De Inkomſten der vroeg byeengebragte Penningen zyn alreede, en worden noch beſteed tot verligting der Armen, tot vermeerdering van Schoolen voor de jeugd; tot oprigting eener Latynſche School voor die jongelingen, die luſt hebben om zich bekwaam te maaken tot het Leeraarampt; tot vermeerdering van de ſobere inkomſten der Leeraaren en Schoolmeeſteren; en tot meer andere nuttige zaaken.

BESLUIT.

Laaten we, verblyd door de aangenaame beschouwing van deezen reeds zeer verbeterden ſtaat dier Kerken, nimmermeer nalaaten, onze gebeden op te draagen aan den grooten Koning der Kerke, den altooszorgenden en waakzaamen Heer, die de Valeyen van *Piemont*, laage en veragtelyke oorden in de oogen der waereld, verkooren heeft, om het zuiver Evangelie, zints de tyden der Apoſtelen tot op deezen dag, in weerwil aller Vyanden, aldaar bewaard, ſtaande te houden; laaten we, zegge ik, onze gebeden den magtigen Heere der Kerke opdraagen, op dat Hy de tegenwoordige poogingen, door de Leeraaren van ons Vaderland, en de *Engelſche* Maatſchappy ter voortplanting van de kenniſſe des Chriſtendoms, eenſtemmig aangewend, dermaate zegene, dat niet alleen de verdelging van die overoude beroemde Gemeenten voor altoos voorgekomen moge worden; maar dat ook de toekomende bloei dier Kerken daaruit haaren oorſprong trekke; dat de ondersteunde Dallieden den grooten Weldoener, heilig en dankbaar voor deeze gelukkige uitkomſten, mogen leeven; en dat het hun gegeeven werde, de Leer der Waarheid, ongekrenkt, tot aan 's waerelds einde, te bewaaren, op dat zy, ter beſchaaming van het toeneemend verwaand Ongeloof, ter eere van het dierbaar Evangelie, en tot heerlykheid van den grooten Verloſſer, JESUS CHRISTUS,

TUS, deezen roem mogen hebben, dat zy, van zyne eerſte tot zyne tweede en laatſte komſt, zyn *woord bewaard, en niemant hunne kroone genoomen hebbe!*

E I N D E.

BYLAAGEN,

BETREKKING HEBBENDE TOT DE VOORGAANDE

KERKELYKE

GESCHIEDENIS

DER

WALDENZEN.

I. BYLAAG,

BEHELZENDE DE OUDE KERKELYKE TUGT DER WALDENZEN, BETREKKING HEBBENDE TOT DE AANMERKING, IN DE VOORGAANDE GESCHIEDENIS BL. 45, DEN LAATSTEN REGEL, GEMAAKT.

AANMERKING.

Dit volgende Vertoog der Kerkelyke Tugt is aan den grooten *Zwitzerſchen* Kerkhervormer, BUCERUS, ten onderzoeke overgegeeven door de Leeraaren der *Waldenzen*, en van hem met een loflyk getuigenis vereerd. MELANCHTON kon ook niet nalaaten, in het Jaar 1559, zyne toeſtemming daaraan te geeven. Het is getrokken uit zeer oude Handſchriften van de Leeraaren der Valeyen; doch de tyd, wanneer het zelve opgeſteld is, kan niet bepaald worden. Als men deszelfs geheel beloop inziet, en de hoofdzaaken vergelykt by de handelwys der eerſte Chriſtenen in het ſtuk der Kerkelyke Tugt, ons door de eerſte Kerkvaderen opgegeeven, ziet men ligtelyk, dat het groote overeenkomſt heeft met de eenvoudigheid en naauwgezetheid, in de eerſte tyden van het Christendom waargenoomen; en dus moogen we zeggen, dat het in alles de kenmerken van eenen achtbaaren ouderdom draagt. De *Walſche* Synode, te *Naarden* gehouden in het Jaar 1668, heeft aan het zelve een *Synodaale Approbatie* gegeeven. Wy hebben de vryheid genoomen ſommige uitgebreide *Artikelen*, by voorbeeld den agtſten en negenden, te verkorten, zonder egter het ſtuk te krenken. — 't Is van den volgenden inhoud.

REGELEN, VAN WELKEN DE OUDE LEERAARS DER WALDENZEN ZICH BEDIENDEN, OM DE ZUIVERHEID DER LEERE TE BEWAAREN, EN ALLE WANGEDRAG IN DEN WANDEL, IN HUNNE GEMEENTEN TE VOORKOMEN.

I. ARTIKEL.

Aangaande de Tugt.

De Tugtleer vervat in zich de ganſche Zedeleer, zo als CHRISTUS en de *Apoſtelen* dezelve geleerd hebben: hoe, naamelyk, ieder menſch, geloovig, in zyn beroep zal leeven, en in alle regtvaardigheid wandelen. De Heilige Schrift geeft overvloedig onderwys in deeze tugt allen menſchen, van wat ſtaat of ouderdom zy mogen zyn, aan de hand, en bewyſt tevens, dat ze den liefdeband, en de overeenſtemming is, in het oeffenen van de gemeenſchap der Heiligen. Wie kennis deezer zaaken hebben wil, leeze, wat de *Apoſtelen*, desaangaande, in hunne Brieven zeggen, en hy zal breedvoerig berigt ontvangen, hoe ieder verpligt zy, den band des vredes te bewaaren, en zo te wandelen, dat hy geenen aanſtoot geeve, en zynen naaſten, 't zy door ondeugende woorden, 't zy door ſnoode misdaaden, niet ten val brenge. Hy zal bevinden, hoe ieder verpligt zy, niet alleen het kwaad te vlieden, maar ook de gelegenheid tot het kwaad te vermyden; en wanneer iemand geſtruikeld mogte hebben, hoe hy te regt gebragt, en ter bekeering geleid kunne worden.

II.

II. ARTIKEL.

Aangaande de Leeraars.

Al wie tot het Predikampt onder ons bevorderd wil worden, zal, wanneer hy nog jong is, ten bewyze zyner nedrigheid, ons verzoeken daar toe aangenomen te mogen worden, op dat wy Gode voor hem bidden, dat hy de nodige bekwaamheid tot deeze gewigtige Bediening ontvange. — Wy zullen hem, ten dien einde, onderwys geeven, en van buiten doen leeren de Evangelien van *Mattheus* en *Johannes*, gelyk ook alle de brieven der *Apoſtelen*, en een groot gedeelte van de Boeken van *Salomo*, van de *Pſalmen Davids*, en de *Propheeten*. — En wanneer hy van goed getuigenis is, zullen wy, door oplegging der handen, hem vryheid geeven tot den openbaaren Predikdienſt. — Hy, die het laatſte tot de bediening aangenoomen is, zal niets, betrekking hebbende tot zyn Ampt, mogen doen buiten kennis van den geenen, die vóór hem aangenoomen is: en alzo mag de eerſte, en zo vervolgens de anderen, niets doen buiten weeten van zynen volgenden Medebroeder; op dat dus alle zaaken onder ons in orde geſchieden. — Levensonderhoud zal hem en ons, vrywillig, doch genoegzaam, gegeeven worden van de goede Gemeente, welke wy onderwyzen. — Aangaande de magt, die God aan zyne knegten gegeeven heeft, ſtellen wy vaſt, dat hy hun het gezag verleend heeft, om Medebroeders, die de Gemeente regeeren, in de bediening aan te ſtellen,

len, na dat de verſcheidenheid van voorvallende zaaken, en de eenigheid in CHRISTUS dat vordert; gelyk Paulus leert in den Brief aan *Titus I:* 5. *Om die oorzaak heb ik u in Creta gelaaten, op dat gy het geene dat nog ontbrak, voorts zoudet te regt brengen, en dat gy van ſtad tot ſtad zoudet Ouderlingen ſtellen, gelyk ik u bevoolen heb.*

III. ARTIKEL.

Aangaande het Onderwys der Kinderen.

De Kinders, die uit zondige Ouderen gebooren worden, moeten van God wederom gebooren worden, door middel van Tugt en Onderwys; waarom *Salomo* vermaant: *en weert de tugt van den jongen niet, als gy hem met de roede zult ſlaan, zal hy niet ſterven; gy zult hem met de roede ſlaan, en zyne ziele van de helle redden.* Hy, die zynen Zoon onderwyſt, zal in hem gepreezen worden, en in het midden zyner huisgenooten verheerlykt zyn. Die zynen Zoon onderwyſt, maakt zynen vyand yverzugtig, en wordt in het midden zyner vrienden geëerd. Is de Vader overleeden, hy is byna niet geſtorven; want hy laat 'er eenen na, die zyne gelykenis is. Leeft de Vader noch, hy verheugt zich, by zyn leven, in zynen Zoon; want hy word niet beſchaamd nog verleegen: ſtervende, is hy niet bedroefd voor het aangezigt zyner vyanden; want hy heeft beſchermers van het huisgezin tegens zyne vyanden nagelaaten, kinders, die dank bewyzen aan zyne vrienden. —

On-

Onderwys uwen Zoon in de vreeze des Heeren, in de wegen zyner inzettingen, en regten. — Wanhoopt aan uw kind niet, wanneer het onwillig is uwe beſtraffing te ontvangen, nog bereidvaardig zich te verbeteren; want uw arbeid verzamelt geene vrugten van den akker, zo ras die bezaaid is; maar ze wagt den bekwaamen tyd af. — Nog eens: verbeter uwe kinders, en bewaar uwe dogters: indien gy 'er hebt, bewaar haare eere; want *Dina*, *Jacobs* dogter, verloor dezelve, wanneer zy zich aan de vreemdelingen vertoonde.

IV. ARTIKEL.

Aangaande de Kerkelyke Vergaderingen.

Wy kiezen uit de Gemeente, die regeeren moeten; Ouderlingen, naar maate dat de verſcheidenheid van voorvallende zaaken, en de eenigheid in CHRISTUS zulks vordert. — Het geld, door de Gemeente ons toegereikt, brengen wy in de groote Algemeene Vergadering, en geeven het, in de tegenwoordigheid van allen, over. Wanneer de Beſtierders der Vergadering het zelve ontvangen hebben, wordt 'er, zo veel men goedvindt, uitgereikt aan de Leeraaren, die reizen ſtaan te onderneemen (*), en het ander gedeelte wordt gegeeven aan de armen.

V.

(*) Uit ons verhaal, bladzyde 29 en 32, blykt, dat de Leeraars der Valeyen, in de X. Eeuw, groote reizen deeden, om het Evangelie uit te breiden. Mogelyk is deeze Artikel ten dien tyde opgeſteld.

V. ARTIKEL.

Aangaande de Kerkelyke Tugt.

Van gelyken is het noodig, dat men de Kerkelyke Tugt oeffene, om menſchen in vreeze te houden; om ongeloovigen, 't zy wegens hunne dwaalleer, 't zy wegens gebrek van liefde of hoop, 't zy wegens eene misdaad, welk 'er bedreeven mogt zyn, te ſtraffen, of van de Gemeente af te ſnyden: want dat de tugt gepeffend moet worden, leert JESUS, zeggende: *maar indien uw broeder tegen u gezondigd heeft, gaat heen, en beſtraft hem tuſſchen u en hem alleen: indien hy u hoort, zoo hebt gy uwen broeder gewonnen.* Dit beveſtigt Paulus ook: *indien ook een menſch overvallen ware door eene misdaad, gy die geeſtelyk zyt, brengt den zodanige te regt met den geeſt der zagtmoedigheid.* — Doch, dewyl allen de beſtraffing in liefde niet aanneemen, leert de Heer, wat de geeſtelyke Leidslieden in zulke gevallen moeten doen: *indien hy u niet hoort, zo neem nog een, of twee met u, op dat, in den mond van twee of drie getuigen, alle woord beſtaa.* — De Heer verſtaat daardoor, dat men dus handele, ingeval de misdaad niet rugtbaar, en aan veelen bekend zy; maar hy vat het geheel anders op, als de zonde openbaar is, en by ieder een, als eene misdaad, bekend ſtaat. In zulk een geval, moet de ſtraf in het openbaar geoeffend worden, volgens het bevel van den Apoſtel: *die zondigen beſtraft*

ſtraft in tegenwoordigheid van allen, op dat ook de anderen moogen vreeze hebben.

VI. ARTIKEL.

Aangaande den Ban.

Dan, dewyl allen, op dergelyke beſtraffingen zich niet verbeteren willen, leert ons CHRISTUS, wat wy met zulke halſtarrigen moeten doen: hy zegt: *indien hy u niet hoort, zegt het der Gemeente*, dat is, zegt het aan de Beſtierderen der Gemeente, op dat de overtreder over zyne misdaad, en wel voornaamelyk over zyne hardnekkigheid geſtraft werde; het geen de Apoſtel beveſtigt 1 Kor. V. 3, 4, 5. *Dog ik, als wel met den lighaame afweezende, maar tegenwoordig zynde met den Geeſt, hebbe alreede als of ik tegenwoordig waare, den geenen die dat alzo bedreeven heeft, beſlooten, in den naame onzes Heeren Jeſu Chriſti, als gylieden en mynen geeſt te zaamen vergadert zullen zyn, met de kragt onzes Heeren Jeſu Chriſti, den zulken overtegeeven den Satan, tot verderf des vleeſchs, op dat de geeſt behouden mag worden, in den dag des Heeren Jeſu* — nog meer vs. 11. — *indien iemant een broeder genaamt zynde, een hoereerder is, of een gierigaart, of een afgodendienaar, of een laſteraar, of een dronkaart, of een rover: dat gy met zodanigen eenen ook niet en zult eeten* — eindelyk 2 Theſſ. III. 14, 15. *Maar indien iemand onzen woorde door deeze brief geſchreeven,*

ven, niet gehoorzaam en is, tekend dien: ende en vermengd u niet met hem, op dat hy beſchaamd worde. Ende en houd hem niet als eenen vyand: maar vermaand hem als eenen Broeder. Of gelyk JESUS zegt: *zo zy hy u als een Heiden ende de Tollenaar*, dat is, hy zy beroofd van alle hulp der Kerke en der Beſtierderen, van alle gemeenſchap der Gemeente, van alle vereeniging.

VII. ARTIKEL.

Aangaande het Huwelyk.

Het Huwelyk moet geſlooten worden buiten de trappen van bloedverwandſchap, gelyk God zulks heeft ingeſteld, en niet volgens de geenen, die hy verbooden heeft. Men moet geene zwaarigheid maaken omtrent de inſtellingen, door den *Paus* desaangaande gemaakt, veel min zich bekommeren, dat men, om het ontſlag van gemelde inſtellingen van hem te verkrygen, geen geld hem gegeeven hebbe; want het geen God niet verbooden heeft, mag zonder den *Paus* geſchieden. — De Huwelyks voltrekking behoort niet te geſchieden, zonder toeſtemming der Ouderen, aan beide zyden; want de Kinders zyn het eigendom hunner Vaderen en Moederen.

VIII. ARTIKEL. (*).

Aangaande de Drinkhuizen.

Een Drinkhuis is eene bron van allerleie Zonden, eene School des Duivels, waar hy zyne wonderen verrigt. God toont zyne deugden in zyne Kerk, en bewyst daar zyne wonderen, naamelyk in de blinden te verlichten; de kreupelen te doen wandelen; stommen sprekende te maaken, en dooven het gehoor te geeven; maar de Duivel doet het tegendeel in de Drinkhuizen. Als 'er een overdadige of slemper ingaat, gaat hy regt in zynen gang; maar wederkeerende, gaat hy waggelende, en heeft het gezigt, het gehoor, en de spraak verlooren. Deeze zyn de wonderen, die de Duivel in de Drinkhuizen verrigt: de lessen die men daar geeft, zyn overdaad, dronkenschap, meineed, leugens, laster, Godverloochening en andere Zonden. Drinkhuizen verwekken twisten, oneenigheden, doodslagen; en de Waarden, die zulke huizen ophouden, hebben deel aan de Zonden, die 'er in bedreeven worden.

IX. ARTIKEL.

Aangaande het Danzen.

Aanmerking.

In deezen, in het oorspronklyke zeer breedvoerigen

(*) Ik heb deezen uitgebreiden Artikel verkort, en er den voornaamsten inhoud alleen van opgegeeven.

rigen Artikel, anderhalve bladzyde in *Folio* groot, vaaren de oude Leeraars der *Waldenzen* geweldig uit tegens het danzen. Allerduidelykst kan men zien, hoe zeer zy op de oude deftigheid en zedigheid der Chriſtenen gezet waren. Zy betoogen, dat de danzen, in dien tyd by de *Roomſchen* zeer in zwang gaande, ſtrydig waren met alle Geboden der twee Tafelen van de Wet Gods. Waarſchynlyk waren deeze dansmanieren uit het welluſtig *Italie* in de Valeyen overgebragt, en werden op den dag des Heeren veel geoeffend. Na dat ze dezelven zeer verfocid, en 'er hunne Gemeenten ernſtig tegen gewaarſchuwd hebben, ſluiten zy deezen Artikel met AUGUSTINUS woorden: *ellendige! weet gy niet, dat zo veele treden gy in den dans maakt, gy ook met zo veele ſchreeden tot de hel nadert?*

X. ARTIKEL.

Hoe de Gemeente zich gedragen moet in de dagelykſche verkeering met de geenen, die buiten zyn.

Men moet de Waereld niet lief hebben. —— Kwaad gezelſchap moet vermyd worden. — Zo veel mogelyk is, vrede met alle menſchen houden. — Twiſtzaaken myden. — Men moet zich niet wreeken. — Zyne vyanden beminnen. — Men moet, uit liefde voor de waarheid, alle moeilykheden, laſteringen, bedreigingen, verbanning, ſmaad,

ſmaad, mishandelingen, en allerleie ſoorten van pyniging willen uitſtaan. — Men moet zyne ziel in lydzaamheid bezitten. — Met ongeloovigen geen jok aantrekken. — Geen gemeenſchap met de werken der duiſternis hebben, en voornaamenlyk niet met zulken, welken eenigen zweem hebben naar Afgodery, of 'er aanleiding toe geeven.

XI. ARTIKEL.

Hoe de Geloovigen zich zelven zullen beſtieren.

Zy moeten de begeerlykheden van het vleeſch niet voldoen. —— Zorg dragen, dat hunne leden wapenen der gerechtigheid zyn. — Hun oordeel en zinnen wél beſtieren. —— Het lighaam aan den Geeſt onderwerpen. — Hunne leden dooden. — De ledigheid vermyden. — De matigheid in ſpys, drank, en in de zorg voor de waereldſche zaaken beminnen. — In woorden bedagtzaam zyn. — Werken van barmhartigheid niet vergeeten. — Door 't Geloof in alle heiligheid leeven. — Tegens de begeerlykheden en zinnelykheden ſtryden. —— De werken van het vleeſch dooden. — Behoorlyken tyd uitkoopen voor Godsdienſtige oeffeningen. — Met elkander raadpleegen over den wil van God. — Zyne conſienſie naarſtiglyk onderzoeken. — Zynen Geeſt zuiveren, verbeteren en bevredigen.

EENIGE STUKKEN AANGAANDE DE KERKELYKE TUGT, IN HET MIDDEN DER VOORIGE EEUW, IN GEBRUIK BY DE WALDENZEN.

Al wie ſchuldig is aan overſpel, of andere ergerlyke groove misdaaden, worden de beide Bondzegelen ontzegd. Niemand, die onder de *cenſuur* (Kerkelyke tugt) ligt, of niet ten Avondmaal gaat, wordt toegelaaten, als Vader of Getuige, zyn Kind ten doop aan te bieden. Men voltrekt geen Huwelyk van Perſoonen, die geene Leden der Kerke zyn. Die zich aan zwaare misdaaden ſchuldig maaken, worden in den ſchoot der Kerke niet aangenoomen, dan na dat ze duidelyke blyken van hunne verbetering gegeeven hebben.

Drie agter elkander volgende Zondagen, worden zulke Kerkleden, in een byzonder geſtoelte, vóór den Predikſtoel, in het aanzien der geheele Gemeente geplaatſt. Na de Predikaatſie, eer de Leeraar het Volk zegent, berigt hy aan zyne Gemeente, dat zodanig een Perſoon zodanige misdaad bedreeven heeft, en daar van openbaare belydenis doedt. — De boeteling werpt zich, dit gedaan zynde, op de knieën, en hoort, den eerſten Zondag, in die lighaamshouding aan, wat de Leeraar van de ſchandelykheid der misdaad, en het oordeel Gods, het geen hy zich daar door waardig gemaakt heeft, hem onder het oog brengt. — Op den tweeden Zondag vertoont de Leeraar aan den boeteling de noodzaakelykheid der waare bekeering, en derzelver heilzaame vrugtgevolgen. —

Op

Op den derden Zondag bidt de boeteling met luide ſtem, van God en de Gemeente, vergiffenis van de bedreeven misdaad, en belooft, voortaan, meer ſtigting aan de Gemeente te zullen geeven, dan hy dezelve te voren geërgerd heeft, — Waarop de Leeraar hem, in den naam van God, vergiffenis van Zonden, en vereeniging met de Kerk aankondigt, — en, na eene hartelyke vermaaning tot heiligheid aan de Gemeente gegeeven te hebben, op dat hy die *ſtaat, toezie, dat hy niet valle*, eindigt de Leeraar met het Gebed.

In geval van hoerery, word dezelfde Kerkelyke plegtigheid, doch alleen op twee Zondagen in agt genoomen.

Wanneer iemand, uit zwakheid, of andere redenen, den Godsdienſt verlaaten heeft, en ter Miſſe gegaan is; zo wordt hy niet wederom in de Gemeente aangenoomen, ten zy hy, op gelyke wyze, belydenis van Zonden en boete gedaan heeft: — doch al wie de *Roomſche* Leer verlaaten heeft, en de zuivere Leer omhelſt, is verpligt voor de volle Gemeente de afzweering te doen. — Dezelfde Kerkelyke tugt wordt in agt genoomen, omtrent de geenen, die den dag des Heeren ontheiligen. — Alle *Hazardſpelen* zyn verbooden, en wie tegens dit verbod zondigt, moet, naar de omſtandigheden der overtreding, boete doen. — Alle Dansreijen zyn verbooden, en worden zonder openbaare boete te doen, niet vergeeven: tot het laatſte zyn mede gehouden, die het danzen der

Roomſchgezinden, zonder 'er zelf deel aan te hebben, maar van verre aanſchouwd hebben.

LEGER zegt, eenen der voornaamſte Leeraaren in de Valeyen gekend te hebben, wiens Vrouw, zonder nagedagten hier op te maaken, zich door eene *Franſche* Juffer, zynde eene haarer Bloedverwanten, al wandelende, hadt laaten leiden ter plaatze, waar de *Roomſchen* met danzen bezig waren, en hunne vrolykheid van verre hadt aanſchouwd, waar op haar man zich verplicht vondt, volgens de Kerkelyke Wet, eenen der nabuurige Leeraaren te ontbieden, om in eene daartoe belegde Kerkeraads Vergadering Voorzitter te zyn, en deszelfs Vrouw onder *cenſuùr* te brengen.

Ik kan, zegt LEGER, door de genade Gods zeggen, zonder myn Vaderland, (de Valeyen naamelyk) te vleijen, (gelyk zy, die dezelven kennen, daarvan kunnen oordeelen) dat 'er geene Hervormde Kerken zyn; waar het woord Gods met meer yver, nedrigheid en naarſtigheid wordt aangehoord; — dat 'er, in het algemeen, nergens meer Lieden zyn, ervarener in de Schriften, en in de Verſchilſtukken met de *Roomſche* Kerk (*); want van andere Ketteryen hoort men nooit hier ſpreeken; — dat de Leeraars nergens in grooter ag-

(*) Dit houden noch de tegenwoordige Leeraars der Valeyen voornaamelyk in het oog. Hunne Gemeenten hebben meeſt noodig de Grondwaarheden regt te kennen, en in de Verſchilſtukken met de Roomſchen wél geoefend te zyn. Andere dwaalingen zyn by hun onbekend.

agting ſtaan; — dat de Kerkelyke Tugt nergens ſtrenger geoeffend wordt —— en ik hoop, dat de Goddelyke Genade den Leeraaren in het harte zal geeven, het gebrekkige verder te verbeteren, en het verzuimde, zints de zwaare vervolgingen en verwoeſtingen in den jaare 1664, te herſtellen; dan zal het geheele Proteſtantendom, in alles, reden hebben om God te danken.

II. BYLAAG.

BRIEF VAN FREDERIK DEN III, KEURVORST VAN DE PALTS, GESCHREEVEN IN HET JAAR 1566, AAN EMANUEL PHILIBERT, HERTOG VAN SAVOYE, TER BEGUNSTIGING DER WALDENZEN, DESZELFS ONDERDAANEN, WAAR VAN IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS, BLADZYDE 49, DEN LAATSTEN REGEL, MELDING IS GEMAAKT.

„ MYN HEER.

„ Ik heb, waarde Neef, met groote vergenoe-
„ ging, uit het berigt, dat JUNIUS my over-
„ gebragt heeft, uwe goede genegenheid jegens
„ my, als mede uwe vriendelykheid, aan hem
„ beweezen, verſtaan. Ik ben 'er ook door de
„ ondervinding in verſterkt geworden, naardien
„ gy, uit achting voor my, en de andere Prinſen,
„ wel hebt willen belooven, de geenen, die uit oor-
„ zaak van den Godsdienſt, op de Galeyen zaten,
„ of in gevangeniſſen opgeſlooten gehouden wer-

„ den, te zullen verloſſen. Dan, deeze myne ver-
„ genoeging is een weinig beroerd geworden door
„ het beſluit van den Raad van *Savoye*, die de
„ weldaad, van u aan my, en de andere Prin-
„ ſen bewcezen, heeft durven verminderen, en
„ negen arme onſchuldige perſoonen, die te
„ *Chamberi* gevangen zaten, te veroordeelen, als
„ ſchuldig aan oproer en misdaad van gekwetſte
„ Majeſteit.

„ Ik ben die geen niet, die, wanneer ik eeni-
„ ge weldaad aan Uwe Doorluchtigheid hadde
„ toegeſtaan, aan iemand van de mynen zou toe-
„ laaten een grein myner mildaadigheid te ver-
„ minderen: maar ik zou veel liever gewild heb-
„ ben, dat ze (gelyk men doet, en behoort te doen
„ omtrent de vergunning, door Prinſen gedaan)
„ vergroot ware geworden. Ik denk niet alleen,
„ dat deeze Lieden onſchuldig zyn van de mis-
„ daad, met welke men hun betigt heeft; maar
„ ik ben 'er ook ten vollen van verzekerd. De
„ brieven, door de eigen hand van Uwe Door-
„ luchtigheid, als mede door den *Kanſelier* en
„ den *Secretaris* ondertekend, en gezegeld zo wél
„ met het zegel van den eenen als van den ande-
„ ren, hebben my berigt, dat het indedaad met
„ de zaak zo gelegen zy: want, wel verre, dat
„ ze in de gemelde brieven beſchuldigd worden,
„ zy worden 'er veel meer in ontſchuldigd, en
„ gezegd, *in geene zaak tegens Uwe Doorluchtig-*
„ *heid zaamengezwooren te hebben.* Indien zy de ge-
„ daane voorſlagen hadden willen aanneemen, zints

„ lang

„ lang zou men dezelven op vrye voeten gefteld
„ hebben; maar zy hebben dat, behoudens een
„ goed geweeten, niet kunnen doen. Dit toch zou
„ zo veel zyn, als of Uwe Doorluchtigheid dezelven
„ verloffen zou, onder voorwaarde, dat ze, in het
„ toekomende, de gewoonten en bygeloovigheden
„ der Roomfche Kerk zouden navolgen: het welk
„ voor hun, en voor alle andere geloovigen zo
„ zwaar zou vallen, als of men hun wilde dwin-
„ gen JESUS CHRISTUS te verloochenen; en hier
„ uit kan ik ligtlyk opmaaken, hoedanig het met
„ de anderen gelegen zy, die Uw Doorluchtig-
„ heid, op het inblaazen van den Paus en zyne
„ Raadslieden, van oproer befchuldigt. Ik begryp,
„ dat ik in deezer voege van hun moet oordee-
„ len. De Paus toch, en de zynen worden, door
„ haat en drift, tegens onzen Godsdienft zo verre
„ vervoerd, dat zy alle dingen, die zy kunnen,
„ 't zy regt of onregt, tegens deeze arme ver-
„ drukten verzinnen; die, niet tegenftaande dit
„ doen, niet anders begeeren, dan alle gehoor-
„ zaamheid en trouw (mids dat men hen, in zaa-
„ ke van den Godsdienft, niet dwinge, nog iets
„ tegens het geweeten hun oplegge) te bewyzen.
„ Uit Uwer Doorluchtigheids laatfte brieven, van
„ my niet zonder droefheid geleezen, heb ik ver-
„ noomen, dat het deezen Lieden niet welgaat.
„ Vrymoediglyk en opregtelyk zeg ik Uwer Door-
„ luchtigheid, dat deeze manier van *procederen*
„ tegens deeze arme verdrukten my grootelyks mis-
„ haagt. Want, ik bidde u, zeg my, aan wien

„ zouden zy de bebolwerkte plaatzen overgele-
„ verd hebben, gelyk Uwe Doorluchtigheid my
„ ſchryft, dat ze die zouden hebben willen ver-
„ raaden? Zoude het aan den Koning van *Frank-*
„ *ryk* geweeſt zyn? Neen; want hy is uw Bloed-
„ verwant, en *Gealliteerde*, die nimmer tegens Uwe
„ Doorluchtigheid dit beſtaan zou hebben, maar
„ veel eer ſtrenglyk gekaſtyd, die dat hadden
„ willen onderneemen. En dit mag ik ook van
„ den Koning van *Spanje* zeggen. Zoude het
„ dan aan de *Genevoiſen* geweeſt zyn? Neen;
„ want ik ſtaa verzekerd, dat ze dat nog ge-
„ dagt, nog gedroomd hebben. Zouden ze die
„ voor zich zelven willen bewaaren? Neen; want
„ elk weet, dat zulks onmogelyk was. Wil dan
„ Uwe Doorluchtigheid de zaak wel inzien, ze
„ zal vinden, dat het niet anders zyn dan onbe-
„ ſchaamde laſteringen, verzonnen door hun-
„ ne partyen: en ik zie ligtlyk, waar alle raad-
„ ſlagen der Raadsheeren, en der Magiſtraaten
„ Uwer Doorluchtigheids Staaten zich heenen
„ ſtrekken. Zy ſleepen deeze arme Lieden naar
„ de gevangeniſſen, en tragten hen door pyniging-
„ gen te dwingen, om te erkennen, dat ze eenig
„ verraad in den zin gehad hebben; om, onder
„ dien glimp, deeze lieden als oproermaakers te
„ verdelgen; alle Kerken der Valeyen uit te roei-
„ jen; en alle anderen, als verſtoorders der ge-
„ meene ruſt, te veroordeelen. Dan Uwe Door-
„ luchtigheid weet, dat 'er een God, die niet al-
„ leen alle daaden aanſchouwt, maar die ook de

„ har-

„ harten en nieren der menſchen onderzoekt, en
„ voor wien niets verborgen is, in den hemel
„ woont.

„ Dat Uwe Doorluchtigheid toezie, den Oorlog
„ met opzet aan God niet verklaare, nog CHRISTUS
„ vervolge in zyne Leden: want, ofſchoon Hy
„ dit voor een' tyd mogt verdraagen, om de lyd-
„ zaamheid der zynen te oeffenen, zal Hy nog-
„ thans, eindelyk, de vervolgers met yſſelyke
„ ſtraffen kaſtyden. Dat Uwe Doorluchtigheid
„ zich niet laate vervoeren door de bedriegeryen
„ der Roomſchen, die het Koningryk der Heme-
„ len, en het eeuwig leeven U vaardiglyk beloo-
„ ven zullen; onder voorwaarde, dat ze, op de
„ eene of andere wyze, deeze *Hugenotten*, (gelyk
„ zy thans de waare Chriſtenen noemen) in bal-
„ lingſchap verjaage, of in de gevangenis ſleepe,
„ en eindelyk uitroeije. Voorzeker men komt niet
„ in het Koningryk der Hemelen door wreedhe-
„ den, onmenſchelykheden en laſteringen, maar
„ door, en langs eenen geheel anderen weg. Uwe
„ Doorluchtigheid kan zien, hoe verre men ge-
„ vorderd zy met de vervolgingen der laatſte veer-
„ tig jaaren; waarin zy, die zich Katholyken
„ noemen, zich, zo in Duitſchland, als in En-
„ geland, Frankryk en Schotland, van brandſta-
„ pels, zwaarden, galgen, gevangeniſſen, pynban-
„ ken, en verbanningen bediend hebben. Men
„ heeft hier geene magt, hoog gezag, nog menſche-
„ lyke geſtrengheid nodig, gelyk de Geſchiede-
„ nis der Jooden en die der eerſte Chriſten Kerke

„ ge-

„ getuigt; want zo verre is het 'er van daan,
„ dat zy, die de Chriſtenen verdrukt, gepynigd,
„ in ballingſchap gejaagd, ter ſtraf overgegeeven,
„ en ter dood gebragt hebben, iets daar by ge-
„ wonnen zouden hebben: in tegendeel hebben
„ zy hun getal vergroot, waar uit dit ſpreekwoord
„ onder de Chriſtenen ontſtaan is: *de aſch der*
„ *Martelaaren is de zaaiplaats voor de Chriſtely-*
„ *ke Kerk.* De Kerk is toch den palmboom ge-
„ lyk, die zich hooger verheft, wanneer hy on-
„ derdrukt wordt. Gelieft Uwe Doorluchtigheid
„ de oogen te openen, zo zal ze deeze dingen
„ hedendaagſch zien; en ik bidde, dat ze ver-
„ ſtaan en overdenken moge, dat de Chriſtelyke
„ Godsdienſt door overtuiging aangenomen, en
„ niet met geweld opgedrongen wordt. En voor-
„ waar, gelyk de Godsdienſt niets anders is, dan
„ een vaſt en verzekerd geloof van God, en zy-
„ nen wil, geopenbaard in zyn woord, en door
„ den Heiligen Geeſt in het harte der menſchen
„ ingedrukt: zo is het onmogelyk, dat het eens
„ ingeworteld zynde, door pynigingen zou kun-
„ nen uitgetrokken worden. De menſchen zullen
„ veel liever alles lyden, dan eenige zaak, by
„ hun ſtrydig geoordeeld met de godzaligheid, aan
„ te neemen.

„ Het zou daarom beſt, en voegzaamſt zyn,
„ dat ieder, naar zyn vermogen, den Godsdienſt,
„ die, men *oud* noemd, (hoewel dat ze nieuw is,
„ in vergelyking van het geen CHRISTUS, en zy-
„ ne Apoſtelen geleerd hebben) tragte te zuive-

„ ren

„ ren van zo veele afgoderyen, dwaalingen en
„ bygeloovigheden, door den hoogmoed, gierig-
„ heid en agteloosheid der Biſſchoppen, en der
„ Roomſche Geeſtelykheid, ter Kerke ingevoerd:
„ en dat men zich beneerſtigde dien te herſtel-
„ len in zynen eerſten ſtaat, en oorſpronkelyken
„ luiſter; liever dan hun, die zich met zulke Af-
„ goderyen en valſchen Godsdienſt niet beſmetten
„ willen, te vervolgen. Beter ware het, de vry-
„ heid van God, zuiver, naar zyn woord te die-
„ nen, en hem in waarheid aan te roepen, hun
„ toe te ſtaan, dan te dwingen, om inzettin-
„ gen en verdigtſels van ſtervelingen, welken
„ men, in plaats van Gods woord, in het hoofd
„ van menſchen zoekt in te prenten, te onder-
„ houden. Door de genade Gods is de waarheid
„ van het Evangelie, hedendaagſch, in zulk eene
„ helderheid en luiſter herſteld, dat de dwaalin-
„ gen en bedriegeryen van den Paus van *Rome*
„ en de geheele Geeſtelykheid byna aan allen be-
„ kend zyn. De Paus denke niet, dat hy men-
„ ſchen bedriegen zal, gelyk hy te vooren gedaan
„ heeft.

„ Daarom bid ik Uwer Doorluchtigheid, wel-
„ ke, ik hoor, van eenen goedertierenen, en
„ zagtmoedigen inborſt te weezen, dat ze deeze
„ dingen in aanmerking neeme, en niet voort-
„ gaa deeze arme lieden, om hunnes geloofs wil-
„ le, te kwellen, en vrye oeffening van Gods-
„ dienſt te weigeren: maar dat ze hun veel lie-
„ ver toelaate in het openbaar te vergaderen, om

„ God

„ God te dienen; want dit doende, zal ze de
„ valſchheid der beſchuldigingen hunner vyanden
„ zien, en de groote getrouwigheid en gehoor-
„ zaamheid der anderen ondervinden. Dit zal het
„ regte middel, en den weg zyn ter vaſtſtelling
„ van ruſt, en vrede in de Staaten Uwer Door-
„ luchtigheid.

„ Uwe Doorluchtigheid vreeſt, mogelyk, zich
„ hierdoor, eenige ſchaade of ongemak op den hals
„ te zullen haalen; maar ze neeme een grooter en
„ aanmerkelyker gevaar in acht, dat haar over het
„ hoofd hangt, en gebruike veel meer een ge-
„ neesmiddel voor een tegenwoordig onheil, dan
„ dat ze het zelve tegens toekomende kwaalen
„ bereidde: die zyn toch onzeker, en in de han-
„ den Gods; maar deezen zyn zeker, en voor de
„ deur.

„ Uwe Doorluchtigheid heeft gezien, en er-
„ kend, welke onheilen *Frankryk* overkoomen zyn
„ door de geweldenaryen, verbanningen en wree-
„ de vervolgingen, — welke brand dat geheele
„ Koningryk, inwendig, byna verteerd heeft, —
„ en welke verwoeſtingen het zelve hier door
„ overkoomen zyn. Dan alle deeze onheilen zyn
„ geſtild geworden door één *Plakaat*, het geen
„ vryheid van Conſienſie gaf, waar door verſchil-
„ lende Gezindheden thans in vrede, en geruſt-
„ heid aldaar leeven.

„ De byzondere liefde, welken wy Uwer Door-
„ luchtigheid toedraagen, doet ons vreezen, dat
„ 'er zulke rampen in Uwe Staaten zullen ont-
„ ſtaan;

„ ſtaan ; en indedaad, indien Uwe Doorluchtig-
„ heid wil voortgaan deeze arme Lieden te ver-
„ volgen, om den Paus van *Rome*, de Kardinaa-
„ len, Biſſchoppen en anderen, die in den Room-
„ ſchen Godsdienſt belang hebben, te behaagen;
„ ze zal, zonder twyfel, de onheilen, welke an-
„ dere Natien getroffen hebben, tot haare groote
„ ſchaade ondervinden. Geen geweld is van duur;
„ men moet den wolf niet vervolgen tot in' het
„ boſch. 't Staat te duchten, dat de lydzaamheid,
„ overlaſt aangedaan, en meenigmaal getergd, in
„ uitzinnigheid veranderen, en het onheil tot al-
„ gemeene ſchaade uitbarſten zal. *Armoede en*
„ *honger is een ſcherp zwaerd. Zyn ellendig le-*
„ *ven zo langen tyd in ballingſchap door te bren-*
„ *gen, en van alle zyne goederen ombloot te wee-*
„ *zen, is eene harde zaak. Gedwongen te zyn,*
„ *zich te onderwerpen aan het jok der geweldena-*
„ *ry van Rome's Biſſchop, en God niet te mogen*
„ *dienen, is verdrietig, en onregtvaardig. Het is*
„ *onverdraaglyk, dat goede en getrouwe Onderdaa-*
„ *nen beſchuldigd worden van ongehoorzaamheid en*
„ *oproerigheid.*

„ Uwe Doorluchtigheid behoorde veel meer aan
„ deeze dingen, dan aan die geenen het oor te
„ leenen, die niet dan door hunne driften ver-
„ voerd worden, gezworen vyanden van de waar-
„ heid en de Evangeliſche Leer zyn, en hunnen
„ gang gaan, onder voorwendſel, dat de Room-
„ ſche Godsdienſt dit gebiedt. Veel meer behoor-
„ de Uwe Doorluchtigheid dat op te merken,

„ dan

„ dan toeſtemming te geeven aan de ongeregelde
„ driften, en uitzinnigheden tegens de Leer van
„ het Evangelie.

„ Dat men dan, ten dien einde, een vaardig-
„ werkend geneesmiddel tegens deeze kwaal uit-
„ denke, en aanwende. Dan Uwe Doorluchtig-
„ heid meene niet, een bekwaamer te kunnen
„ bezigen (ten zy dezelve haaren goedertierenen
„ en zagtmoedigen inborſt zou willen verkrachten)
„ dan aan haare arme Onderdaanen, *vrye oeffe-*
„ *ning van Godsdienſt* (zy begeeren toch niet
„ meer) toeteſtaan. Dit is alleen de eenige regte
„ weg, om zulke gevaaren, gelyk 'er, om deeze
„ oorzaak, in *Frankryk* en elders ontſtaan zyn,
„ en in uwe Staaten zouden kunnen opryzen, in-
„ dien men voortgaat, gelyk men begonnen heeft,
„ te kunnen afwenden. Dit is het waare middel,
„ om uwe Onderdaanen tot hunnen pligt te hou-
„ den, en hen altoos tot uwe bevelen vaardig te
„ hebben.

„ Uwe Doorluchtigheid zal mogelyk zeggen,
„ dat men geen twee Godsdienſten onder eenen
„ Prins in het zelfde Land dulden moge, en my
„ het gemeene ſpreekwoord tegenwerpen: *één*
„ *Wet*, *één Geloof*, *één Koning*. Dit was indedaad
„ wel wenſchlyk; maar de waare Godsdienſt en
„ het Geloof een gaave Gods zynde, ingeſtort
„ en gedrukt in de harten der menſchen; zo kan
„ daarover, gelyk ik gezegd heb, *niemand heer-*
„ *ſchen dan God*. Het zyn onbedagtzaame lieden,
„ die meenen, dat de geenen, die uit een Land

„ af-

„ afkomſtig zyn, van eenen Godsdienſt moeten
„ zyn; zo verre is het 'er ook van daan, dat de
„ ganſche Chriſten Waereld door geweld van wa-
„ penen, en vervolgingen zou kunnen gedwongen
„ worden. Dit kon geſchieden, indien de Gods-
„ dienſt gegrond ware op de magt, en het wel-
„ behaagen der menſchen; dan dat zou dan geen
„ Godsdienſt, maar veel eer huichelary zyn; de
„ waaragtige Godsdienſt heeft toch God alleen tot
„ Inſteller. Dus kan het door geweld nog door
„ rede geſchieden, dat zy, die dit Geloof van
„ God ontvangen hebben, zich van het zelve,
„ hoe klein de maate zy, zouden laaten afbren-
„ gen. Van het begin der Waereld heeft men
„ nooit gezien, dat alle menſchen denzelfden
„ Godsdienſt, in alle gebruiken en plegtigheden
„ overeenſtemmende, gehad hebben, gelyk uit het
„ Huisgezin van den eerſten Vader *Adam* blykt.
„ Desgelyks, vóór de komſt van Chriſtus zyn de
„ Koningen, en Beſtierders van *Egypten*, *Aſſy-*
„ *rien*, *Chaldeen*, *Medie* en *Perſie* gedwongen ge-
„ weeſt, de *Jooden*, met de oeffening van hun-
„ nen Godsdienſt, (hoewel een gruwel by hun
„ gehouden) in hunne Koningryken te dulden.
„ Na Chriſtus komſt, hebben de Roomſche Kei-
„ zers, op allerlei wyze, de Chriſtenen vervolgd,
„ en met allerlei ſoort van laſteringen overladen:
„ niettemin ziende, dat hun getal altyd aangroei-
„ de, en 'er geene beulen genoeg waren, om ze
„ te pynigen, verdroegen zy dezelven in hunne
„ Keizerryken, volgens het getuigenis der Ge-

„ ſchiedſchryveren. Zy ſtonden hun vrye Oeffe-
„ ning van Godsdienſt toe, en gaven hun zelfs
„ Tempelen, gelyk 'er van ALEXANDER SEVE-
„ RUS, die ze te *Rome* toeliet, getuigd wordt.
„ Veele anderen hebben dit nagevolgd, en ver-
„ booden, de Chriſtenen te laſteren, hoewel zy
„ hunnen Godsdienſt niet voor goed keurden;
„ maar den naam van *Chriſtus* in hun hart ver-
„ vloekten. Hoe groote verſcheidenheid van Gods-
„ dienſt was 'er onder de Heidenen? De een
„ kende de Goden des anderen niet. Werdt niet
„ het Roomſche Keizerryk daar door in roere ge-
„ bragt, en verdeeld? Telt men niet, onder het
„ gebied der *Turken*, de *Jooden*, *Perſiaanen*,
„ *Mahometaanen* en *Chriſtenen*, die allen van ver-
„ ſchillenden ja tegenſtrydigen Godsdienſt zyn?
„ en niettemin beſpeurt men, hoe zeer het is aan-
„ gewaſſen, en noch toeneemt.

„ Maar is verſcheidenheid van Godsdienſt oor-
„ zaak der verdeeldheid en oproeren; dan zou
„ zeker het Keizerryk der *Turken* zo geweldig
„ niet toegenoomen zyn, tot groot nadeel en ver-
„ lies voor de Chriſten-Waereld. Uwe Doorluch-
„ tigheid aanſchouwe den toeſtand van *Duitſch-*
„ *land*, *Frankryk*, *Polen*, *Schotland*, *Zwitſerland*
„ en van andere Landen, alwaar verſchillende Ge-
„ zindheden woonen; gy zult ze in diepe ruſt en
„ vrede zien leeven. 't Is dan onnodig, dat U-
„ we Doorluchtigheid verdeeldheid en oproer vre-
„ ze, wanneer ze in haare Staaten den Hervorm-
„ den Godsdienſt vergunde; men moet zulks veel

„ meer

„ meer vreezen, wanneer men het tegendeel „ doedt.

„ Dit zeg ik, uit groot verlangen, dat Uwe „ Doorluchtigheid goeden raad volge; naardien „ het my zoude fmerten, indien haar eenig ongeval „ wegens deeze zaak overkwaame. Ik bidde dan „ Uwer Doorluchtigheid, dat ze tegens God, die „ voorgenoomen heeft het Evangelie in uwe Staa„ten te planten, niet ftryde; maar de voorbeel„den der geenen, die den loop van dat woord der „ waarheid hebben willen ftremmen, gelyk ook „ de rampen, hun deswegen overgekoomen, voor „ oogen ftelle. Volg GAMALIELS raad. Laat U„we Doorluchtigheid opmerken, wat 'er tegens „ de geloovige en godvreezende Menfchen onder„noomen is. (*Indien deeze raad, of dit werk uit „ de Menfchen ware, zou het door zich zelve ver„brooken worden, en het zou alreede zedert langen „ tyd verdweenen zyn; maar God is 'er de Autheur „ van, en nu zal het door geene pyniging of ver„volging kunnen vernietigd, of verbroken wor„den.* Laat Uw Doorluchtigheid *niet onderftaan „ dit te weerftreeven, en Gode den oorlog aante„doen, want hoe het gaan moge, Hy zal overwin„naar zyn.*)

„ Maar ik vraag Uwer Doorluchtigheid, *nade„maal de Magiftraaten den haat, die zy den Ge„loovigen om den Godsdienft toedraagen, niet ver„bergen kunnen, deeze arme Lieden door alle mo„gelyke middelen verdrukkende, hun te laft leg„gende de misdaad van muitery, wanneer zy te*

„ *zaamen vergaderen*, alleen om God te bidden, „ zyn woord te hooren en te leezen, of wanneer „ zy eene Leerrede gaan hooren buiten Uwe Staa„ ten, als dan Uwe Doorluchtigheid tegen hen „ aanhitzende; ik vraag, zeg ik, wat beweegt „ hun de zaaken van den Godsdienſt te onderzoe„ ken, en dan dat onderzoek voor zich zelve te „ houden? Ligtlyk zult ge bemerken, dat ze zo„ danig niet zyn, als men dezelven aan Uwe Door„ luchtigheid voorſtelt. De oorſprong aller oproe„ ren, gelyk gewyde en ongewyde Geſchiedenis„ ſen ons leeren, moet gezogt worden by de Be„ ſtierders der Landſchappen, en Magiſtraaten, „ die zich de vryheid aanmaatigen, zelfs tegens de „ beſluiten der Vorſten, met arme Lieden naar „ hun welgevallen omteſpringen, zo ter voldoe„ ning hunner eigen' driften, als ten nadeele der „ openbaare ruſt; gelyk noch onlangs, zo als U„ we Doorluchtigheid weet, in *Frankryk* is ge„ ſchied. Het behaage dan Uwer Doorluchtigheid „ de driften en verkeerden yver van zulke men„ ſchen te beteugelen.

„ Voor het overige; ik verneem, niet zonder „ ſmert, dat 'er byna niets is nagekoomen van het „ geen, dat Uwer Doorluchtigheids eigen mond „ aan mynen Afgezant *Junius* beloofd heeft, en „ dat deeze arme Lieden, die om den Godsdienſt „ op de Galleyen gebannen, en met naame door „ hem aan U opgegeeven zyn, als noch daar vaſt „ gehouden worden; het geen my klaar doedt zien, „ dat de Raadsheeren Uwer Doorluchtigheid, in-

„ ge-

„ genoomen tegens onzen Godsdienſt, met den ui-
„ terſten haat hierin de hand hebben. Dit gaat
„ myn begrip te boven, maar ik bevind het zo te
„ zyn uit het voorbeeld der geenen, die in balling-
„ ſchap verdreeven zyn.

„ *Dan deeze geſtrengheid*, op dat ik niet meer
„ zegge, *mishaagt Gode, en den Menſchen. Dit is*
„ *de weg niet, om Menſchen te leiden tot de waare*
„ *kennis van God. Dit moet door overreding, en*
„ *door bewyzen der Heilige Schrift, en niet door*
„ *vervolgingen geſchieden. Mogelyk zal Uwe Door-*
„ *luchtigheid zeggen, dat onze Godsdienſt zedert*
„ *langen tyd is veroordeeld geweeſt, maar door wien*
„ *is dit geſchied, en op welk eene wyze? Door den*
„ *geenen, die alle Goddelyke en Menſchelyke rech-*
„ *ten geſchonden en bedorven heeft; — die zich*
„ *opwerpt als party en Rigter; — die onlangs al-*
„ *le Afgoderyen, Bygeloof, en Dwaalingen, ter*
„ *Kerke ingevoerd, op het* Concilie van Trenten
„ *beveſtigd heeft. Uwe Doorluchtigheid leeze, en*
„ *onderzoeke de Heilige Schrift, ſpoore de waar-*
„ *heid neerſtelyk op, en ze zal dezelve wel vinden.*
„ *Laat U niet verleiden door deeze Bedriegers, die*
„ *hunne Afgoderyen en bygeloovigheden niet ſtaan-*
„ *de houden, dan om hunnen buik te vullen, en*
„ *een zorgeloos leeven te leiden. Denk, dat Uwe*
„ *Doorluchtigheid eenmaal voor den Regterſtoel van*
„ CHRISTUS *verſchynen moet, om rekenſchap te gee-*
„ *ven van het welzyn, en de Zaligheid Uwer On-*
„ *derdaanen, alwaar het zeggen:* ik meende het
„ zo, ik dagt het zo, *geene plaats zal hebben: want*

„ *God heeft zynen wil in zyn woord geopenbaard,*
„ *en beveelt ons dien te volgen, zonder ter regte*
„ *of ter flinkehand daar van af te wyken. De lief-*
„ *de tot de Zaligheid van Uwe Doorluchtigheid*
„ *doedt my zo fpreeken: U wenfch ik zo veel goeds,*
„ *als aan my zelve, en bidde God zonder op-*
„ *houden, dat het Hem behaage U te verlichten*
„ *met zyne kennis, en te roepen tot het waare licht;*
„ *op dat Uw Doorluchtigheid het waare van het*
„ *valfche moge onderfcheiden; de verfchrikkelyke*
„ *misbruiken der Roomfche Kerk erkennen; en God*
„ *in waarheid en opregtheid dienen.*

„ Uwe Doorluchtigheid geeve dan blyken, hoe
„ hoog ze ons agte en beminne. Ze verloffe de
„ ellendigen, die op de Galeyen zyn, en roepe
„ negen anderen, door den Raad van *Savoye* in
„ ballingfchap verjaagd, terug, zo als aan mynen
„ Afgezant *Junius*, en aan my in brieven beloofd
„ is. Heb medelyden met zo veele armen, zwer-
„ vende in ballingfchap, beroofd van alle hunne
„ goederen; roep dezelven terug, en herftelze, ja
„ vergunze, gelyk ook aan de andere Inwooneren
„ uwer Staaten, de openbaare oefening van hun-
„ nen Godsdienft, welken zy zo weinig als fpys
„ en drank ontbeeren kunnen. Spreek deeze ellen-
„ dige Dallieden, valfchlyk befchuldigd, vry; op
„ dat alle Valeyen in vrede en ruft, onder de
„ regeering Uwer Doorluchtigheid, mogen leeven.
„ Dat de Artikelen van den geflooten vrede hun,
„ zonder verandering, voorgehouden werden; op
„ dat ze dezelven, terwyl ze den Godsdienft, van

„ U

„ U hun toegestaan, oefenen, ongestoord nakoo-
„ men. Bescherm denzelven, en beteugel den bit-
„ teren haat, welken CASTROCARO, hun *Gouver-*
„ *neur*, hun toedraagt. Waarschuuw hem, dat hy
„ ze niet kwelle, zo als hy tot hier toe gedaan
„ heeft. Belast hem zich te onthouden van hun
„ met valsche misdaaden, waardoor hy zyne ge-
„ weldenary eenen glimp geeft, te betigten; zulke
„ dingen toch betaamen geenen Magistraat, en
„ *Gouverneur*, die zich als een Vader behoort te
„ gedragen omtrent de geenen, die hem zyn aan-
„ bevoolen.

„ *Indien dan Uwe Doorluchtigheid ons deeze zaa-*
„ *ken, welke ik met zo groot verlangen verzoek,*
„ *toestaat; zult ge, ongetwyfeld de gunst, en den*
„ *zegen Gods gewaar worden, en ons altoos tot alle*
„ *dingen bereidwillig vinden: maar zo niet, dan*
„ *zult ge niet alleen de straffende hand Gods tegens*
„ *U verwekken, maar ook de genegen harten der*
„ *geenen, die begeerig zyn U alle genoegen en*
„ *dienst te doen, van U verwyderen. Uwe Door-*
„ *luchtigheid schatte dan hooger de genade Gods,*
„ *en de welmeenende goedwilligheid der Prinsen,*
„ *dan de beloften van den Paus, en zynen aanhang.*
„ *Wordt niet het werktuig ter voldoening van zynen*
„ *onverzadelyken lust, om Christen bloed te vergie-*
„ *ten. Vereenig u niet met hunne wreedheid en on-*
„ *menschlykheid tegens Lieden, die geene ongeloovi-*
„ *gen maar Christenen zyn, en geene zack drifti-*
„ *ger begeeren dan zuiver en heilig, onder de ge-*
„ *hoorzaamheid Uwer Doorluchtigheid, God te die-*

„ *nen, U alle onderdanigheid en trouw te bewy-*
„ *zen, en voor U, in tyd van nood, hun goed, lyf*
„ *en leven op te offeren. Het believe U mededogen*
„ *met hen te hebben, en Gy zult dezelven altoos ge-*
„ *trouw en gehoorzaam vinden — een aangenaamen*
„ *dienſt aan God bewyzen — deeze ellendige Lieden*
„ *voor altoos aan U verbinden — en ons ten allen*
„ *tyde vaardig vinden, om U, met al wat we heb-*
„ *ben, in alle gelegenheden aangenaame dienſten*
„ *te doen. Hierom bidde ik Uwer Doorluchtigheid*
„ *deeze myne verzoeken in te willigen, en ge zult*
„ *eindelyk, met een gewenſchten uitſlag, erkennen,*
„ *dat wy niet anders dan Uw eigen voordeel, en de*
„ *ruſt Uwer Staaten beoogd hebben. De groote God*
„ *geleide Uwe Doorluchtigheid door zynen Heiligen*
„ *Geeſt. Hy beſcherme, en bewaare U, langen tyd,*
„ *gezond en welvaarend*".

(was getekend)

Uwer Doorluchtigheids Bloedverwant.

FREDERIK, Keurvorſt
van de *Paltz*.

Augsburg
1566.

III.

III. BYLAAG.

SMEEKSCHRIFT VAN DE GELOOVIGEN, UIT DE VALEYEN VAN PIEMONT, GESCHREVEN, IN DEN JAARE 1655, AAN HUNNE HOOG MOGENDEN, DE STAATEN GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN; WAAR VAN IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS OP BLADZ. 64, REGEL 8 VAN ONDEREN, GESPROOKEN IS.

HOOG MOGENDE HEEREN.

Het heeft u vreemd kunnen schynen, dat, daar de wreede en barbaarsche vervolging, welke wy geleeden hebben, en heden noch lyden, van alle kanten tot Ulieder kennis gekomen is, wy de eenigen geweest zyn, die de billykste klagten in Ulieder schoot niet uitgestort hebben: dan, wanneer uwe wysheid onze drangredenen voor dit gehouden gedrag zal gewoogen hebben, zult Gy onze stilzwygendheid gunstig vergeeven, en nog aan onagtzaamheid, nog aan eene andere oorzaak, die ons uwe goedheid onwaardig maakt, toeschryven. Zo dra onze rampen begonnen waren, hebben de Vyanden van den waaren Godsdienst ons beschuldigd, van hulp gezogt te hebben by vreemde Mogendheden, om ons te gemakkelyker te doen doorgaan voor oproerigen tegens den Staat, 't welk, ons ten uitersten verzettende, de oorzaak geweest is, dat wy, de minste aanleyding tot lastering

ring niet willende geeyen, het besluit genomen hebben, om liever de woede hunner aanvallen te verdragen, dan hun het voordeel te geeven van ons zwart te kunnen maaken wegens eene misdaad, waaraan wy geheel onschuldig zyn. Aan den anderen kant, heeft de beschеidenheid den nood onzer ellenden te boven gegaan, willende wy, zo veel ons mogelyk was, anderen niet laftig vallen, nog onze hulp verder bidden dan van de liefde onzer nabuurige Broederen (*). Wy durven daarom hoopen, Hoog Mogende Heeren, dat Gy, acht slaande op deeze redenen, niet zult mispryzen, nog kwalyk neemen, dat wy, tot het uiterste toe, gewagt hebben met onze klagten te komen brengen voor uwe regtbank, en toevlugt te neemen tot uwe liefde ter onze vertroostinge. Duldt, in den naame Gods, Hoog Mogende Heeren, dat wy U, by deeze gelegenheid, een beknopt berigt mededeelen zo van onzen deerniswaardigen toestand, als van den aart der zaake, zullende wy het vonnis, zo over het gedrag van de eene als van de andere zyde, gelyk ook het besluit omtrent die dingen, welke wy van U mogen verwagten, aan Uwe hooge Wysheid overlaaten. Wy genooten, door de gunst des Hemels, voorregten van Vryheid, die bevestigd zyn geworden door het verdrag van het jaar 1561, gemaakt door zyne Hoogheid, PHILIBERT EMANUEL, en daarna verscheidenmaalen herhaald door zyne Opvolgeren; maar

(*) De *Zwitzers*.

maar de Raad ter voortplanting des Geloofs en uitroeijing der Ketteren heeft, deezen jaare, onbegrypelyke pogingen ter onze verbanninge te werk gefteld, beginnende met een wreed Bevelfchrift, op den naam van GASTALDO, den vyfëntwintigften van Louwmaand, uitgegeeven, en te vinden in het *Verhaal van den laatften moord*, welk zonder twyfel in uwe handen zal gekomen zyn. Dees Vervolger, welke, in het gemelde Bevelfchrift, de hoedanigheid van Algemeenen Behoeder des Heiligen Geloofs tegens den voorgewenden Hervormden Godsdienft aanneemt, belaftte, dat alle de Inwooners, onze Leer belydende, hebbende hunne goederen ten platten Lande, (welk het befte deel des Hertogdoms is, door ons bewoond zints onheugelyke tyden) binnen drie dagen dezelven hadden te verlaaten, op ftraf van het leven, en van beflagneeming derzelven; en dat, wanneer zy dezelven geheel zouden verlaaten hebben, voortaan daarvan geheel beroofd zouden blyven, indien zy niet, binnen de volgende twintig dagen, Roomfch wierden, of de gemelde goederen aan de Roomfchen verkogt zouden hebben. Men gehoorzaamde aan het eerfte, en alles is daarop ten platten Lande geroofd en geplonderd; waarna de Marquis DE PINASSE, eerfte *Minifter* van Staat in *Piemont*, eifchte, dat zy, die de Bergen bewoonden, eenige krygsbenden zouden inneemen, ten bewyze van onderdanigheid, die zy hunnen Vorft verfchuldigd waren, onder toezegging, dat hun

hun niet het minſte kwaad wedervaaren zou. Wy hadden ze zo dra niet ingenomen, of zy werden door anderen verſterkt, die de voordeeligſte posten innamen, waarop zy begonnen te plonderen, branden en vermoorden, 't geen ons belette te vlugten naar de hoogſte en ontoegankelykſte plaatzen, om ons leven te behouden. Eene menigte van vrouwen, kinderen, gryze lieden en anderen zyn gevat, en jammerlyk vermoord, met zulk eene barbaarſche wreedheid, als de geeſt des eerſten moordenaars, van den beginne af, ooit heeft ingeblaazen, gelyk men kan zien in het *Verhaal*, dat daarvan gedrukt is, hoewel het niet meer dan maar een klein gedeelte onzer ongelukken bevat. Van de geenen die overgebleeven zyn, hebben ſommigen de wyk genomen in de nabuurige Valeyen van *Frankryk*; anderen hebben getragt zich te herſtellen in eenig erfgoed van hunne Voorouderen, en God heeft ons dermaate geſterkt, dat wy noch beſtaan, in weerwil der woedende aanvallen, die men alle dagen op ons gedaan heeft. Intuſſchen is het zeker, dat wy, zonder ondersteuning onzer Broederen, niet lang in deezen ſtaat kunnen blyven. Daar gy dan, Hoog Mogende Heeren, zeer duidelyk ziet, dat men het op den Godsdienſt gelaaden hebbe, van welken de Valeyen de heilige bewaaring, ten allen tyden, gehad hebben; dat onze Bergen, byaldien het ons geoorlofd is dus te ſpreeken, een tweede *Sion* zyn, van 't welk het licht des Evangeliums is afgeſtraald naar andere

plaat-

plaatzen, en aan 't welk zeer veel gelegen is, op dat de kandelaar ſtaande blyve in een Land, waar de dikſte nevelen der dwaalinge noch blyven hangen; zo twyfelen wy niet, of Gy zult uwen yver, by deeze droevige omſtandigheden, doen blyken. Uwe Provintiën hebben, door eigen' ondervinding geleerd, hoe zwaar het Roomſche jok weegt, en deszelfs ondragelyke laſt heeft ze eindelyk gedwongen het aftewerpen, en zich in vryheid te ſtellen. De rampen, welke zy op andere tyden geleeden hebben, doen ons hoopen op een heilig mededogen met de onzen, op dat we door middelen, die gevoeglykſt gekeurd worden, geholpen werden. Wy bezweeren U, Hoog Mogende Heeren, U te willen verbeelden een Land, geheel doorweekt van onnoozel bloed; huizen eerſt geplonderd, daarna in aſſche gelegd; een goed aantal van Kerken te zaamen vernield; ingeoogſte graanen vervoerd of verbrand door den vyand; de arme overgebleevenen, ten getale van verſcheiden' duizenden, zwervende op de bergen, zonder ander dak, dan den hemel, of onderſtand dan van aalmoeſſen te hebben; de arme gevangenen, zugtende in de gevangeniſſen der Inquiſiteurs; eene menigte van kranken, welke niet anders in 't leven ſchynen gebleeven te zyn dan om te zugten en te weenen, ten deele over het treurig herdenken van hunne verliezen, ten deele het gevoel van hunne rampen, verdubbeld door de uiterſte naaktheid en gebrek, waartoe zy gebragt zyn; eindelyk die geſchonden' Heiligdommen, waar men niet anders hoort dan laſterin-

ringen in plaats van heiligen lof, Gode toegebragt; helsch geschreeuw in stede van heilige Gezangen: waar men niet anders dan beesten ziet, gebaard door dat, van welk JOHANNES in zyn *Openbarings-boek* spreekt, om de schapen van den oversten Herder te verscheuren, en de verschrikkelykste uitrusting van den Vorst der duisternissen om te beproeven, of men het rookende lemmet zoude kunnen uitblusschen. Gy verheugt U, door den zegen Gods, in eene bloeiende vryheid, gelukkigen vreede, onuitputbaaren overvloed, glorieryke achting; en wy zyn gestort in eene kwynende slaverny, bloedigen oorlog, deerniswaardige armoede, en eenen schandelyken blaam. Dit onderscheid belet niet, dat wy de eer hebben van uwe Broeders te zyn. En als zodanigen bidden wy, zeer vuurig en onderdanig, U, Hoog Mogenden, het oog uwer ontferminge op ons te slaan, en de behulpzaame hand te bieden, wel verzekerd, dat gy uwe oogen voor uw vleesch niet verbergen zult. JESUS CHRISTUS wagt, of gy hem, nu hongerig zynde, te eeten zult geeven; hem, nu dorstig zynde, zult drenken; hem, nu naakt zynde, zult kleeden, en in de gevangenis bezoeken. Geheel *Europa* heeft het oog geslagen op het geen gy in dit geval zult doen. Hebt medelyden met ons, Myne Heeren; dat uwe ingewanden rommelen over *Joseph* en zyne verbreeking! Och, of gy moogt genieten den overvloed van alle Zegeningen, om den voorspoed van uwe Geslagten, de heerlykheid van uwen Staat, en de tegenwoordigheid des Heeren in uwe Ver-

ga-

gaderingen te zien! Wy bidden dit den Almagtigen uit grond onzer zielen, en blyven

HOOG MOGENDE HEEREN!

Ul. zeer onderdanige, zeer gehoorzaame en genegen' Dienaars, de Predikanten, Ouderlingen en andere geloovigen der verwoeste Kerken van *Piemont*, en in aller naam

J. LE PREUX, Voorzitter. J. LEGER, J. PASTOR, J. MICHELIN, D. LEGER, voorheen of noch Leeraars te *Pinaffe*, *Lucern*, *Mancil*, *Angrogne*, en *Clete*. — G. MALANOT, Gemeensman te *S. Gionnani*, A. GIAERO, Burgemeester te *Pramol*. — J. LAURENTI, D. ENGLI, G. BONETTO, P. IMBERT, J. CAIRUS, G. FANTINO, Ouderlingen en Diakenen te *Cheotti*, *Prat*, *Angrogne*, *Lucern*, *Bobi*, en *Villars*.

IV. BYLAAG.

BRIEF VAN DE ALGEMEENE STAATEN VAN NEDERLAND AAN DEN HERTOG VAN SAVOYE, BETREKKING HEBBENDE OP DEN LAATSTEN REGEL VAN BLADZ. 84. IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS.

DOORLUCHTIGSTE HERTOG!

Den Brief, welken het Uwer Koninglyke Hoogheid behaagt heeft ons te fchryven den 19

van

van Grasmaand deezes jaars, ons eerſt in Wynmaand ter hand geſteld zynde, hebben wy niet eerder daarop kunnen antwoorden, nog onze erkentenis uitdrukken over de moeite, welke Uwe Hoogheid heeft willen neemen, om ons te onderhouden over haare aandoeninge, wegens den ſtaat der zaaken in de Valey van *Lucern*, ten opzigte der geenen, die met ons denzelfden Godsdienſt belyden. Wy zyn genoegzaam overtuigd van de goedheid en regtvaardigheid uwer Koninglyke Hoogheid, om te gelooven, dat zy nog den eenen nog den anderen geweld zoude willen aandoen, om onſchuldigen te onderdrukken, of den Godsdienſt, tegens het woord, aan haare Onderdaanen, gegeeven, te vervolgen. Ook is het ons oogmerk niet te ſpreeken voor misdadigers en wederſpannelingen; en men zal ons nimmermeer kunnen beſchuldigen, muitery begunſtigd te hebben, onder voorwendſel van ellendigen te hulpe te komen: maar, gelyk wy in aanmerking neemen, dat 'er geen Regter is, die niet misleid kan worden door de kwaadaartigheid der partyen, zo weeten wy ook, dat het eenen Prinſe, hoe verlicht hy zy, onmooglyk valle, alle de konſtenaryen, waarvan de menſchen zich tegens hunne vyanden bedienen, te ontdekken. Uwe Koninglyke Hoogheid weet, dat zy, die zich als aanklagers opgeworpen hebben tegens uwe Onderdaanen der Valeyen van *Piemont*, niet minder derzelver Vyanden zyn, dan de geenen, die hen veroordeeld hebben, en zich thans noch van uwe wapenen bedienen om ze te vervolgen,

en,

en, ware het hun mogelyk, uit te roeijen. Wy zouden ons in deeze zaak niet inmengen, na den ongelukkigen uitſlag der dienſten, welken wy, in onzen brief van den 17 der Grasmaand des voorigen jaars, voor dat arme Volk gedaan hebben, indien wy 'er ons niet toe verpligt vonden, door de gelykvormigheid van Godsdienſt, en door de aandoening van eene noodzaakelyke Liefde, ja van de menſchlykheid zelve; en indien Uwe Koninglyke Hoogheid ons bovendien niet noodigde, door haaren laatſten Brief, om 'er op te antwoorden, en aan Haar te betuigen, dat wy zo verre zyn van den opſtand der Onderdaanen tegens hunnen wettigen Vorſt te willen begunſtigen, dat zy zelven, voor welken wy, zonder daartoe aangezogt te zyn, ſpreeken, zich, van nu aan, alle mededoogen, en alle voorſpraak onwaardig verklaaren, indien men hen ſchuldig vindt aan de aangetygde misdaaden, en indien 'er overtuigende bewyzen zyn, die hen kunnen doen veroordeelen door Regters, vry van partydigheid en buiten alle vermoeden. Eene betuiging, die, door ons geloofd zynde opregt te zyn, ons moet dringen, om Uwe Koninglyke Hoogheid nochmaals, zeer ernſtig en hartelyk, te bidden, gelyk wy te vooren reeds gedaan hebben, van de kennisneeming eener zaake van dat gewigt te willen toevertrouwen aan Regters, welke de partyen met reden niet kunnen wraaken, en dezelve te doen onderzoeken door zodanigen, die niet afhangen van derzelver openbaare vyanden, welken des te gevaarlyker zyn, dewyl ze zich

bedienen van een ingebeeld voorwendſel van muitery en opſtand, om daaronder hunnen onbetamelyken Godsdienſt-yver te bedekken, even als of men, om een goed Kriſten te zyn, verzaaken moeſt de eerſte beginſelen van het Kriſtendom, naamelyk de Liefde en de Regtvaardigheid, ja zelfs de Menſchlykheid. Wy gelooven zelfs, dat het van groot belang zy voor de behoudenis van den goeden Naam, welken Uwe Koninglyke Hoogheid zich verkreegen heeft van een goed, wys, regtvaardig en edelmoedig Prins te zyn, dat zy dus te werk gaa; gelyk ook voor de veiligheid Haarer Staaten, dat zy zich volkomen verzekere van de getrouwheid van een groot getal Onderdanen, die hier van zo veele proeven aan de Prinſen, uwe Voorzaaten, gegeeven hebben. Wy hoopen, dat Uwer Koninglyke Hoogheid deeze wyze van handelen zal welgevallen, en dat zy, met de geheele waereld, bevinden zal, dat de bede, welke wy Haar doen, zeer heuſch en zeer billyk is, om dat zy alleenlyk wordt gedaan tot regtvaardiging der onſchuld, zo wel als tot beveſtiging van den goeden Naam Uwer Koninglyke Hoogheid voor de geheele waereld, en tot nut van Haare Staaten, welken zy van zulk een groot getal goede Ingezetenen niet kan ontvolken, zonder zich het uiterſte nadeel toe te brengen. Hierom twyfelen wy ook niet, of Uwe Koninglyke Hoogheid zal niet nalaaten ons, zo wel als ieder een, te overtuigen, van het geen zy in haaren Brief, waaraan wy geloof gaven, begeert. Dit is alles, wat zy zelven

vraa-

vraagen; dit is het geene wy voor Hun en voor ons verzoeken, en dat des te meer, om dat 'er menschen in de waereld zyn, die weeten, dat de Wetten niet minder bezorgd zyn geweest voor de behoudenis van 's menschen leven, dan de Natuur zelve, en dat men geenen niet kan verwaarloozen, zonder deeze geweld aan te doen. Het betreft hier niet het leven van een byzonder mensch, maar den ondergang van een geheel Volk, dat niet alleen het leven, maar ook de nagedagtenis van zyn onschuld by de Nakomelingschap zoekt te bewaaren, 't geen hetzelve ongelyk veel dierbaarder is dan het leven zelf. Wy erkennen, Doorlugtigste Hertog, dat wy eene zeer byzondere verpligting aan U zullen hebben, indien het U behaagt, behalve de redenen, die wy te kennen gegeeven hebben, ook in aanmerkinge te neemen de zeer nadrukkelyke bede, welke wy doen ter gunste der zodanigen, tot welker regtvaardiging de gelykvormigheid van Godsdienst ons verpligt met alle kragt te pleiten; en wy zullen het van ganscher herten erkennen, wanneer Uwe Koninglyke Hoogheid ons de gelegenheid zal doen gebooren worden, in welke wy zouden kunnen toonen met welke genegenheid wy begeeren te blyven, &c.

In *'s Hage* den 12 van Slagtmaand 1663.

V. BYLAAG.

BRIEF VAN DE ALGEMEENE STAATEN VAN NEDERLAND AAN DEN HERTOG VAN SAVOYE, ENZ. BETREKKING HEBBENDE TOT DEN LAATSTEN REGEL DER 86 BLADZ. IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS.

DOORLUCHTIGSTE HERTOG!

Wy hebben, na den brief aan Uwe Koninglyke Hoogheid in Slagtmaand des voorigen jaars, ten opzigte der zaaken in de Valeyen van *Piemont* geſchreeven, met zeer veele blydſchap verſtaan de eerſte berigten van den Vrede, welken het U behaagd heeft aan zulken Uwer Onderdaanen te verleenen, die aldaar belydenis doen van den Hervormden Godsdienſt. Wy ſtonden gereed om dezelve U te betuigen, en Uwer Koninglyke Hoogheid te bedanken voor de agting, welke zy aan onze voorſpraake heeft willen bewyzen; wanneer wy gehoord hebben, dat het Verdrag, welk aan dat arme Volk is vergund, hetzelve in veel grooter onheilen ſtort, dan het ooit ondergaan heeft. Indien Uwe Koninglyke Hoogheid toelaat, dat men haar uitleggingen geeft, zo ſtrydig met haare goedheid en regtvaardigheid, en zelfs met de mening der geenen, die, onder uw goedvinden, aan deeze bevrediging gewerkt hebben, kunnen wy ons niet overreeden, dat het oogmerk Uwer Koninglyke Hoogheid zy onmoogelyke dingen van haare Onderdaanen te vorderen, of te dulden, dat

men

men hen beroove van de vrugten eenes Vredes, hun zo welmenend gegeeven; maar dat zy hun geene andere voldoening zal afeifchen dan eene onfchendbaare getrouwheid, eene volkomen gehoorzaamheid aan haare regtmaatige bevelen, en eene hartelyke genegenheid voor eenen Prins, die in waarheid de Vader zyns Volks is. Wy hebben Uwe Koninglyke Hoogheid, met zo veele vuurigheid, gebeeden, van hen te willen verligten, dat wy niet fchroomen te zeggen, ten uiterften gevoelig en zeer verpligt te zullen zyn voor het geene zy zal believen te doen voor onfchuldigen, welken de Gezanten der *Zwitzerfche Evangelifche Cantons*, onlangs aan Uwe Koninglyke Hoogheid gezonden, in geenen deele fchuldig aan de misdaad van wederfpannigheid gevonden hebben. Het geen wy voor hun vraagen, is niet anders dan het volkoomen genot van 't geene Uwe Koninglyke Hoogheid, hun by het verdrag heeft toegeftaan, en dit is het, dat wy van ganfcher harten ootmoedig bidden, als eene zaak, voor welke wy wel gaarne de uiterfte verpligting aan haar willen hebben, en als een aangenaame dienft, welke lynregt aan deezen Staat, of wel aan onze Onderdaanen is beweezen. Wy hoopen, dat Uwe Koninglyke Hoogheid agt zal flaan op de vuurige bede, welke wy Haar doen, en dat we, binnen korten, ftoffe zullen hebben, om haar daar voor dank te betuigen, en Haar meer en meer te verzekeren, dat wy zullen erkennen, het geene Uwe Koninglyke Hoogheid, uit liefde voor ons, by die gelegenheid zal doen; wanneer wy haar blyken zullen

kunnen geeven van de opregtheid, met welke wy zyn &c.

In *'s Hage* den 31 van Hooimaand 1664.

VI. BYLAAG.

VERVATTENDE DRIE BRIEVEN, BETREKLYK TOT DE 88 EN 89 BLADZYDEN VAN DE VOORIGE KERKELYKE GESCHIEDENIS DER WALDENZEN. DE EERSTE IS DOOR KAREL EMANUEL DEN II. AAN DE WALDENZEN, EN DE TWEEDE AAN DEN GRAAF VAN BOCCARIA GESCHREEVEN, IN WELKEN HY HUNNEN OORLOGSMOED EN TROUW, HEM IN DEN OORLOG TEGENS DE GENUEEZEN BETOOND, MET DEN VERSCHULDIGDEN LOF BEKROONT—DE DERDE IS DOOR DON GABRIEL, OOM VAN DEN HERTOG VAN SAVOYE, GESCHREEVEN AAN DEN GRAAF VAN BOCCARIA, NA DAT DE WALDENZEN, IN DEN OORLOG TEGENS DE REBELLEN VAN MODOVI, ZICH WEL GEDRAGEN HADDEN.

I. BRIEF.

Aan onze zeer waarde en getrouwe, de Lieden, zo uit de Valeyen *Lucern*, *Perouse* en *St. Martin*, als uit de Kerspelen *Praruffin*, *St. Barthelemi* en *Rocheplatte*.

„ De Hertog van *Savoye*, Vorst van *Pie-*
„ *mont*, Koning van *Cyprus*, &c.

„ Zeer waarde en getrouwe.

„ Naardien wy groot genoegen gevonden heb-
„ ben in den yver, en volvaardigheid der gee-
„ nen

„ nen, die uit het midden van u, ons, laatſtlee-
„ den, in den Oorlog tegen de *Genueezen*, tot
„ onze uiterſte voldoening gediend hebben: zo
„ hebben wy niet willen nalaaten, by deezen, ons
„ genoegen daar over aan u te betuigen, en u te
„ verzekeren, dat wy de ontvangen' dienſten in
„ een byzonder aandenken zullen bewaaren, om u,
„ in alle gevallen, de uitwerkſels onzer Koningly-
„ ke beſcherming te doen ondervinden; gelyk de
„ *Intendant*, Graaf van BOCCARIA, u, in het by-
„ zonder, hiervan verzekering zal geeven; wien wy
„ ook belaſt hebben onze meening aan u breed-
„ voeriger te verklaaren, en aantekening te hou-
„ den; zo van uwe geſneuvelde als gevangen' Be-
„ velhebberen en krygsknegten, om 'er ons verſlag
„ van te doen; ten einde wy geſchikte maatrege-
„ len ten hunnen opzigte mogen neemen. Intus-
„ ſchen zal deeze u verſtrekken tot een verzeke-
„ rend getuigenis van onze voldoening en genoe-
„ gen. Wy bidden God, dat hy u tegens alle on-
„ heilen behoede. *Turin*, den 5 van Slagtmaand
„ 1672.

(was getekend)

KAREL EMANUEL.

II. BRIEF.

„ Myn Heer den Graaf van BOCCARIA, Raadsheer van
„ den Staat, en *Intendant Generaal* der Valeyen.

„ Myn Heer, en zeer Waarde.

„ De Lieden uit de Valeyen *Lucern* &c. heb-

„ ben ons zo wél gediend, dat wy ons genoegen
„ daar over willende toonen, deezen nevensgaan-
„ den brief, aan hun geſchreeven, u toezenden,
„ ten einde gy hun doedt begrypen, en zeer breed-
„ voerig verklaart, het welgevallen, dat wy in
„ hen gevonden hebben, en hun verzekert, dat
„ wy altoos, op eene byzondere wyze, aan hun-
„ ne genegenheid zullen gedenken. Ter deezer
„ gelegenheid, zult gy aantekening houden van
„ hunne Bevelhebberen en krygsknegten, zo die
„ geſneuveld als gevangen genomen zyn, om 'er
„ ons berigt van te geeven, op dat wy, ten dien
„ opzigte, geſchikte maatregelen kunnen neemen.
„ Voorts laaten wy aan u over, al het geen gy
„ noch daarenboven, ten bewyze van de voldoe-
„ ning, welke hunne Bevelhebbers en krygskneg-
„ ten, niet alleen door hunnen yver en dapper-
„ heid, maar ook door hunne getrouwe dienſten,
„ ons gegeeven hebben, zoudt kunnen zeggen. Wy
„ bidden onzen Heere, dat hy u bewaare. *Turin*
„ den 5. van Slagtmaand 1672.

(was getekend)

KAREL EMANUEL.

(onder ſtond)

Buonfiglio.

III.

III. BRIEF.

Bevel van DON GABRIEL van *Savoye*, ten voordeele van de Inwooneren der Valeyen.

„ DON GABRIEL van *Savoye*, Marquis van „ *Rive*, Algemeen Bevelhebber van de Le„ gers zyner Koninglyke Hoogheid, en Ge„ neraal over de Ruitery.

„ De *Officieren* uit de Valey van *Lucern*, hier „ onder vermeld, hebben zulken yver betoond by „ voorkomende gelegenheden, en byzonder ten ty„ de der beroertens deezer Provintie, dat wy ons „ verpligt gevonden hebben, hun hiervan een ge„ tuigfchrift te geeven, op dat het zelve, wan„ neer zy zyner Koninglyke Hoogheid ergens ten „ dienfte ftaan, hun te pas koome. Zy zyn by „ aanhoudendheid zeer zorgvuldig geweeft om bly„ ken van hunnen yver te geeven; waarom wy, „ uit kragt van het gezag, ons door zyne Koning„ lyke Hoogheid verleend, aan de bovengenoem„ den, en hier onder vermelden, het draagen van „ wapenen toeftaan, onder voorwaarde, dat ze de„ zelven niet misbruiken. Wy beveelen dan alle „ de geenen, die van ons, als Legerbevelhebber, „ afhangen, en bidden anderen, hun, wegens het „ draagen deezer wapenen, geen overlaft aan te „ doen, nog toe te laaten, dat hun eenige over„ laft, regelregt of van ter zyde, onder welk een „ voorwendfel zulks zou mogen gefchieden, ge„ daan werde. Alzo is de wil van zyne Koningly„ ke Hoogheid, en zyn Bevelhebber verzoekt, dat

„ men dit in deezer voege, in agt neeme. Ge-
„ geeven te *Mondovi*, den 29 van Herfstmaand 1681.

VII. BYLAAG.

EENE ACTE, DOOR KONING WILLEM DEN III, GEGEEVEN AAN ZEKEREN OFFICIER, OM ALS KAPITEIN EENER COMPAGNIE ONDER ARNAUD TE DIENEN, WAARUIT BLYKT, DAT ARNAUD, WAARLYK, COLONEL VAN EEN REGIMENT IN KONING WILLEMS DIENST GEWEEST IS. DIT STUK HEEFT BETREKKING TOT HET GEEN WY IN DE VOORIGE KERKELYKE GESCHIEDENISSEN DER WALDENZEN, BLADZYDE 198 GEZEGD HEBBEN.

WILLIAM. R.

„ GUILLAUME *Troiſieme*, par la grace de
„ Dieu, Roi de la grande *Bretagne*, de *Fran-*
„ *ce*, & d'*Irlande*, Défenſeur de la Foi, &c.

„ Salut. Nous repoſans ſur vôtre fidelité, cou-
„ rage & bonne conduite, Nous vous conſti-
„ tutions par ces preſentes Capitaine d'une Com-
„ pagnie dans le Regiment d'Infanterie à nôtre ſer-
„ vice, dont HENRI ARNAUD, Paſteur Vaudois,
„ eſt Colonel. Vous aurez donc ſoin de la dite
„ Compagnie, en exerçant dans l'art militaire les
„ Officiers, & les Soldats dicelle; Vous ferez auſſi
„ vos efforts de les tenir en bon ordre & diſci-
„ pline, & Nous leur ordonnons de vous obéir &
„ de vous conſiderer comme leur Capitaine, &
„ Nous vous enjoignons de ſuivre les ordres, que

„ vous

„ vous recevrez de notre part, ou de celle de vo-
„ tre Colonel, ou d'aucun autre de vos Officiers
„ superieurs selon les regles de la discipline mili-
„ taire, & en consequence de la confiance, que
„ Nous vous témoignons par ces presentes. Don-
„ né *à la Haye* le 14 jour de Mars 1692 (*), &
„ de notre regne le troisieme.

„ De par le Roy

„ NOTTINGHAM.

VIII.

(*) Dit laatste cyffergetal was zo uitgesleeten in de *Acte* van Koning Willem, dat men heeft moeten gissen, wat 'er stondt. Ik dagt eerst, dat ze, in het jaar 1690, gegeven was. Willem kwam toch, in het begin van dat jaar, uit *Engeland* in *Holland* over; gelyk byzonder bekend is uit het levensgevaar, dat die Vorst op de Hollandsche Wal liep, want toen hy in de *Maas* kwam, en men oordeelde, dat twee uuren roeijens hem aan Land zouden kunnen brengen, ging hy, der Zee moede zynde, in eene open Boot zitten, maar door mist en storm doolde hy, ruim zestien uuren lang, eer hy behouden aan Land kwam. Edog dat ten tyde deezer overkomste des Konings deeze *Acte* niet gegeeven zy, bleek my wel haast, wanneer ik de jaaren zyner Regeering berekende, het geen toen niet het derde, maar het eerste was. Ik besloot dan, dat de *Acte* in de maand van *Maart* des jaars 1692, door Koning Willem, toen in den *Haag* zynde, was afgevaardigd, waarin ik door 't verhaal van Burnet gesterkt werdt, die ons berigt, dat de Koning in die maand uit *Engeland* naar *Holland* overstak, om klarigheid te maaken tot een vroegen veldtogt. Ik heb deeze kleinigheid niet over het hoofd willen zien, om dat daar uit blykt, dat Koning Willem, *Arnaud* niet verheeven heeft tot dien aanzienlyken post, dan na dat hy uit zyne veldtogten met den Hertog van *Savoye* duidelyk gezien hadde, hoe zeer die Leeraar zulk eene bevordering waardig ware. — Een aanzienlyk Heer in *'s Haage* heeft, op myn verzoek, alle

VIII. BYLAAG.

EEN GETUIGSCHRIFT DOOR DE LEERAAREN DER VALEYEN AAN H. ARNAUD EN ZYN HUISGEZIN, BY HUN VERTREK VAN DAAR, GEGEEVEN; BETREKKING HEBBENDE TOT HET GEEN IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS, BLADZ. 208, REGEL 7 VAN ONDEREN, GEZEGD IS.

Wy Leeraars der *Waldenzen*, Ouderlingen der Evangelieſche Kerk te *St. Jean*, en Beſtierders der Valeyen van *Piemont*, verklaaren en getuigen, dat de Heer HENDRIK ARNAUD, zoon van wylen den Heer FRANCISCUS ARNAUD, afkomſtig uit de ſtad *Ambrun* in *Dauphiné*, oorſpronkelyk een *Piemonteeſch* is, alzo hy de Zoon is van wylen Juffrouw MARGARETA GROS, geſprooten uit een doorlugtig en adelyk Geſlagt, welk eertyds zyn verblyf hieldt te *Dronier* in het *Marquiſaat* van *Saluzzo*. — Welke in zyne vroege jeugd opgetrokken is in de Schoolen van deeze Valeyen, om de eerſte beſchaafde Weetenſchappen te leeren:

alle moeite aangewend, om de *Origineele Acte*, door Koning WILLEM eigenhandig ondertekend, magtig te worden, en 'er my een Affchrift van te zenden; dan, na lang vrugteloos zoeken onder de aldaar bewaarde *Acten*, door dien Vorſt aan *Officieren* gegeeven, is hem ingevallen, dat ze in de *Kanſelary* van *Engeland* beruſten moet, en dit is klaar genoeg, als men op het jaartal let. Die Monarch gaf ze toen, niet als Stadhouder van *Nederland*, maar als Koning van *Engeland*. De *Acte*, welke ARNAUD van hem ontvangen heeft, hebben 's Mans Nakomelingen onder de noch by hen beruſtende Papieren ook niet kunnen vinden. Wegens deeze redenen heb ik dit gebrek vergoed door het boven medegedeelde ſtuk, dat aan het oogmerk genoeg voldoet.

ren: vervolgens is hy gezonden naar de Hooge School van *Bazel*, om zyne Letteroefeningen aldaar voort te zetten, genietende van den weldaadigen onderſtand, welken de doorluchtige Regeerders van dat *Canton* goedgunſtiglyk hebben willen verleenen aan onze Studenten: van daar is hy getoogen naar *Holland*, en op de Hooge School van *Geneve* terug gekomen, om aldaar zyne letteroefeningen te eindigen. Hierna is hy met den Heer WILLEM MALANOT, tot Leeraar aangenomen door onze Synode, in den jaare 1670. De Bediening der Kerke te *Maneil* en *Macel* is hem vervolgens, in de eerſte plaats, toevertrouwd, en daarna die van verſcheiden' anderen der voornaamſte Gemeenten in onze drie Valeyen, zynde die de laatſte daar hy thans Leeraar is, en welke hy verpligt is te verlaaten tot onze groote ſmert, ter gehoorzaamheid aan de bevelen zyner Koninglyke Hoogheid. Deeze ſcheiding, welke ons berooft van zyn aangenaamen en zeer nuttigen dienſt, valt ons zo gevoelig, dat wy het niet kunnen uitdrukken. Uit dien hoofde moeten wy ook, onder het getuigen van onze ſmert deswegen, aan elk en een iegelyk verklaaren, dat zyn yver overal byzonderlyk uitgeblonken heeft in de waarneeming zyner bedieninge, zo wel als in andere gelegenheden, die voorgekomen zyn, om de eer van God te bevorderen; hebbende hy en zyn Huisgezin, beſtaande uit vier zoonen, en twee dogters, nevens Juffrouw MARGARETA BASTIE, zyn Huisvrouw, insgelyks geſprooten uit eene der oudſte en voornaam-

naamſte Geſlagten van dit Land, altoos gegeeven een ongemeene ſtigting onder ons. En, uit hoofde der liefde en agtinge, die wy voor hun allen hebben opgevat, brengen wy hen met onze vuurigſte gebeden voor den Heere, op dat hy ons de genade bewyze van alles zo te ſchikken, dat wy de vertroofting kunnen hebben van hem, na verloop van eenigen tyd, in ons midden weêr te zien: en, uit dien hoofde hoopende, dat de tyden veranderen zullen, hebben wy Hem geen volledig affcheid gegeeven, maar behouden aan ons het regt van Hem in ons midden te herroepen, alzo hy altoos een Leeraar onzer Kerke geweeſt is. Intuſſchen bidden wy den Almagtigen, dat het Hem behaage hen te geleiden en overal te bewaaren, waar zyne goddelyke hand hen zal brengen. Gedaan in de bovengemelde plaats van *St. Jean* in de Valey van *Lucern*, den 22 van Oogſtmaand des jaars 1698. D. LEGER, G. MALANOT, L. BERTIN, J. JAHIER, B. JAHIER, R. REINAUDIN, Predikanten der *Waldenzer* Gemeenten te *Bobi*, *Angrogne*, *Macel*, *Pramol*, *St. Germain*, en *Prals* in de Valey *St. Martin*. — B. BELIONE CAPINE, M. BASTIE, Lieutenant en Rekenmeeſter, D. PARISSA, D. DAENNA, Ouderlingen.

(Laager ſtondt.)

Wy uitlandſche Leeraars van *Zwitſerland* en *Genève*, dienſt doende in de Gemeenten der Valey van *Lucern*, beveſtigen, met een zeer groot genoegen, dit tegenwoordige Getuigſchrift, gegeeven

ven ten voordeele van den Heer ARNAUD en zyn Huisgezin, wat den geheelen inhoud aangaat. Wy zyn zeer gestigt geweest door het gedrag van Juffrouw ARNAUD en haare Kinderen, en hebben van dezelve duizend blyken van vriendelykheid, zints onze aankomst in deeze Valeyen, tot heden toe ontvangen. Wy bidden God vuurig van hen te willen geleiden op hunne reize, welke gemelde Juffrouw gereed is met haar Huisgezin te doen. Gedaan te *Clos*, den 28 van Wynmaand des jaars 1699. J. SENEBIER, J. DE COPPET, J. DU BOIS, P. P. DU TOIT, P. BUD, Leeraars van de Kerken *de la Tour*, *St. Jean*, *Bobi*, *Rocheplatte*, *Praruſtin*, en *Villeſeiſche*.

IX. BYLAAG.

BRIEF VAN DE ZWITSERSCHE EVANGELISCHE CANTONS, AAN HUN HOOG MOGENDEN, DE ALGEMEENE STAATEN VAN NEDERLAND, BETREKKING HEBBENDE OP BLADZ. 229 IN DE VOORIGE GESCHIEDENIS.

HOOG MOGENDE HEEREN, ENZ.

Nademaal Wy van onze lieve Geloofsgenooten, de Inwooners der *Piemonteeſche* Dalen, tot ons leedweezen en mededogen onderrigt zyn geworden, hoe dat, door het indringen van Paapſche Prieſteren, het verrigten van hunnen Godsdienſt Hun bezwaarlyk wordt gemaakt, dat zelfs in de Valey van *Perouſe* en *Pragelas* geene Bedienaars van het heilig Evangelie meer worden geduld

duld, en dat men aan Hun den Godsdienſt van haaren Land-Vorſt, in weerwil der aloude vryheid en onlangs verkreegen herſtelling, wilde vergen en opdringen: zo hebben wy ons te binnen gebragt, hoe Uwe *Hoog Mogenden*, volgens hunnen godzaligen yver voor de eere Gods, en uitbreiding van het heilig Evangelie, de noodlydende Belyders van ons allerheiligſt Geloof, tot derzelver verloſſing en vertroofting zo hartelyk indagtig zyn, en wy, derhalven, volgens den ſchuldigen pligt der liefde jegens gemelde onze Geloofsgenooten in de *Piemonteeſche* Dalen ons niet onttrekken kunnen, Uwe *Hoog Mogenden*, zo als by deezen geſchied, zeer ernſtelyk te verzoeken, dat dezelven gelieven hunne goede dienſten by zyne Koninglyke Hoogheid, den Heere Hertog van *Savoye*, 't zy by de, volgens gerugt, aanſtaande Vredehandelingen, of wanneer dezelven hunnen voortgang niet mogten hebben, anderzins daar heenen aan te wenden, dat de voorſchreeven goede Lieden niet alleen in hunne aloude vryheid van Godsdienſt niet worden benadeeld, maar tot de vrye oefening van denzelven wederom werden herſteld. Uwer Hoog Mogenden groot vermogen by zyn Koninglyke Hoogheid beneemt ons, ten opzigte van een gelukkigen uitſlag, allen twyfel; en de groote God is onfeilbaar een vergelder van deeze betoonde genade. En wy bidden zyne Goddelyke Almagt, dat dezelve U Hoog Mogenden in altóos blocienden voorſpoed en zegeninge wil bewaaren. Geſchreeven den 1 van Wintermaand 1711.

EINDE.